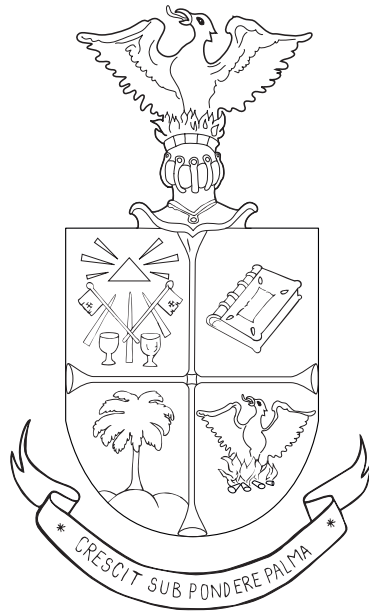

Glossa Iuridica

XIII. évfolyam, 1-2. szám

Glossa Iuridica

XIII. évfolyam, 1-2. szám

Budapest, 2026

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter,
Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien,
Stipta István, Szabó Imre, Szabó Zsolt, Szalma József, Szuchy Róbert,
Tamás András, Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila,
Trócsányi László, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Köbel Szilvia, Nagy Péter, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Arató Balázs, Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

ISSN 2064-6887

*Kiadja a Károli Gáspár Református
Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara*

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

TARTALOMJEGYZÉK

150 ÉVES A MAGYAR KERESKEDELMI TÖRVÉNY (Kt.)

VERESS EMŐD	
Polgári jog, kereskedelmi jog, fogyasztóvédelmi magánjog	9
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF	
A társasági jog fejlődésének vázlata és az 1875. évi magyar Kereskedelmi törvény jelentősége	45
SZALMA JÓZSEF	
Az 1875. évi Kereskedelmi Törvénykönyv kodifikációs jelentőségéről és az új Ptk.-ra gyakorolt hatásáról	77
PANDY DÁVID	
The Significance of the Hungarian Commercial Code of 1875 in the Legal System of the Interwar Czechoslovak Republic	105
BOÓC ÁDÁM	
A felügyelő bizottság tagjainak felelőssége az 1875. évi Kereskedelmi Törvényben és a hatályos magyar jogban	119
MISKOLCZI BODNÁR PÉTER	
A Kereskedelmi törvény bizományi szerződésre vonatkozó rendelkezéseinek hatása	141
HALÁSZ CSENGE	
A szállítmányozási szerződés múltja és jelene – az 1875. évi Kt. és a hatályos Ptk. szabályainak összevetése	161
HARSÁNYI GYÖNGYI	
Közraktári ügylet – közraktári jegy	175

VÁLTOZÓ SZÜLŐI SZEREPEK MAGYARORSZÁGON

SZTÁRAY KÉZDY ÉVA – DRJENOVSKY ZSÓFIA – TÖRÖK EMŐKE Változó szülői szerepek a mai Magyarországon Interdiszciplináris és civil szervezeti megközelítésben	197
OROSZ ADRIENN – SZTÁRAY KÉZDY ÉVA Az anya kapuőrszerepe	221
DRJENOVSKY ZSÓFIA– SZÁSZ NOÉMI ANNA – SZTÁRAY KÉZDY ÉVA Az ideális apa	245
HEGEDŰS RITA – DRJENOVSKY ZSÓFIA Ikergyermek nevelésének változatai	265
SZTÁRAY KÉZDY ÉVA Családtámogatás a demográfiai kihívások és a változó szülői szerepek tükrében	283
TÖRÖK EMŐKE Családi szerepek a lelkescsaládokban	305

TANULMÁNYOK

LENTNER CSABA – SÓLYOM BORBÁLA – HORBULÁK ZSOLT A munkaerőpiac szabályozásának egyes kérdései, különös tekintettel a magánszemélyek jövedelemét terhelő adók és járulékok alakulására	327
--	-----

150 ÉVES A MAGYAR KERESKEDELMI TÖRVÉNY (KT.)

POLGÁRI JOG, KERESKEDELMI JOG, FOGYASZTÓVÉDELMI MAGÁNJOG

AKTUÁLIS KODIFIKÁCIÓS DILEMMÁK, TÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁBAN

VERESS EMŐD
egyetemi tanár (ME ÁJK)

Absztrakt

A tanulmány a polgári jog, a kereskedelmi jog és a fogyasztóvédelmi magánjog egymáshoz való viszonyát vizsgálja történeti és kodifikációs perspektívában, középpontba állítva a monizmus és dualizmus problémáját. Alapvető tézise szerint a magánjogi dualizmus ismérve nem a szabályanyag formális elkülönítése, hanem a kötelmi jog belső megkettőződése, vagyis az, hogy a kereskedelmi forgalom számára létrejön-e az általános polgári jogtól részben elkülönülő, saját logikával rendelkező normarendszer. A tanulmány rámutat arra, hogy a kereskedelmi jog történetileg a professzionális forgalom gyorsaságának, a hitelezővédelem fokozott igényének és a piaci kockázatok sajátos kezelésének jogi kifejeződése volt, miközben a modern monista kodifikációk e megoldások jelentős részét az egységes magánjog keretébe integrálták. Ezzel párhuzamosan a fogyasztóvédelmi magánjog új differenciálódási mintázatot hozott létre, amely a fogyasztó és a vállalkozás közötti strukturális aszimmetriákra reagálva a magánjogon belül új funkcionális törésvonalat képez. A vizsgálat végkövetkeztetése szerint a kortárs kodifikáció egyik legfontosabb kihívása abban áll, hogy a magánjog dogmatikai egységének megőrzése mellett képes legyen a professzionális és a fogyasztói forgalom eltérő szabályozási racionalitásait koherens módon kezelni.

Kulcsszavak: magánjogi monizmus; magánjogi dualizmus; kereskedelmi jog; fogyasztóvédelmi magánjog; kodifikáció; kötelmi jog

CIVIL LAW, COMMERCIAL LAW, AND CONSUMER PRIVATE LAW

Contemporary Codification Dilemmas in Historical Perspective

Abstract

This study examines the relationship between civil law, commercial law, and consumer private law from both a historical and a codification perspective, focusing on the problem of monism and dualism in private law. Its central thesis is that the defining feature of private-law dualism lies not in the formal separation of legal sources but in the internal bifurcation of the law of obligations—namely, whether a partly autonomous body of rules governing commercial transactions emerges alongside the general rules of civil law, operating according to its own regulatory logic. The article demonstrates that commercial law historically developed as a legal expression of the particular needs of professional market actors, especially the requirements of transactional speed, enhanced creditor protection, and the differentiated management of market risks. At the same time, modern monist codifications have incorporated many of these solutions into a unified framework of private law. In parallel, consumer private law has generated a new pattern of differentiation within private law by responding to structural asymmetries between consumers and businesses, thereby creating a new functional divide within the law of obligations. The study concludes that one of the central challenges of contemporary codification lies in preserving the doctrinal unity of private law while coherently accommodating the distinct regulatory rationalities governing professional and consumer transactions.

Keywords: private-law monism; private-law dualism; commercial law; consumer private law; codification; law of obligations

1. Dualizmus és monizmus a magánjogban

1.1. A dualizmus mint kötelmi jogi probléma

A dualista magánjog lényege nem az, hogy a társasági jog külön törvényben, kereskedelmi törvénykönyvben van-e szabályozva, és egy jogrendszer attól sem monista, hogy a társasági jogot a polgári törvénykönyvbe integrálta. A

társasági jog 'földrajzi elhelyezkedése' a jogrendszerben a dualizmus vagy a monizmus szempontjából semleges kérdés. A társasági jog kodifikációs elhelyezése elsődlegesen jogtechnikai és jogpolitikai döntés: a jogalkotó azt mérlegeli, hogy az adott intézmények megőrzik-e önálló rendszertani identitásukat, milyen a normák módosítási dinamikája, és milyen mértékben indokolt a polgári jogi alapelvekhez való szoros hozzárendelésük. A társasági jog így kereskedelmi kódexben, önálló törvényben vagy a polgári törvénykönyvben is szabályozható.

A magánjog dualizmusa akkor jelenik meg érdemben, amikor a kötelmi jog két, egymással párhuzamosan működő alrendszerre bomlik. Az egyik a polgári jogi alrendszer, amely a kötelek általános szabályait – így különösen: a szerződéskötés és képviselő, az érvényesség, a teljesítés, a szerződésszegés és jogkövetkezményei, a kártérítési felelősség, a beszámítás, az elévülés, továbbá az általános kockázat- és bizonyítási szabályok – személytől és ügylettípustól független igénnyel rendezi. A másik a kereskedelmi jogi alrendszer, amely a kereskedelmi kötelek vonatkozásában, a polgári jogi szabályokra építve, de legalább részben azoktól eltérve, kiegészítő normákat állapít meg, és e normákat a saját alkalmazási körében általános jelleggel, nem pedig pusztán eseti kivételként működteti. Lényegében arról van szó, hogy például az adásvételi szerződés lehet polgári jogi vagy kereskedelmi jogi jellegű. Amennyiben kereskedelmi jogi, akkor a polgári jog általános szabályként továbbra is érvényesül, de ahol a kereskedelmi kódex eltérést tartalmaz, azok a normák élveznek elsőbbséget, mint kereskedelmi jogi *lex specialis*.¹

A kereskedelmi jogi alrendszer eltérései mögött tipikusan funkcionális igazolás áll. A professzionális, üzletszerűen eljáró felek közötti jogviszonyokban a gyorsaság, a forgalombiztonság és a piaci kockázatok tudatos vállalása nagyobb szerepet kap, mint a magánszemélyek közötti alkalmi forgalomban. Ennek megfelelően a kereskedelmi jog sokszor szigorítja a tájékoztatási és együttműködési kötelezettségek mércéjét, rövidebb határidőkhöz fűz jogvesztést vagy vélelmeket, a késedelemhez kapcsolódó kamat- és kötbérvélelmeket erősíti, valamint a nyilatkozatok, igazolások és számviteli-üzleti dokumentumok bizonyító erejét a forgalmi szokásokhoz igazítva értékeli. A dualista logika klasszikusan abban is tetten érhető, hogy a kereskedelmi szabályozás önálló intézményeket alakít ki (például a kereskedői minőséghez kötött gondossági standardokat

1 Lásd: VERESS Emőd: *Román polgári jog. Általános rész.* 6. kiadás. Kolozsvár, Forum Iuris, 44–48.

vagy speciális felelősségi megoldásokat), amelyek a polgári jogtól eltérő rendszerlogikát tükröznek. Ide sorolható a kereskedelmi visszaigazolás és számlakifogás sajátos jelentősége, a kereskedelmi szokások és üzleti gyakorlat normatív szerepe, továbbá a szakmai felek közötti felelősségi és kármegosztási modellek előtérbe helyezése. Ahogy Kuncz Ödön, a szovjet típusú diktatúra előtti időszak utolsó nagy kereskedelmi jogásza összegezte, a polgári jog, amely az egyén „egzisztenciáját teremti meg, alaptermészeténél fogva konzervatív. Minden újítást aggodalommal és bizalmatlansággal néz és csakis azt az új gondolatot teszi a magáévá, amely az életben kellőképpen bevált. Ezt a nehézkességet és csökönységet a napról-napra változó és magából állandóan újabb intézményeket kialakító gazdasági élet nem bírja el. A kereskedelmi jog kialakulását annak köszönheti, hogy ő részesítette – mint úttörő – első sorban jogvédelemben azokat a gazdasági intézményeket, amelyek a megcsontosodott, konzervatív magánjog kapuján hasztalanul zörgettek.”²

Ezzel szemben a társasági jog kodifikációs helye önmagában nem képes eldönteni, hogy a jogrendszer monista vagy dualista. A társasági jog a gazdasági jogalanyok szervezeti kereteit rendezi: meghatározza a jogi személy létrejöttét, működését, belső döntéshozatali mechanizmusait, a képviselő és felelősség szabályait, továbbá a tőkevédelem és hitelezővédelem tipikus eszközeit, a jogi személy megszűnését. E szabályok kétségtelenül szoros kölcsönhatásban állnak a kötelmi joggal (a társasági jog maga is egyfajta különös kötelmi jog), ám ettől még nem következik, hogy a kötelmi jog vonatkozásában párhuzamos szabályrendszer jönne létre. Éppen ezért valamely polgári törvénykönyvbe integrált társasági jog mellett is fennmaradhat dualista kötelmi rend, és fordítva: külön társasági törvény vagy akár társasági jogi törvénykönyv mellett is kialakulhat monista kötelmi rendszer.

A dualizmus személyi és tárgyi kapcsolóelv mentén szerveződik. Személyi oldalon a kereskedői (illetve vállalkozói) minőség, tárgyi oldalon a kereskedelmi ügylet vagy üzletszerűen kötött szerződés minősítése teremti meg a speciális szabályok alkalmazási körét. A modern magánjogi fejlődés ugyanakkor e kapcsolóelvek határainak elmosódását is magában hordozza: a tömegszerződések elterjedése, az üzleti forgalom általánossá válása, a fogyasztóvédelmi szempontok előtérbe kerülése és a nemzetközi forgalom normaképző hatása a kereskedelmi különszabályok egy részét

2 KUNCZ Ödön: *Bevezetés a jogtudományba. Jogi encyklopédia*. Pécs – Budapest, Danubia, 1924, 110.

az általános kötelmi jogba emelte át, más részét pedig célzott, ágazati rezsimekbe terelte. Ilyen környezetben a monizmus sem azt jelenti, hogy nincsenek speciális szabályok, hanem azt, hogy ezek a specialitások nem szerveződnek a kötelmi joggal párhuzamos, önálló általános rendszerbe, hanem kivételes, funkcionálisan indokolt eltérésekként illeszkednek az egységes kötelmi jogi dogmatikába.

Vagyis a monizmus és a dualizmus megítélésekor semmiképpen sem a társasági jog elhelyezését, hanem a kötelmi jog szerkezeti tagoltságát kell vizsgálni. A dualista magánjog lényege a kötelmi jog kettéágazásában áll: abban, hogy a kereskedelmi kötelmekre a polgári jogi általános szabályokra ráépülő, de attól elkülönülő, saját logikával és tipikus eltérésekkel bíró normarendszer vonatkozik. A dualizmus tehát szerkezeti jelenség: a kötelmi jogon belüli kettős normaréteg létrejötte, amely a címzettek (kereskedők, vállalkozások)³ és/vagy az ügylettípus (üzletszerű, kereskedelmi ügylet) alapján eltérő jogi mércéket tesz alkalmazandóvá.

Ráadásul a dualizmus jelenleg két, egymástól elválasztható, de dogmatikailag ugyanarra a magra – a kötelmi jog szerkezetére – visszavezethető formában jelenhet meg. A döntő kérdés nem az, hogy a jogalkotó hány törvénykönyvben helyezi el a magánjogi normákat, hanem az, hogy a vagyonforgalom alapvető intézményei egyetlen, általános szabályrendszerből vezethetők-e le, vagy a kereskedelmi forgalomra – a polgári jog általános szabályai mellett, illetve azokhoz képest – önálló különszabályok épülnek-e rá. A dualizmus két modellje a következő:

(i) A *teljesen, formálisan dualista magánjog* klasszikus esete az, amikor két külön kódex áll fenn: egy polgári törvénykönyv és egy kereskedelmi törvénykönyv, és a kereskedelmi kódex nem csak tematikus rendezőelv mentén kerül bevezetésre, hanem olyan anyagi jogi szabályokat tartalmaz, amelyek a kereskedelmi kötelmek körében általános jelleggel módosítják vagy kiegészítik a polgári jogi alapvető normákat.

(ii) A *funkcionálisan dualista magánjog* ezzel szemben formálisan monista, egyetlen kódex, a polgári törvénykönyv létezik, amely elvileg egységes kötelmi jogi rendszert hivatott biztosítani. A dualizmus mégis megjelenik, ha e kódexen belül – kifejezetten a vállalkozások közötti jogviszonyokra, illetve a professzionális forgalom kockázati és információs sajátosságaira tekintettel – olyan különös szabályok rendszere kerül rögzítésre, amely szabályok tartalmukban a kereskedelmi jogi alrendszer logikáját hordoz-

3 A hatályos Ptk. 8:1. §-a úgy határozza meg a vállalkozást, mint a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körében eljáró személyt.

zák. Ilyenkor a 'polgári jog tengerében' valóban megjelennek a dualizmus 'szigetei': kifejezetten üzleti viszonyokra előírt eltérő teljesítési, szavatossági, értesítési, bizonyítási, értelmezési vagy felelősségi stb. megoldások. Az, hogy e szigetek stabil, koherens rendszertani egységet alkotnak-e, vagy 'zátonyokként' inkább széttöredezett kivételek maradnak, a dualista jelenségek polgári törvénykönyvbeli intenzitásától és koncepcionális pontosságától függ.

A magyar Polgári törvénykönyv esetében inkább 'zátonyokról' beszélhetünk, mert a különbségtétel alapvetően kényszerű: a rendszert valóban teljesen monistára kívánta a jogalkotó 'hangolni' (azaz teljesen el akarta kerülni a kötelmi jog megkettőződését), viszont néhány ilyen dualista 'zátony' makacsul felbukkan (alapvetően európai uniós jogharmonizációs kötelezettségek következményeként).⁴ Más esetben a dualista elemek megjelenítése a polgári törvénykönyvben teljesen tudatos döntés, amelynek lényege, hogy az egységes magánjogi kódexben a jogalkotó szándékosan, tervezetten reagál a vállalkozók közötti jogviszonyok sajátosságaira (ez például a 2009. évi román Polgári törvénykönyv esete). A funkcionálisan dualista magánjog léte jogbiztonsági és rendszertani probléma. Koherens megoldás esetén a címzettek számára kiszámítható, a bírói jogalkalmazás számára pedig értelmezési támpontokat nyújtó alrendszer jön létre; szórványos és eltérő racionalitású kivételek esetén viszont nő az értelmezési problémák száma, bizonytalanná válik a diszpozitív és kógens szabályok határvonala, és a 'polgári jogi' alapelvek alkalmazása is töredezettebbé válhat a professzionális felek világában.⁵

Mindebből az is következik, hogy a magánjog nem tekinthető dualistának pusztán attól, hogy formálisan két kódex létezik. Ha a 'kereskedelmi' kódex nem kötelmi jogi szabályokat tartalmaz, hanem például társasági jogi, cégjogi, számviteli, tőkepiaci, vállalatirányítási vagy felügyeleti normákat kodifikál, akkor nem a kötelmi jog megkettőzéséről, hanem legfeljebb a gazdasági joganyag tematikus elkülönítéséről beszélhetünk, amely nem eredményez dualizmust. A társasági, cégjogi és számviteli normák címzettje, funkciója és jogtechnikája eltér: a jogalany-szervezet (jogi személy) létrejöttét, belső viszonyait, tőkevédelmi és hitelezővédelmi mechanizmusait, illetve a piaci transzparencia intézményi feltételeit rendezik, nem pedig a szerződéses jogviszonyok általános működését szabályozzák *párhuzamosan*

4 Lásd például a Ptk. 6:106. §-t vagy a 6:130. §-t, illetve a jelen tanulmány 4. alfejezetében vizsgált, a fiduciárius hitelbiztosítékokra vonatkozó szabályozást.

5 Lásd a jelen tanulmány 4. alfejezetét is.

a polgári joggal. Noha e területek természetesen hatnak a vagyonforgalomra (például képviselő, felelősség és felelősségátörés, nyilvánosság, beszámolási kötelezettség), ez hatásmechanizmus, nem pedig a kötelmi jogi szabályozás megkettőzése.

A fenti érvelést összegezve a dualista magánjog ismérve a kötelmi jogi normák megkettőzése – akár külön kódexben, akár egyetlen kódexen belüli külön réteggént, 'szigetekként.' Ennek gyakorlati jelentősége abban áll, hogy egy adott rendszer minősítéséhez azt kell vizsgálni, hogy a vállalkozások közötti jogviszonyokra vonatkozó kötelmi jogi eltérések koherens, általános elvekhez kapcsolódó alrendszer alkotnak-e, vagy csupán szórványos kivételek. Így minősíthető helyesen valamely magánjogi alrendszer monistának, dualistának, vagy a kettő közötti valamilyen átmenetnek (például monista gyenge dualista elemekkel, monista erős dualista elemekkel). A magyar magánjogban egyetlen kódex van, és a kódexben azonosítható dualista elemek elszigeteltek, nem képeznek rendszert, így a magyar magánjog helyes minősítése mindenképpen monista.

1.2. Magánjogi dualizmus és monizmus – történeti perspektívában

Érdemes röviden kitérni a dualista magánjogi rendszerek kialakulásának történetére is. A felvilágosodás természetjogi ihletésű racionalizmusa és a nagy francia polgári forradalom által kikényszerített társadalomszerkezeti átalakulás a XIX. századi európai magánjogi kodifikáció egyik alapélményévé tette az állami szabályozás, a jogbiztonság és az átlátható és egységes jogrend iránti igényt. A XIX. századi első nagy magánjogi kodifikációs hullám a kontinentális jogcsaládban azonban nem monista, hanem dualista szerkezetben valósult meg.⁶ A dualizmus történeti magyarázata abban ragadható meg, hogy a korábbi feudális magánjog személyi és rendi kötöttségekhez kapcsolt, merev, sokszor privilégiumokra épülő szabályozási logikája mellett már a kora újkortól kezdve léteztek olyan, a kereskedelmi forgalom szükségleteihez igazodó szokásjogi rendszerek, amelyek funkcionálisan elkülönültek a 'polgári' magánjogtól. A kereskedők közötti ügyletek gyorsasága, a hitelviszonyok kockázati természete, a távolsági (különösen tengeri) kereskedelem bizonytalanságai, valamint a forgalombiztonság iránti igény olyan normákat termelt ki, amelyek a feudalizmus személyi

6 VÉKÁS Lajos: A magánjog kihívásai - Történeti visszapillantás és mérleg. *Magyar Jog*, 2023/7-8, 390.

státuszokra épülő magánjogával nehezen voltak összeegyeztethetők.⁷ A dualista konstrukció a történetileg kialakult normarendszerek egymás mellett élésének intézményes rögzítése: a polgári jogi, illetve a kereskedelmi jogi szabályok formális elkülönítése.

Az állami magánjogi szabályozás dualizmusának korai, programadó jelei a francia állami kereskedelmi szabályozásban érhetők tetten. A szárazföldi kereskedelemről szóló 1673. évi, valamint a tengeri kereskedelemről rendelkező 1681. évi francia rendeletek a kereskedelmi szokások állami 'megragadásának' és egységesítésének klasszikus példái.⁸ A napóleoni kodifikáció ezen előzményekre építve hozta létre a polgári jogi kódex (*Code civil*, 1804) mellett a Kereskedelmi törvénykönyvet (*Code de commerce*, 1807). E kettős francia kódex-struktúra adott mintát a XIX. századi európai kodifikáció számára: a polgári törvénykönyv a kötelmek szabályozását, a tulajdon, az öröklés és a családjog alapintézményeit fogta össze, míg a kereskedelmi kódex a társasági jog mellett a kereskedelmi forgalom sajátos intézményeit és ügylettípusait, illetve a kereskedői minőséghez tapadó szabályokat rögzítette. A kötelmi jogi részben kialakult a szabályozások párhuzamossága: a polgári kötelmi jog megjelent a kereskedelmi kötelmi jog.

A XIX. századi dualista felfogás elterjedését jelzik a spanyol Kereskedelmi törvénykönyv (*Código de Comercio*, 1829, majd 1885), a német államok közös kereskedelmi törvénykönyve (*Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch – ADHGB*, 1861⁹), majd az egységes német állam kereskedelmi törvénykönyve (*Handelsgesetzbuch – HGB*, 1897), továbbá az olasz kereskedelmi törvénykönyvek (*Codice di commercio*, 1865, 1882). A polgári társadalom konszolidációját és a kapitalista piacgazdaság intézményesülését a XIX. században úgy tartották helyesnek, magától értetődőnek, hogy a kereskedelmi

7 Kuncz Ödön szerint „a kereskedelmi jog – történeti kialakulását tekintve – védekezés a meg-nem-értéssel szemben. A középkori kereskedelmi jog kialakulása ui. arra vezethető vissza, hogy az akkor érvényben volt késő római és egyházi magánjog határozottan kereskedelemellenes magatartást tanúsítottak (kamat-tilalom, uzso-
ra-tan, a le nem olvasott pénz kifogása, felén túli sérelem, a jogcím kifejezett megjelölésének követelménye, vételár- és munkabérmaximálás stb.), a germán jog pedig túl primitív volt ahhoz, hogy a nagy fellendülésnek indult középkori kereskedelem reá támaszkodhatott volna.” Lásd KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938, 1.

8 GEORGESCU, I.L.: *Drept comercial român*. Vol. I. Bukarest, C.H. Beck, 2002, 29-30.; VÉKÁS i. m. 390–391.

9 Az egyes német államok sorban léptették hatályba; 1871-ben emelték birodalmi törvény rangjára.

forgalom számára önálló, kodifikált jogi 'infrastruktúrát' hoznak létre.¹⁰ E dualista trendbe illeszkedik a román Kereskedelmi Törvénykönyv (*Codul comercial*, 1887) megalkotása is, amely olasz mintára született. A román kodifikáció jól példázza, hogy a kereskedelmi jog európai mintáinak és a kapitalista modernizáció jogi nyelvezetének átvétele kulcsfontosságú volt a gazdasági élet intézményeinek rendezett meghonosításában Kelet-Közép Európában is.¹¹

A dualista koncepció alternatívájaként a magánjog monista felfogása szintén a XIX. század jogi gondolkodásának az eredménye. Monista rendszerben a polgári és az üzleti-kereskedelmi forgalom jogviszonyait elvileg ugyanazon magánjogi szabályok alapján bírálják el: a kötelmi jog általános része egységes, és ebből vezethetők le a szerződéskötés, a teljesítés, a szerződésszegés, a felelősség és az elévülés alapvető tételei.¹² Az üzleti élet sajátosságai nem külön kereskedelmi kódexben, hanem az egységes rendszer diszpozitív jellegében, a szerződési autonómia széles terében, valamint az értelmezési és kiegészítő elvekben jelennek meg; ilyenek különösen a jóhiszeműség és tisztesség követelménye, a rendeltetészerű joggyakorlás, az együttműködési kötelezettség, továbbá a forgalmi szokások és az üzleti gyakorlat relevanciája. Már a dualista felfogás fénykorában, a XIX. század második felében megfogalmazódott az a kritika, hogy a polgári jog és a kereskedelmi jog elkülönülésének oka nem belső, szükségszerű dogmatikai eltérésen, hanem külső, relatív és történetileg esetleges tényezők együttállása.¹³ A kereskedelmi jog önál-

10 A kereskedelmi kódexek e folyamatban gyakran kétféle szervezőelv között választottak: a szubjektív rendszer a kereskedői státuszhoz, az objektív rendszer a kereskedelmi ügyletek köréhez kapcsolta a különös szabályok alkalmazását. Mindkét megoldás ugyanarra a felismerésre épült: a professzionális forgalom racionalitása – a gyorsaság, a szokások normatív szerepe, a hitel és a kockázat vállalása – indokolja a polgári jortól részben eltérő kötelmi és intézményi megoldások kodifikálását.

11 A két dunai fejedelemség, Havasalföld és Moldova 1859-ben egyesültek (létrejött az Egyesült Fejedelemségek); 1862-től felvette a Románia nevet; 1878-tól lett független az Oszmán Birodalomtól; 1881-től lett királyság.

12 A monista rendszer alapvetően nem a kereskedelmi jog megszűnését jelenti, hiszen annak sajátos intézményei (például a gazdasági társaságok, az értékpapírok, illetve a kifejezetten az üzleti életben előforduló szerződéstípusok) továbbra is fennmaradnak. Inkább arról van szó, hogy a kereskedelmi jog magánjogon belüli – a dualista rendszerben is csak relatívnak tekinthető – autonómiája csökken. A kereskedelmi jog ugyanis dualista rendszerben sem tekinthető teljesen önállóknak: különjogként működik, amely az általános szabályait a polgári jogból meríti.

13 VÉKÁS i. m. 391.

lósága a rendi társadalom struktúrájából, a kereskedői réteg elkülönült státuszából, a városi autonómiákból és a forgalmi szokások normaképző erejéből, továbbá a távolsági kereskedelem kockázati viszonyaiból nőtt ki; a polgári társadalom konszolidációjával és a piaci kapcsolatok általánossá válásával azonban az elkülönülés igazolhatósága gyengült. A svájci kodifikációs vitákban (Walther Munzinger¹⁴), illetve az olasz jogtudományban (Cesare Vivante érvrendszerében)¹⁵ visszatérő tételként jelent meg, hogy a két kódexre épülő megoldás a jog egységét és a jogbiztonságot is veszélyezteti: minősítési és kollíziós kérdéseket termel (mi tekintendő kereskedelmi ügyletnek, ki minősül kereskedőnek), a határhelyzetekben növeli az előreláthatatlanságot, és könnyen párhuzamos, esetenként eltérő mércéket rögzít ugyanazon gazdasági funkciójú ügyletekre. A svájci kodifikáció úttörőnek számít a monista megközelítésmód bevezetésében („az első jogrendszer, amely a napóleoni kodifikációt követően visszatért a magánjog egységének klasszikus római koncepciójához”¹⁶); Olaszország csak 1942-ben az új Polgári törvénykönyvvel (*Codice civile*) egységesítette a polgári és a kereskedelmi magánjogot, és a vállalkozási-üzleti forgalom specialitásait a kódexen belül, célzott rendelkezésekkel kezelte.

A XX. században e megfontolások nyomán a monista felfogás számottevően megerősödött. Ezzel szemben egyes jogrendszerek formálisan továbbra is fenntartják a dualista keretet; ugyanakkor e rendszerekben is erős az anyagi jogi konvergencia, mivel a polgári jogi alapszabályok és a kereskedelmi külön szabályok tartalma számos ponton közelített egymáshoz.

A monizmus mellett szóló egyik legerősebb érv az, hogy a polgári magánjog a modern gazdasági viszonyok között olyan mértékben rugalmassá vált, hogy képes a kereskedelem dinamizmusát önálló kereskedelmi kódex és sajátos kereskedelmi kötelmi jog nélkül is biztosítani. A diszpozitív szabályozás széleskörű jelenléte lehetővé teszi a professzionális felek számára az

14 Aki ugyan 1873-ban elhunyt, de korábban alapvető szerepet játszott a svájci monista *Obligationenrecht* (1881) kidolgozásában.

15 Vö. VIVANTE, Cesare: *Per un codice unico delle obbligazioni. Prolusione al corso di diritto commerciale letta nel 14 gennaio 1888*. Bologna, Tipografia Fava e Garagnani, 1888. A tisztánlátás kedvéért azt is meg kell jegyezzük, hogy Vivante 1925-ben megváltoztatta álláspontját és visszatért a dualista koncepcióhoz. Magyar vonatkozásban Grosschmid Béni 1883-as előadásában azt emelte ki, hogy a kereskedelmi jog elkülönülése nem e jogterület mélyebb természetével kapcsolatos, és a határvonalak felismerése konkrét esetben igencsak nehéz, ami a jog egységét és biztonságát veszélyezteti. Részletekről lásd: VÉKÁS i. m. 391.

16 GEORGESCU i. m. 45.

ügyletek testreszabását; a nyitott tartalmú generálklausulák és az értelmezési elvek pedig biztosítják, hogy a kódex 'élő' keretként működjön. Ehhez társul a professzionális gondossági mérce, a kockázattelepítés és a tájékoztatási kötelezettségek differenciált kezelése, amely a bírósági jogalkalmazás számára is lehetővé teszi az üzleti forgalom elvárásainak érvényesítését anélkül, hogy külön általános kereskedelmi kötelmi jogot kellene fenntartani.

A polgári jog ezen átalakulását úgy is megragadhatjuk, mint a magánjog 'kommercializálódását.' A kereskedelmi jog történetileg innovatív volt, mert a forgalom szükségleteire reagáló jogtechnikai megoldásokat dolgozott ki; e megoldások viszont idővel beépültek az általános polgári jogba, és ott a kötelmi jog egészét meghatározó rangra emelkedtek. A kereskedelmi szerződések létrejöttének szabályozása, a gyors forgalmat támogató teljesítési mechanizmusok, a szerződésszegési jogkövetkezmények standardizálása, a professzionális felek felelősségi mércéjének finomítása vagy a rövidebb elévülési határidők bevezetése mind olyan elemek, amelyek a polgári jogba áttemelésre kerültek és annak tartalmát fokozatosan átalakították. Ennyiben az önálló kereskedelmi jog – azokban az államokban, amelyek a dualizmust monizmussal váltották fel – saját megoldásainak általánosításán keresztül valójában 'felszámolta' önmagát:¹⁷ a különállás oka megszűnt, mert a különös megoldások az általános polgári jogba integrálódtak. Monista rendszerben a kereskedelmi jog már nem mint kötelmi különjog jelenik meg, hanem mint az üzleti élet sajátos jogintézményeit *a polgári jog keretén belül* átfogó szabályrendszer.

Végül hangsúlyozandó, hogy a monista felfogás nem azonos a specialitások eltüntetésével. A fogyasztóvédelem, a munkajog, a hitelpiac, a tőkepiaci és számviteli transzparencia, valamint a versenyjogi szabályok mind olyan közérdekű célokat hordoznak, amelyek szükségképpen különös rezsimekben öltenek testet. A monizmus ígérete abban áll, hogy e különös szabályozások egy koherens magánjogi alaphoz kapcsolódnak, és nem teremtenek a kötelmi jogon belül párhuzamos, általános érvényű 'második' kötelmi jogi rendszert.

17 Kuncz Ödön nagyon pontosan ismerte fel, hogy a kereskedelmi jog és a polgári jog közötti viszony „azonban mindig csak relatív”. A polgári jog igen nagy része azelőtt kereskedelmi jog volt és „állandó tendencia a kereskedelmi jog kiforrott szabályainak a magánjogba való felvétele (ezt nevezzük a magánjog kommercializálódásának). Mihelyt u. i. az ált. magánjog a kereskedelmi jognak valamely részét felszívja magába, maga a szabályozott életviszony is megszűnik kereskedelmi ügy lenni.” Lásd KUNCZ (1938) i. m. 5.

1.3. A magyar magánjog fejlődésének sajátosságai

A magyar fejlődés történetileg sajátos, atipikus dualizmust mutatott. A magyar kereskedelmi törvény(könyv) – az 1875. évi XXXVII. törvénycikk¹⁸ – létrejöttével a kereskedelmi viszonyok kodifikált, viszonylag egységes szerkezetű szabályozást kaptak, amelynek inspirációs forrása a német államok közös kereskedelmi törvénykönyve volt. Ezzel párhuzamosan azonban Magyarországon nem állt fenn a polgári magánjog egészét átfogó, modern polgári törvénykönyv. A polgári jog klasszikus területeit – különösen a dologi jog és az öröklési jog nagy részét, valamint a kötelmi jog számos alapintézményét – szokásjogi eredetű normák és a bírói gyakorlat közvetítette megoldások határozták meg, továbbá több tárgykörben különös törvények pótolták a kódex hiányát (például házassági jog¹⁹). Ennek következtében a dualizmus magyar változata nem a két kódex szimmetrikus együttélését jelentette, hanem aszimmetrikus szerkezetet: a kereskedelmi jog kodifikált modernizációja olyan polgári jogi háttérrel kapcsolódott össze, amelynek normatív alapja töredezetebb, jelentős részben nem-kodifikált jellegű volt.²⁰ E sajátosság elméleti és gyakorlati következménye, hogy a kereskedelmi jogi kódex bizonyos értelemben 'pótlólagos' általános mércét is kínált a modern forgalmi viszonyokhoz, miközben a polgári jogi háttér szabályozottsága és rendszerszerűsége nem volt azonos szinten, akkor is, ha a szokásjogi rendszer rugalmasságát és precizitását elismerőleg kell rögzítenünk. A kereskedelmi törvény kodifikációs jelentősége így Magyarországon túlmutatott a klasszikus értelemben vett kereskedelmi kötelmeken: a modern szerződéses forgalom számos technikája a kereskedelmi jogon keresztül vált hozzáférhetővé, miközben a polgári jogi dogmatika a szokásjogi és különös jogszabályi rétegek integrálására kényszerült.²¹ A magyar modell tehát történetileg dualista,

18 A törvény címe nem tartalmazza a „törvénykönyv” elnevezést. A kodifikációhoz, mint jogalkotási módszerhez, a magyar jogtudósok és bírák jelentős része, illetve a jogalkotó is jelentős fenntartásokkal viszonyult. A kereskedelmi törvény úgy születhetett meg, hogy szokásjogi úton nehéz a társasági jogot átfogóan modernizálni. De a kódex elnevezést elkerülték. Láthatjuk viszont, hogy a magyar szabályozás fő mintája, az ADHGB, egyértelműen a törvénykönyv elnevezést használja a saját címében.

19 Lásd az 1894. évi XXXI. törvénycikket a házassági jogról.

20 Részletesen lásd: VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből. Európai kitekintéssel.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2022.

21 A klasszikus, formálisan is dualista rendszerben is megfigyelhető ilyen hatás: pél-

de nem a két kódex – polgári jogi kötelmi jog és ahhoz kapcsolt kereskedelmi kötelmi jogi alrendszer tiszta formájában, hanem a kereskedelmi jog kodifikált egysége és a polgári jog kodifikátlansága közötti feszültség által meghatározott, atipikus szerkezetben.²² De a kereskedelmi jog önálló léte alapvetően elfogadott volt: Kuncz Ödön szerint a polgári jog ragaszkodik a tradíciókhoz, a kereskedelmi jog ellenben a haladás zászlóvivője, az alkalmazkodás művésze,²³ a kereskedelmi jog „az általános magánjog köréből kiemelkedő és csipkeszerűen kifinomodó különleges” rendszer.²⁴

A közép- és kelet-európai térségben a magánjog második világháború utáni sorsának alakulását ráadásul nem valós rendszertani megfontolások, hanem döntően a szovjet típusú államszocialista berendezkedés logikája befolyásolta. Magyarországon az első polgári jogi kódex megalkotására és a monista magánjog bevezetésére a szovjet típusú diktatúra időszakában került sor (1959).²⁵ Ez a körülmény jelentős belső feszültséget rejt. Egyfelől és szükségképpen az (akkor) új 'polgári' kódex számos, a polgári társadalomhoz kapcsolódó jogintézményt és szemléleti elemet is

dául a távollévők közötti szerződéskötést a román Polgári törvénykönyv (1864) nem szabályozta, de a Kereskedelmi törvénykönyv (1882) igen. Ezért a kereskedelmi jogi szabályozást a bírói gyakorlat és a jogtudomány általános érvényre emelte. Lásd: POP, Liviu: *Drept civil român. Teoria generală a obligațiilor*. Bukarest, Lumina Lex, 2000, 47–48; GEORGESCU i. m. 93.

22 Ausztria fejlődési útja is érdekes: 1862-ben vette át az ADHGB-t *Allgemeines Handelsgesetzbuch* (AHGB) elnevezéssel; az 1938-as Anschluss következtében kiterjesztették a német HGB-t (1939. március 1-től lépett hatályba), de úgy, hogy az Osztrák Polgári törvénykönyv továbbra is hatályban maradt (nem váltotta fel a német BGB). 1945 utána a HGB hatályban maradt, de a németről leválva, saját módosításokkal, reformokkal, joggyakorlattal. 2007. január 1-i hatállyal pedig radikális, koncepcionális reformon esett át. *Kereskedelmi jogból (Handelsrecht) vállalkozási joggá (Unternehmensrecht)* keretezték át (*Handelsrechts-Änderungsgesetz*). Új elnevezése *Unternehmensgesetzbuch (UGB)* lett, és a rendszer központi kapcsolófogalma is átalakult: a klasszikus *Kaufmann* (kereskedő) kategória helyébe az *Unternehmer* (vállalkozó) fogalma lépett. De Ausztriában ma is léteznek a polgári kötelmi jogtól elkülönülő, az üzleti forgalomra irányadó különös kötelmi szabályok az UGB-ben.

23 KUNCZ (1938) i. m. 5.

24 Ibidem.

25 1938-ban Kuncz Ödön még úgy érvelt, hogy „a gazdasági élet szükségletei a múltban épp úgy, mint napjainkban is, parancsolóan megkövetelik azt, hogy bizonyos gazdasági életviszonyok az általános magánjog szabályozása alól kivétessenek és a mozgékonyabb és megértőbb” kereskedelmi jog „szabályainak oltalma alá helyeztessenek.” Vö. KUNCZ (1938) i. m. 2.

továbbörökített. Másfelől a korábbi szokásjogi rendszert a diktatúra nem tűrhette meg; az állami akarat és kényszer közvetítésére, a jog és a társadalom állami akaratnak megfelelő gyors alakítására a törvény a célszerű eszköz, és nem a spontán fejlődő szokásjog. A totális állam célja, hogy az élet alkalmazkodjon a joghoz, és ne a törvény igazodjon az élethez.²⁶ Ez utóbbi magyarázza, hogy miért is születhetett meg a szovjet típusú diktatúra alatt az első magyar polgári törvénykönyv.²⁷

A vizsgálódás szempontjából a kereskedelmi jog sorsa is érdekes. Az új rezsim a piacgazdasági magánjog előfeltévéseit (a magántulajdon dominanciáját, a szerződési autonómia széles terét és a kereskedői-vállalkozói réteg önálló szerepét) lebontotta, és a tulajdon-, a szerződési- és az üzleti jogot a tervgazdaság céljaihoz igazította. A szovjet típusú diktatúrák a térségben, így Magyarországon is, a korábbi 'piaci' struktúrák – így a kereskedelmi jog – jelentős részét hatályon kívül helyezték vagy többé nem alkalmazták. E feltételrendszerben a polgári és kereskedelmi jog kettőssége társadalmi alapját veszítette el: ha a forgalom meghatározó szereplői állami vállalatok, a piacra lépés és a verseny korlátozott, akkor a 'kereskedelmi kötelemkre' épülő külön kódex fenntartása funkcionálisan kiüresedik. A szovjet típusú diktatúrák keretében fennállt monizmus azonban nem azonos a nyugat-európai változattal: a magánjogi egység itt sokszor formális volt, miközben a gazdasági kapcsolatok jelentős részét külön, közjogias jellegű szabályozás és tervutasítások irányították. A szovjet típusú gazdasági jog a gyakorlatban nagyrészt az állami vállalatok és más gazdasági egységek – a központi tervezés által meghatározott – viszonyaira koncentrált.²⁸ A szovjet típusú diktatúra a dualizmus előfeltételeinek megszüntetésével a magánjogi monizmus sajátos, államszocialista változatát teremtette

26 A szokásjogi rendszerben a törvényi beavatkozás csak akkor indokolt, ha „a bíróság nem tud megbirkózni az új intézménnyel, a felek nem tudják az új helyzetet megoldani a részükre biztosított mozgási és szerződési szabadsággal,” csak akkor jöhet „a törvényi beavatkozás.” Lásd: KUNCZ (1938) i. m. 6. Ez a megközelítés a szovjet típusú diktatúra szemszögéből elfogadhatatlan, ugyanis ez a totális állam felőlről próbálta átformálni a teljes társadalmat.

27 Részletekről lásd: VERESS Emőd: *Megjegyzések az 1959. évi IV. törvény keletkezés-történetéhez: ideológiai környezet és valóság*. In: MÁDL Ferenc: *Magyarország első Polgári Törvénykönyve – Az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*. 2. kiadás. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2022, 7–30.

28 Magyarországon ennek az új típusú monizmusnak a jelképes csomópontja az 1959. évi Polgári Törvénykönyv; ezzel párhuzamosan a korábbi, piacgazdasági logikájú kereskedelmi törvény alkalmazási tere minimálisra csökkent.

meg. A külön kereskedelmi jog hiánya nem egyszerű kodifikációs döntés, hanem a marxi-lenini-sztálini elveket megvalósító társadalmi berendezkedés következménye volt. A nyugat-európai monista irányra szervesen Magyarország ténylegesen a hatályos Polgári törvénykönyv (a 2013. évi V. törvény) elfogadásával csatlakozott rá.

2. A dualista magánjog működési modellje

2.1. Alapvetés

Ezen felvezetés után rátérek egy fontos kérdésre a vizsgálatára: hogyan is valósult meg, hogyan is működött (működik) a dualista magánjog. Ennek érdekében három jellemző sajátosságot ragadok ki, kifejezetten a dualista megközelítés ideális változatára, nem valamely konkrét törvénykönyv rendelkezéseire fókuszálva. Vagyis nem biztos, hogy valamennyi dualista rendszerben az alább tárgyalt megoldások egyidejűleg vagy pontosan az itt vázolt formában voltak, vagy vannak jelen. Viszont ez a megközelítés érthetővé teszi a dualista magánjog működésének vázolását, és annak tisztázását, hogy miért gondolták sokan a XIX. században ezt a megközelítésmódot a helyesnek, és hogy miért tartják egyes államok indokoltnak ma is a dualista szabályozás fenntartását. A kiragadott eltérések a késedelem, az egyetemleges helytállás és a perbeli bizonyítás problémakörét érintik.

Kuncz Ödön szerint a kereskedelmi jog „főleg a javak forgalmának lebonyolításával kapcsolatos kérdéseket szabályozza, és így szerves része a vagyoni jogoknak. Érintkezik tehát a magánjoggal (főleg a kötelmi joggal); mondhatnók: a kereskedelem szükségleteihez simuló magánjog. Hiba volna tehát a két jogmatériát egymástól élesen megkülönböztetni. Az eltérés közöttük u. i. nem lényegbeli, hanem fokozatbeli.”²⁹

2.2. Késedelem

A klasszikus polgári jogi felfogás a késedelem jogkövetkezményeit – ideértve különösen a késedelmi kamatot, kötbért, illetve a késedelemhez kapcsolódó egyéb szankciókat – eredetileg olyan szemléleti háttérből vezette le, amelyben a kötelmi jogviszony tipikusan személyesebb jellegű, a felek közötti kapcsolat nem professzionális, és az adós késedelme sok

29 KUNCZ (1938) i. m. 4.

esetben a társadalmi-gazdasági kockázatok 'emberi' oldalához kapcsolódik. Ennek megfelelően a késedelem beálltának klasszikus modellje nem aktiválja automatikusan a szankciókat: valamely szolgáltatás esedékessége önmagában nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a kötelezett a kamat/kötbérfizetés terhével azonnal számolni köteles. A jogosultnak – jellemzően felszólítással, 'meghagyással', a teljesítés kifejezett igénylésével ('megintéssel') vagy akár perbehívással – késedelembe kell helyeznie a kötelezettet.³⁰ A felszólítás e megoldásban azt fejezi ki, hogy a jogosult ténylegesen és akkor igényt tart a teljesítésre, és ezzel a kockázattelepítés a kötelezett oldalán élesedni kezd. A rendszer mögött olyan méltányossági elemeket hordozó premissza áll, amely szerint a jogosult – amíg nem jelzi, hogy a szolgáltatásra szüksége van – mintegy 'tűri' a késedelmet, és a kötelezett számára hallgatólagosan haladékot enged; a késedelem szankcionálása így a jogosulti akarathoz kötődik (megintés póthatáridő tűzésével, és a szankciókat a póthatáridő eltelte aktiválja).

Ezzel éles kontrasztban áll a kereskedelmi jogi gondolkodás, amely a pénztartozásokat a forgalom 'vérkeringéseként' kezeli, és ezért a teljesítés esedékességét önmagában olyan objektív fordulópontnak tekinti, amelyhez a késedelem hátrányos jogkövetkezményei – külön felszólítás nélkül – közvetlenül kapcsolódnak.³¹ A kereskedelmi logika kiindulópontja, hogy a professzionális forgalomban a pénz időértéke eleve beépül az ügyletek kalkulációjába: a jogosult a pénz késedelmes beérkezésével finanszírozási többletterhet visel, likviditási kockázatot vállal, és adott esetben saját kötelezettségeinek teljesítését is veszélyezteti. A késedelmi kamat e felfogásban nem (elsődlegesen) erkölcsi jellegű szankció, hanem a pénz használatának ellenértéke, illetve a jogosult oldalán jelentkező finanszírozási költségek és elmaradt hozamok legalább részleges kiegyenlítése. Ebből következik, hogy a kamat 'automatikus' folyása nem a jogosult türelmének hiányát, hanem a forgalom objektív idődimenzióját fejezi ki: az esedékességtől számított késedelem önmagában a jogosult vagyonában

30 DOGARU, Ion – SĂULEANU, Lucian: *Teoria generală a obligațiilor comerciale*. Bukarest, Editura Didactică și Pedagogică, 2006, 142–143.

31 Lásd KUNCZ (1938) i. m. 251. A magyar Kereskedelmi törvény úgy rendelkezett, hogy „kinek oly ügyletből, mely az ő részéről kereskedelmi ügyletnek tekintendő, lejárt követelése van, a lejárat napjától, fizetési határnap hiányában pedig a megintés napjától kamatot követelhet. A számla megküldése magában véve megintésnek nem tekinthető” (282. §); „kereskedők kölcsönös kereskedelmi ügyleteikből eredő követeléseik után a lejáratától előleges kikötés és megintés nélkül is követelhetnek kamatokat” (283. §).

és gazdasági pozíciójában beálló hátrány kockázatát hordozza, ezért nem indokolt e hátrányérvényesítést egy külön jogosulti aktushoz (az adós megintéséhez) kötni.

A két szemlélet közötti különbség a kamatmérték vonatkozásában is markánsan megjelenhet. A klasszikus polgári jog rendszerint alacsonyabb törvényes kamatszinttel operál, és történetileg nem ritka az a szabályozási megoldás sem, amely a magánszemélyek védelme érdekében kamatmaximumot (uzsorakorlátot) vagy a túlzott kamat kikötésének érvénytelenségét, illetve mérséklési mechanizmusát tartalmazza. E korlátok mögött az a társadalompolitikai megfontolás áll, hogy a pénzszolgáltatásokhoz kapcsolódó ellenérték könnyen a gyengébb fél kizsákmányolásának eszközévé válhat, ezért a jogrendszernek védenie kell az adóst a túlzott terhekkel szemben. A kereskedelmi jog ezzel szemben a kamat megítélésében tipikusan rugalmasabb: a felek professzionális minőségére, az informáltságra és a kockázatvállalás tudatosságára tekintettel szélesebb teret enged a szerződéses kamatmegállapodásoknak, és magasabb törvényes – vagy referenciaalaphoz kötött – késedelmi kamatszinttel is élhet. A magasabb kamat itt nem 'büntetés', hanem a fizetési fegyelem kikényszerítésének forgalmi eszköze, amelynek célja, hogy a késedelem ne válhasson olcsó finanszírozási forrássá az adós számára.

A kötbér intézménye – különösen a késedelemre kikötött kötbér – szintén jól illeszkedik e különbségekhez. Polgári viszonyokban a kötbér klasszikusan a bizonyítási nehézségek áthidalását és a szerződésszegés 'előre rögzített' szankcionálását szolgálja, ugyanakkor a túlzott kötbér mérséklésének lehetősége a méltányossági korrekció része. Kereskedelmi környezetben e funkciók kiegészülnek azzal, hogy a kötbér a teljesítési fegyelem standardizált biztosítéka, és a forgalomban a költségek és kockázatok előre kalkulálhatóságát növeli. A professzionális felek között a kötbér nem rendkívüli eszköz, hanem üzletileg beárazott, 'kockázati átalányként' működő mechanizmus: a késedelem költsége így már a szerződéskötéskor internalizálódik.³²

32 A magyar Kereskedelmi törvény 273. §-a azt írta elő, hogy „a kötbér összege semmi korlátozásnak alávetve nincsen, s az adósnak kétség esetében nem áll jogában a kötbér lefizetése által magát a teljesítés alól kivonni. A kötbér kikötése kétség esetében nem zárja ki az igényt a kötbér összegét meghaladó kártérítéshez. A mennyiben a kötbér azon esetre állapított meg, ha a szerződés nem kellő időben, vagy nem kellő helyen teljesítették, a hitelező a szerződés teljesítése mellett a kötbért is követelheti.”

A felszólításhoz kötött és az automatikus kamatfolyást elismerő modellek közötti választás tehát mély dogmatikai különbséget tükröz a késedelem természetéről. A polgári jogi modell a jogosulti akarat aktiválásához kapcsolja a szankciók érvényesülését, és ezzel a jogviszony 'emberszabású', méltányossági dimenzióját hangsúlyozza. A kereskedelmi modell ezzel szemben objektiválja a késedelmet: az esedékesség mint forgalmi tény önmagában megalapozza a pénz időértékének megtérítését, mert a gazdasági racionalitás szerint a jogosult már az első naptól finanszírozási terhet visel. E logika sűrítetten abban a tételben ragadható meg, hogy a kereskedelmi forgalomban 'az idő pénz', és e tétel a késedelem jogkövetkezményeinek automatikus beállításában, valamint a kamatszint üzleti kockázatokhoz igazított, rugalmasabb meghatározásában ölt testet.

Mindez a monizmus–dualizmus vitájába is visszacsatolható. A késedelmi kamat és a késedelmi kötbér körüli eltérő megoldások klasszikus példái annak, hogy a kereskedelmi jog hogyan alakított ki a professzionális forgalom igényeire szabott, gyorsabb és szigorúbb mechanizmusokat. Amennyiben ezek a megoldások idővel beépülnek az általános magánjogba, úgy a polgári jog 'kommercializálódik', és a külön kereskedelmi szabályozás fenntartásának indoka gyengül; ha viszont e különbségek tartósan és rendszerszerűen fennmaradnak, ha a különbségek fenntartását indokoltnak érzi a jogalkotó, az a kötelmi jog dualista tagolódását erősíti.

2.3. Egyetemleges helytállás

A polgári jogban az egyetemleges kötelezettség – vagyis az a konstrukció, amelyben több kötelezett közül a jogosult bármelyiktől követelheti a teljes szolgáltatást, és a teljesítés a többieket is mentesíti a jogosulttal szemben – hagyományosan kivételes jellegű. Ennek oka kettős. Egyrészt az egyetemlegesség a kötelezett oldalán a felelősség és a teljesítési kockázat sajátos 'fokozását' jelenti: a kötelezett nem csupán a ráeső részért, hanem – a jogosult választásától függően – a teljes tartozásért helytállni köteles. Másrészt a polgári jog alapállása a többalanyú kötelmek körében inkább a részleges (*pro rata*) kötelezettséget tekinti természetesnek: ha több adós van, akkor – eltérő megállapodás vagy törvényi rendelkezés hiányában – mindegyikük csak a maga részéért felel. Ez az elv a kockázattelepítés 'személyhez kötött', méltányossági orientációját tükrözi, és összhangban áll azzal a klasszikus polgári jogi szemlélettel, amely a felelősségi terheket nem kívánja a kötelezettek oldalán indokolatlanul kiterjeszteni. Ebből

következően a polgári jogban az egyetemlegesség tipikusan két úton áll elő. Az egyik a szerződés: a felek kifejezett kikötéssel vállalják, hogy több kötelezett esetén a jogosult bármelyikhez fordulhat a teljes követeléssel. A másik a törvény: a jogalkotó bizonyos helyzetekben a jogosulti érdekvédelem és a károsulti kockázatcsökkentés érdekében egyetemlegességet ír elő. Klasszikus példa a többek közös károkozása, ahol a károsult számára a felelősség 'felosztása' gyakran bizonyítási, végrehajtási és behajtási nehézségeket okozna; ezért a jogrendszer a károkozók közötti belső viszony rendezését (megtérítési igény) a károkozókra telepíti, miközben a károsult számára egységes, erős igényérvényesítési pozíciót biztosít. Hasonló racionalitás érvényesül más, kifejezetten kockázatosnak minősített vagy a jogosulti érdeket különösen védő esetkörökben is, amikor a törvény az egyetemlegességet nem kivételként, hanem célhoz kötött garanciaként alkalmazza.

Egyértelmű, hogy az egyetemleges helytállás hitelezővédelmi technika, mert a követelés érvényesítésének kockázatát és költségét a hitelezőről (jogosultról) döntően az adósokra (kötelezettek) telepíti át. A hitelező szempontjából a fő probléma több kötelezett esetén az, hogy a teljes követelés 'szétesik' részkövetelésekre. Ha csak részleges helytállás van, akkor a hitelezőnek mindegyik adóssal külön kell vitatkoznia, bizonyítania, pereskednie és végrehajtást kezdeményeznie, és könnyen előállhat az a helyzet, hogy az egyik adós fizetéseképtelensége miatt a követelés egy része végleg kiesik. Az egyetemlegesség ezt a kockázatot radikálisan csökkenti: a hitelező a teljes összeget attól a kötelezettől követelheti, akinél a behajtás reálisan sikeres lehet (fizetőképes adós), és nem neki kell viselnie annak következményeit, hogy a kötelezettek között belső megosztás van vagy hogy valamelyikük fizetéseképtelen. Ez a technika a tranzakciós költségeket is csökkenti. A hitelezőnek nem kell feltérképeznie a kötelezettek közötti belső arányokat sem, mert a jogrend számára az a lényeg, hogy kifelé – a hitelező irányában – egységes, teljes értékű helytállás áll fenn. A belső arányosítást a jog a kötelezettek regresszviszonyába utalja: aki többet fizetett, mint ami rá valójában jutna, megtérítést követelhet a többiektől. Vagyis a 'felosztás' problémája nem hitelezőt, hanem a társadósokat terheli, akik a kockázatvállalásról döntöttek, és akik egymás között a legjobban tudják rendezni (vagy szerződésben előre rendezhették) a viszonyaikat. A hitelezővédelem harmadik összetevője idő- és információs természetű. A követelés gyors realizálhatósága gyakran létkérdés, különösen üzleti forgalomban: likviditás, lánctartozások, finanszírozási költségek problé-

mája merül fel. Egyetemlegességnél a hitelezőnek elég egyetlen adóshoz fordulnia, és a teljesítés számára a követelése megvalósulását jelenti. Végül, az egyetemlegesség hitelbiztosítéki hatást is kelt: a hitelező számára úgy jelenik meg, mintha több 'biztosíték-adós' állna a követelés mögött. Emiatt csökken a behajtási kockázat, ami a szerződéskötéskor kedvezőbb feltételekben is lecsapódhat. Ebből a perspektívából az egyetemlegesség a helytállás jogintézményével elért, biztosítékszerű hitelezővédelem.

Ezért a kereskedelmi jognak az egyetemlegességhez való viszonyulása alapvetően eltér a polgári jogi megoldástól. A kereskedelmi kódexek kötelmi jogi szabályai több vállalkozás együttes kötelezettségvállalása esetén az egyetemlegességet nem kivételes, hanem vélelmezett, 'alapértelmezett' megoldásként alkalmazzák.³³ A jogosult a kötelezett oldali fizetőképességi kockázatát rendszerint nem úgy viseli, hogy több kötelezett között 'szétosztott', részleges felelősség esetén a követelés valamely része végleg behajthatatlanná váljon. A kereskedők (vállalkozások) közötti egyetemlegességi vélelem a kockázattelepítés tudatos, forgalomvédelmi döntése. A szabály azt üzeni, hogy aki üzletszerűen lép be a piacra, annak számolnia kell azzal: ha más vállalkozásokkal együtt vállal kötelezettséget, akkor a jogosulttal szemben a teljesítésért egyetemlegesen felelhet. Ez a megoldás több szempontból is 'gazdasági racionalitást' szolgál. Egyrészt csökkenti a tranzakciós költségeket: a jogosultnak nem kell külön kikötéssel biztosítania az egyetemlegességet, és nem kell a szerződéskötéskor részletesen feltérképeznie a kötelezettek közötti belső szerepmegosztást. Másrészt erősíti a fizetési és teljesítési fegyelmet: a kötelezettek egymás között is érdekeltté válnak abban, hogy a teljesítés időben és hibátlanul megtörténjen, mert ellenkező esetben bármelyikükre a teljes követelés terhe juthat. Harmadrészt a vélelem a hitelképességi és finanszírozási szempontokat is támogatja: a jogosult számára a több kötelezett egyetemlegessége kvázi 'többes biztosítékot' jelent, amely az ügylet kockázati felárát csökkentheti, és így a forgalom egészére nézve kedvező hatású. A forgalombiztonság igénye ezért abba az irányba hat, hogy a jogosult szá-

33 KUNCZ (1938) i. m. 249. A magyar Kereskedelmi törvény 268. §-a szerint „kik oly ügylet által, mely részükről kereskedelmi ügyletet képez, egy harmadik irányában közös kötelezettséget vállalnak, egyetemleges adósoknak tekintendők, a meny nyiben a hitelezővel történt megállapodásból ellenkező ki nem tűnik.” A joggyakorlat pedig azt szögezte le, hogy az alperesek egyetemlegesen marasztalása a törvényből következik, így külön kérelem nélkül is kimondható (C. 238/1909), és ezt az nem akadályozhatja meg, hogy a keresetben kifejezetten nem kérték (C. 2550/1911). Lásd még DOGARU és SĂULEANU i. m. 153-155.

mára ne legyen releváns, a kötelezettek milyen belső megállapodás szerint osztják meg egymás között a terheket: a jogosult egyetlen, teljes értékű követelést lát, amelynek realizálása nem függhet attól, hogy a kötelezettek belső viszonya rendezett-e, illetve melyikük milyen arányban profitált az ügyletből. Fontos ugyanakkor, hogy a vélelem nem azonos a kógenciával. A vállalkozói világban is elképzelhető, hogy a felek kifejezetten részleges helytállásban állapodnak meg, vagy a szerződés szerkezete (például elkülönült szolgáltatási részek, világos teljesítési csomagok) eleve a *pro rata* felelősség logikáját indokolja. A vélelem jelentősége abban áll, hogy a tipikus üzleti élethelyzetekben a jogrendszer a jogosult védelmét tekinti alapértelmezettnek, és a felekre bízva, hogy ettől – kellően egyértelmű szerződéses rendelkezéssel – eltérjenek. A polgári jogi alapálláshoz képest tehát megfordul a kiindulópont: míg a polgári jogban az egyetemlegességhez kikötés vagy kifejezett törvényi rendelkezés szükséges, addig az üzleti forgalomban a több kötelezett együttes fellépése önmagában kiválthatja a jogosulti igényérvényesítést megkönnyítő egyetemlegességi konstrukciót.

Az üzleti életben egyébként számos olyan eset elképzelhető, amikor több kötelezett van ugyanabban a jogviszonyban, és az egyetemlegességi vélelem nagyon fontos szerepet játszhat: építőipari konzorciumok és projektkonzorciumok közbeszerzésen vagy nagyberuházásoknál; több vállalkozás mint közös hitelfelvevő (például csoport szintű finanszírozásban); több vállalkozás mint közös bérlő; több kezes (gazdasági társaság) biztosítja ugyanazt a kötelmet; kontrollt eredményező részvényátruházás több eladó részéről;³⁴ több vevő közös vételárfizetése ingatlan vagy részvénytársaság esetén stb.

2.4. Bizonyítás

Érdemes a polgári jog–kereskedelmi jog viszonyát eljárásjogi metszetben is vizsgálni, mert a dualizmus legplasztikusabban éppen a bizonyítás rendjében vált láthatóvá. A magánjog ugyan anyagi jogi kategóriákkal dolgozik (szerződés, késelem, felelősség), a jogviták tényleges kimenetelét azon-

34 A francia joggyakorlatban szögezték le nemrég, hogy a kereskedelmi társaság kontrollját eredményező részesedés-átruházás (a teljes üzletrészcsomag eladása) kereskedelmi jellegű ügylet, ezért az eladók által vállalt szerződéses kötelezettségek – így a vételár-klauzula alapján felmerülő visszatérítési kötelezettség is – egyetemlegesen (*solidairement*) teljesítendő; az egyetemlegesség csak szűnt volna meg, ha a felek a szerződésben azt kifejezetten kizárják. Lásd: Cour de cassation, Chambre commerciale, 2023. augusztus 30., n° 22-10.466, ECLI:FR:CCASS:2023:-CO00609.

ban gyakran az dönti el, hogy a fél milyen bizonyítási eszközt használhat, milyen bizonyítási korlátokba ütközik, és a bíróság milyen mércével értékeli a rendelkezésre álló bizonyítékokat. A bizonyítási rendszer ezért a forgalmpolitika és a kockázattelepítés egyik 'rejtett' eszköze.

A klasszikus polgári jogi megközelítés több kontinentális jogi tradícióban a bizonyítást formalizált módon szervezte meg, különösen a szerződések bizonyítása körében. Ennek jellegzetes példája a francia hagyomány, ahol a törvény – történetileg, majd a modern reform után is – abból indul ki, hogy bizonyos értékhatár felett a jogügylet bizonyítása főszabály szerint írásbeliséget kíván: a meghatározott összeget meghaladó jogügyletet írásban kell bizonyítani, és tanúval főszabályként nem lehet 'írás ellenében vagy íráson túl' bizonyítani.³⁵ E formalizált polgári bizonyítási modell mögött több, egymással összefüggő racionalitás áll. Egyfelől a visszaélések megelőzésének igénye: nagyobb értékű ügyleteknél a jogrend a bizonyítás kockázatát a felekre telepíti azzal, hogy 'előre gyártott' (prekonstituált) bizonyítékot – okiratot – vár el. Az ügylet nincs alakisághoz kötve és érvényes; de a bíróság előtt kizárólag okirattal bizonyítható. Másfelől az igazságszolgáltatás tehermentesítése és az ítélezés kiszámíthatósága is e megközelítésmód mellett szól: a tanúbizonyítás természeténél fogva bizonytalanabb és nehezebben kontrollálható, mint az okirati bizonyíték, ezért a klasszikus polgári logika az írásbeliséget tekinti a vitamegelőzés és a perbeli bizonytalanság csökkentésének eszközének. Harmadrészt paternalista elem is felismerhető: a nem professzionális felek világában a jog 'fegyelmező' jelleggel ösztönzi a dokumentálást, és ezzel csökkenteni kívánja a későbbi félreértések terét.

A kereskedelmi jog viszont történetileg éppen ott alakított ki eltérő utat, ahol a polgári formalizmus a forgalmi dinamika szempontjából túl merevnek bizonyult. A kereskedelmi forgalomban a tranzakciók tömegesek, gyorsak, gyakran informális kommunikációra (megrendelés, visszaigazolás, teljesítés, számla) épülnek, és az ügyletek bizonyítását a gyakorlatban nem feltétlenül egyetlen 'ünnepélyes' szerződéses okirat, hanem üzleti 'nyomok' (levelezés, számlák, teljesítési igazolások, könyvelési tételek, szokások) támasztják alá. Ennek a forgalmi realitásnak felel meg a francia kereskedelmi bizonyítási elv klasszikus megfogalmazása: a kereskedők egymás közötti viszonyában a kereskedelmi ügyletek 'minden eszközzel' bizonyíthatók, ha a törvény másként nem rendelkezik. Ez a *liberté de la preuve* (bizonyítási szabadság) elve azt jelenti, hogy a tanúbizonyítás – és

35 DOGARU és SĂULEAN, i. m. 282.

tágabban: bármely bizonyítási eszköz – értékhatártól függetlenül igénybe vehető, és a bizonyítási perrend kevésbé a befogadhatósági tilalmakra, inkább a bizonyítékok mérlegelésére épül. A kereskedelmi bizonyítás szabadsága ugyanakkor nem azonos a bizonyítás korlátlanságával. Két fontos korrekciót célszerű hangsúlyozni. Egyrészt a kereskedelmi jog is fenntartja azokat az eseteket, amikor a törvény valamely alakszerűséget érvényességi feltételként (*ad sollemnitatem*) ír elő: ilyenkor nem egyszerűen a bizonyítás módja korlátozott, hanem maga a jognyilatkozat sem jön létre érvényesen a megkívánt forma nélkül, következésképpen a 'szabad bizonyítás' sem tudja pótolni a hiányzó alaki követelményt. Másrészt a 'minden eszközzel' elv nem oldja fel automatikusan a bizonyítékok jogszerű megszerzésének, hitelességének és megbízhatóságának követelményét: a bíróság a bizonyítékokat továbbra is a perjogi garanciák között értékeli.

Eljárásjogi szempontból a különbség tehát úgy ragadható meg, hogy a polgári bizonyítási rendszer bizonyos ügyleti körben az admissibilitás (befogadhatóság) szintjén szűkíti a bizonyítási eszközök körét (például az értékhatár feletti jogügyleteknél az okirati bizonyíték preferálásával), míg a kereskedelmi logika inkább a bizonyítékok súlyát és hitelét a bírósági mérlegelés körébe utalja, és a forgalom tényleges dokumentumkultúrájához igazodva szélesebb eszköztárat enged. Sokszor az ügylet azért nem formalizált, mert nagyon gyorsan jön létre. A különbség gyakorlati következménye hitelezővédelmi és forgalombiztonsági természetű: a kereskedelmi bizonyítás szabadsága csökkenti annak kockázatát, hogy valós teljesítés vagy valós tartozás pusztán dokumentációs okból ne legyen érvényesíthető.

A kereskedelmi jog nem csupán anyagi jogi intézményeket alkotott, hanem olyan eljárásjogi megoldásokat is, amelyek a forgalom sebességét és bizonyíthatóságát szolgálták. A modern magánjog fejlődése sok országban részben 'kommercializálta' a polgári bizonyítást is, de a klasszikus kiindulópont jól érzékelhető marad: a polgári jog a biztonságot a formalizmuson, a kereskedelmi jog a biztonságot a bizonyítás szabadságán keresztül volt képes megteremteni.

3. Fogyasztóvédelmi magánjog, fogyasztói társadalom

A monista magánjog legnagyobb ígérete az egységesítés: a jogalanyok számára egyetlen, koherens dogmatikai rendszerben teszi hozzáférhetővé a kötelmi jog alapintézményeit, csökkenti a minősítési határvitákat (mi polgári, mi kereskedelmi), és erősíti a jogbiztonságot azzal, hogy a bírói

jogalkalmazás ugyanazon alapelvekből és fogalmi apparátusból indulhat ki. A monizmus ezzel a modern piacgazdaság szerkezeti valóságához is jobban illeszkedik: a hétköznapi és az üzleti forgalom közötti határ elmosódott, a szerződéses technikák nagyrészt azonosak, a standardizált ügyletek tömege pedig azt kívánja, hogy az általános kötelmi jog rugalmas, nyitott és a változó gyakorlatot befogadni képes legyen. A monista kódex így nem csak egyszerűbb, hanem a magánjog fejlődőképességének is keretet ad: lehetővé teszi, hogy a kereskedelmi jog historikusan innovatív megoldásai ne külön szférában maradjanak, hanem – általánosítható tartalom esetén – a polgári jog részévé váljanak.

A monista egységesítés ellenére mégis új magánjogi törésvonal jelentkezett. Amint a polgári–kereskedelmi megosztottságot a kódexek egységesítésével vagy belső integrációval (a funkcionálisan dualista magánjog bevezetésével) számos államban 'lezárni' látszott a jogrendszer, megjelent egy másik, mindennapibb és sok szempontból élesebb elkülönülés: a fogyasztóvédelmi magánjog rétege. Vékás Lajos szerint „a magánjogi fogyasztóvédelem jelenléte több szempontból összehasonlítható a kereskedelmi jog egykori különállásával.”

- a) Tartalmi szempontból mindkét esetben arról van szó, hogy a magánjogi jogalanyok egy körülhatárolt csoportja más szabályok szerint vesz részt a magánjogi forgalomban, mint a többi jogalany.
- b) Rendszertani szempontból is hasonló problémákat vet fel a magánjog testén keletkezett két törés. Mindkét elkülönült szabályrendszer külön helyet is igényelhet a jogrendszeren belül, akár egy önálló törvénykönyv, egy kereskedelmi jogi, illetve fogyasztóvédelmi kódex formájában. Ahogy pontosan megállapították, „itt említenünk kell azonban egy lényeges különbséget is. (...) A kereskedelmi jog örökölt törés volt a magánjog korpuszán, amelyet a klasszikus kodifikációk már adottként vettek tudomásul. Ezzel szemben a fogyasztóvédelmi magánjog külön szabályai már a kifejlett polgári magánjog rendjével szemben támadt és fokozatosan artikulálódó kihívás eredményei. Ráadásul, a fogyasztóvédelmi magánjog szabályai évtizedek óta az Európai Unióban formálódnak, gyakran módosulnak, és az uniós irányelvek átültetésével kerülnek a tagállamok jogrendszerébe. Ezért rendszeri elhelyezésük igencsak problematikus; nem véletlen, hogy a tagállamok máig bizonytalanok az uniós fogyasztóvédelmi irányelvi jog beépítési helyének megtalálásánál.”³⁶

36 Lásd VÉKÁS i. m. 395.

A fogyasztóvédelem szabályozási logikája alapvetően eltér a klasszikus polgári jogétól: nem a szerződési autonómiát tekinti elsődlegesnek, hanem a strukturális aszimmetriák (információs, tárgyalási, gazdasági erőfölény) kiegyenlítését, tipikusan kógens szabályokkal, alaki és tartalmi kontrollal, érvénytelenségi szankciókkal, bizonyítási könnyítésekkel. Ez a réteg, akár európai uniós irányelvek nyomán, akár belső jogpolitikai megfontolásokból, a monista kódex egységes felszíne alatt új dichotómiát, új dualizmust (dualista rendszerek esetében 'trializmust') hozott létre: nem polgári kontra kereskedelmi, hanem fogyasztói kontra professzionális forgalom szerint differenciál. Vagyis a monizmus elvi álláspontja ellenére kialakult az új funkcionális dualitás, amely a címzettek minőségéhez (fogyasztó–vállalkozás) kötődve a kötelmi jog jelentős részét újraszervezi. Ezt a fejleményt semmiképpen nem érdemes a monizmus kudarcaként beállítani. Inkább arról van szó, hogy a monizmus a magánjog 'alapnyelvét' egységesíti, de e nyelven belül elkerülhetetlenül megjelennek külön 'dialektusok', ahol a jogpolitikai célok eltérőek. A fogyasztóvédelem elvileg a gyengébb fél védelmét és a piac tisztességét szolgálja.

Kuncz Ödön szerint „a kereskedelem teljes kibontakozása megköveteli a szabadságnak, az egyéni érdek, tudás és szorgalom teljes érvényesülésének a biztosítását. Az individuális liberalizmus (gazdasági szabadság; *laissez-faire* rendszer), a kereskedelem kifejlődésének legtökéletesebb légköre.” A magyar Kereskedelmi törvény „ennek a gazdasági intézménynek a szolgálatába szegődött, ami teljesen érthető, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a liberalizmus a Kereskedelmi törvény alkotásának idejében” élte fénykorát.³⁷ A fogyasztóvédelmi magánjog kiindulópontja viszont már nem a szerződési autonómia kiteljesítése, hanem az a gondolat, hogy a tömegpiacok standardizált viszonyaiban a felek közötti információs és alkuerőbeli aszimmetria a gyengébb fél védelmét kógens beavatkozásokkal teheti szükségessé. A fogyasztó védelme e narratívában a piac tisztességének feltétele, amely igazolja a szerződéses szabadság korlátozását, az egyoldalú tájékoztatási és tartalmi kontrollt, sőt olykor a semmisségi szankciók alkalmazását is. Mégis, e védelem rendkívül könnyen átcsúszik olyan paternalista konstrukciókba, amelyek a fogyasztót eleve tájékoztatlanak és döntésképtelennek tételezik, így nem pusztán *kiegyenlíteni*, hanem *helyettesíteni* kívánják az autonómiáját. Ennek következtében a fogyasztóvédelem nem ritkán nemcsak a visszaéléseket szűri ki, hanem

37 Lásd KUNCZ (1938) i. m. 7.

a felelős kockázatvállalást és a racionális szerződéses preferenciák érvényesítését is indokolatlanul leszűkíti.

A fogyasztóvédelmi magánjog kiindulópontja, hogy a jogosulti–kötelezett pozíciók kiegyensúlyozására erőteljes eszközöket, kógens normákat használjon. Ugyanakkor pontosan ez mutatja meg a monizmus határát: az egységesítés nem azonos az uniformizálással. Az egységes kódex akkor működik jól, ha képes integrálni a különböző forgalmi környezetek eltérő igényeit anélkül, hogy dogmatikailag szétesne. Erre a hatályos magyar kódex az egyik legsikeresebb kísérlet.

Ez mégsem zárhatja ki, hogy a fogyasztóvédelem szintje és eszköztára – különösen a kógens, paternalista jellegű beavatkozás – kritikai mérlegelés tárgyát képezze. A paternalizmus ugyanis akkor válik problematikusná, ha nem célzottan a kiszolgáltatottság tényleges eseteit kezeli, hanem általános előfeltevésként a fogyasztót 'gyenge', tájékozatlan, döntésképtelen szereplőként kezeli, és ezzel a szerződési autonómiát indokolatlanul leszűkíti. A túlzó védelem mellékhatása lehet a tranzakciós költségek növekedése, a szolgáltatások drágulása, valamint az, hogy a felek valós preferenciái és kockázatvállalási hajlandósága nehezebben érvényesülnek az uniformizált fogyasztói szerződéses konstrukciókban. Ezzel összefüggésben bennem szimbolikus kérdésként is felmerül: mit jelent az (állam)polgárt 'fogyasztóként' minősíteni, így megszólítani, így kezelni. A 'fogyasztó' kategória a magánjogi státuszt nem a személy méltóságához, polgári autonómiájához vagy társadalmi szerepei sokféleségéhez, hanem egyetlen, piaci funkcióhoz – a fogyasztás aktusához – köti. Ez a redukció bizonyos kontextusokban valóban visszásnak, akár sértőnek is tűnhet, különösen akkor, ha a jogi szabályozás implicit módon azt sugallja: az átlagpolgár nem képes felelős döntést hozni, ezért helyette a jogalkotó dönt.³⁸ A kritika lényege nem a fogyasztó védelmének megtagadása, hanem az arányosság igénye: a védelemnek ott kell erősnek lennie, ahol a kiszolgáltatottság valós, és ott kell teret engednie az autonómiának, ahol a fogyasztó ténylegesen képes informált döntésre. A fogyasztóvédelem legitimitását hosszú távon éppen az növeli, ha nem általánosítja a gyengeséget, hanem differenciáltan, célhoz kötötten avatkozik be. Nem vagyok arról meggyőződve, hogy a jelenlegi európai fogyasztóvédelmi rendszer ezen elvárások szerint működik.

38 A szakirodalom a fogyasztót „passzív piaci polgárként” (*passive market citizen; homo economicus passivus*) is leírja. Lásd REICH, Norbert – MICKLITZ, Hans-Wolfgang – ROTT, Peter – TONNER, Klaus: *European Consumer Law* (Ius Communitatis Series, 5). Cambridge–Antwerp–Portland, Intersentia, 2014, 53.

A legnagyobb problémám, hogy a jog a legkisebb ellentétes erőfeszítés nélkül támogatja azt a piaci modellt, amely mesterségesen került létrehozásra, és amelynek lényegét például Zygmunt Bauman nagyon pontosan megragadta. Nála a fogyasztó nem semleges leíró kategória, hanem társadalmi szerep. A fogyasztót gyakran úgy ábrázolják, mint szuverén 'kartéziánus szubjektumot',³⁹ miközben ezzel félreértjük a fogyasztói fordulat lényegét: a piac benyomult az emberek közötti térbe, és a kapcsolatok, identitások, elismerés logikáját is 'áruviszonyra' formálta. A 'szubjektivitás' itt fogyasztási döntésekből áll össze (*I shop therefore I am*⁴⁰). A fogyasztói társadalomban a fogyasztók maguk is árucikké váltak. A társadalmi integráltság feltétele az, hogy 'fogyasztó-áruként' működj: saját 'eladhatóságodat' (piaci értékedet) kell építened (jelentős mértékben az online térben), és a fogyasztási javak értékét is aszerint méred, mennyit javítanak a 'piaci áradon.' A fogyasztó fogalmát Bauman azért tartja veszélyesnek, mert átfordítja az identitást 'bevásárlólistává.' A rendszernek nem érdeke a tartós elégedettség. Bauman szerint a fogyasztói élet etikája az, hogy ne maradj elégedett; a 'kielégült fogyasztó' a fogyasztásgazdaság szemében veszély (mert lelassítja a vágytermelést és a forgalmat).⁴¹

Bauman kritikáját érdemes általánosabban is végiggondolni. Szerinte a késő modernitásban a társadalmi integráció központi elve a fogyasztás, és a fogyasztói társadalom legféltettebb titka, hogy az emberi kapcsolatoktól a politikáig mindent a piaci logika szűr át. Több hétköznapi példán (online önkítáruklkozás, ügyfelek pontozása, bevándorlók 'pontozása') mutatja meg, hogyan válik az elismerés és a tagság feltételévé a láthatóság, az 'értékeség' és a szelekció. Bauman különválasztja a fogyasztást mint univerzális tevékenységet a fogyasztói mentalitástól (*consumerism*), amelyben a vágyak állandó felkeltése és gyors elavultatása tartja mozgásban a gazdaságot. A termelők korábbi, 'szilárd' modern társadalmában a halasztott kielégülés, a takarékoság, a tartósság és a fegyelem erény volt, mert a biztonságot a stabil pályák és a felhalmozás ígérte. A 'folyékony' modernitás fogyasztói társadalmában viszont a gyors csere, az azonnaliság és az eldobhatóság válik normává, miközben a birtoklás inkább tehernek, mint értéknek tűnik. A boldogság ígéretét a rendszer nem a vágyak beteljesítéséhez, hanem a folyamatos újravágyáshoz köti, mert a kielégítetlenség az „igazi mozgatórugó.” Bauman azt állítja, hogy a fogyasztói társadalomban a

39 BAUMAN, Zygmunt: *Consuming Life*. Cambridge, Polity Press, 2007, 11.

40 „Vásárolok, tehát vagyok.” Vö. BAUMAN i. m. 17.

41 BAUMAN i. m. 98–99.

fogyasztás elsődleges célja nem a szükségletek kielégítése, hanem a társadalmi tagságba való beruházás. Fogyasztani annyit tesz, mint saját 'eladhatóságunkba' fektetni: olyan tulajdonságokat gyűjteni és mutogatni, amelyek piaci keresletet keltenek irántunk. Ennek következményeként a társadalom tagjai egyszerre vásárlók és áruk: folyamatosan 'önmagukat gyártják' és újracsomagolják, hogy vonzóak maradjanak a munka-, pár- és státuszpiacokon. A fogyasztói lét alaptechnikája a hitel és az előrehozott fogyasztás, ami széles rétegeket tesz sebezhetővé az adósság, bizonytalanság és pénzügyi fegyelem kényszerei alatt. A fogyasztói kultúra a tegnapi választásokat gyorsan leértékeli, hogy az ember mindig valaki más lehessen. Az identitás így átmeneti szerepek sorozata, amelyeket a divat, a reklám és a trendek ritmusa diktál. A kapcsolatok is fogyasztói logikát vesznek fel: a tartósság helyett az 'azonnali csatlakozás és leválás' képessége értéké válik, mert csökkenti a kockázatot és a kötöttséget. Az online hálózati tér (profilok, lájkok) Bauman olvasatában gyakran az elismerés gyors, kontrollálható pótlékát kínálja, ahol a másik fél könnyen eszközzé válik az önmegerősítésben. A politika is fogyasztói módon szerveződik: az állampolgári elköteleződés helyét részben a márkákhoz hasonló, rövid életű ügyek és performatív identitások veszik át.

Bauman tételeit néhány pontban (egyetértőleg) kívánom kiegészíteni:

1. Álláspontom szerint a 'fogyasztó' fogalmának bevezetése mélyebb társadalmi változásokat jelöl. A modernizáció és a társadalmi átalakulások fokozatosan felszámolták azokat a hagyományos közösségi struktúrákat, amelyek korábban az egyén számára védelmet, orientációt és életkereteket biztosítottak. Ezzel párhuzamosan az egyén tipikusan urbanizált környezetben, a globális piac és a kommunikációs rendszerek erőteljes befolyása alatt él; olyan térben, ahol a döntési autonómia formálisan adott, tényleges tartalmát azonban a piaci és információs aszimmetriák jelentősen korlátozzák. Ebben a kontextusban a szabadság leginkább látszat; és ez indokolja a fogyasztói minőséghez kapcsolt, fokozott jogi védelem kialakítását és fenntartását.
2. Kérdéses, hogy a fogyasztói ideológia által deklarált jogok a gyakorlatban milyen mértékben és milyen intenzitással érvényesülnek. E jogok elismerése ugyanis lehet, hogy sokszor egyszerűen csak legitimációs célokat követ („fogyassz nyugodtan, hiszen meg vagy védve”). A rendszer működésének tényleges szervezőelve nem az autonóm, informált döntés biztosítása, hanem a fogyasztás folytonosságának fenntartása és ösztönzése. Ebben az értelemben a fogyasztói jogok

valós érvényesülése szükségképpen feszültségbe kerülhet a fogyasztói piac alaplogikájával: a védelem célja elvileg a döntési szabadság erősítése, miközben a gazdasági és kommunikációs mechanizmusok éppen a döntések permanens kiváltására, azaz a folyamatos fogyasztás fenntartására irányulnak.

Mindez felveti azt a problémát is, hogy a fogyasztói lét az egyén szempontjából boldogságként vagy inkább dezorientáltsággként és kiábrándulásként írható le. Amennyiben a fogyasztás a társadalmi integráció és az önmeghatározás elsődleges keretévé válik, úgy a jólét és az elégedettség (be nem váltott) ígérete könnyen átcsaphat tartós bizonytalanságba: az identitás és a választások szabadságának látszata mellett a folyamatos ösztönzés, az összehasonlítás kényszerre és a hiányérzet újratermelése történik. Így a rendszer által kínált 'boldogság' nem feltétlenül a stabil jólét állapota, hanem leginkább valamilyen fenntartandó, de valójában mindig elhalasztott ígéret, amely a fogyasztás ismétlésére készítet, és ezzel együtt a kiábrándulás strukturális lehetőségét elkerülhetetlenül magában hordozza.

3. A technológiai fejlődés üteme következtében az egymást követő generációk mindegyike olyan, radikálisan átrajzolt társadalmi és kulturális térben szocializálódik, amely a korábbi tapasztalati világokkal csak korlátozottan átjárható. Ennek egyik következménye a generációk közötti kulturális folytonosság megbomlása: a szülői nemzedékek referenciakeretei, értelmezési sémái és kulturális kódjai egyre kevésbé szolgálnak közös alapként, ami az összetartozás élményének gyengüléséhez, végső soron pedig a tradíciókhoz és a múlthoz fűződő viszony elbizonytalanodásához vezethet. E folyamatok a társadalmi jelentések kiüresedésének, a múlt elvesztésének és a tartalmában elvékonyodó civilizáció valóságát jelentik. A kulturális diskurzusok súlypontja sok esetben a fogyasztás logikájára szerveződik át: a reklámok üzenetei, saját ígéretvilágukkal és identitáskínálatukkal a társadalmi kommunikáció lényegi erejévé válnak. Ezalatt a közösségi kultúra integratív, jelentésadó funkciói gyengülnek. Az így létrejövő társadalmi és kulturális térben az egyén tényleg könnyen lefokozható a fogyasztói szerepre, amely a 'védett fogyasztó' jogi konstrukciójában egyértelműen tetten érhető: a fogyasztóvédelmi magánjog egyetlen dimenzióban, a piaci viszonyok alanyaként ragadja meg az embert.
4. A polgári jog kommercializálódása pedig a piacgazdaság helyett új társadalmi rend, a *teljesen piaci társadalom* létrejöttének részben

eszköze, részben következménye. Míg a piacgazdaság fogalma alapvetően a gazdasági koordináció piac általi dominanciáját jelöli, addig a teljesen piaci társadalom felé való elmozdulás azt implikálja, hogy a piaci racionalitás a nem gazdasági szférákban is meghatározóvá válik, és a személyes, közösségi vagy kulturális kapcsolatok is egyre inkább csereviszonyokként, teljesítmény- és értékelési logikák mentén nyernek értelmet. A polgári jog kommercializálódása (a polgári jog – kereskedelmi jog dualizmus lezárása) egyszerre értelmezhető úgy, mint a piaci működés kiterjesztése, a fejlődés kodifikálása (amennyiben a magánjogi szabályozás egyre inkább a forgalomképességet, a tranzakcióbiztonságot és a szerződéses rugalmasságot preferálja), de sajnos úgy is, mint a piaci társadalom tényleges létállapotára adott adaptív reakció, ahol az új törésvonal (a fogyasztóvédelmi magánjog) megjelenése leginkább igen súlyos társadalmi és kulturális válságjelenségre adott kétségbeesett, elégtelen, és a valós problémákat elfedő reakció.

A fogyasztóvédelem intézményrendszere ugyan a kiszolgáltatottság enyhítésére irányul, ám önmagában nem igazán képes a fent vázolt problémák strukturális okainak kezelésére; legfeljebb korrekciós mechanizmusként működik abban a környezetben, amelynek alaplogikája továbbra is a fogyasztás folyamatos újratermelése, sőt, fokozása. Kérdés és kihívás, hogy a polgári jog miként tudja úgy megerősíteni az egyén tényleges önrendelkezését, hogy közben ne rögzítse őt véglegesen az egysíkú fogyasztói szerepben.

4. Egykódexes dualizmus és trializmus

Visszatérve a kereskedelmi jogra, a klasszikus XIX. századi dualista modellt egyes államok (például Ausztria, Franciaország, Spanyolország stb.) ma is fenntartják, vagyis létezik kereskedelmi kódex és léteznek kifejezetten a vállalkozásokra vonatkozó különös kötelmi jogi szabályok. Románia a korábbi kereskedelmi jogi dualizmust a 2011-től hatályos egységes (monista) kódexébe jelentős mértékben átmentette. E ponton válik különösen fontossá a kereskedelmi jogi finomhangolás értelme. A professzionális, vállalkozások közötti forgalomban a felek informáltabbak, a kockázatvállalás kalkuláltabb, a teljesítés késedelme és bizonytalansága pedig rendszerszintű láncátásokat okozhat (lásd például a likviditás problémáját, a beszállítói láncok fele történő teljesítést, általánosan a finanszírozás problémáját). Itt a túlzott adósbarát beavatkozás nem méltányosságot, hanem piaci

torzulást eredményezhet: ha a hitelezővédelem gyenge, a késedelem olcsó finanszírozási eszközzé válik, nő a behajthatatlanság kockázata, és a szerződéses fegyelem romlik. A kereskedelmi forgalomban ezért nem öncélú szigor az, hogy bizonyos hitelezővédelmi mechanizmusok erősebben érvényesülnek. Ezek a megoldások nem moralizálnak, hanem kockázati kérdéseket kezelnek. A polgári jogi kontextusban viszont a túl erős hitelezővédelem valóban méltánytalanná válhat. Ha a jog a nem professzionális adóst automatikus, magas összegű és gyorsan 'felpörgő' szankciónak teszi ki, miközben a jogosult magatartása (például tűrés, együttműködés hiánya, tájékoztatási deficit) nincs megfelelően beárazva, akkor a kötelmi jog elveszítheti igazságossági legitimitációját. A polgári magánjog klasszikus egyensúlya részben éppen abban áll, hogy a szerződési autonómia mellett méltányossági korrekciókat is ismer, és érzékenyebb a felek közötti erőviszonyokra. (Ezt fokozta tovább jónéhány lépéssel a fogyasztóvédelmi magánjog). A hitelezővédelem minden forgalmi helyzetre kiterjedő erősítése ezért a polgári világban könnyen diszfunkcionális: nem ösztönöz, hanem büntet; nem biztonságot teremt, hanem kiszolgáltatottságot.

Magyarországon biztosan nem aktuális téma a kétkódexes dualizmus bevezetése. Ami esetleg felmerülhet, az az 'egykódexes dualizmus vagy trializmus' megfontolása, amely a monista kódex egységét megőrzi, de a professzionális és a fogyasztói forgalom eltérő racionalitását tudatosan, rendszerszerűen tükrözi. A magyar kódex ilyen jegyeket jelenleg is hordoz: a fogyasztóvédelmi magánjog integrálható elemeit a jogalkotó megpróbálta a kódexbe beemelni; és ahol mindenképpen muszáj volt, ott a vállalkozások közötti jogviszonyokra is tartalmaz különös szabályokat (az ilyen megoldások száma viszont nem éri el azt a mennyiségi szintet, hogy Magyarország esetében tényleges egykódexes dualizmusról beszéljünk). De valamely polgári jogi törvénykönyv felvállalhatja, hogy a saját szövegén belül a vállalkozások számára rendszerszerűen tartalmaz különös előírásokat. Ilyen esetben a helyes megoldás az, hogy a kódex közös alapelvekre és egységes fogalmi rendszerre épül, ugyanakkor világosan kijelöli azokat a pontokat, ahol (i) fogyasztói viszonyban kógens védelem, (ii) vállalkozások közötti viszonyban pedig forgalomvédelmi, hitelezővédelmi és tranzakciós-költség csökkentő finomhangolás indokolt.

A monizmus a jog egységét, áttekinthetőségét és tisztaságát szolgálja, és történetileg a kereskedelmi jog vívmányait képes volt beemelni az általános kötelmi jogba. De a monizmus akkor marad életképes, ha nem tagadja le a differenciálás szükségességét – amikor az valóban szükséges.

Azt is le kell szögezni, hogy ez a magyar kódex esetében jelenleg egyáltalán nem jelentkezik szabályozási szükséghelyzetként. Az, hogy a polgári jogi és kereskedelmi jogi kötelmek finomhangolása, a pontszerű különbség-tétel eseti vizsgálat tárgyát kell képezze. A fogyasztóvédelmi magánjog előretörése megmutatta, hogy a 'lezárt' megosztottság (polgári jogi – kereskedelmi jogi dualizmus) helyén új törésvonal nyílt; a kereskedelmi jog pedig arra emlékeztet, hogy a hitelezővédelem szintje a forgalom kockázati infrastruktúrájának része. Tudatosan felépített, egységes kódexen belüli kettős, sőt, helyenként hármasság finomhangolás képes egyszerre megőrizni a (formális) monista egység erejéit és elkerülni azokat a méltánytalanságokat, illetve forgalmi kockázatokat, amelyek az indokolatlanul egynemű szabályozásból fakadnának. Ez képezheti esetleges megfontolás tárgyát a magyar polgári jog és kereskedelmi jog jövőbeni fejlesztésének vonatkozásában. Viszont az elhamarkodott, nem rendszerszintű megközelítést alkalmazó megoldások nem igazán indokoltak.

A magyar jogrendszerből a nem megfelelően végiggondolt dualisztikus megoldásra a példa a fiduciárius hitelbiztosítékok⁴² semmisségéről szóló Ptk. 6:99. §, amely szerint „semmis az a kikötés, amelyben fogyasztó követelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására vagy vételi jog alapítására vállalt kötelezettséget”. A Ptk. 6:99. §-a első pillantásra világos fogyasztóvédelmi üzenetet hordoz: a fiduciárius hitelbiztosítékok azon formáit, amelyek a biztosítéki célú tulajdonátruházás, követelésátruházás (engedményezés) vagy vételi jog alapítása révén a kötelezett vagyont – legalábbis formailag – 'átcsúsztatják' a jogosult oldalára (vagyis alapvetően tulajdonjogot használnak biztosítéki céllal), fogyasztói minőségben eljáró természetes személy esetén semmissé nyilvánítja. E szabály mögött felismerhető a klasszikus paternalista védelem logikája: a fogyasztó, mint információs és alkupozíciós aszimmetriában lévő fél, ne legyen kitéve olyan biztosítéki konstrukcióknak, amelyek a zálogjog nyilvánossági, rangsorbiztonsági, arányossági és végrehajtási jogi garanciáit megkerülhetik, és a hitelező számára aránytalan 'appropriációs' (a biztosíték tényleges megtartására, tulajdonosként való közvetlen értékesítésére irányuló) lehetőséget nyithatnak, ugyanis túl tág a lehetséges visszaélések köre. A norma éppen azért alkalmas arra, hogy a dualista koncepció pontatlan megvalósításaként értékeljük, mert a fogyasztói vé-

42 A fiduciárius hitelbiztosítékokról szóló magyar kodifikációs vita nagyon érdekes összefoglalóját lásd GÁRDOS Péter (szerk.): *Tanulmányok a fiduciárius biztosítékok köréből*. Budapest, HVG-ORAC, 2007.

delem kapcsolóelvét nem a 'fogyasztói szerződéshez', hanem a 'fogyasztói' minősítéséhez rögzíti, és ezzel olyan rendszertani feszültséget generál, amely a dogmatikai tisztaságot és a kiszámíthatóságot egyaránt gyengíti.

A szabály szövegének központi eleme az, hogy „fogyasztó ... vállal kötelezettséget” tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására, illetve vételi jog alapítására, „követelés biztosítása céljából.” E megfogalmazásból nyelvtanilag nem az következik, hogy a semmisséghez 'fogyasztói szerződés' szükséges (azaz fogyasztó és vállalkozás közötti jogviszony), hanem az, hogy a kötelezettséget vállaló személy fogyasztó legyen, tehát a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül járjon el. A fogyasztói minőség a Ptk. rendszerében persze tipikusan fogyasztói szerződésekben válik relevánssá, de nem azonos azokkal: a fogyasztói szerződés fogalmának lényegi eleme a másik oldalon álló vállalkozás, míg a fogyasztó fogalma önmagában nem mond semmit a szerződő partner minőségéről. Ezért a 6:99. § nem zárja ki – sőt, a szövege alapján inkább megnyitja – azt az értelmezést, hogy két természetes személy között is alkalmazható a tilalom: ha magánszemély vesz fel kölcsönt másik magánszemélytől, és biztosítékul tulajdonátruházást vagy vételi jogot vállal, a semmisség e norma alapján ugyanúgy beállhat. A rendelkezés így nem a vállalkozói erőfölény elleni fogyasztóvédelem eszközeként működik, hanem egy általánosabb, kevésbé a fogyasztói státuszhoz kötött tilalomként, amely a hitelező kilététől függetlenül 'megtilt' bizonyos biztosítéki technikákat a 'fogyasztónak.' Viszont két természetes személy egymás közötti viszonyában mindkettőjüket vagy valamelyiküket fogyasztónak minősíteni a már tárgyaltak szerint ugyancsak aggályos. Éppen ez az a pont, ahol a dualista/trialista jelleg – fogyasztói kivétel az egységes kötelmi jogon belül – pontatlanná válik. Ha a szabályozás valódi célja a fogyasztó és a vállalkozás közötti strukturális aszimmetria kezelése, akkor a kapcsolóelv következetesen a fogyasztói szerződés lett volna: a tilalomnak ott lenne a helye, ahol a piaci erőfölény, a standardizált feltételek és a tájékoztatási deficit tipikusan megjelenik. Az eredeti Ptk. 6:99. § általános tilalmat vezetett be, a monista koncepcióhoz híven, abból indulva ki, hogy a fiduciárius biztosíték mint konstrukció önmagában veszélyes (mert nyilvánosságot kerül meg, harmadik személyek érdekeit sértheti, az arányosságot könnyen felboríthatja), és a fogyasztói korlátozás túl szűk: a konstrukció kockázatai a professzionális forgalomban sem tűnnek el pusztán attól, hogy mindkét fél vállalkozás.

A Ptk. 6:99. § jelenlegi szövege úgy tesz különbséget, hogy a különbségtétel indoka nem válik egyértelművé: egyszerre sugallja azt, hogy a

konstrukció önmagában problémás (hiszen semmisséggel sújtja), és azt is, hogy a konstrukció elfogadható (hiszen hallgatólagosan megengedi nem fogyasztói viszonyban). Ez a féloldalasság tipikus következménye annak, amikor az 'egykódexes dualizmus' nem átgondolt, pontosan megtervezett rezsimként jelenik meg, hanem furcsa kivételként (nem 'szigetként,' hanem 'zátonyként'). Egyébként egyszerűbb és pontosabb lett volna azt kimondani, ami most értelmezés útján vezethető le: hogy a fiduciárius biztosíték kizárólag vállalkozások között érvényes. A jelenlegi norma implicit módon valóban azt üzeni, hogy vállalkozás vállalkozással szemben létrehozhat ilyen biztosítékot, hiszen a semmisségi okot kifejezetten a fogyasztói minőséghez kapcsolja. Csakhogy a kódex ezt nem mondja ki pozitívan, így a megengedettség határai bizonytalanná válnak. Egyrészt minősítési vitákat generál: kevert célú szerződésekben (részben magán-, részben üzleti cél) a fogyasztói minőség eldöntése önmagában peres kérdéssé válhat. A normaszöveg alapján vállalkozás fogyasztó irányába szintén vállalhat fiduciárius hitelbiztosítékot, tehát fogyasztó lehet fiduciárius hitelbiztosíték *kedvezményezettje*. Másrészt a vállalkozás-vállalkozás közötti szerződésben a hallgatólagos törvényi engedély nem jár együtt azokkal a minimumgaranciákkal, amelyek a fiduciárius biztosítékok 'civilizálását' szolgálnák (elszámolási kötelezettség, értékarányosság, *appropriatio* funkcionális tilalma, a zálogjogi nyilvánosságához közelítő megoldások). Így a bírói gyakorlat kénytelen más, általános klauzulákból és jogintézményekből (jóhiszeműség és tisztesség, rendeltetésszerű joggyakorlás, uzsorás jelleg, feltűnő értékaránytalanság) visszaépíteni azt a kontrollt, amelyet a kódex a szabályozás szintjén nem szervezett meg. Ráadásul a szakmájuk, önálló foglalkozásuk vagy üzleti tevékenységük körén kívül eljáró természetes személyeket egymással való viszonyukban *fogyasztónak* minősíteni álláspontom szerint alapvetően téves. A jogalkotói cél az itt vizsgált jogszabállyal mégis az volt, hogy az ilyen szerződéseket is semmisnek nyilvánítsa.

A Ptk. 6:99. §-ban a dualista gondolat – fogyasztóvédelem és professzionális szabadság elhatárolása – felismerhető, de a megvalósítás pontatlan, mert a fogyasztói szerződés helyett a fogyasztói státuszt teszi kizárólagos kapcsolóelvvé, és ezzel a tilalmat potenciálisan olyan viszonyokra is kiterjeszti, amelyek nem hordozzák a klasszikus fogyasztóvédelmi aszimmetriát, miközben a professzionális forgalomban csak impliciten megengedő, de nem rendezi a konstrukció kockázatait. Ha a cél valóban az 'egy kódexen belüli dualizmus,' akkor a norma hipotézisének pontos rögzítése a helyes.

Például a tilalom lehetne kizárólag fogyasztói szerződéshez kötött. Ez viszont azzal járna, hogy két természetes személy egymással való viszonyában létrehozhatna fiduciárius hitelbiztosítékot. Szerintem ezt megengedni nem célszerű. A másik, célszerűbb megoldás, hogy a fiduciárius hitelbiztosíték a vállalkozások közötti jogviszonyokban legyen kifejezetten megengedett, de garanciákkal körülírt technika. A jelenlegi normaszöveg e két irány között félúton elakadt, és ezért tekinthető az egykódexes dualista koncepció pontatlan megvalósításának. A harmadik megoldás lehet a Ptk. eredeti kiindulópontjához való visszatérés: főszabály szerint a fiduciárius hitelbiztosítékok legyenek semmisek; minden jogosult elégedjen meg követelése védelmének érdekében a zálogjoggal.

5. Következtetés

A teljes fenti érvelésből (1-4. alfejezetek) egyetlen következtetés adódik: a kötelmi jogban a 'helyes' egyensúly(ok) beállítása kivételesen nehéz, mert ugyanaz a szabályozási eszköz eltérő forgalmi környezetben ellentétes hatást válthat ki. A magánjog alrendszerének kérdése különösen bonyolult. Az alrendszerek léte nem következik a magánjog lényegéből, sokkal inkább konjunkturális kérdés. A fogyasztóvédelmi magánjog a fogyasztó védelme mellett valójában a fogyasztásra épülő gazdasági rendszer reprodukcióját és stabilitását is szolgálja, amelyet a profitmaximalizálás logikája, valamint a fogyasztás intenzív, folyamatos és gyakran irracionális fokozására épülő struktúra jellemez. A relatíve önálló kereskedelmi jog szabályozási logikája maga sem mentes az ideológiai meghatározottságtól, amennyiben a klaszszikus liberális gazdaságeszme alapállásait közvetíti. Ennek megfelelően az üzleti életben a forgalom biztonsága és a hitelezői érdekek fokozott védelme kerül előtérbe, míg a nem üzleti szereplők közötti jogviszonyokban egy mérsékeltebb sebességű, az adóvédelmi szempontokra is reflektáló, de paternalista vagy fogyasztóvédelmi elemeket mégsem középpontba állító szabályozási racionalitás érvényesül. Ami a polgári viszonyokban indokolt méltányossági korrekció és túlterhelés elleni védelem, az az üzleti forgalomban könnyen a fizetési fegyelem gyengüléséhez és kockázatfelárak beépüléséhez vezethet; ami pedig a kereskedelmi jogban racionális hitelezővédelmi szigor, az a nem professzionális felek világában aránytalanná és társadalmilag igazolhatatlanná válhat. A jogalkotó ezért nem 'jó' vagy 'rossz' szabályokat alkot; sokkal inkább különböző kockázatok közül választ, miközben a valóságos hatásokat a szerződéses gyakorlat (a diszpozitivitás

lehetőségeinek kihasználása) és a bírói értelmezés folyamatosan átírja. A magánjogi egyensúly ezért még csak nem is statikus állapot, hanem állandóan újratermelődő feszültség a biztonság, a rugalmasság és a méltányosság között.

A TÁRSASÁGI JOG FEJLŐDÉSÉNEK VÁZLATA ÉS AZ 1875. ÉVI MAGYAR KERESKEDELMI TÖRVÉNY JELENTŐSÉGE

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF
egyetemi docens (KRE ÁJK)

Absztrakt

A jogalkotás minden esetben feltételez értékválasztást, amely az emberi társadalom fejlődésével formálódik, alakul, tételei egyidejűleg képezik a jog állandó értékalapjait, ugyanakkor időről-időre megújulva annak dinamikáját. A társasági jog fejlődése ebben az összefüggésben alapvetően a gazdasági tevékenységek kockázatmérséklése és a gazdasági racionalitás, a tagoktól elkülönült jogi személyiségű jogalanyok és gazdasági társaságok elismerése, valamint a magánjogi szabadság értékeinek középpontba helyezése értékalapjaira vetíthetők vissza, és évezredes múltból táplálkozó ív kontúrjait rajzolják meg. A magyar jog történeti megkésettsége okán a társasági jog egyetemes fejlődéstörténetéhez végül tételes jogalkotással csak a reformkorban csatlakozott, majd a dualizmus korában érte be azt. Ezt követően az európai trendekkel egyező utat járt be mindaddig, amíg a II. világháború eredményeként el nem térítették e fejlődési úttól. Az értékalapok újrafelfedezésére és az az alapján történő kodifikációra, az európai jogfejlődés útjára való visszatérésre közel négy évtizede került sor, amelynek betetőzését a hatályos Polgári törvénykönyv jelentette. A tanulmány ezt a történeti utat vázolja fel.

Kulcsszavak: jogalkotás, értékválasztás, racionalitás, szabadság, gazdasági társaságok, társasági jog, kereskedelmi jog, jogtörténet

OVERVIEW OF THE DEVELOPMENT OF CORPORATE LAW AND
THE SIGNIFICANCE OF THE HUNGARIAN COMMERCIAL ACT OF 1875

Abstract

Legislation necessarily entails the selection of values. These values, together with the law, are shaped and refined through the evolution of human society, forming a normative foundation that provides both stability and,

through periodic renewal, dynamism to the legal system. In this context, the development of company law is fundamentally grounded in the mitigation of economic risk, economic rationality, the recognition of legal entities and companies as having legal personality distinct from that of their members, and an emphasis on the values of private-law freedom. Owing to the historical lag in the development of Hungarian law, company law became integrated into the broader trajectory of legal development only through targeted legislation during the Reform Era, subsequently achieving alignment during the Dualist period. Thereafter, it followed a course consistent with prevailing European legal trends until this progression was interrupted by the Second World War. The rediscovery of foundational values and their incorporation into codification efforts, alongside a return to the European path of legal development, began nearly four decades ago and culminated in the adoption of the current Civil Code. This study traces and analyses this historical development.

Keywords: legislation, value selection, rationality, freedom, companies, company law, commercial law, legal history

1. A jog értékalapjai történeti kontextusban

A jog értéktartalma és értékhordozó szerepe minden fogalmi bizonytalanság, értelmezési nehézség, a jogról vallott gondolatok és álláspontok feszültségei ellenére – talán a marxista jogelmélet állam és általa a jog elhalását hirdető filozófiai megközelítését nem számítva¹ – alapvető konszenzust élvez.² E konszenzus az emberi társadalom történelmi fejlődésének eredménye, amely által a jelenben a jogot az állam jellegadó intézményeként az állami keretek között élő emberiség civilizációs termékének, örökségének és ezáltal értékének fogadjuk el.³ Következésképpen valamennyi jogág, jogterület vagy éppen egyedi jogintézmény kérdéskörének vizsgálata, megértése, alkalmazása, illetve akár új jog alkotása szükségképpen és több okból feltételezi a történelmi nézőpont kiindulóponttá tételét.

1 MARX Károly: *Széljegyzetek a Német Munkáspárt programjához*. In: KÁLMÁN Endre (szerk.): *A gothai program kritikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975, 33–35.

2 SZABÓ Miklós: *Jogi ontológia, avagy „Mi a jog”?* In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcséleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998, 18.

3 SZABÓ Miklós: *A jogforrás*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 33–55.

Az állam szuverén hatalmából fakadó jogalkotása⁴ minden esetben, a múlt és a jelen kontextusában is egyaránt feltételezi valamely társadalmi, politikai vagy egyéb okból kinyilvánított és azon alapuló értékválasztást, amely jogi konstrukciók útján eredményez jogintézményeket.⁵ A jogalkotói értékválasztás különböző történelmi, szociológiai, politikai és gazdasági tényeken, programokon, koncepciókon, elveken, célokon, egyéb változókon és igényeken nyugszik⁶ és bár statikusságot sugall, valójában a jog folyamatos fejlődése⁷ okán az állami cselekvés dinamizmusát feltételezi. Az állam a jogalkotás során tehát lényegében a történelmi tapasztalat eredményeit – ideértve az értékalapokat, értékforrásokat az egyéb társadalmi és fizikai körülmények hatásai mellett – egyszerre vállalja fel⁸ és folyamatosan vizsgálja felül. Ebben az összefüggésrendszerben a múlt és a jog kapcsolatát, a köztük fennálló okozati összefüggéseket kutató és vizsgáló jogtörténet⁹ egyrészt a hatályos jogintézmények alapjainak – és értékeinek – történeti nézőpontból való feltárását segíti,¹⁰ másrészt tanulságaival a jogalkotót és jogalkalmazót a jelenben a jog történeti értelmezése során segíti,¹¹ harmadrészt jogalkotási kiindulópontokat rögzít¹² és a történelmi tanulságok kontextusában megalapozza a jogfejlődés jövőbeni politikai és jogi kereteit.¹³

4 BÓDIG Mátyás: *Az állami hatalom terjedelme és korlátai*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 276.

5 SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015, 225., 240–242., 272–274.

6 HARMATHY Attila: *A magyar polgári jogi kodifikáció jelenlegi szakaszairól*. In: GRAD-GYENGE Anikó (szerk.): *Egy új korszak hajnalán*. Acta Caroliensia Conventorium Scientiarum Iuridico-Politicarum VI. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2013, 19–21.

7 HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázlat*. Gödöllő - Máriabesnyő, Attraktor, 2004, 19–20., 26–27., 31–105.

8 MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 53–54., 450.

9 HORVÁTH i. m. 191.

10 *Előszó*. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet I*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997, 13–16.

11 SZABÓ Miklós: *A jog alkalmazása*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 141.

12 T. KOVÁCS Júlia: *A belső jogalkotási eljárás*. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 145–146.

13 SZABÓ (2015) i. m. 223–226.

A fenti, a jog egészére vetített általános megállapítások szükségképpen kiterjednek jog alapegységeire,¹⁴ a jogágakra,¹⁵ következtetésképpen a jogon belüli dinamizmus¹⁶ és a jogrendszeren belüli kölcsönhatások változó intenzitású, de állandó elemek,¹⁷ amelyek a történelem során az egységes jogot – a jogtudomány által általánosan a római jogra visszavezetett és elfogadott hagyományos megkülönböztetése alapján¹⁸ – a közjog-magánjog fő részeire osztották.¹⁹ A jogfejlődés később a jogot további részterületekre tagolta, kialakítva a sajátos életviszonyokat különös módon szabályozó, többé vagy kevésbé önálló és saját alapelvekkel rendelkező közjogi és magánjogi szakjogokat, illetve a vegyes jogágakat.²⁰ A gazdasági életre vetítve a fentieket, azok különösen a jogi személyek és az üzleti élet szerződési joga tárgykörében, azaz a hagyományos értelemben vett kereskedelmi jog területén nyilvánultak meg.²¹ A kereskedelmi jogon belül elhelyezett társasági jogra összpontosítva pedig mindezek a társasági jog értékalapjainak és értékválasztásainak fejlődési ívére mutatnak, amelyek közül alapvetően a gazdasági tevékenységek kockázatmérséklése és a gazdasági racionalitás, a tagoktól elkülönült jogi személyiségű jogalanyok és gazdasági társaságok elismerése, valamint a magánjogi szabadság értékeinek középpontba helyezése emelhető ki.

14 H. SZILÁGYI István – LOSS Sándor: *A jogrendszer*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): Bevezetés a jog-és államtudományokba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 75–76.

15 TÓTH J. Zoltán: *A jog statikája – elméleti és dogmatikai alapok (a jog alapfogalmi)*. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): Jogalkotástan. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 24.

16 TÓTH J. Zoltán: *A jog dinamikájáról*. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): A jog többretegűsége. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2020, 129.

17 VARGA Csaba: *Mi a jog? És kié a jog?* In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): A jog többretegűsége. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2020, 34–45.

18 FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1996, 4–5.

19 LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2017, 20–21.

20 TAKÁCS Péter: *A modern állam*. In: Szabó Miklós (szerk.): Bevezetés a jog-és államtudományokba. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 226.

21 KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi-és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938, 1.

2. A társasági jog egyetemes jogtörténeti vázlata

2.1. A társasági jog ókori előképei

A társasági jog egyes elemeinek ókori előképei által valójában évezredek múlttal rendelkező jogágnak tekinthető.²² Ezen előképek közül különösen bizonyos római jogi intézményekben rejlő egyes fogalmi keretek napjainkban is tovább élnek,²³ és bár az ókorban még a mai értelemben értett kereskedelmi jog, és ezáltal társasági jog sem létezett, a társaságok lényegi elemét képező gazdasági tevékenységek szervezett keretek között való ellátásának – és ezáltal a kockázatok mérséklésének – egyes intézményi alapjai már ekkor megjelentek²⁴ bizonyos gazdasági együttműködési formák jogi elismerésével.²⁵ Ilyen együttműködési formák fakadtak különösen a közös tulajdonból, de ekként értelmezhető egyebek mellett az egyiptomi részesbérlet szerződési kereteiben meghatározott mezőgazdasági termelés keretei közötti együttműködés és közös kockázatviselés.²⁶ E körben egyebek mellett a *tappútum* különleges kölcsön intézménye emelhető ki Hammurappi törvénykönyve alapján, amelyben a kölcsön eseti üzleti célú felhasználásának eredményét és annak kockázatát a hitelező és az adós cizellált felelősségi alakzatok rögzítése mellett közösen viselte, míg a *sibatum* esetében bizonyos mai fogalmaink szerinti kockázati befektetések könyvelésére és elszámolására vonatkozó szabályok gyökerei figyelhetők meg.²⁷

Az európai jogfejlődés máig ható fundamentumaként a Római Birodalom fejlett gazdasági és társadalmi viszonyai között a római jog már jogképességgel ismert el meghatározott személyegyesüléseket és vagyontömegeket, amelyekre a modern jogi személyek egyes fogalmi ismérvei közvetlenül visszavezethetők.²⁸ E körben közjogi jogalanyisággal a római állam, illetve köztestületei rendelkeztek, magánjogi jogalanyisággal ismerte el a római jog személyegyesülésként az *universitast*, illetve a *collegiumot* a mai fogalmaink

22 SÁNDOR István: *Tanulmányok a társasági jog területéről*. Budapest, Patrocinium Kft., 2015, 21–22., 31–64.

23 VERESS Emőd: *A társasági jog kialakulása és fejlődése*. In: VERESS Emőd – FEGYVERESI Zsolt – PÁL Előd (szerk.): *Román társasági jog*. Budapest – Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019, 18.

24 SÁNDOR (2015) i. m. 31–51.

25 VERESS (2019) i. m. 9–13.

26 VERESS (2019) i. m. 9–10.

27 VERESS (2019) i. m. 11–12.

28 FÖLDI – HAMZA i. m. 230–231.

szerinti szakmai egyesületek előképeként, valamint jogképességgel felruházott, rendszerint kórházak és szegényházak fenntartására rendelt célvagyonként létezett a *pia causa*, napjaink alapítványainak római jogi előfutára.²⁹

A fentiektől eltérő jogintézmény volt a *societas* és annak különböző válfajai,³⁰ amely szinallagmatikus *bona fidei* kötelemként a tagok vagyoni hozzájárulásával kötelmi jogi alapon alakította ki a működéséhez szükséges struktúrákat.³¹ A *societas* nevében a tagok jártak el,³² akik kezdetben teljes vagyonukkal vettek részt e sajátos vagyonközösség mai fogalmaink szerinti üzleti célú működtetésében.³³ A *societas* nem volt jogi személy, hanem személyegyesítő jogintézményként³⁴ és kötelmi jogi alapon kizárólag a tagokhoz kötöten volt értelmezhető, ennek megfelelően megszűnt a tagsági jogviszony bármely okból való megszűnése – így kilépés, megszüntetés iránti kereset vagy halál – esetén.³⁵ A jogfejlődés következő lépcsőfokaként a *societas omnium bonorum quae ex quaestu veniunt* már csak az üzleti tevékenység esetére keletkeztetett vagyonközösséget és érintetlenül hagyta a tagok magánvagyonát, míg eseti ügylet lebonyolítására a *societas unius rei* együttműködési formája alakult ki.³⁶ Végezetül a *societas publicanorum* a mai fogalmaink szerinti koncesszió hatálya alá tartozó állami gazdasági szerepvállalás jogintézményi háttérét biztosította, amely tevékenység gyakorlásának jogát árverésen lehetett elnyerni.³⁷ A *societas* bizonyos elemei máig hatóan érvényesülnek,³⁸ amelyek közül emelendő ki a *societas leonina* alapelvi tilalma,³⁹ amely szerint a társult tag kockázatviselését és nyereségből való részesedését kizárni nem lehet,⁴⁰ ugyanakkor a megosztási arányok eltérhetnek a fél kockázatvállalásától.⁴¹ A *societas* mellett

29 FÖLDI – HAMZA i. m. 231–235.

30 SÁNDOR István: A társasági jog római jogi gyökerei. *Gazdaság és Jog*, 2000/5, 3–6.

31 FÖLDI – HAMZA i. m. 231., 404., 534–539.

32 SÁNDOR (2015) i. m. 56.

33 SÁNDOR (2015) i. m. 54–55.

34 SÁNDOR (2015) i. m. 56–61.

35 VERESS (2019) i. m. 17–18.

36 VERESS (2019) i. m. 13–23.

37 VERESS (2019) i. m. 18–23.

38 SÁNDOR (2015) i. m. 22., 59., 63–64.

39 FÖLDI – HAMZA i. m. 536.

40 Ptk. 3:88. § (2) bekezdés.

41 JAKAB Éva: *Oktatási társaság? Szerződési gyakorlat az ókori Rómában*. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter – HOMICSKÓ Árpád Olivér – SZUCHY Róbert (szerk.): 65 *Studia in honorem Gyöngyi Harsányi*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2021, 105–106.

a kereskedeleből fakadó sajátos kockázatközösségek megragadására egyebek mellett a *lex Rhodia de iactu mercium* vállalkozott.⁴²

Az ókori jogtörténet fejlődési íve a kereskedelmi és társasági jogi értékválasztások közül ekkoriban elsősorban a gazdasági tevékenységek kockázatmérséklését és a gazdasági racionalitást vállalta fel, miközben kötelmi jogi alapon a magánjogi szabadság alapmomentumai is felismerhetők, azonban a tagoktól elkülönült jogi személyiséggel rendelkező jogalanyok és gazdasági társaságok elismerésére az ókorban még nem került sor.

2.2. A társasági jog középkori intézményei, a *lex mercatoria* és a protestantizmus jelentősége

A Római Birodalom bukását követően a jogfejlődés sajátos utat járt be Európában, ahol a fenti értékalapok közül a racionalitáson nyugvó római magánjog részben tovább élt, egyes esetekben a helyi jogrendszerekben recepciót is nyert, és ekként a modern polgári jog alapjaként fennmaradhatott.⁴³ A gazdasági tevékenységek kockázatmérséklése, a gazdasági mobilitás és az egyenlőségen nyugvó racionalitás⁴⁴ értékalapja sem tűnt el, hanem a rendiség kialakulásával és a középkori partikuláris különjogok közvetítésével, elismerésével együtt vezetett el a kereskedelmi jog alapjainak lefektetésére.⁴⁵ Ebben a történeti folyamatban alapvetően a kereskedővárosok gazdasági fejlődése volt a döntő, ahol a kereskedő réteg fokozatosan kialakította a rendi kötöttségektől eltávolodó, a középkori széttagoltságot részben római jogi alapokon⁴⁶ meghaladó kereskedelem külön jogának elemeit.⁴⁷ A középkori kereskedők a gazdasági racionalitás alapjain ugyanis mind egy adott államon belül, mind pedig nemzetközi szinten egy olyan joganyag kialakítására és alkalmazására törekedtek, amely egyszerre szolgálhatta a katolikus egyházjog különböző korlátaival, forma-

42 KISFALUDI András: A társasági jog helye a jogrendszerben. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/3, 4.

43 FÖLDI – HAMZA i. m. 105–125.

44 GÖNCZI Katalin: *A középkori város jogtörténeti aspektusai*. In: GÖNCZI Katalin – HORVÁTH Pál – STIPTA István – ZLINSZKY János (szerk.): *Egyetemes jogtörténet I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2001, 143–144.

45 HORVÁTH Attila: *A magyar kereskedelmi jog története*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 191.

46 FÖLDI – HAMZA i. m. 583–584.

47 MÁTYÁS Imre: Szemelvények a *lex mercatoria* történetéből. *Miskolci Jogi Szemle*, 2024/1, 61–65.

lizmusával és béklyóival – különösen kamatvételi tilalmával – szemben⁴⁸ a kiszámítható és biztonságos ügyletkötést és a valós pénzforgalmat,⁴⁹ valamint az esetleges jogviták hatékony eldöntését, és az annak megfelelő kikényszerítést.⁵⁰ E célok elérése érdekében a kereskedők egymás közötti viszonyaikban hamarosan meghaladták a rendiséget, annak formalizmusát, a helyi partikuláris jogok kereteit, és szokásjogi alapon közelítették egymáshoz a kereskedelem igényeinek megfelelő⁵¹ magánjogi jogügyletek általános szabályanyagát,⁵² így kialakítva a kereskedők saját jogaként a *lex mercatoriát*.⁵³ A *lex mercatoria* racionális, önszabályozó, gyakorlatias megközelítése, rugalmassága, dinamizmusa és a szerződési szabadságon nyugvó szemlélete élesen szemben állt a középkor merev, partikuláris, rendiséggel terhelt állami jogával,⁵⁴ és a kereskedelem természetéből fakadóan általánosan is nemzetközivé vált.⁵⁵ E folyamattal egyidejűleg a hatékonyabb termelés és a kockázatcsökkentésre irányuló elvárások együttese elvezetett a római jog újrafelfedezéséhez, valamint az üzletszerű gazdasági tevékenységek folytatásának szervezeti kereteit jelentő társasági formák elismeréséhez is.⁵⁶ A társasági jog fejlődése tehát – amely a Római Birodalom bukását követően több évszázadra megakadt – a XI. századtól újjáéledt Itáliában⁵⁷ a közkereseti társaság, a *compagnia* megjelenésével.⁵⁸

A közkereseti társaság részben a *societas* római jogi mintáját alkalmazta, de már különbséget tett a tagok teljes vagyonával megalakult *societas universalis*, illetve a csak meghatározott vagyonelemekkel létrehozott *societas particularis* között.⁵⁹ A közkereseti társaság vezetését vagy a tagok felváltva, vagy az általuk választott vezető látta el, és jelentős új elemként megjelent a szubszidiárius felelősség, illetve helytállás, azaz a

48 KUNCZ i. m. 1–2.

49 NAGY Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a birói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra. I. Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1904, 9–10.

50 MÁTYÁS i. m. 64.

51 HORVÁTH (2007) i. m. 191–192.

52 FÖLDI – HAMZA i. m. 584–585.

53 BURIÁN László: A *lex mercatoria* alkalmazása a nemzetközi kereskedelmi jogvitákban. *Magyar Jog*, 1996/8, 491.

54 MÁTYÁS i. m. 64–65.

55 HORVÁTH (2007) i. m. 192–193.

56 VERESS (2019) i. m. 24–28.

57 VERESS (2019) i. m. 23–28.

58 SÁNDOR (2015) i. m. 22–23.

59 VERESS (2019) i. m. 25.

compagnia hitelezőjének elsőként a társasági vagyron ellen kellett eljárnia, és csak annak elégtelensége esetén léphetett fel a tagok magánvagyonára ellen.⁶⁰ A társasági jog fejlődésének következő lépcsőfokaként alakult ki a *commenda*, azaz betéti társaság,⁶¹ amelynek legjelentősebb újítása a korlátolt tagi helytállás intézményének megteremtése volt a társaságba pusztán tőkét fektető tag esetében.⁶² A betéti társaságba kizárólag tőkét fektető tag a várható nyereségért szolgáltatott pénzeszközöket a tényleges kereskedelmi tevékenységet ellátó társtagnak, amely megoldás az egyház kamatvételi tilalmának megkerülését tette lehetővé oly módon, hogy ez az ügylet nem kölcsönként volt nevesített, hanem a tőkét szolgáltató fellet az üzletvezető társának tüntették fel, és ekként nem kamatra, hanem nyereségre vált jogosulttá.⁶³ A *commenda* altípusaként létezett a részben eltérő felelősségi és helytállási alakzatokkal működő *rogadia*, valamint a tengeri vállalkozások esetében a *colonna*, ahol a tagsági kör jóval szélesebb volt, az kiterjedt a hajó tulajdonosaira, legénységére és a pénzügyi tőkebefektetőkre is.⁶⁴

A társasági jog fejlődésének valódi lendületét és innovációját az újkor küszöbén a nagy földrajzi felfedezések következményei alapozták meg, amikor az európai kereskedelem súlypontja a Mediterráneumról Nyugat-Európára helyeződött át. Az ekkor megindult gyarmatosítás – mint az újonnan felfedezett területek nagy tőkeigényű kiaknázásának folyamata – hatékony eszközöket kívánt, és ekként hívta életre a részvénytársaságok intézményét.⁶⁵ Miközben a spanyol, illetve a portugál gyarmatosítás alapvetően a közvetlen állami kockázatvállalás útját járta, addig Anglia, illetve a németalföldi tartományokból kialakult Hollandia döntő módon kereskedelmi szempontokat érvényesített, és az állami kockázatvállalást társaságok útján⁶⁶ a lehető legszűkebb körre szorította vissza.⁶⁷ Ez utóbbi modell vezetett a részvénytársaságok kezdetben királyi, állami privilégiumként értelmezett megalakításához,⁶⁸ azaz a részvénytársaságok ekkor még a közjog és a magánjog határán az állami monopóliumként értett

60 VERESS (2019) i. m. 25–26.

61 SÁNDOR (2015) i. m. 23–24.

62 VERESS (2019) i. m. 27.

63 NAGY i. m. 9.

64 VERESS (2019) i. m. 27–28.

65 VERESS (2019) i. m. 29.

66 KISFALUDI i. m. 5.

67 VERESS (2019) i. m. 33–52.

68 SÁNDOR (2015) i. m. 65–66.

gyarmatosítás⁶⁹ magántőkével való végrehajtását szolgálták.⁷⁰ Az állami engedéllyel, alkalmi privilégiummal – azaz *octroi* kormányhatósági ténnyel – létrejött részvénytársaságok mindegyike ekként egyedi jogot, *lex specialis*-t élvezett.⁷¹ A részvénytársaságok egyedi – és így szükségképpen fragmentált – jogától függetlenül a korban teret nyert a tőkeszemlélet, világosan megjelent a korlátolt helytállás intézménye és a tagságtól elkülönült jogalanyiség elismerése, azaz a tőkebefektetők csak a befektetett vagyoni eszközeiket kockáztatták, magánvagyonuk a tőkekoncentrációt megvalósító részvénytársaságtól egyértelműen elkülönült.⁷² A részvénytársaság tőkeszemlélete elhalványította, és meghaladta a társasági tagi minőség korábban domináns személyes aspektusait, emellett a részvényesként való befektetési lehetőség a kevésbé vagyonos réteg előtt is nyitva állt, továbbá lehetővé vált a befektetések és a kockázatok megosztása akár több vállalkozás között is.⁷³ A részvénytársaság központi elemeként megjelentek a tagsági jogokat bizonyító és azokat megtestesítő értékpapírokként a részvények,⁷⁴ és kialakultak⁷⁵ a tőzsdék.⁷⁶ E körben mintegy zárójelben megjegyzendő, hogy a szakirodalomban egyes álláspontok a részvénytársaságok alapjait a *societas publicanorum* római jogi intézményére, illetve az itáliai államkölcson-hitelezők egyesületi formájára vezetik vissza, ahol a kölcsönből egyenlő részeket lehet jegyezni, illetve átruházni.⁷⁷ Az ilyen egyesületek – azaz a *maona*, illetve a kölcsön egyes állami biztosíték elemeit is kedvezményezettként birtokló *compera* – ugyan már rendelkeztek szervezeti egységekkel, közgyűléssel, vezetőkkel, ugyanakkor természetükből fakadóan inkább közpénzzel gazdálkodó szervezetek voltak, magánjogi jelleggel kevésbé vagy egyáltalán nem rendelkeztek.⁷⁸

Ebben a történelmi útban az értékválasztások revíziója oldalán emelendő ki a reneszánsz emberképből fakadó vállalkozási szemlélet térnyerése, a földrajzi felfedezések által indukált gazdasági és társadalmi változások kereskedelmen is lecsapódó eredményei, és különösen a reformáció kato-

69 KISFALUDI i. m. 5–6.

70 VERESS (2019) i. m. 41–49.

71 KUNCZ i. m. 117.

72 VERESS (2019) i. m. 34–37.

73 VERESS (2019) i. m. 34–36.

74 SÁNDOR (2015) i. m. 27.

75 HORVÁTH (2007) i. m. 221–222.

76 VERESS (2019) i. m. 34–38.

77 VERESS (2019) i. m. 29–34.

78 VERESS (2019) i. m. 29–34.

likus kánonjogi kötöttségeket felszabadító, innovatív, az egyéni felelősséget középpontba helyező protestáns munkamorálja és a profit elismerése.⁷⁹ A fentiek együttes hatása és elterjedése tovább lazította a korábbi értékalapon nyugvó hierarchikus és partikuláris társadalmi szerkezetet, és elvezetett a felvilágosodás eszmerendszerének XVIII. századi kikristályosodásához.⁸⁰ A reformáció ebben a folyamatban nem csak a katolikus dogmatizmus és emberkép kritikai meghaladásában volt kulcsfontosságú, hanem elősegítette a gazdasági és jogi racionalitás szemléletének elterjedését, amelyre alapozva mind a tulajdonosi, mind a kereskedelmi mentalitás elterjedt, megágyazva a közösségi jóként – *summum bonum* – értett, ezáltal morálisan is igazolható, tehát helyes kapitalizmus társadalmi elfogadásának.⁸¹

Fentieket összegezve, a középkorban a mai fogalmaink szerinti közkereseti és betéti társaságok lényeges ismérveivel rendelkező társaságtípusok kialakultak, igaz, jellemzően csak adott egyedi ügyeletekre és rövid időre való társulással, emellett megjelentek a társaságok nyilvántartásának alapintézményei, a cégnév fogalma, továbbá teret nyert a könyvvitel alkalmazása,⁸² amelyek egyebekben a racionális alapokon nyugvó szervezetek létének egyik alapfeltelvévé is vált.⁸³ A nagy földrajzi felfedezések és tőkeigényes kiaknázásuk célja életre hívta a részvénytársaságokat, és azok egyedi *octroi*, azaz *lex specialis* jogszabályait, majd a kereskedelmi jog általános magánjogtól eltávolodó fejlődésének részeként⁸⁴ a kereskedelmi jog bizonyos elemei is külön állami kodifikációt is nyertek, amelyek közül a legjelentősebb az 1673. március 23-i *Ordonnance du commerce* franciaországi kódexe volt.⁸⁵ Mindezeknek megfelelően a gazdasági tevékenységek kockázatmérséklése és a gazdasági racionalitás, a tagoktól elkülönült jogi személyiségű jogalanyok és gazdasági társaságok elismerése értékalapjai

79 TÓTH András: *A protestáns eszmék hatása a közjóról és a versenyről szóló gondolkodásra*. In: EINVÁG Benjámin Máté – TÓTH J. Zoltán (szerk.): 60 *Studia in honorem Szilvia Köbel. Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Budapest, 2025, 245–252.*

80 FERGUSON, Niall: *A tér és a torony. Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hataloméért*. Budapest, Scolar Kiadó, 2019, 107–147.

81 WEBER, Max: *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. New York – London, Charles Scribner's Sons – George Allen & Unwin Ltd, 1950, 36–40., 47–54., 75–78., 80–81.

82 VERESS (2019) i. m. 25.

83 WEBER i. m. 21–22.

84 FÖLDI – HAMZA i. m. 583–584.

85 SÁNDOR (2015) i. m. 66–67.

rögzültek és elfogadottá váltak, valamint a magánjogi szabadság és indeterminizmus középpontba helyezése, különösen a protestantizmus által is egyre inkább teret nyert.

2.3. A felvilágosodás jelentősége a társasági jogban és a magánjogi kodifikációk

A fenti alapokon a XVIII-XIX. század fordulóját már a felvilágosodás eszmerendszere uralta, amelyből táplálkozva a modern államfejlődést alapvetően határozta meg a középkori széttagoltságot elvető egységes jog által kormányzott egységes állam iránti igény,⁸⁶ amely politikai program különösen a társadalmi szerződés jogegyenlőség tételén nyugodott,⁸⁷ illetve azt feltételezte az abszolutizmus eltörlésével és a rendi függőségi rendszer felszámolásával.⁸⁸ E forradalmi eszmék elterjedése Európában alapvetően törte át a korábbi évszázadokban megszilárdult gazdasági és társadalmi kereteket az elkövetkező évtizedekben.⁸⁹ A folyamat eredményeként a jogegyenlőség értékválasztása a XIX. században kiteljesedett, és új, nemzeti identitást eredményezett felváltva a korábbi partikuláris és hierarchikus identitásokat, jogokat.⁹⁰ A jogegyenlőséget élvező egyének közössége a nép vagy nemzet lett.⁹¹ A fenti úton kialakult, a jogegyenlőség politikai programján nyugvó nemzetállami eszme ekként vezetett rendi különjogoktól, illetve partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, ezért egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igény megfogalmazására,⁹² amely cél elérése többek között a partikularizmus és a szokásjog visszaszorításával volt lehetséges a legfontosabb jogágak kodifikációja által.⁹³ A modern elvi alapokon nyugvó klasszikus büntetőjogi

86 TAKÁCS i. m. 209–225.

87 ROUSSEAU, Jean– Jaques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest– Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001, 35–39.

88 PRICE, Roger: *Franciaország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó– Talentum Kft., 2001, 83–106.

89 ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, A. James: *Miért buknek el a nemzetek?* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2013, 272–282.

90 SZABÓ (2015) i. m. 183.

91 ROUSSEAU i. m. 38–44.

92 SZABADFALVI József: *A nemzet*. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002, 251–254.

93 VERESS Emőd: *Fejezetek a magyar magánjogi kodifikáció történetéből. Európai tekintéssel*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2022, 16–23.

és polgári jogi kodifikáció mellett tehát a kor törvényhozói felismerték és elfogadták a már létező kereskedelmi jog sajátos jellemzőit, amelyeket külön kezelve kereskedelmi törvénykönyveket is alkottak.⁹⁴ A kereskedelmi jog kodifikációja által elszakadt a magánszféra általános polgári jogi joganyagától,⁹⁵ amellyel egyidejűleg az adott állam szintjén – az európai kontinensen Magyarország kivételével⁹⁶ – az általános magánjog szokásjogi alapjai is döntően felszámolásra kerültek.⁹⁷

A társasági jogra összpontosítva a fenti folyamatok tekintetében rögzíthető, hogy annak joganyaga az *octroi* rendszeren nyugvó szabályozás okán esetlegesen volt tekinthető, amelyet a szoros állami beavatkozás, a monopóliumok, felségjogok, privilégiumok jellemeztek,⁹⁸ e nézőpontból tehát az a rendi kor egyéb jogterületeinek fragmentált és partikularizmustól terhelt jogaival egyező állapotban volt. A nemzetállami alapállás egységes jogot valló általános programja ezért szükségképpen vezetett el a társasági jog kodifikációjának igényéhez is.⁹⁹ A kodifikációk eredményeként a kezdetben uralkodó engedélyezés rendszerét fokozatosan háttérbe szorította az állami ellenőrzés, a törvényes működés bírói felügyeletének előtérbe helyezése, amely által a társasági jog magánjogi jogügyleti jellege vált hangsúlyossá a szabad társaság alapítás jogának elismerésével.¹⁰⁰ A napóleoni kodifikáció részeként 1807-ben ilyen alapokon elfogadott *Code de Commerce*¹⁰¹ átfogóan szabályozta a társaságtípusokat, majd e kódex hatására és részben annak mintáját követve Európa-szerte megindult a kereskedelmi jog, illetve a társasági jog kodifikációja egyebek mellett Hollandiában 1809-ben, Görögországban 1821-ben, Spanyolországban 1829-ben, Belgiumban 1831-ben, Portugáliában 1833-ban, Olaszországban 1865-ben.¹⁰² Az európai kodifikációs folyamatban különösen jelentős volt az 1861. évi – tehát még az egységes Németország megalakulása előtt elfogadott – német kereskedelmi törvénykönyv, amely az 1794-ben hatályba lépett nagy terjedelmű, 19.194 szakaszt tartalmazó, rendkívül kazuisztikus – és így lényegében alkalmazhatatlan – jogszabályt, az *Allgemeines Land-*

94 SÁNDOR (2015) i. m. 27–28.

95 KUNCZ i. m. 5–7.

96 VERESS (2022) i. m. 85–137.

97 TÓTH (2020) i. m. 146–147.

98 SÁNDOR (2015) i. m. 65–66.

99 VERESS (2019) i. m. 52–54.

100 KUNCZ i. m. 117.

101 NAGY i. m. 13.

102 SÁNDOR (2015) i. m. 27–30., 71–79.

recht für preussischen Staaten kódexét¹⁰³ váltotta fel.¹⁰⁴ Az általános német kereskedelmi törvénykönyv, az *Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch* a későbbiekben különösen a magyar jogalkotásnak szolgált mintaként.¹⁰⁵ Az angol jogfejlődés külön utat járt be,¹⁰⁶ de nem nélkülözve a kellő absztrakciókat és fogalmi alapokat, végül átfogóan 1862-ben szabályozta a társaságokat.¹⁰⁷ Hasonlóképpen járt el a svájci törvényhozó azzal, hogy a kantonális sajátosságok okán a kodifikáció végigkísérte a XIX. és XX. századot és csak 1991-ben került nyugvópontra.¹⁰⁸ A klasszikus társasági jog fejlődésének utolsó jogtörténeti elemeként a korlátolt felelősségű társaság 1892-ben, német jogban történt megjelenése¹⁰⁹ és világszerte való elterjedése nevesíthető,¹¹⁰ amely megnyitotta a tagi korlátolt helytállás előnyeit a kis és középvállalati szintű társaságok előtt.¹¹¹

A kereskedelmi jogi kodifikáció kora a kereskedelmi jog önállósásának kérdésével¹¹² egyebekben megnyitotta a kereskedelmi jog és az általános magánjog kapcsolatát tárgyaló két álláspont, az úgynevezett dualista, illetve monista felfogás közötti napjainkig tartó vitát is.¹¹³ A dualista koncepció szerint a magánjog élesen elválasztható polgári jogra, illetve kereskedelmi jogra,¹¹⁴ így szükségképpen kiáll külön kereskedelmi törvények mellett, amelynek indokait elsősorban a kereskedelmi jog általános polgári jogtól eltérő hangsúlyosabb közjogi elemeiben, az ekként kialakított szabályozási komplexitásban, továbbá a gazdasági élet dinamikájára és kihívásaira adandó reakciók hatékonyságának elvárásaiban lel fel.¹¹⁵ A monista álláspont a

103 HELLWEGE, Phillip: *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*. In: BASEDOW, Jürgen – HOPT, Klaus J. – ZIMMERMANN, Reinhard (eds.): *Handwörterbuch des Europäischen Privatrechts*, vol. I. Tübingen, Mohr Siebeck Verlag, 2009, 50–55.

104 NAGY i. m. 14.

105 VEREBICS János: Társasági jog az első Gt. előtt. *Gazdaság és Jog*, 2019/2, 1.

106 SÁNDOR (2015) i. m. 106–125.

107 NAGY i. m. 16.

108 SÁNDOR (2015) i. m. 91–104.

109 NAGY i. m. 14.

110 KÉPES György: „Németország legfontosabb és legsikeresebb exportcikke a jog területén:” A korlátolt felelősségű társaság. *Jogtörténeti Szemle*, 2025/1, 39–45.

111 VERESS (2019) i. m. 55–56.

112 FÖLDI – HAMZA i. m. 583–584.

113 SZIKORA Veronika: *A társasági jog és a Polgári Törvénykönyv kodifikációjának összefüggései*. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *Fejezetek a Polgári Törvénykönyv keletkezés-történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny Lap és Könyvkiadó Kft., 2018, 94–100.

114 VERESS (2022) i. m. 35–40.

115 SÁNDOR (2015) i. m. 192–193.

fentiekkel szemben a magánjog belső egységét vallja arra hivatkozva, hogy önmagában a kereskedelem ténye nem kíván és nem feltételez külön magánjogi szabályokat, az általános magánjog intézményei teljes mértékben alkalmasak a kereskedelem igényeinek kielégítésére arra is tekintettel, hogy a magánjog a maga általánosságában már eleve gazdasági szemléleten nyugszik.¹¹⁶ A monista-dualista álláspont közötti vita univerzálisan nem eldöntött, a modern jogrendszerekben mindkét megközelítésre és törvényalkotásra található¹¹⁷ – jogalkotói értékválasztástól függő – megoldás.¹¹⁸

A fenti történeti folyamat összegzéseképpen megállapítható, hogy a felvilágosodás eredményeként kialakult, a rendiséget és a partikularizmust elvető új, modern állam értékválasztásai a társasági jog területén is gyökeres változásokat eredményeztek. A gazdasági tevékenységek kockázatmértéklése és a gazdasági racionalitás, a tagoktól elkülönült jogi személyiségű jogalanyok és gazdasági társaságok elismerésének értékalapjai már nem csak egyedi jogszabályokban, hanem az általános és absztrakt kodifikáció szintjén is rögzültek, amelyek a modern, jogegyenlőségen nyugvó magánjogi szabadság felvállalása által teljesedtek ki.

2.4. Az Európai Unió joga és a társasági jog

Az európai jogtudomány a helyi jogok léte és alkalmazása mellett, illetve azok ellenére a XVIII. század végéig alapvetően egységesnek volt tekinthető, az újrafelfedezett római jogból és az egyházi kánonjogból táplálkozott mint európai közös jog, azaz *ius commune*.¹¹⁹ Ezt az egységes európai jogi gondolkodási teret a kodifikációk kora nemzetállami jogrendszerekre osztotta szét, amely által a helyi partikularizmus ugyan felszámolásra került, de kontinens szerte új jogrendszerek alakultak ki, szükségképpen életre hívva azt a gondolatot, hogy egyes jogi problémák megoldása határokon átívelő egységes megoldásokat igényel, így a II. világháborút követően ismételten megjelent a *ius commune* hagyományából táplálkozó közös európai jog iránti igény.¹²⁰ A jogelméleti sík mellett az európai egység különböző koncepciói – az európai államok közötti egyensúly és tartós béke

116 VERESS (2022) i. m. 40.

117 SZIKORA i. m. 102–108.

118 VERESS (2022) i. m. 40.

119 SZABÓ Béla: *Ius commune hajdan és majdan*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998, 285–302.

120 SZABÓ (1998) i. m. 302–307.

elérésének remélt eszközeként – szintén végigkísérték az európai államok történetét, így a XIV. századtól az II. világháború végéig gondolkodók, államférfiak, uralkodók különböző tervezetek szintjén fogalmazták meg az erre irányuló elképzeléseiket.¹²¹ Az európai egységkoncepciók – amelyek magukban hordozták természetükből fakadóan az egységes jogot is – valamint az elméleti síkon megfogalmazott jogegységesítési igény valós és máig tartó politikai és gazdasági lendületet végül az Európai Gazdasági Közösség megalapítása által nyert.¹²² Az Európai Gazdasági Közösség alapjain nyugvó Európai Unión belül pedig a politikai és jogi dimenzió az európai integrációval írható körül, amelynek egyik eszközeként funkcionál az európai jogharmonizáció.¹²³

Az egyes országok jogában – így a társasági jog területén – fennálló különbségek maguktól értetődően képezik gátjait az európai uniós integrációs folyamatoknak.¹²⁴ Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó 1957. évi Római Szerződés¹²⁵ kezdetben csak annyit rögzített, hogy valamely tagállam joga szerint létrejött és bejegyzett társaságokat ugyanúgy megillette a közösség bármely tagországában a letelepedés szabadsága, mint a tagországok állampolgárait, miközben szükségesnek ítélte a társaságoktól követelhető biztosítékok egységesítését és az egyes tagállamokban létesített társaságok kölcsönös elismerését is.¹²⁶ A fenti alapokból táplálkozva a hatvanas években indult meg a társasági jog jogharmonizációs programja¹²⁷ különböző irányelvekkel,¹²⁸ azzal a céllal, hogy a gazdasági társaságok közel azonos szervezeti struktúrával, jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezzenek és ezáltal lebontásra kerüljenek az alapítás, átalakulás, költözés és

121 STIPTA István: *Európai integrációs koncepciók a XX. században*. In: GÖNCZI Katalin – HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – ZLINSZKY János (szerk.): *Egyetemes jogtörténet I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999, 298–310.

122 SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány-és parlamentarizmus történet 1945-2005*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 379–393.

123 MÁDL Ferenc: *Az Európai Gazdasági Közösség joga a vállalatok, beruházások, a tőkepiac, a gazdasági verseny és az állam gazdasági szerepének integrációs szabályozásában*. Budapest, Mádl Ferenc Intézet, 2023, 166–171.

124 BÁNRÉVY Gábor: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2016, 68.

125 SZENTE i. m. 381.

126 BÁNRÉVY i. m. 68.

127 MÁDL i. m. 177–180.

128 SÁNDOR (2015) i. m. 149–153.

kölcsönös elismerés korlátai.¹²⁹ Az irányelvek¹³⁰ – amelyek között több csak tervezet szintjén maradt¹³¹ – mellett az egységes társasági formák kidolgozására és a tagállamokkal való elfogadtatására irányuló törekvések is hangsúlyossá váltak.¹³² E folyamat első elemeként 1985-ben az európai gazdasági egyesülés, az ezredfordulón az európai részvénytársaság, illetve hamarosan az európai szövetkezet jogintézményeire vonatkozó jogforrások is megjelentek.¹³³

Az Európai Unió társasági jogi jogalkotásának közvetlen hatásaként különösen hangsúlyossá váltak a kisebbségvédelmi szabályok, a hitelezővédelmi biztosítékok, egyes belső szervezeti megoldások, a nyilvánosság elvárása, a számviteli és tőkekérdések, valamint a munkavállalói részvétel elemei a tagállami társasági jogokban és a már működő európai társaságtípusokban.¹³⁴ Az eddigi jogalkotási eredményeken túl a társasági jog további harmonizációjára újabb tervezeteket dolgoztak ki az Európai Unió szervezeti keretein belül, ennek elemeként megjelent egy új *sui generis* társasági forma, az európai zártkörűen működő magántársaság – *societas privata europaea* – tervezete is.¹³⁵ A konkrét jogszabályokban és jogszabálytervezetekben testet öltött közösségi társaságtípusok mellett a kívánt jogharmonizáció magasabb szintjeként elkészült¹³⁶ – igaz nem uniós jogalkotási produktumként, hanem európai egyetemi tanárok együttműködésében – az Európai Társasági Modelltörvény Tervezete, amely részleteiben, de akár egészében is átültethető a nemzeti jogokba.¹³⁷

129 TATTAY Levente: *Bevezetés az európai magánjogba*. Budapest, Szent István Társulat, 2013, 61–62.

130 A társasági jogra napjainkban leginkább ható irányelvek közül emelendő ki többek között: az Európai Parlament és a Tanács 2007/36/EK irányelve (2007. július 11.) az egyes részvényesi jogok gyakorlásáról a tőzsdén jegyzett társaságokban; az Európai Parlament és a Tanács 2009/102/EK irányelve (2009. szeptember 16.) a társasági jog területén az egyszemélyes korlátolt felelősségű társaságokról; az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1132 irányelve (2017. június 14.) a társasági jog egyes vonatkozásairól; az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/828 irányelve (2017. május 17.) a 2007/36/EK irányelvnek a hosszú távú részvényesi szerepvállalás ösztönzése tekintetében történő módosításáról.

131 SÁNDOR (2015) i. m. 150–151.

132 MÁDL i. m. 179–180.

133 BÁNRÉVY i. m. 68–69.

134 SÁNDOR (2015) i. m. 148–171.

135 SÁNDOR (2015) i. m. 155–157., 172–179.

136 SZIKORA i. m. 101–102.

137 VERESS (2019) i. m. 90–91.

3. A társasági jog a magyar jogtörténetben

3.1. A társasági jog a rendi korban

A magyar jog történeti megkésettisége¹³⁸ okán valódi társasági jogi joggal a XIX. századig nem rendelkezett.¹³⁹ A kereskedelmi tevékenység a rendi korban döntően a városi polgárság egyedi üzleti működésére szorítkozott, míg a középkori céhes önkormányzati keretek társasági jogi ismervekkel nem rendelkeztek.¹⁴⁰ A jogi személyek kérdését illetően a magyar jog ekkor alapvetően közjogi alapon ismert el bizonyos jogi személyeket, így a királyi kincstárt, a világi és egyházi egyetemeket, egyházakat, közösségeket, testületeket, alapítványokat, de ezek jogképessége is korlátozott volt.¹⁴¹

Magyarországon a kereskedőkre vonatkozó jogi szabályozás első elemei a szabad királyi városok jogában lelhetők fel a XIII. századtól, figyelemmel arra, hogy azok alapítása uralkodói kiváltságokon nyugodtak.¹⁴² E városokban letelepedő külhoni *hospesek* több esetben magukkal hozták saját jogrendszerüket,¹⁴³ amelyek megőrzését az uralkodók külön is biztosították, így fektetve le a középkori magyar kereskedelem és céhes ipar alapjait.¹⁴⁴ A szükséges feltételek a kora középkorban tehát rendelkezésre álltak a nyugat-európai gazdasági és jogi fejlődés követésére, azonban azokat – így a kereskedelmi jogot is – a török háborúk gyakorlatilag megsemmisítették – és ezáltal két évszázaddal visszavetették – a korábban virágzó Magyarországot.¹⁴⁵

A török kiűzését követően fellendülő gazdasági élet így csak késve teremtethette meg az ipar és a kereskedelem kibontakozásának új jogi alapjait, de a rendi alkotmányosság és az ősiség intézménye ennek a fejlődésnek

138 MEZEY Barna: *Előszó*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 9.

139 HORVÁTH (2007) i. m. 192–199.

140 HORVÁTH (2007) i. m. 199.

141 BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2000, 54–56.

142 ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány-és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia jogi könyvkereskedés kiadása, 1946, 64–75.

143 TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 132., 140., 146–154, 205–206., 294–295.

144 KUNCZ i. m. 9.

145 MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16-20. század*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 29–32., 34–35.

jellegzetes magyar korlátokat szabott,¹⁴⁶ mintegy felerősítve, hatványozva a tőkeszegénységből fakadó gazdasági fejletlenségéből eredő nehézségeket. Különösen az ősiség volt az, amely az évszázados lemaradásból való kitörést akadályozta, hiszen az 1848-ig Magyarország politikai és gazdasági rendjének alapjaként ugyan jogilag egységes birtokfogalmat vezetett be, de azt végletesen meg is kötötte, ezáltal gyakorlatilag forgalomképtelenné tette az ingatlanvagyonot,¹⁴⁷ ellehetetlenítve a hitelezést és a fejlett pénzforgalom lehetőségeit. E nehézségekre adandó válaszként uralkodói rendeletekkel, majd törvényekkel megjelentek a magyar kereskedelmi jog szabályozásának előzményei különösen a váltójog és a könyvvitel területén,¹⁴⁸ de átfogó magánjogi reformokra ekkor még nem került sor.

Mária Terézia, majd II. József uralkodása alatt a felvilágosult abszolutizmus elemeként azonban már hangsúlyosan jelentkezett – az összbirodalmi szinten értett és az udvar által ekként szorgalmazott – egységes jog iránti igény, de a magyar rendek rendi alkotmányt őrző alapállása és ellenállása, a mélyen gyökerező szokásjog a bécsi udvar kodifikációs elképzeléseit Magyarországon nem, vagy csak kevésbé engedte érvényesülni.¹⁴⁹ A középkori körülmények fenntarthatatlanságát tehát a királyi udvar már a XVIII. században észlelte, és törekedett azzal szemben modern alapokon a kereskedelmi jog részterületeinek szabályozására, de a királyi kodifikációs kísérletek összbirodalmi szempontjai¹⁵⁰ sorozatosan vívták ki a rendek ellenállását, és ekként buktak el azzal, hogy a Tengeremelléken, a Határőrvidéken, illetve Erdélyben¹⁵¹ bizonyos szabályok mindezek ellenére – alkotmányellenesen – hatályba léptetésre kerültek.¹⁵²

A királyi udvar mellett¹⁵³ a rendi Országgyűlés a XVIII. század végén ismerte fel a kereskedelmi jog szabályozásának fontosságát, így ekkor kezdődhetek meg a kodifikációs munkálatok, amelyek közül kiemelendő

146 TIMON i. m. 521–526.

147 BÉLI i. m. 69–71., 307–309.

148 KÉPES György: *A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 106–161.

149 VERESS (2022) 27–30., 46., 86–88.

150 FÓNAGY Zoltán: *A bomló feudális gazdasága*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019, 26–34.

151 KÉPES (2021) i. m. 161–163.

152 NAGY i. m. 19–20.

153 KÉPES (2021) i. m. 164.

az 1791. évi LXVII. törvénycikkben kinevezett országos bizottság¹⁵⁴ 1795. január 29-i jelentése, a *Codex Cambio-Mercantil pro regno Hungariae Partibusque eidem adnexis in tres partes divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus*, amely már foglalkozott a cégek, cégbejegyzések, kereskedők jogai, kereskedelmi társaságok, kereskedelmi könyvek kérdéseivel, valamint a csődjoggal egyaránt.¹⁵⁵ A jelentés törvényi formát nem nyert,¹⁵⁶ maga az Országgyűlés is a kérdést csak több mint három évtized elteltével tűzte újra napirendjére egy újabb bizottság kijelölésével, amely elkészítette a *Codex Cambio-Mercantilis eiosdemque Ordo Processualis* című tervezetet, amely ekkor még szintén nem, csak az 1840-i Országgyűlésen és csak elemeiben vezetett törvényekre.¹⁵⁷ A kodifikációs kísérletektől függetlenül ugyanakkor történetek próbálkozások egyedi társaságok alapítására, elsőként a gróf Forgách család által 1767-ben alapított gácsi textilüzem próbálkozott 1800-ban részvénykibocsátással.¹⁵⁸

A társasági jogalkotás területén, ahogyan több más kérdésben is, a reformkor hozta el a fordulatot Magyarországon – különösen gróf Széchenyi István munkássága nyomán, aki a magánjogi kodifikáció útján kívánta az alkotmányos reformokat és a rendiség felszámolását gazdaságilag és jogilag egyaránt megalapozni.¹⁵⁹ Kezdetben adott tárgyakra vonatkozó egyedi jogalkotásra helyeződött a hangsúly, amely folyamat emblemikus példája az 1836. évi XXVI. törvénycikk egy állandó hidnak Buda és Pest közötti építéséről, amely a Lánchíd építésére részvénytársaságot állított fel.¹⁶⁰ A törvénycikk egyenlőségi klauzulája¹⁶¹ megteremtette az alapjait a teljes magyar jog, így a kereskedelmi jog általános szabályozásához elengedhetetlen áttöréshez, így az évszázados eredménytelen kodifikációs

154 HEIL Kristóf Mihály: *Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 127.

155 NAGY i. m. 20.

156 NOVOTNI Zoltán: A kodifikált társasági jog, mint a magyar polgári jog megújulásának eszköze. *Jogtudományi Közlöny*, 1989/február, 65.

157 NAGY i. m. 20–21.

158 VERESS (2019) i. m. 59.

159 VÉCSEY Tamás: *Széchenyi és a magyar magánjog*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1895, 9–34.

160 HORVÁTH (2007) i. m. 203.

161 1836. évi XXVI. törvénycikk 2. §. A részvényes társaság költségén Buda és Pest között építendő állandó hidon [...] hidvámot kivétel nélkül mindenki fizetni tartozik.

kísérleteket követően az Országgyűlés 1840-ben lényegében véve egy kereskedelmi jogi jogszabálycsomagot¹⁶² fogadhatott el.¹⁶³ E jogszabályok már magukban foglalták a bírósági bejegyzés, a szabad vállalkozás alapítás jogintézményeinek gyökerei mellett az absztrakt módon szabályozott közkereseti társaság, betéti társaság és a részvénytársaság, továbbá a fizetéseképtelenségi jog alapjait is.¹⁶⁴

A társadalmi mozgalmakkal együttesen a gazdasági fejlődés a reformkorban új lendületet vett és nemzeti jelleget öltött, sorra alakultak a részvénytársaságok, bankok, biztosítótársaságok, gazdasági egyesületek, takarékpénztárak,¹⁶⁵ továbbá megindultak azok az infrastrukturális beruházások, amelyek a modern Magyarország gazdasági alapjait fektették le.¹⁶⁶

3.2. A társasági jog az alkotmányos forradalmat követően

Az 1848. évi április törvények – amelyek a polgári alapokon nyugvó alkotmányos monarchia alaptörvényeiként felszámolták a rendiséget Magyarországon¹⁶⁷ – nagy hangsúlyt fektettek az új államberendezkedésnek megfelelő gazdasági környezet jogi alapjainak megteremtésére, így az 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről már ebben a szellemben rendelte el a polgári törvénykönyv kodifikációját.¹⁶⁸

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc eseményei a polgári törvénykönyv megalkotását végül nem tették lehetővé,¹⁶⁹ illetve az állami függetlenség kivívása Ausztriától a közös osztrák-orosz fellépés okán sem sikerült, ugyanakkor a megkezdett polgári átalakulás folyamatát nem lehetett visszafordítani,¹⁷⁰ így azok célkitűzéseit a magánjog területén – szintén

162 NAGY i. m. 21–22.

163 Az ekkor elfogadott jogszabályok közül emelendő ki a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikk, a gyárok jogviszonyairól szóló 1840. évi XVII. törvénycikk, a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól szóló 1840. évi XVIII. törvénycikk, a kereskedői testületekről és az alkuszokról szóló 1840. évi XIX. törvénycikk és a csődületről szóló 1840. évi XXII. törvénycikk.

164 APÁTHY István: *Kereskedelmi jog a magyar kereskedelmi törvény alapján tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1876, 42–43.

165 VERESS (2019) i. m. 59–65.

166 FÓNAGY i. m. 37–56.

167 ECKHART i. m. 417–420.

168 VERESS (2022) i. m. 46.

169 NOVOTNI i. m. 65–66.

170 ECKHART i. m. 425–426.

történelmi paradoxonként – végül az osztrák tételes jog útján valósította meg az udvar.¹⁷¹ A neoabszolutista kormányzat fenntartotta az úrbéri viszonyok és az ősiség eltörlését,¹⁷² emellett az egységes birodalomról vallott koncepció alapján a magyar korona országainak területén bevezette az Osztrák Polgári Törvénykönyvet.¹⁷³ A kereskedelmi jogra vonatkozó korábbi törvények kis kivételtől a neoabszolutizmus korában is hatályban maradtak, sőt a céhrendszer is felszámolásra került, teljes mértékben biztosítva az iparszabadságot.¹⁷⁴ A Kiegészítéshez vezető politikai folyamatok azonban az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokkal 1861-ben visszaállították a tradicionális magyar magánjog hatályát¹⁷⁵ a korábbi Erdélyi Nagyfejedelemség területe kivételével,¹⁷⁶ így a magánjogi és a kereskedelmi jogi kodifikáció kérdése ismét nyitott kérdéssé vált.

3.3. A társasági jog a dualizmus korában – a Kereskedelmi törvény

Az 1867-ben megalakult Osztrák-Magyar Monarchia¹⁷⁷ korában az egységes magánjogi kodifikáció újra napirendre került, azonban különösen, de nem kizárólagosan az Osztrák Polgári Törvénykönyv erőszakos bevezetésének keserű emléke, a történelmi jogi iskola hatása, a magyar történelmi magánjog magas szintű művelése, hagyományai és értékei okán a különböző törvénytervezetek megalkotása ellenére¹⁷⁸ általános magánjogi kódex elfogadására végül nem került sor.¹⁷⁹ Az általános magánjogi kodifikáció elvi kérdése mellett ugyanakkor egyre hangsúlyosabban jelentkezett a kereskedelem és a kereskedelmi jog új alapokra helyezésének kihívása, elvégre a Kiegészítés ebben az összefüggésrendszerben valójában a reform-

171 BÉLI i. m. 308–312.

172 HOMOKI-NAGY Mária: *A nemesi magánjog szabályainak tovább élés a neoabszolutizmus idején*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 131.

173 VERESS (2022) i. m. 89–91.

174 CSORBA László: *Az önkényuralom kora (1849-1867)*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019, 296–297., 301–302.

175 BÉLI i. m. 313–316.

176 VERESS (2022) i. m. 90–96.

177 ECKHART i. m. 428–432.

178 BÉLI i. m. 316.

179 SZLADITS Károly: *A magánjog fejlődése*. In: SZLADITS Károly (főszerk.): *Magyar Magánjog, Általános rész, Személyi Jog*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 94–97.

kor tényleges lezárásaként volt értelmezhető,¹⁸⁰ amelyben közjogi oldalról az ország integritása és stabilitása, alkotmányossága a magyar politikai elit és az uralkodó és Ausztria megegyezésével helyreállt,¹⁸¹ ugyanakkor a magánjogi viszonyokat illetően azok rendezésére is tiszta alapokat teremtett, és a stabilitásból fakadóan fellendülő gazdasági élet nem érhetett be az egy nemzedékkel korábban elfogadott törvények elavult kereteivel. Másképpen megfogalmazva a fentieket, valójában a politikai és gazdasági realitás valós igényei álltak szemben a kodifikáció elvi kérdésében elfoglalt álláspontokkal, elvégre a legfontosabb közjogi kérdések sikeres lezárása elvi síkon mindenképpen felvetette az általános magánjogi kodifikáció kérdését, és gyakorlati szinten egyre inkább sürgetővé váltak a gazdasági kérdések törvényhozási válaszai¹⁸² amely kiindulópontokat összefoglaló jelleggel a pesti kereskedő testület Képviselőházhoz címzett észrevételei ragadták meg.¹⁸³

A gazdasági realitás, pontosabban annak nyomása tehát az általános magánjogi kodifikáció elvi kérdésétől a kormányzatot és a törvényhozást a kereskedelmi jog kodifikáció irányába mozdította el, amelyet Gorove István miniszter már a dualizmus első évében elismert, és már 1868. április 18-án kezdeményezte egy kereskedelmi törvény megalkotását.¹⁸⁴ A korabeli képviselőházi vitanapok naplóját áttekintve rajzolódik ki a fentiek szerinti értékválasztások sokasága, amelyek közül Tisza László képviselő a jogegyenlőségen alapuló alkotmányos rend, az osztrák anyagi helyett eredeti magyar anyagi jogi jogalkotás, az országon belüli partikularizmus felszámolása sarokpontjait emelte ki.¹⁸⁵ A gazdasági realista álláspontot, jogalkotási kiindulópontokat és aktorokat Hodosiu József képviselő foglalta össze valójában a teljes jogrendszer megújításának szorgalmazásával, amikor kijelentette: „[...] azért nincs hitelünk és nem emelkedik a hitel, mert [...] nincsenek törvénykönyveink, nincsenek polgári, büntető, kereskedelmi törvényeink; és én csodálkozom hogy a törvények ily hiányában még annyi hitelünk is van, a mennyi van, [...]”.¹⁸⁶ Az általános kodifikációs

180 SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987, 230.

181 RÉVÉSZ T. Mihály: *Andrássy Gyula útja a miniszterelnökségig*. In: HOMOKI–NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2010, 790–791.

182 KN-1865-I. 160–162., KN-1865-II. 123., KN-1865-VI. 173, 183–184., 226–228.

183 KI-1869-III. 286 iromány. 130–132.

184 KN-1865-VII. 102, 119.

185 KN-1865-XI. 428.

186 KN-1869-II. 293.

kényszer Hodosiu József által körülírt tág rendszerét Horn Ede képviselő a gazdasági életre összpontosítva pedig oly módon foglalta össze, hogy „[...] az ipar fejlődjék, mindenesetre szüksége van szabadságra, s jó, czélszerű, fölvilágosult törvényre. [...] Magyarországon még most is uralkodik a czéhrendszer, és uralkodnak mindenféle elavult törvények [...]. De nemcsak hogy ipartörvényünk nincs, a kereskedelmi törvény szintén hiányzik, mire pedig igen nagy szükségünk volna. Azt fogják mondani, hogy a kereskedelmi törvény nagy, tágas munkálat, melyet nem lehet egy-két év alatt elkészíteni. Azt hiszem, hogy egy-két év alatt igen sokat lehet tenni, hogyha rendszer és szorgalom van. [...] Fájdalom, nálunk olyan törvények szabályozzák a részvénytársulatokat, hogy az ember alig tudja meghatározni: vajon nevetni, vagy boszankodni kell-e ezen elavult dolgokon? [...] Azt gondolom tehát, e tekintetben szintén kötelessége volna a kereskedelmi minisztériumnak: végre-valahára az európai műveltség és szabadelvűség színvonalára emelni Magyarországot. [...]”.¹⁸⁷

Az általános magánjogi kodifikációval szemben tehát a kereskedelmi jogi szabályozással kapcsolatban alapvető konszenzus volt fellelhető a törvényhozás padsoraiban,¹⁸⁸ így a kodifikációs munkálatok hamarosan megkezdődhettek. Az értékválasztások tekintetében Zichy József gróf miniszter egyszerre jelölte meg a sajátos magyar viszonyok és örökség felvállalását, illetve a külföldi modellek felhasználását, különösen arra tekintettel, hogy a korabeli kereskedelem már nemzetközi jelleget hordozott magában és ekként segíthette elő egy új törvény Magyarország gazdasági szerepvállalását a nemzetközi piacokon.¹⁸⁹ A kodifikációs munkálatok részletes történetét és értékválasztásait a báró Simonyi Lajos miniszter által 1875. április 2-án benyújtott törvényjavaslat indokolása foglalta össze.¹⁹⁰ Az indokolás megfogalmazása szerint a törvény megalkotását a hazai és nemzetközi gazdasági élet szereplői egyaránt sürgették, amely jogalkotási folyamatban a külföldi jog recepciója és az az önálló törvényalkotás egyensúlyára való törekvés nézőpontjai egyszerre jelentek meg, különösen annak tükrében, hogy a magyar kereskedelmi forgalom ekkor már az európai piacon is megjelent.¹⁹¹ A törvényhozás ennek megfelelően kérte fel

187 KN-1869-XII. 279.

188 FI-1872-I. XXI. iromány – Válaszfelirat végleg elfogadott szövege: Felséges Császár és Apostoli Király! 58.

189 KN-1872-IV. 366.

190 KI-1872-XXV. 106–199.

191 KI-1872-XXV. 196.

Apáthy Istvánt a jogszabályszoveg megalkotására azzal, hogy bár mintaként az 1861. évi német kereskedelmi törvénykönyvet fogadta el a törvényjavaslatához, azt nem tekintette kizárólagosnak, hanem a hazai jogfejlődés vívmányai mellett annak megalkotására hatással volt a francia, belga, holland és zürichi kereskedelmi törvények és törvénykönyvek különböző megoldásai, valamint figyelembe vették a hazai közgazdaságtudomány és jogtudomány képviselőinek álláspontjait, az egyetemek és kereskedelmi és iparkamarák, az ügyvédi kar, a társminisztériumok és a horvát társállam észrevételeit egyaránt.¹⁹² A fentiek közül társasági jogi értékválasztási szempontból emelendő ki, hogy az állam ellenőrzési szerepe mellett a jogalkotó kiemelte a vállalkozás szabadságának biztosítását, hangsúlyozva, hogy a törvénynek „[...] más nem lehet a feladata, a társadalom termelő tevékenységét illetőleg, mint arról gondoskodni és olyképen intézkedni, hogy a társadalom minden tagjának adassék meg az alkalom, anyagi, szellemi és tőkeerejét a törvény korlátai közt, szabad tetszése szerint a leggyümölcsözőbben érvényesíthetni. Ez irány eszmének megfelelőleg, a kereskedelem üzése bárkinek, e nemrevaló tekintet nélkül megengedtetik és még a férjes nő teljes kereseti szabadsága biztosittatik.”¹⁹³

A fenti alapokon megszerkesztett törvényjavaslatot és a hozzá kapcsolt jelentést a Képviselőház részére 1875. április 20-án nyújtották be,¹⁹⁴ ahol azt 1875. április 24-29. között tárgyalták,¹⁹⁵ végül királyi szentesítést 1875. évi május 16-án nyert.¹⁹⁶ A Kereskedelmi törvényt végül a Képviselőházban 1875. évi május 18-án, a Főrendi Házban 1875. évi május 19-én hirdették ki¹⁹⁷ és ezzel 1875. évi XXXVII. törvénycikként került be a *Corpus Iuris*-ba.

A fent felvázolt történelmi folyamat eredményeként tehát a Kiegészítést követően politikai és elvi okokból kizárólag a kereskedelmi jog egységes törvénykönyvének megalkotása valósult meg¹⁹⁸ a Kereskedelmi törvény által.¹⁹⁹ A döntően német mintát követő Kereskedelmi törvény²⁰⁰ – amelynek egyes szakaszai a mai napig hatályban vannak²⁰¹ – a teljesség igé-

192 KI-1872-XXV. 196–197.

193 KI-1872-XXV. 198.

194 KN-1872-XVI. 195.

195 KN-1872-XVI. 270–345.

196 FI-1872-VIII. 302.

197 KI-1872-XXVIII. 325–399.

198 VERESS (2022) i. m. 96–98.

199 APÁTHY i. m. 43–45.

200 NAGY i. m. 21–25.

201 1875. évi XXXVII. törvény kereskedelmi törvény 291–298. §§.

nyével részletesen szabályozta a kereskedői minőséget, a kereskedelmi ügyleteket, a közkereseti társaság, a betéti társaság, a részvénytársaság és a szövetkezet alapításának, működésének, megszűnésének alapvető szabályait,²⁰² továbbá felállításra kerültek kereskedelmi cégjegyzékek is.²⁰³ Magyarország tehát bár nem rendelkezett polgári törvénykönyvvel, a kereskedelmi jog önálló, a klasszikus és történeti polgári jogtól eltérő szabályozása részleges kodifikációt nyert,²⁰⁴ és az szervesen illeszkedett a korabeli európai kereskedelmi kodifikációk sorába, lényegében véve leküzdötte a történelmi megkésettséget és hátrányt. A Kereskedelmi törvény értékalapjai és értékválasztásai – illeszkedve az egyetemes jogtörténet fejlődési ívébe – felvállalták a gazdasági tevékenységek kockázatmértéklése és a gazdasági racionalitás szempontjait, egyértelműen elismerték és kodifikálták a tagoktól elkülönült jogi személyiségű jogalanyok és gazdasági társaságok ekkor kiforrott formáit, valamint az alkotmányos alapállással összhangban, az 1848. évi alkotmányos forradalom eredményeként középpontjába a magánjogi szabadság értékeit helyezték, elismerve a vállalkozás szabadságát.

A fenti alapokon a Kereskedelmi törvény hatályba lépését követően a magyar kereskedelmi jog dinamikusan fejlődött, kialakultak és sikeressé váltak azok az jogintézmények, amelyek egy modern kapitalista állam jogát jellemezték, és bár a jogszabály az indokolása szerint is alapvetően a recepció útját követte, mégis szerves fejlődése és a bírói gyakorlata, a tradicionális magyar magánjog, valamint a kereskedelmi szokások hatásai által a magyar nemzeti jog integráns részévé vált az elkövetkező évtizedekben.²⁰⁵ A Kereskedelmi törvény sikerét gazdasági oldalon igazolja, hogy annak keretei között a magyar gazdaság korábban nem tapasztalt fejlődésen ment²⁰⁶ keresztül,²⁰⁷ amelynek eredményei – különösen az épített örökségben, de egyes kereskedelmi márkanevekben – még ma is láthatók. A történeti tények és a jog kontextusában a Kereskedelmi törvény gazdasági életben való alkalmazása, valamint kialakult bírói gyakorlata és tudományos művelése egyértelműen bizonyítja a magyar gazdaság és

202 APÁTHY i. m. 45–49.

203 NAGY i. m. 95–107.

204 HORVÁTH (2007) i. m. 194–195.

205 KUNCZ i. m. 10–11.

206 KÖVÉR György: *Piaci hullámmzások és gazdasági növekedés*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019, 330–359.

207 VEREBICS i. m. 1.

jog korabeli magas színvonalát, amely nemzetközi összehasonlításban is kimagaslónak volt tekinthető.²⁰⁸ E fejlődés további elemeként pedig az értékválasztások alapján a törvényben szabályozott megoldások mellett már a XX. század első felében elterjedtek a kor egyéb innovatív megoldásai,²⁰⁹ amelyek közül különösen a szindikátusi szerződések,²¹⁰ valamint az 1905. évi korlátolt felelősségű társaságról szóló törvényjavaslat emelendő ki.²¹¹

4. A magyar társasági jog továbbélése a Kereskedelmi törvény hatálya alatt

A fenti jogfejlődési ívet az I. világháború csak részben törte meg,²¹² így viláégés utáni gazdasági válság indokolta innováció és a kereskedelmi jog állandó fejlődésének együttese 1930-ban életre hívta külföldi minták átültetésével, de a magyar jogtudomány korábbi eredményeiből is táplálkozva a kis- és középvállalkozások hatékonyabb piaci szerepvállalásának előmozdítása érdekében a korlátolt felelősségű társaságról szóló jogszabályt,²¹³ amely: az 1930. évi V. törvénycikk a korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságokról. A korabeli jogtudósok által kialakított, napjainkban is idézett megállapítás szerint a korlátolt felelősségű társaság Janus arcú intézményként,²¹⁴ nem más, mint részvénytársaság részvény nélkül, betéti társaság beltág nélkül, közkereseti társaság korlátlan felelősség nélkül és szövetkezet változó tőke nélkül.²¹⁵ A törvénnyel egyebekben nemcsak új formákkal gazdagodott a magyar társasági jog, hanem modern alapokra helyeződött e területen a létesítő okiratok rendszere is.²¹⁶

208 VERESS (2022) i. m. 96–109.

209 KUNCZ i. m. 120–132.

210 VERESS Emőd: *A szindikátusi szerződés*. Budapest, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft. – Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2020, 31–46.

211 KÉPES György: Az első magyar törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról. *Jogtörténeti Szemle*, 2022/3, 26–35.

212 SZLADITS i. m. 102–105.

213 HORVÁTH (2007) i. m. 209–210.

214 KUNCZ i. m. 119.

215 MAJOROS Tünde: *A magyar társasági jog történeti fejlődése*. In: MAJOROS Tünde (szerk.): *Gazdasági társaságok a Polgári Törvénykönyvben*. Budapest, Patrocinium, 2016, 18.

216 KUNCZ Ödön: A korlátolt felelősségű társaság szabályozásának alapelvei, *Jogállam*, 1928/6, 270–288.

A II. világháborút követően kiépült²¹⁷ centralizált,²¹⁸ szovjet típusú államberendezkedés a gazdasági társaságokra vonatkozó joganyag gyakorlati térvesztését eredményezte, a magántulajdon talaján álló kapitalista gazdasági rendszert felváltó tervutasításos rendszer²¹⁹ – a magántulajdon nélküli magánjog²²⁰ – ideológiai alapon is elvetette a magánjogi társulási lehetőségeket. A folyamat kezdeteként a Szovjetunió különböző egyezményekkel, illetve szovjet-magyar vegyesvállalatokkal a teljes magyar gazdaságot saját érdekszférájába vonta,²²¹ amelynek betetőzését, a magyar gazdaság teljes szovjet alárendeltségbe vetését végül az 1949-ben megalapított Kölcsönös Gazdaság Segítségnyújtás Tanácsa, azaz a KGST tagsága jelentette,²²² miközben az államosítások gyakorlatilag felszámolták a korábbi magántulajdonon alapuló gazdasági rendet,²²³ a magyar társasági jogot így letérítette az európai jogfejlődés útjáról.

Az államszocializmus természetéből fakadóan a szükséges magánjogi és tulajdonjogi alapok hiányoztak,²²⁴ a társulási szabadság pedig a pénzügyminiszteri hozzájárulás és az ágazati miniszter véleménye okán nem érvényesülhetett, amely alapállás részbeni – de az egységes állami tulajdon szemléletét érintetlenül hagyó²²⁵ – feladására is csak az 1960-as években került sor.²²⁶ A korban a gazdasági életet a pénzügyminisztériumi vállalati törzskönyvbe, később bírósági cégjegyzékbe való bejegyzéssel létrejött – célhoz kötöttség elve által alapvetően csak relatív jogképességgel rendelkező²²⁷ – központi, azaz ágazati minisztérium irányítása alatt álló, valamint a tanácsi – állami

217 GYARMATI György: *A Rákosi-korszak*. Budapest, Rubicon-Ház Kft. 2013, 29–146.

218 NOVOTNI i. m. 66.

219 GYARMATI i. m. 118–120., 169–180., 282–286., 362–363.

220 VÉKÁS Lajos: *Eörsi Gyula: a professzor és a jogtudós*. In: VEREBICS János (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018, 27.

221 GYŐRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon Kiadó, 2011, 156–157.

222 GYŐRI SZABÓ i. m. 197–198.

223 VERESS Emőd: *A szovjet típusú diktatúrák államosításai Kelet-közép Európában: értelmezési keretek*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 332., 337–350.

224 VÉKÁS (2018) i. m. 27.

225 EÖRSI Gyula: *A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1968, 35–48.

226 NOVOTNI i. m. 66.

227 EÖRSI i. m. 199–218.

vállalatok domináltak.²²⁸ Az érett államszocializmus időszakában a fenti merev rendszer kissé lazult,²²⁹ az áttörést e körben az 1977. évi IV. törvény hozta el,²³⁰ amely már elismerte a korábbi tevékenységhez és célhoz kötött relatív jogképesség helyett a jogi személyek abszolút jogképességét.²³¹

5. A magyar társasági jog újrakodifikálása és értékválasztása

Az 1980-as évek a magyar társasági jog területén is jelentős változásokat eredményeztek, amelyek első elemeként megjelentek az állami kisvállalatok, a leányvállalatok, és megnőtt a vállalati öngazgatás.²³² Az 1985-től megfigyelhető jelentősebb gazdasági, társadalmi és politikai változások²³³ hamarosan egyértelműsítették, hogy az ideológiai alapon szervezett gazdasági rend hosszabb távon fenntarthatatlan, így annak feladása is hamarosan bekövetkezett az első társasági törvény, azaz az 1988. évi VI. törvény által.²³⁴ E törvény 370. § a) és b) pontja már formai értelemben is és egyértelműen hatályon kívül helyezte a Kereskedelmi törvény, illetve az 1930. évi V. törvénycikk esetleg még hatályban lévő, de már évtizedek óta nem élő rendelkezéseit. Az 1988. évi VI. törvény – igaz ekkor még nem általánosságban – már elismerte a társulási szabadság elvét,²³⁵ és mintegy követve a Kereskedelmi törvény hagyományát, szintén a német társasági jogot tekintette mintának, amellyel áttételesen már az európai közösségi társasági jog intézményei is megjelentek a magyar jogban.²³⁶

A közjogi rendszerváltást követően az új alkotmányos berendezkedés az 1988. évi VI. törvény alapján alakította át – kezdetben vegyesgazdaságként – a magyar gazdaságot,²³⁷ és noha a piaci környezet változásai a jogszabály több módosítását is indokolták, az közel egy évtizedig alkalmas volt a

228 SÁRKÖZY Tamás: *Az állami vállalatok jogi helyzete Magyarországon*. In: SZIKORA Veronika (szerk.): *Állami vállalatok nemzetközi összehasonlításban*. Budapest, Magyar Közlöny-és Lapkiadó Kft. 2019, 436–441.

229 NOVOTNI i. m. 66.

230 VEREBICS i. m. 545–546.

231 SÁRKÖZY i. m. 441–444.

232 SÁRKÖZY i. m. 445–447.

233 GYÓRI SZABÓ i. m. 325–329.

234 MAJOROS i. m. 19.

235 NOVOTNI i. m. 66.

236 MISKOLCZI BODNÁR Péter: *A társasági jog 15 éves fejlődése*. In: MISKOLCZI BODNÁR Péter: *Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkat követő hazai és európai jogfejlődés*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2020, 257.

237 SÁRKÖZY i. m. 447–448.

magyar piacgazdaság törvényi alapjainak biztosítására.²³⁸ A megszilárdult társasági jogi környezetet a törvényhozó az 1997. évi CXLIV. törvénnyel helyezte részben új alapokra, és ekkor már egyértelműen az európai integráció célját szem előtt tartva törekedett az európai jogharmonizáció eredményeinek átültetésére.²³⁹ A magyar társasági jog fejlődésének következő elemeként – tartalmilag az 1997-es jogszabály pontosításaként²⁴⁰ – már Magyarország Európai Unióhoz történt csatlakozását követően került elfogadásra a 2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról.²⁴¹ A magyar társasági jog legújabb kori fejlődésére tehát a rendszerváltás óta tudatosan vallott és külpolitikai célként nevesített euroatlanti integráció és annak sikere okán²⁴² a nemzetközi trendek és az Európai Unió joga is döntő mértékben hatott,²⁴³ a társasági jog új alapokra helyezésével a jogterület napjainkban követi az Európai Unió jogalkotási eredményeit.²⁴⁴

A társasági jogi kodifikáció Magyarországon tehát szorosan kapcsolódott az alkotmányossághoz való visszatéréshez, és annak sikerét követően az európai integráció folyamatához, olyan különös hangsúllyal, hogy a dualizmus korától eltérően az megelőzte a legfontosabb közjogi jogszabályok 1989-1990. évi megalkotását is. A közjogi átalakulás és a szabadság ismételt értékválasztása ebben a folyamatban ismét előtérbe helyezte egy modern magyar magánjogi kódex megalkotásának történelmi kérdését.²⁴⁵ E magánjogi kodifikáció azonban nyilvánvalóan más alapokon nyugodott, mint 1848-ban, vagy a dualizmus korában. Az állam szerepének növekedésével, a magánjog közjogiasodásával a klasszikus magánjog egyes céljai, feladatai ekkor már hangsúlyosabban, a dogmatikai kereteken átívelő módon már egyes alkotmányjogi szabályokban is testet öltöttek: pontosan az alkotmányos értékválasztások érvényesülése által.²⁴⁶ Az alkotmányos értékválasztások magánjogi megjelenése így tartal-

238 MAJOROS i. m. 19.

239 MAJOROS i. m. 19.

240 SÁRKÖZY Tamás: A harmadik Gt. - a fontolva haladás törvénye. *Gazdaság és Jog*, 2006/6-7, 3–10.

241 MAJOROS i. m. 20.

242 GYŐRI SZABÓ i. m. 347., 354., 360., 364–365., 375., 379.

243 MISKOLCZI BODNÁR i. m. 263.

244 HARMATHY Attila: *A magyar polgári jogi kodifikáció jelenlegi szakaszairól*. In: GRAD-GYENGE Anikó (szerk.): Egy új korszak hajnalán. Acta Caroliensis Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VI. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2013, 17., 20.

245 SÁNDOR (2015) i. m. 183–193.

246 HARMATHY Attila: *Alkotmányjog-polgári jog*. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis*. Tanulmányok Sólyom László tiszte-

mi értelemben is szorosabbá vált, a jogforrási hierarchia formális viszonyát meghaladó kapcsolatot teremtett a magánjog törvényei és az Alaptörvény között.²⁴⁷ A másfél évtizedes magánjogi kodifikáció ilyen alapokon újította meg a magyar polgári jogot,²⁴⁸ amelynek egyik jelentős elemeként hatálya alá vonta kereskedelmi jogot és az annak részét képező társasági jogot, értékválasztásának középpontjába az egyéni szabadságot, a magánautonómiát, a jogaival öntudatosan élő polgárt és a professzionális gazdasági szemléletet helyezve.²⁴⁹ Az új magyar magánjog középpontjába helyezett emberkép mint értékválasztás valójában a közgazdaságtan által kidolgozott és modelljeiben alkalmazott *homo oeconomicus* alakjára,²⁵⁰ azaz racionális, saját hasznait és érdekeit felismerni képes, és azok maximalizálásra törekvő észlényre²⁵¹ mutat, ekként a kereskedelmi szemléleten nyugvó szabályozási modellváltás²⁵² lényegét tekintve a magyar magánjogot visszaillesztette az egyetemes és európai társasági jog fejlődésének azon ívébe, ahonnan az a II. világháborút követően kényszerűen kiszakadt, és újjáélesztette a Kereskedelmi törvény idézett és korábban rendkívül sikeres értékalapjait és értékválasztásait.

A fenti alapokon a magyar törvényhozás – a történelmi viharok okozta adósságát 165 évvel később törlesztve – 2013. február 11-i ülésén elfogadta²⁵³ a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényt, amely az 1848. évi forradalom napja és a jogegyenlőség – és a szabadság ha-

letére 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2012, 421–422.

247 8/2014. (III. 20.) AB határozat.

248 NÓTÁRI Tamás – FAZEKAS Judit: *Bevezetés*. In: OSZTOVITS András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja I. kötet. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014, 74–79.

249 BOÓC Ádám: *Gondolatok az alapelvek szerepéről Magyarország új Polgári Törvénykönyvében*. In: GRAD-GYENGE Anikó (szerk.): Szociális elemek az új Ptk.-ban. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VII. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 13.

250 CSÖNDES Mónika: A szerződésszegési jog előreláthatósági korlátjának joggazdaságtani modellje és annak jogi kritikája. *Állam-és Jogtudomány*, 2014/1, 20–24.

251 DELI Gergely – KEMÉNY Gábor: *Bevezetés*. In: DELI Gergely – KEMÉNY Gábor – TÓTH József (szerk.): *Bevezetés a jog viselkedési közgazdaságtani elemzésébe*. Budapest, Jogállam és Igazság Nonprofit Kft., 2020, 17–18.

252 KEMENES István: *Értékkörzés az új Polgári Törvénykönyv szerződési jogában*. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – POGÁCSÁS Anett (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis* – Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Pázmány Press, 2014, 145–146.

253 NÓTÁRI – FAZEKAS i. m. 78.

gyománya – előtt tisztelegve 2014. március 15-én lépett hatályba.²⁵⁴ A magyar társasági jog hatályos környezete is ekkor alakult ki, elvégre a jogalkotó a monista kodifikáció álláspontját elfogadva a társasági jogot a Polgári törvénykönyvbe illesztette,²⁵⁵ illetve felvállalta az európai uniós jog eredményeinek átültetését is.²⁵⁶

254 VÉKÁS Lajos: *Bevezetés*. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2013, 15–18.

255 VÉKÁS Lajos: *Tíz éves az új Polgári Törvénykönyv*. In: MISKOLCZI-BODNÁR Péter (szerk.): *10 éves a Polgári Törvénykönyv*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2024, 211–215.

256 OSZTOVITS András: *Uniós hatások az új Ptk.-ban*. In: GRAD-GYENGE Anikó (szerk.): *Egy új korszak hajnalán. Acta Caroliensa Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VI*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2013, 33–34.

AZ 1875. ÉVI KERESKEDELMI TÖRVÉNYKÖNYV KODIFIKÁCIÓS JELENTŐSÉGÉRŐL ÉS AZ ÚJ PTK.-RA GYAKOROLT HATÁSÁRÓL

SZALMA JÓZSEF

egyetemi tanár, professor emeritus (KRE ÁJK)

Absztrakt

E tanulmány az 1875. évi kereskedelmi törvénykönyv kodifikációs jellegzetességeit és későbbi szabályozási hatásait vizsgálja. Megállapítást nyert, hogy e törvénykönyv szabályozván mind a kereskedelmi jog státuszjogi (kereskedelmi társaságok jogállása) mind dinamikus (kereskedelmi szerződések) részét, a korabeli európai kodifikációk (a német 1861. évi Kereskedelmi törvénykönyv, a francia 1807. évi Kereskedelmi Törvénykönyv) magas színvonalán állt. Az általános polgári jog és a különleges kereskedelmi jog a magyar jogforrási rendszerben hagyományosan külön törvényekben volt szabályozva, hasonlóképpen, mint a korabeli más európai jogrendszerekben, követvén a duális kodifikációs módszert. Az általános polgári jog szabályai a magyar kereskedelmi jogban csak akkor nyertek alkalmazást, ha a kereskedelmi törvénykönyv mást, speciálisat nem írt elő. Az új magyar Ptk. (2013) eltérően a kettős kodifikációs módszertől, elfogadván a monista jogfelfogást, egy törvényttestben szabályozza mind az általános (polgári jogi), mind a különleges (kereskedelmi jogi) kapcsolatokat, hasonlóképpen a svájci kötelmi törvénykönyvhöz, az olasz polgári törvénykönyvhöz, és újabbban: a holland polgári törvénykönyvhöz.

Kulcsszavak: Kereskedelmi törvénykönyv - magyar, német, francia; monista és duális kodifikációs módszer; a kereskedelmi és általános polgári jog kapcsolata

ON THE CODIFICATION SIGNIFICANCE OF THE COMMERCIAL CODE OF
1875 AND ITS INFLUENCE ON THE NEW CIVIL CODE

Abstract

This study examines the codification characteristics of the 1875 Commercial Code. It is established that this code, by regulating both the status law (commercial companies) and the dynamic part (commercial contracts) of commercial law, was on par with the high standards of contemporary European codifications (the German Commercial Code of 1861, the French Commercial Code of 1807). In the Hungarian system of legal sources, general civil law and special commercial law were regulated in separate acts, similar to other European legal systems, following the dualistic method of codification. The rules of general civil law were applied to commercial legal relationships in contemporary Hungarian commercial law – just as in other European legal systems – only if the Commercial Code did not provide for a different, special rule. The new Hungarian Civil Code (Ptk., 2013), departing from the dualistic codification method and adopting the monistic legal concept, regulates both general and special (commercial) legal relationships within a single body of law (the Civil Code), similar to what has occurred in the Swiss Code of Obligations, the Italian Civil Code, and more recently, the Dutch Civil Code.

Keywords: Hungarian Commercial Code, German Commercial Code, French Commercial Code, monistic and dualistic codification concept

1. Törvény vagy törvénykönyv

A 2025. évben, 150 éve volt annak, hogy a Magyar Országgyűlés mindkét háza megszavazta az 1875. évi XXXVII. törvényt – amely kereskedelmi törvény elnevezéssel (a továbbiakban: Kt.) lépett hatályba.¹ A jogszabályt a korabeli jogalkotó nem „Kereskedelmi Törvénykönyv,” hanem „Kereskedelmi Törvény” elnevezéssel illette, mivel a szabályozás nem terjedt ki a kereskedelmi jogviszonyok egészére. Maga a törvény utal a teljesség hiányára, elismerve a joghézag² lehetőségét, s az általa nem szabályozott

1 A Kt. parlamenti meghozatalára 1875. május 16-án, kihirdetésére május 19-én, hatályba lépésére 1876. január 1-én került sor. Kt. 566. §.

2 SZALMA József: A joghézag – különös tekintettel az európai és a magyar magánjog generálklauzuláira. *Glossa Iuridica*, 2020/1-2, 335–363., 356.: a joghézag lehetségeségéről.

magánjogi-kereskedelmi jogviszonyokra nézve joghézagpótló jogforrások alkalmazását írja elő.³ A Kt. a nem szabályozott kérdésekben a kereskedelmi szokásjogra utal; ami nem egyedülálló, hiszen így tesz a francia *Code de commerce*, vagy a német *Handelsgesetzbuch*, vagy az utóbbit átvevő osztrák *Handelsgesetzbuch* is (hivatkozván a *coutumes*, fr., *Handelsbräuche*, n. szabályaira). Ugyanakkor a Kt. normapótlóként utal az általános polgári jogi szabályokra. A Kt. meghozatala idején és később – a polgári jogi kódex hiányában – ez a normapótló hivatkozás értelemszerűen a curiális precedensjogra, vagy a partikuláris (rész)törvényekre irányult.

A kereskedelmi szokások mind a Kt.-ben,⁴ mind az új Ptk.-ban⁵ szerves részei a kereskedelmi szerződéseknak. A XIX. és XX. sz. során kétféle kereskedelmi szokás alakult ki. Az első csoportba tartoznak az íratlan szokások. Ezek olyan szabályok, amelyek a kereskedők között azonos helyzetekben azonos magatartásként hosszabb idő alatt jöttek létre, és amelyeknek kötelező alkalmazásáról közöttük általános vélemény alakult ki. Az írott kereskedelmi szokások rájuk való törvényi utaláson túlmenően elfogadottak lehetnek a kereskedelmi kamarák vagy nemzetközi kereskedelmi asszociációk részéről. Alkalmazásuk mind a nemzeti, mind a nemzetközi kereskedelmi szerződésekre nézve leszerződhető. (Pl. UNIDROIT, vagy a kereskedelmi kamarák mellett működő választottbírói, főként eljárásjogi szabályok).

Mivel szabályai felölelik a kereskedelmi jog státusz- és dinamikus részének egészét, e törvény törvénykönyvnek (kódexnek) is minősíthető, amint tervezetének megalkotója, Apáthy István is ezt tette. A Kt. a német minta mellett az 1840-ben, az ún. Széchenyi törvényhozási időszakban (1830-1844) meghozott partikuláris (rész)törvényeket is figyelembe vette.⁶ Így módon a Kt. szintézise volt a korábbi partikuláris törvényeknek,

3 Kt. 1. §.

4 Kt. 1. §: „Kereskedelmi ügyekben, ha azok iránt a jelen törvényben intézkedés nem foglaltatik, a kereskedelmi szokások az irányadók, ezek hiányában az általános magánjog alkalmazandó.”

5 Ptk. 6:63. § (5) bek. In: Ptk. Budapest, Patrocinium, 2024, 234.; Lásd továbbá: Vékás Lajos: Javaslat a szerződések általános szabályainak korszerűsítésére - Vitaindító tézisek az új Ptk. koncepciójához, II. rész. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/4-5, 3–14.: a szerződés tartalma, 3.: kereskedelmi szokások.

6 Lásd a kereskedőkről szóló törvényt (XVI. tc., in: Magyar törvénytár, 1836-1868. évi törvénycikkek, Budapest, Franklin Társulat, 1896, 145); a gyárak jogviszonyairól szóló törvényt (XVII. tc., Magyar törvénytár i. m. 149); a közkeresetre összeálló társaságokról szóló törvényt (XVIII. tc., Magyar törvénytár i. m. 150); a kereskedelemi testületekről és alkszokról szóló törvényt (XIX. tc., Magyar törvénytár i. m. 155); a fuvarosokról szóló törvényt (XX. tc., Magyar törvénytár i. m. 156.); az 1861. évi

melyeknek (részben) helyébe lépett, s a polgári korszak kereskedelmi jogát magas európai színvonalon, átfogóan szabályozta. A kereskedelmi jog egészének kodifikációja még a rendi jog időszakában, Magyarországon 1779-ben vette kezdetét.⁷

2. A Kt. tartalmáról és rendszeréről

A törvény státuszjogi része tartalmazza a kereskedelmi társaságokra vonatkozó általános szabályokat.⁸ A Kt. négyféle kereskedelmi társaságot ismer, szabályoz és ruház fel jogképességgel: a közkereseti társaságot,⁹ a betéti társaságot,¹⁰ a részvénytársaságot,¹¹ és a szövetkezeteket.¹² A kereskedelmi társaságok cégük alatt jogokat szerezhetnek, kötelezettséget vállalhatnak,¹³ tehát jogképesek. A Kt. megszabja, hogy a törvényben előírányzott bejegyzések a törvényszékek által kereskedelmi cégjegyzékben vezetendők.¹⁴ A cég azon név, amely alatt a kereskedő üzletét folytatja, amelyet aláírásául használ.¹⁵ A törvény részletes szabályokat tartalmaz a kereskedelmi könyvekről,¹⁶ a cégvezetőkről és a kereskedelmi meghatalmazottakról,¹⁷ valamint a segédszemélyzetről.¹⁸

A Kt. dinamikus részének első része¹⁹ a kereskedelmi ügyletek általános (közös) szabályait tartalmazza, beleértve a kereskedelmi ügyletek meg-

V. tc.-et a kereskedelmi, fuvarozási és vásári törvényekről (Magyar törvénytár i. m. 306), a csődületről (csődről) szóló törvényt (XXII. tc., Magyar törvénytár i. m. 160.); az 1861. évi, IV. tc.-et a csődtörvényről (Magyar törvénytár i. m. 302); a bányatörvényt (VII. tc. a bányaugyról, Magyar törvénytár i. m. 307).

7 PAPP Tekla: A magyar társasági jog fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 2000/58, 410.

8 Kt. 61. §.

9 Kt. 61. §, 64-86. §.

10 Kt. 125-146. §.

11 Kt. 147-217. §.

12 PAPP i. m. 413.

13 Kt. 62-63. §.

14 Kt. 7. §.

15 Kt. 10. §.

16 Kt. 25-36. §.

17 Kt. 37-54. §.

18 Kt. 55-60. §.

19 Kt. 3-257. §.

határozását,²⁰ a kereskedelmi szerződés megkötését,²¹ alakját²² és teljesítését.²³ Ezt követi a második rész, amely tartalmazza az egyes nevesített szerződéseknek szentelt szabályokat. Nevezetesen a vétel,²⁴ a bizomány,²⁵ a szállítmányozás,²⁶ a fuvarozás,²⁷ a közraktározás,²⁸ a biztosítás,²⁹ a kiadói,³⁰ és végül: az alkuszi ügylet szabályait.³¹ Az átmeneti és a vegyes rendelkezéseket az 549-566. paragrafusok tartalmazzák.³²

3. A Kt. tervezetének megalkotója; a bizottsági munka; a javaslat; a kihirdetés; a kodifikációs hatások

A Kormány megbízása alapján³³ a Kt. tervezetének megalkotója Apáthy István,³⁴ budapesti egyetemi tanár volt. A tervezetet 1872-ben egy 27 tagú szakmai bizottság vitatta meg. Ezt követően, a bizottsági munka eredményeképpen 1874. december 21-én elkészült a javaslat. A törvény szentesítést nyert 1875. május 16-án, a Képviselőházban 1875. május 18-án, a Főrendek Házában május 19-én hirdették ki. A javaslatot az 1875. évi XXXVII. tc. iktatta be a hatályos törvények sorába.³⁵ A Kt. a francia

20 Kt. 258. §.

21 Kt. 311. §; az ajánlatról szóló 314. §; a távollevők közötti szerződés megkötéséről szóló 315. §; az ajánlat visszavonásról szóló 316. §.

22 Kt. 312-314. §.

23 Kt. 321-335. §.

24 Kt. 336-367. §.

25 Kt. 368-383. §.

26 Kt. 384-392. §.

27 Kt. 393-433. §.

28 Kt. 434-452. §.

29 Kt. 453-514. §.

30 Kt. 515-533. §.

31 Kt. 534-548. §.

32 GRECSÁK Károly: *A kereskedelmi törvény zsebkönyve, Jogi zsebkönyvek gyűjteménye, XI.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912.

33 APÁTHY István (1829-1889), jogászprofesszor, az MTA rendes tagja, országgyűlési képviselő, a jogalkotásban legjelentősebb műve: *A magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete.* Budapest, Franklin Társulat, 1873. Lásd továbbá: uő: *Kereskedelmi jog – A magyar kereskedelmi törvény alapján – Tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre.* Budapest, Eggenberger Nyomda, 1876.

34 SZABÓ Marcel: Apáthy István - példa a magyar jogászság jelen és jövő nemzedékei számára. *Iustum Aequum Salutare*, 2016, 12 (1), 191–198.

35 NAGY Ferencz: *A magyar Kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. tc.).* Második átdolgozott kiadás. Budapest, Lampel Róbert cs. és kir. könyvkereskedésének ki-

törvénykönyv hatását mutató német kereskedelmi törvénykönyv alapulvételével készült el.³⁶

4. A kereskedő; a kereskedelmi ügylet

A Kt. hatályba lépése előtt a kereskedők jogállását a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvény szabályozta.³⁷ E törvény 1. paragrafusára szerint a törvény előtt kereskedőnek csak az minősült, aki a kereskedési címét (*Handelsfirma*, cégjelzés) szabályszerűen bejegyezte és a kereskedéséről rendes könyvet vezet. A kereskedelmi címek (cégek) vagy a váltó-törvény-széknél, vagy az illetékes törvényhatóságoknál voltak bejegyezhetők.³⁸ A törvény szabályozta a kereskedelmi könyvek vezetését, amelyeket a bíróság hitelesnek kellett, hogy tartson a hitelességi vélelem alapján. A törvény megszabta, hogy a rendszeresen vezetett könyvek a kereskedők között ügyeik minden körülményei iránt bizonyítanak.³⁹ A törvény szabályozta a kereskedők viszonyát a segédszeméllyel, megszabva a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket.⁴⁰ E törvény hatályát veszítette az 1875. évi XXXVII. tc. 549. § alapján.⁴¹

Kereskedőnek a Kt. értelmében az tekintendő (a)ki saját nevében kereskedelmi ügyletekkel iparszerűleg foglalkozik.⁴² A kereskedelmi ügyletet a törvénykönyv egyfelől szubjektív,⁴³ másfelől objektív (felsorolásos) alapon határozza meg. A szubjektív meghatározás szerint kereskedelmi ügylet alatt értendő az az ügylet, amelyet a kereskedő a cégjegyzékbe vett vállalkozás nevében és az ott lajstromoztatott tevékenység keretében, jövedelemszerzés céljából, más céggel megköt. Kereskedelmi ügyletnek minősül a kereskedőnek mindazon ügylete, mely kereskedelmi üzlete

adása, 1901.; lásd továbbá: ALMÁSI Antal: *Emlékkönyv Nagy Ferenc 25 éves egyetemi tanárságának megünneplésére*. Budapest, Athenaeum, 1906.

36 Lásd erről: HORVÁTH Attila: *A kereskedelmi törvény, 1875. évi XCXXVII. tc.* In: Máthé Gábor – Menyhárd Attila – Mezey Barna (szerk.): *A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 203–246.; VEREBICS János: *Társasági jog az első Gt. előtt. Gazdaság és Jog*, 2019/2, 1–5.

37 1840. évi XVI. tc. a kereskedőkről. In: *Magyar Törvénytár* i. m. 145.

38 1840. évi XVI. tc. 3. § In: *Magyar Törvénytár* i. m. 145.

39 1840. évi XVI. tc. 12-23. § In: *Magyar Törvénytár* i. m. 146–147.

40 1840. évi XVI. tc. 24-34. § In: *Magyar Törvénytár* i. m. 147.

41 1840. évi XVI. tc. In: *Magyar Törvénytár* i. m. 145. (2) lábjegyzet.

42 NAGY i. m. 2.

43 NAGY i. m. 291.

folytatásához tartozik.⁴⁴ Másrészt, objektív szempontból a Kt. kereskedelmi szerződésnek tekinti az áruk, az ingó dolgok vételét azon szándékkal, hogy azok természetben, át- vagy feldolgozva ismét tovább adassanak; tárgyak szállításának elvállalását; állampapírok, részvények vagy más kereskedelmi forgalom tárgyát képező értékpapírok vételét; biztosítások elvállalását; utasok, vagy javak fuvarozásának elvállalását.⁴⁵ Az objektív meghatározás törvényi nevesítésen alapul, a szubjektív pedig a kereskedelmi tevékenységhez fűződik. A nevesített kereskedelmi ügyleteket a cég iparszerűleg köti meg, mégpedig ingó dolgok mások részére történő fel- vagy átdolgozásának elvállalása útján; a bank- és pénzváltó ügyletek; a közraktári ügyletek; a kiadói ügyletek, könyv- és műkereskedés ügyletek; a nyomdai ügyletek útján; továbbá azon termelők ügyletei révén, akik saját termékeiket át- vagy feldolgozzák; valamint a bányaipar ügyletei; a kereskedelmi ügyletek közvetítése útján. Ezek az ügyletek abban az esetben is kereskedelmi ügyleteknek minősültek, ha azok nem iparszerűleg ugyan, de kereskedő által a kereskedelmi üzlet körében kerültek megkötésre.⁴⁶

A kereskedelmi ügyletek fogalmának objektív és szubjektív normatív meghatározása azért volt fontos, mert ezekre a kereskedelmi törvénykönyv szabályai vonatkoztak, és nem pedig az általános polgári jogi szabályok.

5. A szóbeliség (formaszabadság) mint főszabály és az alaki kénytetőség (formakötelezettség) mint kivétel a Kereskedelmi törvénykönyvben; a kereskedelmi szerződések megkötésének általános szabályai; a kereskedelmi törvény és az általános polgári jog kapcsolata; a kereskedelmi jog rendszere

A kereskedelmi szerződések megkötését illetően a Kt.-ben a szóbeliség elve⁴⁷ érvényesült. Más szóval, a kereskedelmi szerződések formaközvetítés nélkül, egyszerű (szóbeli) akaratmegegyezéssel voltak megköthetőek. A formaszabadság alóli kivételre akkor került sor, amikor az adott szerződéstípusra nézve a törvény formaköteletséget írt elő. Ha a törvény kötelező alaki kelléket irányzott elő, az e forma betartása nélkül megkötött kereskedelmi szerződés (kezdettől fogva) érvénytelen volt.

44 Kt. 260. §.

45 Kt. 258. § 1-5. pont.

46 Lásd a Kt. 259. § 1-6. pontját és e § második bekezdését.

47 SZALMA József: Szerződési konszenzualizmus és formalizmus elve az európai és magyar magánjogban. *Magyar Jog*, 2025/11, 695–704.

A törvény szavai szerint „a kereskedelmi ügyletek érvényességéhez, a jelen törvényben kijelölt eseteket kivéve, azok írásba foglalása vagy egyéb alakszerűségek nem szükségesek.”⁴⁸ Ezáltal a törvény a szóbeliség főszabályát érvényesítette. Hasonlóképpen, mint a korabeli európai kereskedelmi törvények, meghirdette a szerződéskötési szabadság keretében a forma-szabadságot. A kötelező alakszerűségi kötelezettségre vonatkozó kivételt a törvény két esetben irányozza elő: (1) ha a törvény megköveteli a szerződés formába, valamely alakszerűségbe való iktatását, vagy (2) amennyiben a felek a szerződés érvényességét meghatározott alakhoz fűzték.⁴⁹ A törvény kódexjellegét az a formai rendelkezés is alátámasztja, amely szerint kötelező formai kelléket csak e törvény irányozhat elő, más törvény nem. Ha a kötelező forma írásbeli, ehhez a törvény minimális érvényességi feltételt szab meg: nevezetesen azt, hogy a felek az írásbeli szerződési okmányt sajátkezűleg írják alá, vagy ha valamelyik fél írni nem képes, kézjegyével lássa el,⁵⁰ erősítve ezáltal is a szerződéskötési szabadságot.

A törvénykönyv szabályozza a szerződés megkötéséhez szükséges egyetértő jogügyleti akaratnyilatkozatokat, az ajánlatot és az elfogadást, azaz ajánlati kötöttséget,⁵¹ valamint a távollevők között megkötött szerződés megkötésének időpontját a címzett által adott elfogadási nyilatkozat ajánlóhoz való beérkezésétől kezdődően⁵² (ún. beérkezési elmélet). A törvény szabályozza az ajánlat visszavonásának következményeit: a visszavonási nyilatkozatnak csak akkor van joghatása, ha ez egyidejű vagy előidejű az elfogadási nyilatkozathoz képest.⁵³

A Kt. részletesen szabályozza a kereskedelmi szerződések teljesítését.⁵⁴ Figyelemmel ezekre a rendelkezésekre az állapítható meg, hogy a kereskedelmi törvény felveszi azokat a rendelkezéseket (a szerződés megkötésének és érvényének feltételei), melyeket általában a polgári törvénykönyvek szoktak tartalmazni. Ez érthető, hiszen a polgári törvénykönyv meghozatala – nem azért, mert hiányoztak volna a kódexszintű szabályozás szakmai feltételei – bizonyos okok (kiegyezés) miatt késett. A dualista korszak (kezdve 1867-től) ugyanis csak az ideiglenes polgári jogi törvénykezést

48 Kt. 311. §.

49 Kt. 312. §.

50 Kt. 313. §.

51 Kt. 314. §.

52 Kt. 315. §.

53 Kt. 316. §.

54 Kt. 321-335. §.

hozta meg. A kiegyezéssel alkotmány ideiglenes törvényhozási intézkedései részben – főként a határőrvidékeken – megtartották az OÁPtk. hatályát⁵⁵ vagy a hatálya alatt meghozott egyes kódexen kívüli külön törvényeket (telekkönyvi rendtartás, 1865);⁵⁶ más általános polgári jogi jogviszonyok tekintetében pedig a jogforrásértékű curiális praxist. Így paradox módon a hiányzó Ptk. miatt az, ami a Ptk.-k rendszeres szabályozási tárgya szokott lenni – a szerződés megkötése – a speciális törvény, a kereskedelmi törvény szabályozásának tárgyává vált. Ennél fogva első szempillantásra úgy tűnhet, hogy megfordult a klasszikus jogszabály, a *lex specialis derogat legi generali*, vagyis az lett belőle, hogy *lex generalis derogat legi speciali*. A két kódex közötti jogalkalmazási sorrendtartás tekintetében kialakult és általánosan elfogadott klasszikus viszony szerint a polgári törvénykönyv az általános, a kereskedelmi törvénykönyv a különleges, miközben a különleges törvény eltérő rendelkezései kizárják az általános törvény vonatkozó szabályát.⁵⁷ E klasszikus jogalkalmazási sorrend – a két kódex kapcsolatát illetően – a szerződés általános szabályainak, azaz 'Ptk-ba illő' szabályainak Kt.-be való felvétele által mégsem 'borult fel,' mivel már a korábban hivatkozott Kt. 1. paragrafus elvi éllel előírnyozta, hogy amennyiben a kereskedelmi törvény nem tartalmaz speciális szabályt, mérvadóak az általános polgári jogi törvények szabályai, ezek hiányában a vonatkozó curiális precedensjog.

Az általános polgári jogi jogszabályok a kereskedelmi jogra az öröklési jog területén is alkalmazásra kerültek, pl. a részvények öröklése tekintetében. Így pl. a német BGB szabályozta a vállalkozó halála esetében a jogállásának vagy vagyoni részesedésének öröklését.⁵⁸ A korabeli kereskedelmi jog

55 Lásd: Az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott ideiglenes törvénykezési szabályok XII., telekkönyvekről szóló fejezetét, azaz az Intézkedések 145. §. In: Magyar Törvénytár i. m. 297.

56 SZALMA József: *Ingtatlan-nyilvántartás -Telekkönyvi jog és eljárás*. Budapest, ELTE ÁJK, Bibliotheca Iuridica, 2005, 2.; SZALMA József: *Ingtalannyilvántartási jog - közigazgatási vagy bírói eljárás*. *Jogtudományi Közöny*, 2002/11-12, 399–505.

57 Lásd: SZALMA József: *A polgári jog kodifikációjának általános módszerei és a magyar Ptk. rekodifikációja*. In: HORVÁT Tibor – MEZEY Barna – SZALMA József – SZILÁGYI Péter – VÉKÁS Lajos – VARGA Csaba: *Kodifikációs tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK, 2002, 40–70.; SZALMA József: *Rekodifikation des ungarischen Bürgerlichen Gesetzbuches aus dem Jahre 1959 (beginnend im Jahre 1998)*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae*, 2000/41-2, 54–80.; SZALMA József: *On the History of Codifikation of Hungarian Civil Law, and the New Hungarian Civil Code*. *Annales of the Faculty of Law in Belgrade*, 2014, 62 (2), 40–68.

58 Lásd: BGB, erster Abschnitt, Erbfolge, 1922. § (*Gesamtmrechtsnachfolge*). Bizo-nyos jogállás örökölhető, pl. egyezségi követelések, HGB, 89 b, BGH 24, 214. Lásd

tagozódása általános részre (a kereskedelmi szerződések közös szabályai) és különös részre (egyes szerződések) ma is elfogadott.⁵⁹

6. A kereskedelmi jog tendenciális fejlődésmenete az európai jogban; a Kt.-re gyakorolt kodifikációs hatások: A német *Handelsgesetzbuch*, az osztrák *Handelsgesetzbuch*, a francia *Code de commerce*

6.1. Az európai kereskedelmi jog tendenciális fejlődésmenete; a monista és a duális kodifikációs módszer; a közös nevezők, a kereskedelmi szokásjog jogforrási jellege; a csőd- és az inszolvencajog

Az európai jogrendszerekben a XIX. század második felétől meghozott polgári jogot (magánjogot) szabályozó törvénykönyvek zöme a polgári törvénykönyvet és a kereskedelmi törvénykönyvet külön kódexekben, törvénytettekben szabályozzák. Így volt ez, és ma is így van pl. a német, a francia, nemkülönben az osztrák jogban. Csupán az olasz (*Codice civile*, 1942), a svájci Kötelmi törvény (*Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des schweizerischen Zivilgesetzbuches, fünfter Teil: Obligationenrecht*, 1881, 1911), újabban pedig a holland Polgári Törvénykönyv (*Burgerlijk Wetboek*, és ennek új, 2021-ben egyszerre 8 könyvben hatályba lépő változata) számítanak kivételnek, amelyek az általános polgári jogot és a kereskedelmi jogot egy kódexben szabályozzák, ugyan nem kerülve el ezzel a kereskedelmi jogviszonyok sajátosságait. E sajátosságok közül talán a legkisebb közös nevezőnek számít az, hogy a kereskedelmi szerződéseket kereskedők kötik meg egymás között (kétoldalú kereskedelmi szerződések) vagy természetes személlyel (egyoldalú kereskedelmi szerződés) lajstromoztatott kereskedelmi tevékenységük keretében, melynek tárgya áru

továbbá: JAUERNIG, Othmar – SCHLECHTRIEM, Peter – STÜRNER, Rolf – TEICHMANN, Arndt – VOLLKOMMER, Max: *BGB Kommentar*, 8. Auflage. München, C.H. Beck, 1997, 1509.; PRÜTTING, Hanns – WEGEN, Gerhard – WEINREICH, Gerd: *BGB Kommentar*. München, Luchterhand, 2007, 2503. E mű 2506. oldalán a szerzők részletesen tárgyalják az egyes társasági formák szerinti vagyონrész öröklését, pl. az egyszemélyes társaságoknál (HGB 177 §) a csendestársaságoknál (HGB 234. §), a korlátolt felelősségű társaságoknál (GmbH, HGB 15. paragrafusa szerint a részvények örökölhetőek), a részvénytársaságoknál (a részvények örökölhetőek, RGZ 65, 21), a szövetkezeteknél.

59 BARTA Judit – FAZAKAS Zoltán – HARSÁNYI Gyöngyi – MISKOLCZI Bodnár Péter – SZUCHY Róbert – UJVÁRINÉ Antal Edit: *A kereskedelmi szerződések alapvető szabályai*. Budapest, Patrocinium, 2016, 278.

forgalma, célja pedig a jövedelemszerzés. Tehát a kereskedelmi szerződés a vállalkozó tevékenységének keretében, jövedelemszerzés céljából köthető meg, mégpedig a visszterhesség elve (*do ut des*) alapján. A kereskedelmi jogban a törvény mellett a kereskedelmi szokásjog is jogforrásként szerepel. A kereskedelmi jogban külön ki kell kötni, ha a szerződés kivételesen ingyenes. Ha a kereskedelmi szerződés – pl. vétel – nem tartalmaz ármeghatározást, a térítés az adott dolog vagy szolgáltatás piaci ára szerint határozható meg. Kereskedéssel a kereskedelmi társaságok foglalkoznak. A kereskedelmi társaságokat alapítási szerződéssel hozzák létre a tagok. Teljes jogképességüket a cégjegyzékbe való bejegyzéssel nyerik el. A társaságok vállalt kötelezettségeikért a tagok cégbe társított vagyonukkal állnak helyt, ritkábban felelnek a saját vagyonukkal is. A klasszikus csődeljárás esetében – mely a klasszikus magyar jogban is eladósodás esetében érvényesült – a hitelezőknek az adós vállalkozás (cég) hátramaradt vagyonával arányosan felel, majd a vállalkozás megszűnik. Ezzel szemben az európai fizetéseképtelenségi jog⁶⁰ (melyet a hatályos magyar jog is részben elfogad)⁶¹ arra törekszik, hogy az eladósodott társaságot fakultatív úton, bírósági és hitelezői igazgatási részvétellel, újjászervezésével gazdaságilag szanálják annak érdekében, hogy a követeléseknek az adós teljes egészében eleget tegyen, és hogy a vállalkozás se szűnjék meg. A modern inszolvencajog (*Insolvenzordnung*) előnye – szemben a klasszikus csődeljárással⁶² – számottevő. A klasszikus csődeljárás hátránya főként abban mutatkozik meg, hogy a hitelezők kielégítését csupán a megmaradt társasági vagyon arányában, tehát csak részben teszi lehetővé. Ezzel szemben a fizetéseképtelenségi eljárás előnye az, hogy az eladósodott vállalkozás gazdasági helyreállítását követően a hitelezők teljes kielégítést nyernek.

60 Lásd az Európai Parlament és Tanács (EU) 2019/1023 Irányelvét a fizetéseképtelenségről.; SURI Noémi: (Fél)úton a jogegységesítés felé? Helyzetjelentés a fizetéseképtelenségi jog uniós szintű szabályozásáról, valamint átalakítási és fejlesztési tendenciáiról. *Glossa Iuridica*, 2020, 8 (3-4), 287–295.; BÓKA János: A fizetéseképtelenségi jog harmonizációjának lehetőségei az Európai Unióban. *Európai Jog*, 2016/5-1, 1–10.

61 2021. évi LXIV. törvény a fizetéseképtelenségről. Hatályba lépett 2022. július 1.-én.; JUHÁSZ László: *A magyar fizetéseképtelenségi jog kézikönyve, I., II., 8. hatályosított kiadás*. Budapest, HVG-ORAC, 2022, 1740.

62 Lásd, pl. MISKOLCZI-BODNÁR Péter – TÖRÖK Gábor: *A magyar csődjog alapjai*. Budapest, HVG-ORAC, 2002, 134.

6.2. A német Kereskedelmi Törvénykönyv (*Handelsgesetzbuch*) hatásairól

Míg a magyar jogban előbb a kereskedelmi törvénykönyv lépett hatályba, addig a német jogban fordítva: először a BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*) 1896. augusztus 18-án, majd röviddel ezután a HGB (*Handelsgesetzbuch*) 1900. január 1-én lépett hatályba, kifejezve ezzel a sorrendtartással azt is, hogy a Kereskedelmi Törvénykönyv mint a BGB-t kísérő törvény (*Nebengesetz*), azaz mint különleges magánjogi törvény (*Sonderprivatrecht*) a polgári jog alanyai közül egy meghatározott körre (a vállalkozókra nézve) érvényes törvény.⁶³ A német jogirodalom utal arra, hogy a BGB a régi kereskedelmi törvénykönyv (*Handelsgesetzbuch*, 1861) hatására 'kommercializálódott.' Egyes vélemények szerint ez annak is betudható, hogy a BGB – túlmenően az általános polgári jogon, a teljes magánjogot átfogva – a kereskedelmi jog alapelveit is magában foglalta, beleértve a vállalkozói szabadságot. Ezáltal a Kereskedelmi Törvénykönyv ismét a kereskedők törvényévé vált.⁶⁴

A kereskedelmi törvénykönyv az első négy könyvében a kereskedelmi jogügyletek meghatározását illetően az ún. szubjektív rendszert követi. Ez azt jelenti, hogy a törvénykönyv nem a vállalkozási, azaz a jogforgalom tipikus szerződéseiből indul ki mint objektív rendszerből, hanem közép-pontjába a kereskedő személyét helyezi: kereskedelmi szerződés az, amit ő megköt, függetlenül annak típusától. A kereskedő fogalma mindenképpen kapcsolatban állt a vállalkozás üzemeltetésével, működésével és üzleti tevékenységével. A kereskedő az a személy, aki a vállalkozást üzemben tartja (HGB 1. §). A kereskedelmi ügylet a kereskedő ügylete, amely a vállalkozási tevékenysége keretében került megkötésre. (HGB 343. §).⁶⁵ Kétely esetén az adott szerződés kapcsán vélelmezhető, hogy kereskedelmi szerződésről van szó, amennyiben a szerződést kereskedő kötötte meg.⁶⁶ Fentebb utaltunk arra, hogy a magyar Kt. is részben a perszonális (személyi) elvből indul ki: a szerződés attól válik kereskedelmivé, hogy azt a kereskedő köti meg, elvben nem típusától függően. Hasonlóan a HGB-hoz, a magyar Kt. a kereskedelmi szerződések körét megkísérli objektív szempontból is megközelíteni az általános rendelkezések útján; de azáltal

63 Vö. HEFERMEHL, Wolfgang: *Einführung*. In: *Handelsgesetzbuch, Wechselgesetz, Scheckgesetz, Wertpapierhandelsgesetz*, 34. Auflage. München, Beck-Texte im dtv., 1999, VII.

64 HEFERMEHL i. m. VIII.

65 HEFERMEHL i. m. VII., *in fine*. Lásd továbbá: HGB i. m. 128.

66 HGB 344. § (*Vermutung für das Handelsgeschäft*), In: HGB, i. m. 128.

is, hogy nevesítette és szabályozta a kereskedelmi szerződéseknek tartott szerződéseket.

A hatályos német HGB – amint normatív előzményei is – a kereskedelmi ügyletekre nézve előírja a formaszabadságot (*Formfreiheit*),⁶⁷ úgyhogy ezekre a szerződés alakjára vonatkozó BGB rendelkezések (a 766. § 1. mondata, ill. a 780. § és 781. § 1. mondata) nem érvényesek.⁶⁸ A kereskedőnek az ajánlatra kifejezetten kell válaszolnia (azaz: elfogadja-e vagy sem), mert különben a hallgatás elfogadást jelent,⁶⁹ szemben az általános polgári jogi szabállyal, amely a hallgatást nem tekinti elfogadásnak.

A német kereskedelmi jog megkülönbözteti a kétoldalú és az egyoldalú kereskedelmi szerződéseket. A kétoldalú kereskedelmi szerződések (*zweiseitige Handelsverträge*) olyanok, amelyeknél mindkét fél kereskedő, és mindkét fél vállalkozói tevékenységének keretében köti meg a szerződést. Az egyoldalú kereskedelmi szerződéseknel (*einseitige Handelsverträge*) csak az egyik fél kereskedő, ő a kereskedelmi tevékenységének keretein belül köti meg a szerződést, a másik fél pedig nem kereskedőként, hanem rendszerint fogyasztóként köti meg a szerződést, minden esetben a kereskedelmi tevékenységen kívül. A HGB szabályozza az ún. egyoldalú kereskedelmi szerződéseket. A HGB meghatározása szerint az olyan szerződésnél, amelynél az egyik fél kereskedelmi szerződést köt, mindkét félre a kereskedelmi törvénykönyv szabályai vonatkoznak, feltéve, hogy e jogszabályokból más nem következik.⁷⁰ A egyoldalú kereskedelmi szerződés fogalma a modern korban alakult ki. Az ilyen szerződés a felek révén vegyes jellegű, mert az egyik szerződő fél vállalkozó (kereskedő), a másik fél pedig nem, azaz főszabályként természetes személy; vagy akár jogi személy, de nem vállalkozási keretben köti meg a szerződést.⁷¹ Az ilyen szerződést az

67 HGB 350. §: A kezesség (*Bürgschaft*), a fizetési ígéret (*Schuldversprechen*), vagy a tartozáselismerés (*Schuldannerkenntnis*) eseteiben, ha a kezesség a polgár, illetve ígéret vagy az elismerés az adós oldaláról kereskedelmi szerződés, úgy a Ptk. (BGB) formára vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatóak. (In: HGB i. m. 128).

68 HGB 350. § (*Formfreiheit*). In: HGB i. m. 128.

69 HGB 362. § (*Schweigen des Kaufmanns auf Anträge*). In: HGB i. m. 130.

70 HGB 345. § In: HGB i. m. 128.

71 A fogyasztói szerződések és a fogyasztó fogalmáról lásd az új magyar Ptk. 8:1. § (1) bekezdését, mely szerint a fogyasztó szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy. (In: *Ptk.* Budapest, Patrocinium, 2024, 349). Az osztrák jogirodalomban a fogyasztói szerződés (*Verbrauchergeschäft*) olyan szerződés, amelyet az egyik fél, a vállalkozó, a vállalkozói tevékenység keretében, a másik fél pedig vállalkozói tevékenységen kívül köti meg. Lásd pl.: KOZIOL, Helmut – WELSER, Rudolf: *Grundriss des Bürgerliches Rechts. Band I.*,

új magyar Ptk. az európai közösségi jog jogharmonizációs célzatú hatására méltán nevezi fogyasztói szerződésnek. Itt rendszerint a vállalkozó gazdasági erőfölényben van, ezért a jog a fogyasztót jogegyenlőségének biztosítása céljából számos ponton védi, oltalmazza: pl. tiltja az erőfölényben levő fél hatására elért tisztességtelen szerződési klauzulákat, vagy tisztességtelen általános üzletkötési feltételeket.⁷² Az egyoldalú kereskedelmi, azaz fogyasztói szerződésekre nézve újabban külön jogszabályok, a fogyasztóvédelmi jog szabályai érvényesek. A német Kereskedelmi törvénykönyv az ún. egyoldalú kereskedelmi szerződéseknél mindkét félre, a kereskedőre és a nem kereskedőre egyaránt a kereskedelmi törvénykönyv alkalmazását írja elő,⁷³ kivéve, ha a kereskedelmi törvénykönyv rendelkezéseiből értelemszerűen más következik. A HGB kereskedelmi szerződésnek tartja a kereskedelmi vételt (*Handelskauf*),⁷⁴ a bizományi ügyletet (*Kommissionsgeschäft*),⁷⁵ a fuvarozási ügyletet (*Frachtgeschäft*),⁷⁶ a szállítmányozási (*Speditionsgeschäft*),⁷⁷ és a közraktári ügyletet (*Lagergeschäft*).⁷⁸ Eddig a magyar (Kt.) és a német kereskedelmi törvénykönyv megegyezik. Ezzel szemben, míg a magyar Kt. a biztosítási szerződést is kereskedelmi ügyletként nevesíti, a német kereskedelmi törvény ezt nem tartja kereskedelmi szerződésnek. A német doktrína megkülönbözteti a kereskedelmi vételt a polgári jogi vételtől, alapul véve a HGB vonatkozó különrendelkezéseit.⁷⁹ Ezek szerint a kereskedelmi vétel olyan vétel, amelynél legalább az egyik

Allemeiner Teil und Schuldrecht, 10. Auflage. Wien, Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1995, 512.

72 Ptk. 6:102. § (fogyasztói jogot csorbító feltétel), 6:101. § (fogyasztói joglemondó nyilatkozat semmissége); 6:102. § (tisztességtelen általános szerződési feltétel); 6:103. § (tisztességtelen szerződési feltétel fogyasztói szerződésben); 6:104. § (egyes tisztességtelen kikötések fogyasztói szerződésben); 6:105. § (tisztességtelen általános szerződési feltétellel kapcsolatos közérdekű kereset). In: *Ptk.* Budapest, Patrocinium, 2024, 241–245. A német BGB is annak idején elfogadta az Európai Unió által előírányzott fogyasztóvédelmi közösségi jogszabályokat. Lásd pl. Köhler, Helmut: *Einführung*. In: *BGB – Bürgerliches Gesetzbuch, 84. Auflage.* München, Beck-Texte im dtv., 2019, XXVI.

73 Lásd: *Handelsgesetzbuch § 345 (Einseitige Handelsgeschäfte)*. In: *Handelsgesetzbuch, 34. Auflage.* München, Beck-Texte im dtv., 1999, 128.

74 HGB 2. rész, 373-382. § (*Handelskauf*). In: HGB i. m. 134–136.

75 HGB 3. rész, 383-406. § (*Kommissionsgeschäft*). In: HGB i. m. 136–141.

76 HGB 4. rész, 407-452 d. § (*Frachtgeschäft*). In: HGB i. m. 141–158.

77 HGB 5. rész, 453-466 § (*Speditionsgeschäft*). In: HGB i. m. 158–161.

78 HGB 6. rész, 467-475 h. § (*Lagergeschäft*). In: HGB i. m. 161–165.

79 HGB 373-382 §, in: HGB i. m. 134–136.

fél részéről kereskedelmi szerződés megkötéséről van szó, s amelynek tárgya áru vagy értékpapír.

A német Kereskedelmi Törvénykönyv újabb átfogó reformjára az 1998. június 22-én hatályba lépő törvénymódosítással került sor.⁸⁰ A fő változás az volt, hogy megszűnt a kényszer- és a szükséges kereskedő (*Muss- und Sollkaufleuten*), valamint a teljes- és kiskereskedő (*Voll- und Minderkaufleuten*) közötti különbségtétel.⁸¹

Az 1861. évi Általános Német Kereskedelmi Törvénykönyv (*Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch*) elsőként egységesítette a német kereskedelmi jogot. Jogelődje volt a századfordulón hatályba lépett (máig érvényben levő, ugyan többször módosított) változatnak. Az eredeti változat gyakorolt hatást a Kt.-re. A német Kereskedelmi Törvénykönyv (1861) a francia *Code de commerce* hatására vegyes rendszerű volt, s megkülönböztette az abszolút és a relatív kereskedelmi ügyleteket.⁸² A francia kereskedelmi törvénykönyv módjára hathatósan támogatta a kereskedőket, eleinte úgy, mint a rendi társadalom különjogokkal bíró tagjait. A kereskedelmi jog mint 'a kereskedő magánforgalma' rendi jog volt (*private Rechtsverkehr des Kaufmanns*).⁸³ A későbbi polgári, azaz a törvény előtti jogegyenlőségi korszakban⁸⁴ kialakuló jogfelfogás elvált a kereskedelmi törvénykönyv megkülönböztetésétől, miszerint a kereskedők külön jogállással (státuszszal) bírtak. Immáron a kereskedelmi törvénykönyv nem azért különáll a polgári törvénykönyvhöz képest, mert a kereskedőkre mint más polgárokhoz képest eltérő jogokkal bíró rendre vonatkozik. Ők mostanra már nem rendelkezhetnek rendi különjogokkal. A különválás azért indokolt, mert a kereskedelmi szerződéseknek és az őket megkötő vállalkozások jogállásának sok sajátossága van, eltérően a nevesített, szűkebb értelemben vett polgári jogi szerződésektől; elsősorban a két szerződéstípus célja, rendeltetése vagy a természetes személyek jogállása alapján. A modern kereskedelmi – vállalkozói jogban a kereskedelmi szerződéseket a kereskedők (vállalkozók) lajstromoztatott gazdasági tevékenységük keretében, jövedelemszerzés céljából kötik meg, míg a szűkebb értelemben

80 BGBl (*Bundesgesetzblatt*, D.). 1998, I. 1474.

81 HEFERMEHL i. m. VIII., 3.

82 Lásd HEFERMEHL i. m. VIII.

83 Lásd HEFERMEHL i. m. VIII., *ab initio*.

84 A magyar jogban ennek első normatív kifejezője az 1848. évi XV. tc. volt, amely megszüntette a rendi társadalomban fennálló privilégiumokat, és a polgárok jog előtti egyenlőséget jelentő polgári törvénykönyv meghozatalát irányozta elő. Lásd: Magyar Törvénytár i. m. XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről, 237.

vett polgári jogi szerződések a szerződő felek szükségleteinek kielégítése céljából kerülnek megkötésre.

A német Kereskedelmi Törvénykönyv röviden ismertetett régi és új változatának tartalma, különösképpen rendszere, valamint a kereskedő szubjektív fogalmának meghatározása alapvetően nem különbözik. Az első könyv meghatározza a kereskedő (*Kaufmann*) fogalmát.⁸⁵ Csak az számít kereskedőnek és kereskedelmi szerződésnek, ha a szerződést megkötő fél vállalkozása és tevékenysége bejegyzést nyert a cégjegyzékben.⁸⁶ Hasonlóképpen szabályozza ezt a magyar Kt. is. Kereskedőnek számít a kereskedelmi társaság (*Handelsgesellschaft*) is, feltéve, hogy lajstromoztatást nyert a cégjegyzékben és nemcsak saját vagyonának igazgatásával foglalkozik, vállalkozási tevékenység nélkül.⁸⁷

A következő könyv szabályozza a társaságok különböző alakjait: a részvénytársaságokat (*Aktiengesellschaften*), a betéti társaságokat (*Kommanditengesellschaften auf Aktien*) és a korlátolt felelősségű társaságokat (GmbH), illetőleg ezek jogállását.⁸⁸

A következő fejezetek szabályozzák a kereskedő kereskedelmi tevékenységét, majd a segédszemélyzet jogait és kötelességeit, akik a vállalkozáson belül tevékenykednek. Külön jelentőségű rendelkezések következnek, amelyek a cégjogot tartalmazzák (*Firmenrecht*).⁸⁹ Ez tartalmazza a cég képzését és oltalmát. A kereskedő cége nem más, mint olyan elnevezés, amely alatt az ügyletek megkötésére sor kerül, és amely alatt a kereskedő aláírását nyújtja. Vagyis a cég az a név, amely alatt a vállalkozás üzletel.⁹⁰ Az egyszemélyes kereskedő (*Einzelkaufmann*) cégbejegyzésénél szükséges a bejegyzett kereskedő (*eingetragener Kaufmann*) elnevezés, vagy ennek rövidítése (e.K.).⁹¹

6.3. Az osztrák kereskedelmi és vállalkozói törvénykönyv – *Handels- und Unternehmensgesetzbuch*

Az osztrák Általános Polgári Törvénykönyv (ABGB – *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für das Khaiserthum Österreichs*, 1811) csak elvétve

85 HGB 1-7. §.

86 HGB 2. § 1 mondata.

87 HGB 6. § 1 bek.; 1. §. 2. bek.; 105. § 2. bek.; 161. § 2. bek.

88 Lásd HEFERMEHL i. m. IX.

89 HGB 17. §.

90 HGB i. m. 13.

91 HGB 19. §.

tartalmazott kifejezetten a kereskedelmi jogra vonatkozó rendelkezéseket, azaz olyanokat, amelyek speciálisan csak a vállalkozói tevékenységre vonatkoztak volna. Ez a helyzet megváltozott 1862-ben, amikor sor került a német ADHGB – Általános Német Kereskedelmi Törvénykönyv ausztriai hatályba léptetésére.⁹² Ezt megelőzően az osztrák kereskedelmi törvénykönyv megalkotására több ízben sikertelen kísérlet történt. Így az 1861-es évi általános német kereskedelmi kódex (*allgemeines deutsches Handelsgesetzbuch*, 1897-től *Handelsgesetzbuch*) – melynek megalkotásában osztrák szerzők is részt vettek – egy változata jutott érvényre. 1939-ban az *Anschluss* hatásaként az általános német kereskedelmi törvénykönyv Ausztriában is közvetlenül hatályba lépett.⁹³

A német eredetű Ausztriában is érvényes Kereskedelmi Törvénykönyvet (1862) 'jogutódként' felváltotta a 2005. évi vállalkozókra vonatkozó, modernizált, különleges polgári jogi előírásokról szóló szövetségi törvény (*Bundesgesetz über besondere zivilrechtliche Vorschriften für Unternehmen – Unternehmensgesetzbuch – UBGB, Ö*), mely 2007. január 1-én lépett hatályba.⁹⁴ Részben a német kereskedelmi törvénykönyv reformjának (1998) hatására, 2001 során az Osztrák Gazdasági Kamara kezdeményezésére Ausztriában is megkezdődött a kereskedelmi jog reformja, melyet a 2005-ös évben a kereskedelmi jogot módosító törvény (*Handelsrecht – Änderungsgesetz*) elfogadása zárt le. A reformált német törvény meghagyta a kereskedő fogalmát, de lényegesen leegyszerűsítette azt: A kereskedői jogállás kiterjed minden olyan személyre, aki kereskedelmi tevékenységet folytat. A reform újraszabályozta a cégjogot, továbbá a kereskedő fogalmát a vállalkozó (*Unternehmer*) fogalmával váltotta fel. Ezek a módosítások hatást gyakoroltak az osztrák reformált vállalkozói törvénykönyvre is.⁹⁵ Német hatásra az osztrák jogban is a szabad foglalkozásúak, valamint a mezőgazdasági tevékenységet folytatók általában nem számítanak vállalkozóknak.

Figyelemmel a perszonális elvre, az osztrák hatályos vállalkozói törvény vállalkozói szerződésnek tartja mindazokat a szerződéseket, amelyeket a

92 Lásd SCHAUER Martin: Az osztrák kereskedelmi jog reformja. *Magyar Jog*, 2007/2, 118–126.

93 Vö. SZIKORA Veronika: Társasági jogi reform Ausztriában – Vállalkozási Törvény. *Gazdaság és Jog*, 2008/12, 3–7.

94 UGB (Ö) - Unternehmensgesetzbuch, BGBl. 2005/120; vagy: Kodex des österreichischen Rechts, UGB. Wien, LexisNexis, 2010, 794.

95 Vö. SCHAUER Martin: Az osztrák kereskedelmi jog reformja. *Magyar Jog*, 2007/2, 118–126.

vállalkozó üzleti tevékenységének keretében köt meg.⁹⁶ Kétely esetén a vállalkozó által megkötött jogügylet tevékenysége körébe tartozónak minősül.⁹⁷ Az egyoldalú vállalkozói szerződésre nézve, amikor a felek közül az egyik vállalkozó, a másik nem, e törvénykönyv negyedik könyvét kell alkalmazni mindkét szerződő félre vonatkozóan; kivéve, ha e törvénykönyv rendelkezéseiből más következtethető ki.⁹⁸ Az ABGB 1335. § pénzkövetelés esetében vállalkozóra nézve nem alkalmazható.⁹⁹ Az UBGB 354. § a kereskedelmi szerződésekre nézve előírja a visszterhesség vélelmét.¹⁰⁰ A vállalkozói (kereskedelmi) jogügyletekre nézve az UBG közös rendelkezéseket tartalmaz a vállalkozói értékpapírokra,¹⁰¹ a váltói forgatmányra,¹⁰² és a váltójog¹⁰³ alkalmazására. Az egyes vállalkozói jogügyleteket illetően az UBGB az áruvételt (*Warenkauf*),¹⁰⁴ a bizományt (*Kommissionsgeschäft*),¹⁰⁵ a szállítmányozást (*Speditiongeschäft*),¹⁰⁶ a közraktározást (*Lagergeschäft*),¹⁰⁷ és a fuvarozást (*Frachtgeschäft*)¹⁰⁸ szabályozza mint speciális vállalkozási (kereskedelmi) szerződéseket. A szubjektív mérce szerint az osztrák jogban a vállalkozó által üzleti tevékenységének körében megkötött (bármely) szerződés minősíthető vállalkozói szerződésnek, az objektív mérce szerint pedig a törvény által nevesített, vállalkozó által megkötött szerződés tekinthető vállalkozói szerződésnek. Az 1875. évi magyar kereskedelmi törvény is a kereskedelmi szerződés meghatározásánál igénybe vette a szubjektív és az objektív módszert, ahogyan ezt a korábbi és a hatályos osztrák (német) törvénykönyv tette és teszi.

96 UBG (Ö) 343. § (2) bek. In: UGB i. m. 794.

97 UBG (Ö) 344. § (*Vermutung unternehmensbezogene Geschäfte* - A vállalkozói szerződés vélelme). In: UGB i. m. 794.

98 UBG (Ö) 345. § (*Einseitig unternehmensbezogene Geschäfte* - Az egyoldalú vállalkozói szerződés). In: UGB i. m. 794.

99 UBG (Ö) 353. § (*Unanwendbarkeit von Par. 1335 ABGB* - Az OÁPtk. 1335. § kizárása). In: UGB i. m. 795.

100 UBG (Ö) 354. § (*Entgeltlichkeit* - Térítési kötelezettség). In: UGB i. m. 795.

101 UBG (Ö) 363. § (*Unternehmerische Wertpapiere* - Vállalkozói értékpapírok). In: UGB i. m. 796.

102 UBG (Ö), 364. § (*Indossament* - Forгатmány). In: UGB i. m. 796.

103 UBG (Ö) 365. § (*Anwendung des Wechselrechtes; Kraftloserklärung* - A váltójogi szabályok alkalmazása; hatálytalanítási nyilatkozat). In: UGB i. m. 796.

104 UBG (Ö) 373-381. § (*Warenkauf* - Áruvétel). In: UGB i. m. 797.

105 UBG (Ö) 383-406. § (*Kommissionsgeschäft*- bizomány). In: UGB i. m. 798.

106 UBG (Ö) 407-415. § (*Speditionsgeschäft*-fuvarozás). In: UGB i. m. 801.

107 UBG (Ö) 416-424 § (*Lagergeschäft* - közraktározás). In: UGB i. m. 802.

108 UBG (Ö) 425-454 § (*Frachtgeschäft*- fuvarozás). In: UGB i. m. 804.

6.4. A francia *Code de commerce* hatásairól; az olasz kereskedelmi jogról

Franciaországban viszonylag röviddel azután, hogy hatályba lépett a Polgári Törvénykönyv (*Code civil*, 1804), hatályba lépett a Kereskedelmi törvénykönyv (*Code de commerce*, 1807, a továbbiakban: Cc.) is. Az utóbbi szabályozta a kereskedők, azaz a kereskedelmi társaságok jogállását, valamint az egyes kereskedelmi szerződéseket. Az önálló kereskedelmi törvénykönyv meghozatala kifejezte a kereskedelmi jognak a polgári jogtól való függetlenségi törekvését. Ez elsősorban a személyes elv érvényesítése útján történt, vagyis azon alapult, hogy a kereskedelmi jog a kereskedők joga.¹⁰⁹

A francia jogban a kereskedelmi jog kodifikációjára még a XVII. század második felében került sor királyi rendelettel. A kereskedelemről szóló törvény (*Code de commerce*), az ún. *Code Savary* 1673-ban lépett hatályba. Szabályozta a kereskedelmi tevékenységet és a kereskedelmi társaságokat (*société par actions, société anonyme, et la société en commandite par actions*). Előírta a részvényesek korlátolt felelősségét, ami abban az időben kritikát váltott ki, mert elállt a teljes vagyoni felelősségtől, azaz a kötelezettségvállalásért való nemcsak társasági, hanem a tagok személyes vagyonával való felelősségétől.

A Cc. tulajdonképpen az 1673. évi törvénykönyv újrafogalmazott, 150 szakasszal bővített változata. A jogirodalom megítélése szerint az 1807. évi kódex tartalmában, rendszerében kevés lényegi újítást tartalmazott a korábbi törvénykönyvhöz képest. Az új kereskedelmi törvénykönyv a kereskedelmi társaságok két új formáját szabályozta részletesebben: a részvénytársaságot és a betéti társaságot. E törvénykönyv néhány újabb módosítással ma is hatályban van Franciaországban. Véglegesen elfogadottá vált a korlátolt felelősségű társaság (*société à responsabilité limitée*).¹¹⁰

A Cc. szerkezetileg tíz könyvből áll. Az első könyv tartalmazza a kereskedőkre, a kereskedelmi ügyeletek általános szabályaira és a kereskedelmi társaságokra vonatkozó közös szabályokat (*De commerce en general, de l'acre commerce, de commerçant, des obligations générales des commer-*

109 Vö.: METZINGER Péter: A francia kereskedelmi jogról. *Európai Jog*, 2004/4, 15–21.; NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: A Code de commerce hatása az európai kereskedelmi jogi kodifikációkra. *Jogtörténeti tanulmányok*, 2001/7, 311–331.; Uő.: A gazdasági jellegű jogintézmények kodifikációja a francia jogban és hatásuk az európai jogalkotásra. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica*, 1996, 49 (1-48); Emlékkönyv Dr. Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára, 565–584.

110 Code de commerce art. L 223 à L 223-43.

cants.).¹¹¹ Szabályozza az üzleti titkot.¹¹² A második könyv tartalmazza a közkereseti társaságra, a betéti társaságra, a korlátolt felelősségű társaságra és a részvénytársaságokra vonatkozó rendelkezéseket.¹¹³ A törvénykönyv a társaságokra vonatkozó közös szabályokat irányozza elő: az egyesítést, a felszámolást, valamint a pönális (büntető és szabálysértési) rendelkezéseket. A harmadik könyv szabályozza az egyes kereskedelmi szerződéseket, pl. a kereskedelmi vételt és az ún. kizárólagos klauzulákat, a fuvarozási szerződést, a megbízási (bizományi) szerződést és a szállítmányozást. A negyedik könyv előírja az árak szabad alakulását és a szabad versenyt. Az ötödik könyv a kereskedelem (kereskedelmi szerződések) hatásairól pl. a kereskedelmi térítésről, a forgatmányról (*indossament*), az elfogadásról (*acceptio*), a váltószavatosságról (*aval*), a fizetésről és ezeknek biztosítékairól (*des garanties*), azaz a kereskedelmi szerződések teljesítéséről szól. A hatodik könyv a vállalkozások fizetéseképtelenségéről és ennek megelőzéséről szól. A hetedik könyv a kereskedelmi bíróságokról (*jurisdiction commerciales*) és ezeknek illetékességéről és hatásköréről szól. A régi hetedik könyv a kereskedelem szervezéséről szólt, ennek a könyvnek a rendelkezéseit a jogalkotó hatályon kívül helyezte. A nyolcadik könyv az egyes hivatásokra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A kilencedik könyv a tengerhajózási jogot (és ügyleteket) szabályozza.¹¹⁴ Jellemző, hogy a részvénytársaság alapításához közigazgatási engedélyre volt szükség, éppen azért, mert a korlátolt felelősséget a piacgazdálkodásban veszélyesnek tartották. A *Code de commerce* szabályai a részvénytársaságok feletti állami ellenőrzést is biztosítják, annak ellenére, hogy ez az intézkedés hátráltatja a gazdaságot.¹¹⁵ A törvénykönyv

111 Cc. art. L 110-1 à L 154-1. A kereskedők bejegyzés (*immatriculation*) által válnak jogi értelemben kereskedővé. (Cc. art. L 123-1 à L 123-5-2). Ugyanígy a társaságok (*sociétés*) a kereskedelmi lajstromokba – cégjegyzékbe (*registre du commerce et des sociétés*) való bejegyzés révén jönnek létre. (Cc. art. L 123-1 à L 123-11-8).

112 Cc. art. L. 151 à L 154-1.

113 Lásd: Cc. *des sociétés en commandite simple* (art. L 221-1 à L 222-12) *des sociétés responsabilité limitée* (art. L 223 à L 223-43); *dispositions générales applicables aux sociétés par actions* (art. L 224-1 à L 224-3); *des sociétés anonymes* (art. L 225-1 à L 225-270); *des sociétés en commandite par actions* (art. L 226-1 à L 226-14); *des sociétés par actions simplifiées* (art. L 227-1 à L 227-20).

114 Cc. art. L 230-1 à L 23-12-1; art. L 232-1 à L 236-53; art. L 237-1 à L 237-31; art. L 241-2 à L 249-1; art. L 310-1 à L 341-2; art. L 131-1 à L 135-3; art. L 133-1 à L 133-9; art. L 410-1 à L 490-14; art. L 511-1 à L 526-31; art. L 610-1 à L 696-1; art. L 710-1 à L 762-3; art. L 811 à L 960-5; art. L910-1 à L 977-1; art. L 910-1 à L 977-1.

115 Vö. KECSKÉS András – FERENCZ Barnabás: A francia és a német társaságirányítás történeti és jogi tényezői. *Polgári Szemle*, 2017, 13 (4-6), 202–218.; 204.; 206.

tartalmazza a tőzsdékről, a kereskedelmi ügynökökről, az árverezésről és a váltójozról szóló szabályokat.

A francia Cc. jelentős hatással volt a német kereskedelmi törvénykönyvre, és ez utóbbi által a magyarra is. A francia Cc. hatást gyakorolt az olasz jogra is. Többek között olyan értelemben is, hogy a *Code civil*, azaz az általános polgári törvénykönyv napóleoni 'adományként' Itáliában is hatályban volt (1805-től 1815-ig). Az első olasz *Codice civile* Itália egyesítése (1861) után, 1866. január 1-én lépett hatályba. Az 1942. évi olasz polgári törvénykönyv (*Codice civile*) a polgári és kereskedelmi jog egységét hirdeti azért is, hogy a polgári törvénykönyv kereskedelmi jogi szabályokat is tartalmaz. Ez a szabályozási álláspont az 1882. évi *Codice Manciniból* ered, mely a polgári jog 'kereskedelmiesítését' végezte el.¹¹⁶ Egyébként a jogirodalom a kereskedelmi jog megalapítójának Bartolus de Saxoferratót (1313-1357), a római jog itáliai kommentátorát tartja.¹¹⁷ Maga a római jog is egységben tárgyalta és szabályozta kereskedelmi és polgári magánjogot, amely később a rendi korszakban vált külön.¹¹⁸

116 Lásd: HAMZA Gábor: A magánjog fejlődése és kodifikációja Itáliában. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2011/48, 7–20.; uő.: A magánjog fejlődése és kodifikációja Olaszországban. *Magyar Jog*, 2012/10, 628–634.; FEKETE Sára: Az olasz kereskedelmi jogi kodifikáció sajátosságai. *Jogi tanulmányok*, 2012, 16 (2), 225–234., 225, 229. Az 1942. évi olasz Ptk. (*Codice civile*) kereskedelmi jogi rendelkezéseket tartalmaz a kötelmi jogi könyvben (*Libro IV. - dell obbligazioni*), valamint a munkajogot szabályozó könyvben (*Libro V. - del lavoro*). HAMZA i. m. 11.; FEKETE i. m. 230.

117 HAMZA 2012 i. m. 628.

118 BREMER, Franz Peter: *Zur Geschichte des Handelsrechts und der Handelspolitik im Anhang der römischer Kaiserzeit*. In: *Festgabe zum Doctor-Jubiläum des Herrn Geheimen Justizrathes Professors Dr. Heinrich Thöl in Göttingen*. Straßburg, Trübner, 1879, 41–78.; GOLDSCHMIDT, Levin: *Universalgeschichte des Handelsrechts*. Stuttgart, Ferdinand Enke, 1891, 58–94.; COING, Helmut: *Europäisches Privatrecht, II*. München, Beck Verlag, 1989, 534.; FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 13–23, 29–32, 212.; FÖLDI András: *A kereskedelmi jog születése*. In: FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE ÁJK, 2022, 529.; NAGYNÉ SZEGVÁRI i. m. 2001; NAGYNÉ SZEGVÁRI i. m. 1996; HAMZA Gábor: *Entstehung und Entwicklung der europäischen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 314; HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 138.

7. A Kt. (1875) hatása a Gt.-re és az új magyar Ptk.-ra

A Kt. hatására a kettős kodifikációs álláspontot képviselte a 2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról (Gazdasági Társaságokról szóló törvény, Gt.) is. A Gt. megalkotója (néhai Sárközy Tamás professzor)¹¹⁹ a dualista álláspontot képviselte az új magyar Ptk. kodifikációjának kezdetén. A Gt. egyébként a Kt.-hez hasonlóan joggal szabta meg, hogy gazdasági társaság csak a törvényben szabályozott formában alapítható.¹²⁰ Ezt elfogadta a Ptk. is.¹²¹ Ugyanakkor, eltérően a Kt.-től a Gt. előírta, hogy van jogi személyiség nélküli társaság is, mégpedig a közkereseti társaság (kkt.) és a betéti társaság (bt.).¹²² Ezt a nem szokásos megoldást a hatályos Ptk. megszüntette, és a gazdasági társaságok mindegyikét ismét – úgy, mint a Kt. – felruházta jogi személyiséggel.¹²³ Egyébként ahogy a Kt., a Gt. is jogi személyiséggel ruházta fel a korlátolt felelősségű társaságot (kft.) és a részvénytársaságot (rt.).

Hasonlóképpen, mint a Kt.,¹²⁴ a Gt. előírta, hogy valamennyi Gt. cégnévvel rendelkezik. A Gt. szerint a jogi személyiség nélküli társaság is jogképes: cégneve alatt jogokat szerezhethet és kötelezettségeket vállalhat.¹²⁵ Sárközy Tamással ellentétben Vékás Lajos akadémikus, az új Ptk. megalkotója a monista kodifikációs elvet követve,¹²⁶ az új Ptk.-ba inkorporálta a gazdasági társaságok jogát, azaz a társaságok jogállását és a gazdasági (kereskedelmi)

119 SÁRKÖZY Tamás: *A magyar társasági jog Európában*. Budapest, HVG-ORAC, 2001. Ebben a francia kereskedelmi jog: 26.; a német kereskedelmi jog: 28.; a magyar kereskedelmi jog történeti fejlődésmenete: 185.; az 1875. évi kereskedelmi törvénykönyv: 187.

120 Gt. 2. § (1) bek.

121 Ptk. 3:89. § (formakényszer – olyan értelemben, hogy gazdasági társaságok csak közkereseti társaság, korlátolt felelősségű társaság vagy részvénytársaság formájában alapíthatók).

122 Gt. 2. § (2) bek.

123 A Ptk. 3:88. § (1) bekezdése szerint a gazdasági társaságok üzletszerű közös gazdasági tevékenység folytatására, a tagok vagyoni hozzájárulásával létre hozott, jogi személyiséggel rendelkező vállalkozások, amelyekben a tagok a nyereségből közösen részesednek, és a veszteséget közösen viselik.

124 A Kt. 10 § szerint a cég azon név, amely alatt a kereskedő üzletét folytatja, s amelyet aláírásául használ.

125 Gt. 2. § (2) bek.

126 Lásd SZALMA József: A polgári és a kereskedelmi jog kapcsolata az új Ptk. fényében. *Jogtudományi Közlöny*, 2014/10, 453–467.; uő.: Kodifikáció vagy (és) inkorporáció. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/5, 23–27.; uő.: Az új magyar Ptk. tervezetéről- *Magyar Jog*, 2008/11, 797–808.; uő.: Összegezés az új Polgári Törvénykönyvről. *KRE-Dit*, 2019/1.

szerződések hagyományos szabályait. Ennél fogva megállapítható, hogy a kereskedelmi törvény (1875) idején fennálló duális szabályozási koncepciót, majd az ezt folytató Gt. (2006) álláspontját az új Ptk. megalkotója nem fogadta el, támogatva a monista szabályozási módszert. A monista koncepció nem példa nélküli, habár ritkábbak azok a kódexek, melyek ezt az elvet követik; ilyen például a svájci Kt., az olasz Ptk., illetve újabban pedig a holland polgári törvénykönyv.¹²⁷ Az adaptált inkorporáció után az új Ptk. hatályba lépésével kapcsolatos átmeneti, pontosabban Vhr. (Ptké.) rendelkezéseiben fokozatosan, 2016. március 15-ig hatályon kívül helyezte a Gt.-t. A Gt. hatálya idején bejegyzett gazdasági társaságoknak addig össze kellett hangolniuk működési rendjüket a Ptk.-val.¹²⁸ Ami a Kt.-t illeti, azt értelemszerűen a régi Ptk. végrehajtási rendelkezései helyezték hatályon kívül.

Elsősorban azok a magánjogi kodifikációk, amelyek a monista kodifikációs módszerhez folyamodtak, mint pl. az olasz Ptk. – de azok módosításai is, amelyek a duális kodifikációs jogfelfogást tükrözik, mint pl. a reformált (2003/5) német BGB – a Ptk.-k 'kereskedelmi jogiasításáról' szólnak. Ezek a Ptk.-k implementálják a klasszikus polgári jogba a vállalkozási jog egyes elemeit, pl. a szakásjogot. Vékás Lajos az új Ptk. kereskedelmi jogiasítását a monista elmélet elfogadásával indokolta. Igaz, ez a monizmus a jogi személyek és a gazdasági társaságok mellett elsősorban a kötelmi jogi könyvben érvényesült. Ilyen például a visszterhesség vélelme,¹²⁹ amit a Ptk.

127 Hollandiában 1809-ben bevezetésre kerül a francia *Code civil*, ami az 1813-ban elnyert függetlenség után is hatályban maradt. 1838-ban lép hatályba a holland Ptk. (*Burgerlijk Wetboek*). Ezzel egyidőben hatályba lép a holland kereskedelmi törvénykönyv (*Wetboek van Koophandel*), mely tartalmazza a kereskedelmi társaságok (közkereseti társaság, betéti és részvénytársaság) jogállását (I. könyv); a hajózási szerződéseket (II. könyv); és a csődjogot (III. könyv). A XIX. században tehát a nemzeti törvényhozásban a duális koncepció érvényesült. Ezzel szemben, a XX. században, 1947-ben megindult kodifikációs tevékenység a monista kodifikációs elvet követte, amely immáron a kereskedelmi jogot is felölelte. Azóta az egyes könyvek (tíz), igaz, különböző időpontokban, a XX. sz. nyolcadik évtizedétől a XXI. század első két évtizedéig könyvenként hatályba léptek. Időközben 2024. december 5-én, egyszerre nyolc könyvben hatályba lépett az új holland polgári törvénykönyv. Ezek közül a 2. könyv tartalmazza a jogi személyekről szóló rendelkezéseket.

128 2013. évi CLXXVII. törvényt a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről. E törvény 12. § (1) és (2) bekezdése irányozta elő a Gt. hatálya alatt bejegyzett társaságok működését illető, Ptk.-val való összehangolásának záros határidejét (2016. márc. 15.).

129 Ptk. 6:61. § (visszterhesség vélelme).

kiterjeszt mind a vállalkozói, mind a nem vállalkozói szerződésekre, annak ellenére, hogy a visszterhességi vélelem a klasszikus magánjogban csak a kereskedelmi szerződésekre nézve érvényesül. A kereskedelmi jog célja a jövedelemszerzés, ebből következik a szinte kivétel nélküli visszterhesség. Ez az elv azonban kevésbé érvényesül az általános polgári jogban, hiszen az utóbbi a visszterhes szerződések mellett jelentős nevesített ingyenes szerződéseket is tartalmaz, pl. ajándékozás, kamatmentes kölcsön, ingyenes letét, bérlet. A kommercializálódás azonban az új magyar Ptk.-ban (szerencsére) a családi és az öröklési jogi könyvekben nem jutott kifejezésre. Ezek a belső jogágak az új Ptk. értelmében külön alapelveken nyugszanak, eltérve mind az általános polgári jog, de különösképpen a kereskedelmi jog alapelveitől. Igaz, a házassági jog (helyeselhetően) elfogadta a házassági vagyoni szerződést,¹³⁰ mely a házastársak egyező akarata által elfogadott, a törvényi közös vagyontól eltérő szerződési vagyoni jogi kapcsolatokat szabályozza.

Az új Ptk.-ban a szerződés megkötése, érvénye és hatálya, értelmezése¹³¹ mindkét szerződéstípusra nézve joggal közös szabályokon alapul. Közösek a formaszabadság,¹³² az ajánlat és az elfogadás,¹³³ a szerződéskötési tárgyalás,¹³⁴ a szerződés joghatása, a feltétel és az időtűzés,¹³⁵ a semmisség és megtámadhatóság¹³⁶ szabályai. A természetes és jogi személyekre vonatkozó rendelkezések egymástól némileg eltérő, általánosan elfogadott módon nyertek szabályozást. A természetes személyek születésüknél fogva jogképesek,¹³⁷ míg a jogi személyek és közöttük a vállalkozások alapítá-suktól, azaz cégbejegyzésüktől kezdve jogképesek.¹³⁸ Míg a természetes személyek cselekvőképességüket a nagykorúság elérésével *ex lege* szerzik meg, addig a jogi személyek, beleértve a gazdasági társaságokat ennek hiányában törvényes képviseleti úton¹³⁹ vesznek részt az ügyvezetésben és a jogforgalomban. Az egyes Ptk. szerinti társasági formák: a közkereseti

130 Ptk. 4:63-4:85. § (házassági vagyoni szerződés).

131 Ptk. 6:63. § (a szerződés létrejötte s tartalma), 6:86. § (a szerződés értelmezése).

132 Ptk. 6:70. § (írásbeli alakhoz kötött szerződés).

133 Ptk. 6:64. § (ajánlati kötöttség), ajánlat elfogadása, Ptk. 8:66. §.

134 Ptk. 6:62. § (együttműködési és tájékoztatási kötelezettség) (1) bek.

135 Ptk. 6:116. § (A szerződés hatálya, hatálytalanság, feltétel és időhatározás).

136 Ptk. 6:88. és 6:115. § (érvénytelenség, semmisség és megtámadhatóság).

137 Ptk. 2:1. § (a jogképesség). A természetes személy cselekvőképességét a Ptk. a 2:8. § (2) bekezdésében szabályozza: „Aki cselekvőképes, maga köthet szerződést.”

138 Ptk. 3:1. § (a jogi személy jogképessége) (1) bekezdés.; Ptk. 3:88. § In: Ptk. i. m. 54.

139 Ptk. 3:116. § (A társaság képvisellete). Ptk. 3:112. § (a vezető tisztségviselő önállósága). In: Ptk. i. m. 60, 61.

társaság,¹⁴⁰ a betéti társaság,¹⁴¹ a korlátolt felelősségű társaság¹⁴² és a részvénytársaság.¹⁴³ A Ptk. a gazdasági társaságokat tehát hasonlóképpen nevesíti és szabályozza, amint ezt egykor a Kt. tette.

Az új Ptk. szerződési jog különös részében (egyres szerződések) szabályozza a klasszikus polgári jogi és kereskedelmi szerződéseket. Az adásvételi szerződés tekintetében az új Ptk. a kereskedelmi és a polgári jogi vételt¹⁴⁴ egységesen szabályozza, azzal, hogy a kereskedelmi vétel a vállalkozók között jön létre. A megbízási típusú szerződések körében az új Ptk. külön nevesíti a bizományi szerződést¹⁴⁵ és a szállítmányozási szerződést¹⁴⁶ (amelyek egyébként a Kt.-ben is szabályozást nyertek). A Ptk. XV. címében a vállalkozási típusú szerződéseket szabályozza, elsőként a vállalkozást.¹⁴⁷ A munkaszerződést – mely a külföldi polgári jogi kodifikációkban¹⁴⁸ sorrendben rendszerint a vállalkozási szerződés után következik – a Ptk. nem szabályozza, ezt a munka törvénykönyve teszi.¹⁴⁹ A vállalkozási típusú szerződések körébe sorolja a Ptk. a tervezési szerződést,¹⁵⁰ a kivitelezési szerződést,¹⁵¹ a kutatási szerződést,¹⁵² az utazási szerződést,¹⁵³ a mezőgazdasági vállalkozási szerződést,¹⁵⁴ valamint a közszolgálati szerződést.¹⁵⁵ Ezek

140 Ptk. 3:138-3:153 § In: Ptk. i. m. 65–68.

141 Ptk. 3:154-3:158 § In: Ptk. i. m. 68.

142 Ptk. 3:159-3:209 § In: Ptk. i. m. 68–80.

143 Ptk. 3:210-3:323 § In: Ptk. i. m. 80–108.

144 Ptk. 6:215-6:233. § In: Ptk. i. m. 265–269. A Kt. a vételt a 336-367. paragrafusokban szabályozta. Sajátosságként megkülönböztette a piaci és a tőzsdei árat (Kt. 339. §) egyéb megállapodás hiányában a teljesítés helye szerinti ezen árak voltak mérvadóak.

145 Ptk. 6:281-6:287. § In: Ptk. i. m. 277–278.

146 Ptk. 6:302-6:309. § In: Ptk. i. m. 281.

147 Ptk. 6:251-6:256. § In: Ptk. i. m. 272–273.

148 német BGB 611. § (*Dienstvertrag*-szolgálati szerződés), és 611. § a) (*Arbeitsvertrag*-munkaszerződés). In: BGB, 84. Auflage, München, Beck-Texte im dtv., 2019, 178.; az osztrák ABGB 1151-1164a (*Dienstvertrag*), 1165-1171. § (*Werkvertrag* - vállalkozási szerződés). In: *Kodex des österreichischen Rechts, Unternehmensrecht, ABGB, 36. Auflage*. Wien, Lexis Nexis, 2009, 121–126.

149 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (kihirdetve 2012. jan. 6.-án, többször módosított, rövidítése: Mt.) 42. § (Munkaszerződés).

150 Ptk. 6:251. §.

151 Ptk. 6:252. §.

152 Ptk. 6:253. §.

153 Ptk. 6:254. §.

154 Ptk. 6:255. §.

155 Ptk. 6:256. §.

a szerződések valamilyen eredmény elérését célozzák meg, gyakorlatilag nem mindig számítanak kereskedelmi szerződéseknek, azaz legfeljebb és legtöbbször egyoldalú kereskedelmi szerződéseknek minősíthetők, függően attól, kik a szerződéses felek. Ilyen akár a letéti szerződés is.¹⁵⁶ A Ptk. továbbá ide sorolja a fuvarozási szerződést,¹⁵⁷ valamint a szállítmányozási szerződést¹⁵⁸ is, melyek a klasszikus magánjog szerint kereskedelmi szerződésnek számítanak. (Egyoldalú) kereskedelmi (vállalkozási) szerződésnek minősíthető a forgalmazási és jogbérleti (*franchise*) szerződés,¹⁵⁹ a faktoring,¹⁶⁰ a pénzügyi lízing.¹⁶¹ A klasszikus kereskedelmi jog felosztása szerint legtöbbször egyoldalú kereskedelmi szerződés a biztosítási szerződés is.¹⁶² Ide tartoznak még a hitel- és számlaszerződések is, azaz a hitelszerződés,¹⁶³ a kölcsönszerződés,¹⁶⁴ a betétszerződés,¹⁶⁵ a folyószámlaszerződés,¹⁶⁶ a fizetési számlaszerződés,¹⁶⁷ a fizetési megbízási szerződés.¹⁶⁸

Az új Ptk. a szerződéskötési szabadság keretein belül meghirdeti a formaszabadságot (a Kt.-hoz hasonlóan) mind a polgári jogi, mind a vállalkozói szerződésekre nézve azáltal, hogy a szerződő felek főszabály szerint a szerződést lényeges elemeire irányuló egyszerű akaratmegegyezéssel kötik meg.¹⁶⁹ A formaszabadság a főszabály, azzal a megszorítással, hogy ez alól a kivételeket a Ptk. társaságok alapítási szerződéseire vonatkozó státuszjogi,¹⁷⁰ valamint az egyes szerződésekre vonatkozó része¹⁷¹ írja

156 Ptk. 6:360-6:365. § In: Ptk. i. m. 290–292.; SZALMA József: Letéti szerződés. *Glossa Iuridica*, 2018/1-2, 63–94.; uő.: Letéti szerződés az európai és magyar jogban. *Magyar Jog*, 2018/7-8, 433–442.

157 Ptk. 6:257-6:271. § In: Ptk. i. m. 273–276.

158 Ptk. 6:302-6:309. § In: Ptk. i. m. 281.

159 Ptk. 6:372-6:381. § In: Ptk. i. m. 293–294.

160 Ptk. 6:405-6:409. § In: Ptk. i. m. 298.

161 Ptk. 6:409-6:415. § In: Ptk. i. m. 298–300.

162 Ptk. 6:439-6:490. § In: Ptk. i. m. 298–300.

163 Ptk. 6:382. §.

164 Ptk. 6:383. §.

165 Ptk. 6:390. §.

166 Ptk. 6:391. §.

167 Ptk. 6:394. §.

168 Ptk. 6:400. §.

169 Ptk. 6:59. § (szerződési szabadság).

170 Ptk. 3:94. §: a gazdasági társaság létesítő okirata – a részvénytársaság és az egyszemélyes korlátolt felelősségű társaság kivételével – a társasági szerződés.

171 Formális szerződés az adásvételi szerződés, ha a tárgya ingatlan (a Ptk. 2:215. § (2) bekezdésének második mondata) (Ptk. i. m. 265.), a garanciaszerződés (Ptk. 6:431. § (2) bekezdése). A szerződést és a garanciavállaló nyilatkozatát írásba kell foglalni. (Ptk. i. m. 303.)

elő. Hasonlóképpen, mint ahogyan a néhai Kt. hivatkozott szabályaiban rendelkezett.

A *laesio enormis* a Ptk. szerint mindkét (visszterhes) szerződéstípusra: a kereskedelmi és polgári jogi szerződésre egyaránt alkalmazható, kivéve, ha a felek szerződésükkel kifejezetten kizárták. A kizárás a fogyasztói szerződésnél érvénytelen.¹⁷² Az általános megoldás szerint e jogintézmény alkalmazása a kereskedelmi szerződésekre *ex lege* (mint pl. a Kt. 280. § szerint) kizárt,¹⁷³ mert a felek mint szakértők nem hivatkozhatnak árra vonatkozó tévedésre. Az osztrák jogban – szemben a magyar Ptk.-val – a polgári jogi szerződési kapcsolatokban a *laesio enormis* kizárása érvénytelen.¹⁷⁴

8. Összegzés

A magyar kereskedelmi (vállalkozói) jog kódexszintű szabályozásának nagy hagyománya van. A kereskedelmi törvénykönyv meghozatala óta (1875) – nem számítva a régi Ptk. hatályának időszakát – egészen az új Ptk. hatályba lépéséig (2013) a duális kodifikációs módszer volt érvényben: a kereskedelmi jog mind státusz-, mind dinamikus része az általános polgári jogi törvénykönyvtől elkülönült kódexben nyert szabályozást; megtartva persze az általános polgári törvénykönyvhöz való kapcsolatot; ha a kereskedelmi jog eltérően nem rendelkezett, az általános polgári törvénykönyv szabályai voltak irányadók. A duális módszer mellett szólt, hogy a kereskedelmi törvénykönyv által szabályozott magánjogi kapcsolatok az általános polgári törvénykönyv által szabályozott polgári jogi kapcsolatokhoz képest számos sajátosságot tartalmaznak. Az új Ptk. a monista kodifikációs elvet – és ezzel a polgári jog részbeni kommercializálását – követve, egy törvénytestben szabályozza mind az általános magánjogot, mind a különleges magánjoghoz tartozó kereskedelmi – vállalkozói jogot, megőrizve ugyanakkor e terület sajátosságait az eltérő rendelkezések révén, különösen az egyoldalúan kereskedelmi jellegű, azaz fogyasztói szerződések esetében.

172 Ptk. 6:98. § (1) és (2) bek. (Feltűnő értékaránytalanság).

173 Kt. 280. §: Kereskedelmi ügyletek a feléntúli sérelem miatt meg nem támadhatók. (GRECSÁK i. m. 212.)

174 ABGB 935. §.

THE SIGNIFICANCE OF THE HUNGARIAN COMMERCIAL CODE OF 1875 IN THE LEGAL SYSTEM OF THE INTERWAR CZECHOSLOVAK REPUBLIC¹

PANDY DÁVID

assistant lecturer (UPIŠ Košice)

Abstract

This article explores the legal status of the Hungarian Commercial Code (Statutory Article XXXVII of 1875) within the legal order of interwar Czechoslovakia. Following the reception of law and the emergence of legal dualism, this body of commercial legislation remained in force in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia. Despite legislative efforts, interwar Czechoslovakia did not achieve a comprehensive unification of commercial law through the adoption of a single unified commercial code. On the basis of the foregoing, the article focuses on the commercial-law measures enacted during the interwar period and their analysis. The study is based primarily on an examination of original legal sources and parliamentary records relating to the adoption of the relevant legislation, complemented by both interwar and contemporary scholarly literature. The findings suggest that the interwar commercial legislation – often amending provisions of the Hungarian Commercial Code – served not only a unifying purpose, but also a subordinating one, intended to sever the commercial and legal ties of Slovak commercial actors with post-war Hungary.

Keywords: Czechoslovakia, interwar-period, commercial-law, reception of law, unification, subordination

1 This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-19-0419.

AZ 1875. ÉVI KERESKEDELMI TÖRVÉNY SZEREPE
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI CSEHSZLOVÁKIA JOGRENDRÉBEN

Absztrakt

A jelen tanulmány az 1875. évi XXXVII. törvénycikknek, azaz a magyar kereskedelmi törvénynek a két világháború közötti Csehszlovákia jogrendjében betöltött jogi státuszát vizsgálja. A jog recepcióját és a jogi dualizmus kialakulását követően e kereskedelmi joganyag továbbra is hatályban maradt Szlovákia és Kárpátalja területén. A jogalkotói törekvések ellenére a két világháború közötti Csehszlovákiában nem valósult meg a kereskedelmi jog átfogó egységesítése egy kereskedelmi törvénykönyv elfogadásával. A fentiekre tekintettel a tanulmány a két világháború közötti időszakban elfogadott kereskedelmi jogi intézkedésekre összpontosít, és azok elemzését végzi el. A kutatás elsősorban az eredeti jogforrások, valamint a vonatkozó jogszabályok elfogadásához kapcsolódó parlamenti jegyzőkönyvek vizsgálatán alapul, amelyet a két világháború közötti, illetve a modern szakirodalom felhasználása egészít ki. Az eredmények arra utalnak, hogy a két világháború közötti kereskedelmi jogalkotás – amely gyakran módosította a magyar kereskedelmi törvény rendelkezéseit – nemcsak unifikációs célt szolgált, hanem alárendelő funkciót is betöltött, amelynek rendeltetése a szlovákiai kereskedelmi szereplők háború utáni Magyarországgal fennálló kereskedelmi és jogi kapcsolatainak megszakítása volt.

Kulcsszavak: Csehszlovákia, két világháború közötti időszak, kereskedelmi jog, jogreceptió, unifikáció, alárendelés

1. Introduction

The dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy produced far-reaching consequences² in the successor states and posed a significant challenge for

2 See e.g. TOMÁŠ, Lukáš: *Zmeny v územnom usporiadaní diecéz v období medzivojnovej Československej republiky*. In: Štenpien, Erik – PIŠTEJOVÁ, Lucia – SVATUŠKA, Ivan (eds.): 1. svetová vojna a jej dôsledky v štátoprávnej rovine. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, 2022, 370–380.; FICO, Miroslav: *Trestné činy úkladov o republiku podľa zákona na ochranu republiky z roku 1923*. In: Štenpien, Erik – SVATUŠKA, Ivan (eds.): 100 rokov Trianonskej zmluvy: diplomacia, štát a právo na prelome storočí. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, 2021, 55–64.

their nascent legal orders. In the territories incorporated into the newly established Czechoslovak Republic, legal continuity was achieved by the reception of the existing law; in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia this took the form of the continued applicability of legal norms originating in the former Hungarian legal order. This paper seeks to elucidate the significance (application and development) of the Hungarian Commercial Code (Statutory Article XXXVII of 1875) within the interwar legal order of Czechoslovakia and to analyse the domestic Czechoslovak commercial-law legislation adopted after 1918, which shaped the development of commercial law in the new state. The inquiry proceeds from the premise that, even in the sphere of commercial law,³ the Czechoslovak legislator pursued the broader objective of asserting and consolidating the authority of the newly formed state; this proposition constitutes the central hypothesis examined in the present study.

2. The state of the law after the establishment of Czechoslovakia

As indicated in the Introduction, following the establishment of the Czechoslovak Republic the guiding principle ensuring legal continuity was the reception of the pre-existing legal order. Its formal expression was the Act of the National Committee No. 11/1918 Coll. on the establishment of the independent Czechoslovak State. According to its preamble: “In order to preserve the continuity of the existing legal order with the new state of affairs, to prevent confusion, and to ensure an undisturbed transition to new state life, the National Committee, in the name of the Czechoslovak nation, as the executor of state sovereignty, hereby orders as follows.” Article 2 of the Act subsequently provided that “all existing provincial and imperial laws and regulations shall remain, for the time being, in force.” Although the Czech norm-maker evidently failed to explicitly refer to Hungarian legal sources (including customary law and the decisions of the Royal Curia)⁴, in practice the originally Hungarian legal

3 On the exercise of state power in the territories incorporated into the newly established Czechoslovak Republic, see, e.g. PANDY Dávid: *Niektoré dôsledky vzniku Československej republiky v regióne juhovýchodného Slovenska*. In: SVATUŠKA, Ivan – PIŠTEJOVÁ, Lucia (eds.): *Mílniky právneho vývoja v Európe po prvej svetovej vojne*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta, 2022, 88–96.

4 Lysý, Miroslav et al.: *Slovenské právne dejiny II. Vývoj súkromného a trestného práva na Slovensku od najstarších čias po súčasnosť*. Šamorín, Heuréka, 2021, 45.

order⁵ remained applicable in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia – territories incorporated into the Czechoslovak Republic – while in Bohemia, Moravia and Silesia the legal order of Austrian provenance continued to apply. In the sphere of commercial law, this resulted in the reception of two commercial codes: the Austrian Commercial Code No. 1/1863 and the Hungarian Commercial Code (Statutory Article XXXVII of 1875), both of which remained concurrently in force.

The ensuing condition of legal dualism constituted one of the most serious challenges for the newly established state, particularly in the context of building a unitary republic without any autonomous status for the territory of present-day Slovakia. Gábriš notes⁶ that “commercial law in particular, by virtue of its divergence in the western and eastern parts of the Republic, could hinder the country’s economic development.” Similarly, Salák argues⁷ that although the substance of the received regulation did not differ fundamentally (following the extension of the legislation on limited liability companies to Slovakia), even seemingly minor divergences generated practical difficulties. An institutional response to this undesirable situation – pursued through legal unification – was the adoption of Act No. 431/1919 Coll., which established the Ministry for the Unification of Legislation and the Organisation of Administration in the Czechoslovak Republic (the so-called ‘unification ministry’). As follows from the report of the Constitutional Committee on the proposed Act, the legislator did not intend unification to amount merely to a straightforward extension of Austrian law to Slovakia and Subcarpathian Ruthenia; rather, it sought to adopt from Hungarian law those solutions that appeared superior. An important task within the unification agenda was also to secure translations of legal texts from Hungarian into Slovak, which were often lacking; these activities likewise fell within the remit of the unification ministry, although in practice private-translational initiatives could also be encountered. With regard to the institutionalisation of unification, however, it should be noted that, in practice, the unification ministry ultimately assumed

5 For the sources of private law in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia, see: FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf: *Nástín súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín, Heuréka, 1998, 21–32.

6 GÁBRIŠ, Tomáš: *Vznik právneho poriadku prvej ČSR*. In: Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2007, 114.

7 SALÁK, Pavel Jr. et al.: *Historie osnovy občanského zákonníku z roku 1937: Inspirace, problémy a výzvy*. 1. vyd. Brno, Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2017, 41.

primarily a coordinating, consultative and cooperative role (in cooperation with other ministries, in particular the Ministry of Justice).⁸

In light of the foregoing, it may be concluded that the continued application of the Hungarian Commercial Code in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia during the interwar period unfolded within the broader framework of the Czechoslovak legislator's unification efforts.

3. Unattained objectives in the field of commercial law

An examination of interwar unification efforts in the field of commercial law suggests that, from the outset, they were overshadowed by the project of unifying civil law and therefore did not receive priority attention from the legislator.

Salák et al. observe that the unification of commercial law was not regarded as urgent, since "it was first necessary to reach consensus on the overall concept of private-law regulation, that is, to decide whether the law of obligations would be regulated by a single instrument or whether part of it would retain its autonomy within private commercial law."⁹ Malý et al. formulate this¹⁰ even more explicitly, noting that the unification of civil law was accorded priority. However, once it became apparent that the preparatory work was not progressing within the anticipated timeframe, work on the preparation of a commercial code was eventually initiated in 1927; one year later, the ministry established a commission tasked with addressing the matter.

More tangible results of these unification efforts can be observed in 1937, when the Ministry of Justice circulated draft texts to the relevant bodies – texts which, according to Salák et al., were "impatiently and misleadingly labelled as the Draft Commercial Code." This was the outcome of a scholarly commission's work and consisted of two books: a debated and revised draft of the first book, entitled *Commerce*, and an undebated draft of the second book, entitled *Companies*, both accompanied by

8 For a more detailed analysis of the unification process, with a focus on substantive criminal law, see: FICO, Miroslav: *Základy trestnej zodpovednosti v procese unifikácie trestného práva medzivojnovej Československej republiky*. Košice, Šafárik Press, 2020, 18–23.

9 SALÁK, Pavel Jr. et al.: *Historie osnovy občanského zákoníku z roku 1937: Inspirace, problémy a výzvy*. 1. vyd. Brno, Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2017, 42.

10 MALÝ, Karel et al.: *Dejiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha, Leges, 2010, 429.

explanatory memoranda. The second book comprised three chapters: *On the General Partnership*, *On the Limited Partnership*, and *On the Silent Partnership*. The draft lacked an introductory act and a regulation of commercial transactions (obligations), in respect of which reliance was expected to be placed on the parallel unification of civil law. The regulation of capital companies and cooperative law was ultimately envisaged as the subject of separate legislation.¹¹ Lysý et al. note that the 1937 draft of a Czechoslovak Commercial Code was also intended to draw on Statutory Article XXXVII of 1875.¹²

In light of the approaching events leading to the disintegration of the Czechoslovak Republic and the outbreak of the Second World War, unification efforts in the field of commercial law – much like those in civil law – ultimately proved unsuccessful during the interwar period. In Slovakia, the Hungarian Commercial Code thus remained in force throughout the entire interwar existence of the Czechoslovak Republic and was repealed (with the exception of the legal regulation of cooperatives) only by the first Czechoslovak Civil Code, Act No. 141/1950 Coll.¹³

4. Adopted commercial-law legislation

An analysis of interwar norm-making indicates that although comprehensive unification and codification of commercial law were not achieved during the interwar period, a number of normative legal acts were nevertheless adopted addressing particular issues of a commercial-law nature.¹⁴ Our analysis shows that many of the examined sources – adopted primarily in the period following the establishment of the Czechoslovak state – served, in essence, two functions: a unifying function and a subordinating function. By the unifying function, we refer to the partial unification of specific commercial-law issues in the general sense of the concept. By the

11 SALÁK, Pavel Jr. et al: *Historie osnovy občanského zákonníku z roku 1937: Inspirace, problémy a výzvy*. 1. vyd. Brno, Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2017, 45.

12 LYSÝ, Miroslav et al.: *Slovenské právne dejiny II. Vývoj súkromného a trestného práva na Slovensku od najstarších čias po súčasnosť*. Šamorín, Heuréka, 2021, 115.

13 MOSNÝ, Peter – LAČLAVÍKOVÁ, Miriam: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948)*. 2. doplnené vydanie. Bratislava, Wolters Kluwer, 2019, 155.

14 For the sources of commercial law, see: KARMÁN, Julius: *Slovenský obchodný zákon a predpisy ho doplňujúce s judikatúrou najvyššieho súdu, ako i býv. uh. kúrie a súdnych tabúl*. Praha, Československý kompas, 1926.

subordinating function, we mean the interest of the Czechoslovak state in severing ties, i.e., the pre-existing legal relations with the ‘mother country,’ namely, Hungarian institutions. Ultimately, these acts may be understood as expressions of the incorporation of Slovakia and Subcarpathian Ruthenia into the Czechoslovak Republic. In what follows, we therefore focus on two categories of sources of commercial law applicable in Slovakia: unifying sources and subordinating sources.

Among the sources of law of predominantly subordinating character, we include Act No. 210/1919 Coll. on the regulation of the conditions of cooperatives in Slovakia of 15 April 1919. The minutes of the National Assembly – recording the report of the National Economic Committee on the draft Act, delivered by MP Dr Halla as rapporteur – indicate that the purpose of the proposed regulation was to protect Slovak agricultural and credit cooperatives from bankruptcy, into which they had been driven by their dependence on Budapest headquarters, and simultaneously to rebuild the entire cooperative system on new foundations. As the rapporteur stated: “Following the state upheaval, Slovak cooperatives found themselves in an untenable situation, because on the one hand the validity of Hungarian laws was confirmed by the Act of 28 October 1918, while on the other hand the membership relationship of Slovak cooperatives to foreign headquarters fails to reflect the independent position of our Republic and requires remedy also for political, legal and economic reasons.”¹⁵

From the perspective of its substantive scope, the Act regulated the following key areas: (1) the subordination of cooperatives to a Slovak central organisation, (2) matters of supervision and control, (3) requirements for cooperative statutes, and (4) sanctions.

Under the examined legislation, all cooperatives in Slovakia¹⁶ were, in principle, obliged to terminate their membership in all central organisations seated outside the territory of the Czechoslovak Republic, at the latest by the end of July 1919. This obligation applied to Slovak cooperatives established under Statutory Article XXXIII/1898 on cooperatives

15 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Available on: <https://www.psp.cz/eknih/> (2026. 02. 01.)

16 „The provisions of this Act – insofar as membership in the Central Cooperative is concerned – shall not apply to workers’ consumer cooperatives, consumer cooperatives of railway employees, factory consumer cooperatives, artisans’ cooperatives, nor to cooperatives which shall be established by any of the cooperative central offices in Prague and in Brno and shall submit to union revision.“

as well as those established under Statutory Article XXXVII/1875 (the Commercial Code). The Czechoslovak Act specifically refers to the duty of cooperatives founded under Statutory Article XXXIII/1898 to terminate their membership in the National Central Credit Cooperative (*Országos központi hitelszövetkezet*). The same source simultaneously derogated those provisions of the Cooperatives Act that governed relations with the National Central Credit Cooperative. Upon termination of membership in a foreign central organisation, Slovak cooperatives became, *ex lege*, members of the Central Cooperative in Bratislava. If, however, cooperatives in Slovakia failed to comply with the obligation to terminate membership in a foreign headquarters, the Central Cooperative in Bratislava was authorised to affiliate the cooperatives concerned and to terminate such membership on their behalf. Exceptionally, Slovak cooperatives could be (or could remain) members of another cooperative central organisation, but only with the permission of the Central Cooperative in Bratislava. If such consent was not granted by November 1919, Slovak cooperatives were required to terminate that membership by the end of 1919.

The purpose of subordinating Slovak cooperatives within the meaning of the examined regulation was further ensured by provisions on the so-called revision (audit) of cooperatives. Every cooperative in Slovakia was obliged to submit its entire establishment, as well as its commercial activity, to examination by an auditor. The right to audit cooperatives that were members of the Central Cooperative belonged to the Central Cooperative itself. With respect to other cooperatives, the government was authorised to entrust the audit either to a court expert or to the Central Cooperative. The auditor notified the performance of the audit to the collegiate court of first instance, which, where deficiencies were identified, proposed that the court impose on the cooperative an obligation to remedy the deficiencies found. The costs of the audit were borne by the cooperative; the Central Cooperative accounted for the costs incurred and, through the same court, enforced recovery of those costs from the audited cooperative.¹⁷ Closely connected with the duty to submit to audit within the meaning of the above was the prohibition on submitting to audits by foreign headquarters, as well as the prohibition of trading with them, depositing surpluses with them, and concluding loans with foreign cooperative headquarters.¹⁸

17 § 7, Act no. 210/1919 Coll.

18 § 2, ods. 3 Act no. 210/1919 Coll.

A further area regulated by the examined legislation concerned the requirements applicable to the statutes of Slovak cooperatives. The Act provided for the invalidity of those provisions of cooperative statutes that rendered the cooperative, in any manner, dependent on a foreign headquarters, as well as those provisions requiring the publication of cooperative notices in a periodical published outside the borders of the Czechoslovak Republic. At the same time, the legislation introduced the obligation to publish notices in the *Official Gazette (Úradné noviny)* in the Slovak language.

Compliance with the statutory obligations was secured by sanctions, which may be divided into three categories depending on their severity.

From the perspective of the cooperative, the most severe sanction was dissolution, which the collegiate court of first instance was authorised to order upon a motion by the Central Cooperative in Bratislava. The triggering circumstance for this sanction was the refusal of the general meeting to comply with the provisions of the Act – an element which we interpret as an intentional omission on the part of the general meeting.

Sanctions applied not only to the cooperative as a legal person, but also to members of its governing bodies. Where members of the management failed to convene a general meeting in due time for the purpose of terminating the cooperative's membership in foreign headquarters, failed to secure the consent of the Central Cooperative in the event of membership in another cooperative central organisation as required by the Act, or in any manner obstructed the auditor of the Central Cooperative in the course of the audit, they could be punished by a pecuniary fine of up to 5,000 crowns and imprisonment for up to six months. The same sanction also applied to members of the supervisory committee of the cooperative, under a rather vaguely worded statutory definition: "if they omit to undertake everything which, under the Commercial Code and the cooperative statutes, lies within their power in order to ensure compliance with the provisions of this Act." The same penalty further threatened members of the management, members of the supervisory committee, and ultimately also ordinary employees of the cooperative who allowed an auditor or another employee of a foreign headquarters to conduct an audit of a Slovak cooperative. The effort to eliminate foreign influence over Slovak cooperatives was finally also reflected in the threat of imprisonment for up to six months and the sanction of lifelong expulsion (in the case of a foreigner) who, as an auditor or employee of

a foreign headquarters, carried out an audit within a Slovak cooperative.

Among the legal instruments of a subordinating, but also unifying character, we further include Government Regulation No. 397/1919 Coll. and Government Regulation No. 254/1922 Coll., which, in terms of their substantive scope, concern the publicity of data of a commercial-law nature. Government Regulation No. 397/1919 Coll. of 17 July 1919 provided that all entries in commercial registers and all notices from the registers of associations relating to the registration of new cooperatives, changes, entry into liquidation and deletion of cooperatives, as well as notices in composition and bankruptcy proceedings and in matters of commercial supervision, which until then had been published in the Viennese *Zentralblatt für die Eintragungen in das Handelsregister* and the Pest *Központi Értesítő*, would henceforth be published in a periodical entitled *Ústřední oznamovatel at the Ministry of Justice in Prague*. Pursuant to the Regulation, notices were to be transmitted without delay. The *Ústřední oznamovatel* was at the same time to include entries from the period between the proclamation of the independence of the Czechoslovak Republic and the entry into force of the Regulation; these “interim period” entries were to be transmitted continuously at weekly intervals. All issues of the *Ústřední oznamovatel* were to be supplied free of charge to the registry (composition, bankruptcy or supervisory) courts immediately upon publication; they were to be kept in the court office and, after the end of the year, bound. Likewise, the second of the mentioned Government Regulations, No. 254 of 1922, imposed on the *sedria* courts entrusted with keeping registers of commercial firms the duty to send, without delay, copies of all entries to the editorial office of the *Ústřední oznamovatel*. It appears that this provision is duplicative (in relation to the previously described regulation); its adoption was apparently an expression of the need to formally derogate the regulation of the Minister of Agriculture, Commerce and Industry and the Minister of Justice of 1 December 1875 No. 26.922, which was not affected by the first Government Regulation discussed above. Regulation No. 254 also formally abolished the competence of the commissioner entrusted by the Ministry of Commerce with supervising the publication of entries in the register of commercial firms in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia.

Norms of a subordinating character may also be found in Act No. 65/1922 Coll., which supplemented and amended the existing legislation on insurance companies. The statute provided that the establishment of insurance

institutions in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia required authorisation by the Czechoslovak state. Under Art. I(2) of the Act, “the granting of authorisations falls within the competence of the Minister of the Interior in agreement with the Ministers of Finance, Industry, Commerce and Trades, and Justice, as the case may be also with the other competent ministers.” Through this Act, the legislator authorised the government to issue the so-called insurance regulative as a source of law governing the establishment and operation of insurance companies in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia, as well as the supervision exercised over them. The statute provides, rather strikingly, that “thereby §§ 453 and the following of Act No. XXXVII of 1875 are amended”, referring to provisions of the Hungarian Commercial Code regulating insurance business. In our view, this does not constitute a relationship of general and special regulation (in relation to the insurance regulative), since the Act expressly speaks of an amendment of the provisions of the Commercial Code. What is unusual, however, is not only that the amendment is affected through a general clause (without specifying the particular provisions being amended), but also that, although formally implemented by Act No. 65/1922 Coll., the relevant substantive matters are regulated by the government in the form of a regulation.

On the basis of this statutory authorisation, Government Regulation No. 307/1922 Coll., the so-called insurance regulative, was adopted. Its subordinating character becomes apparent in Part D – State supervision. Under this Regulation, the management of insurance companies is subject to state supervision exercised by the Ministry of the Interior. Insurance companies are required to provide the state supervisory authorities with all assistance and explanations and to allow access to accounts, company books and similar documentation.¹⁹ The Regulation further provides that the management of insurance companies will ‘from time to time’ be examined by specialised technical officials of the Ministry of the Interior. Inter alia, it also establishes the power of the Ministry of the Interior, acting *ex officio*, to dissolve an insurance company or to suspend preparatory work aimed at establishing an insurance institution, in cases defined in a taxative manner.²⁰

We shall now proceed to the second group of sources of law, which may be characterised as unifying, i.e., those performing the function of partial unification (of certain areas of commercial law).

19 § 38, Gov. Reg. 307/1922 Coll.

20 § 41, Gov. Reg. 307/1922 Coll.

First, it is necessary to draw attention to the legislation introducing the limited liability company in the territory of Slovakia and Subcarpathian Ruthenia. The foundational instrument was Act No. 56/1906 of the Imperial Law Gazette on limited liability companies, which constituted the legal regulation of this type of commercial company in the Czech lands. By Act No. 271/1920 Coll., the applicability of this statute was also extended to Slovakia and Subcarpathian Ruthenia, thereby de facto unifying the regulation of limited liability companies across the entire territory of the interwar Republic. The unification Act simultaneously amended certain provisions of the limited liability company legislation, primarily in tax matters. As follows from the report of the Legal Committee delivered in the National Assembly by Dr Rolíček: “The submitted government draft meets the urgent need to extend the applicability of the Act on limited liability companies also to Slovakia. In Slovakia, limited liability companies have so far not been permitted as a form of business enterprise, although they have been tolerated and their taxation has been carried out in accordance with analogous fiscal provisions. By the new draft Act, submitted by the Ministry of Justice, the scope of this Act is likewise extended to Slovakia, thereby meeting this urgent need.”²¹

The regulation of savings banks likewise became an object of partial unification. This occurred through the adoption of Act No. 302/1920 Coll., which comprehensively regulated these financial institutions.

The Act contained a general derogation clause, pursuant to which: “The Savings Bank Regulative of 27 September 1844, as well as other laws and regulations relating to savings banking, shall lose validity upon the entry into force of this Act.” During the parliamentary debate on the draft, the proposer, Dr Fáček stated: “The draft Act on which I am reporting arose from two needs. First and foremost, there is a well-known need to establish in Slovakia monetary institutions that would accept savings from broad sections of the public. In the budget committee, we have already – on two occasions – adopted a resolution calling, in this regard, in particular for the introduction of a postal savings-bank organisation for savings deposits in Slovakia; however, the government evidently considers other approaches more appropriate, namely the establishment of municipal savings banks. It is assumed that institutions of this kind, rooted in the local municipal structure, will more readily gain the trust of depositors

21 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Available on: <https://www.psp.cz/eknih/> (2026. 02. 01.)

and will be able more effectively to counteract the hoarding of banknotes, which hoarding has reached astonishing proportions, especially in Slovakia. This need could have been met by extending the applicability of the former Austrian regulative – which still applies to our savings banks – also to Slovakia. However, that regulative dates back to 1844 and is therefore significantly outdated. For this reason, the opportunity was taken to issue a new, more modern statute in its place, one that would regulate the legal situation of savings banks in our country and simultaneously provide, also in Slovakia, the basis for their future development. At the same time, an explicit tendency was pursued to unify the legal form of our savings banks. Until now, alongside municipal savings banks, we have had a number of association-based savings banks. These are now to be eliminated, in that they are to be required, within a certain period – within five years – to adapt to the new statute: they must either be transformed into municipal savings banks with municipal guarantee, or they must merge with municipal savings banks already existing in their locality, or, if neither proves possible, they must be liquidated.”

Successful unification also occurred with respect to the legal transaction of the publishing contract (*kiadói ügylet*), owing to Act No. 106/1923 Coll. on the publishing contract. Unification follows from the final provisions of the Act, pursuant to which §§ 1172 and 1173 of the Austrian Civil Code, as amended by the Third Partial Amendment, as well as §§ 515–533 of the Hungarian Commercial Code, ceased to have effect. Unless otherwise provided, the publishing contract was governed by the provisions of the general commercial code (Art. 1 of Act No. 1/1863 and § 1 of Statutory Article XXXVII/1875) and by general civil law. The reasons for unifying this particular legal transaction are apparent from the debate in the National Assembly, in which the rapporteur Dr Patejdl stated that the initiative for the legislation originated from the Syndicate of Czech Writers. According to the MP: “In literary and artistic circles, attention was drawn to the insufficiency of publishing law under the existing regulation, and a detailed regulation by a special statute was demanded.” The parliamentary record further indicates that the model for the adopted statute was the German law on publishing rights.

5. Conclusion

The present article sought to elucidate the significance of the Hungarian Commercial Code within the legal order of the interwar Czechoslovak Republic and to examine the Czechoslovak commercial-law legislation adopted after 1918, which gradually shaped the development of commercial law in the new state. In conclusion, it may be stated that the Hungarian Commercial Code exerted an immediate influence on the law applicable in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia, stemming from its direct reception into the legal order of the Czechoslovak Republic. The subsequent development of this source of law was determined by the Czechoslovak legislator's efforts to unify the law; however, these efforts were – in the complex sense – ultimately unsuccessful, and the instrument in question was repealed in Czechoslovakia only by the first Czechoslovak Civil Code No. 141/1950 Coll. Nevertheless, the interwar period witnessed the adoption of a number of legal instruments which modified certain provisions of the Commercial Code or otherwise intervened in the regulation of matters pertaining to commercial law in a broader sense. With regard to the sources discussed above, two functions may be identified: a unifying function and a subordinating function. This is stated because the “sectoral” legislation adopted in this field pursued at least partial unification of certain commercial-law issues across the Czechoslovak legal order, and also (often simultaneously) sought to sever commercial-law ties between legal subjects operating in Slovakia and Hungary and to bring these relations under the jurisdiction of the newly established state. In light of the foregoing, it is therefore possible to conclude that the hypothesis has been verified, namely that the Czechoslovak legislator sought to assert and consolidate the state authority of the newly established state also through norms of commercial law. At the same time, it should be noted that, in view of the nature and scope of the present paper, it does not aim to provide a comprehensive overview and analysis of all sources of commercial law adopted in the interwar period; rather, it attempts to focus on those instruments falling within the analytical framework outlined above. The present article also addressed the draft (outline) of a unified Czechoslovak Commercial Code. As a potential avenue for further research, we identify the possibility to examine the extent of the influence of Hungarian Statutory Article XXXVI of 1875 on the aforementioned 1937 draft of a unified Czechoslovak Commercial Code.

A FELÜGYELŐ BIZOTTSÁG TAGJAINAK FELELŐSSÉGE AZ 1875. ÉVI KERESKEDELMI TÖRVÉNYBEN ÉS A HATÁLYOS MAGYAR JOGBAN

BOÓC ÁDÁM
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt

A tanulmány a felügyelő bizottság szerepét és tagjainak felelősségét vizsgálja az 1875. évi Kereskedelmi Törvény, valamint a hatályos magyar társasági jog tükrében. Bemutatja a történeti szabályozás alapelveit, különös tekintettel az ellenőrzési funkcióra, az információs jogokra és az egyetemleges felelősségre. A dolgozat összehasonlító elemzést nyújt a német–osztrák jogi modellekkel, valamint feltárja a modern corporate governance rendszerben betöltött szerepet. Részletesen elemzi a hatályos Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit és a releváns bírói gyakorlatot. Következtetése szerint a felügyelő bizottság a társasági jogi egyensúly és a tulajdonosi kontroll egyik kulcsintézménye.

Kulcsszavak: felügyelő bizottság, társasági jog, felelősség, corporate governance

RESPONSIBILITY OF THE MEMBERS OF THE SUPERVISORY BOARD IN
THE COMMERCIAL CODE OF 1875 AND IN THE CURRENT HUNGARIAN LAW

Abstract

The study examines the role and liability of supervisory board members under the Hungarian Commercial Code of 1875 and the current company law framework. It outlines the fundamental principles of the historical regulation, with particular emphasis on supervisory functions, information rights, and joint liability. The paper provides a comparative analysis with German and Austrian legal models and explores the position of the supervisory board within modern corporate governance. It also offers a detailed assessment of the relevant provisions of the Hungarian Civil Code and case law. The study concludes that the supervisory board serves as a

key institutional safeguard ensuring corporate balance and shareholder control.

Keywords: supervisory board, company law, liability, corporate governance

1. Bevezetés

„A kereskedelem szabadsága: a bizalom törvénybe foglalása” – ez a mottó pontosan ragadja meg az 1875. évi Kereskedelmi Törvény (a továbbiakban: Kt.) szellemiségét.¹ A modern társasági jog egyik alapvető dilemmája ugyanis az, miként teremthető egyensúly a gazdasági szabadság, az önálló vállalkozási döntések és a jogi felelősség között. A Kt. e tekintetben a gazdasági liberalizmus és az intézményesített bizalom szintézisét valósította meg. A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a felügyelő bizottság milyen szerepet töltött be a történeti magyar társasági jogban, miként alakult a felelősségi rendszere, és hogyan értelmezhető mindez a hatályos Polgári Törvénykönyv, valamint az aktuális bírói gyakorlat tükrében.

A Kt. a felügyelő bizottságra vonatkozó alapvető rendelkezéseket a részvénytársaság szabályai között helyezi el.² A Kt. 194. §-a a felügyelő bizottság szervezeti kérdései kapcsán az alábbiakat tartalmazza:

194. § A felügyelő bizottságnak legalább három tagból kell állania. E bizottság első ízben legfeljebb egy, azontul pedig legfeljebb három évre választható. A felügyelő bizottság tagjai, netaláni kártérítési igényeik ép-ségben tartása mellett, a közgyűlés által bármikor elmozdíthatók.

A szabály értelmezése kapcsán az alábbiakat kívánjuk kiemelni.

a) *Legalább háromtagú testület:* A „legalább három tagból kell állania” for-

1 Az 1875. évi Kereskedelmi Törvény (Kt.) megalkotásához lásd: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris, 1996, 152–154.; HORVÁTH Attila: Az első magyar kereskedelmi társaságokról szóló törvény. *Jogtörténeti Szemle*, 2004/6, 7–15.; A Kt. modern értékeléséhez lásd: NOCHTA Tibor: A magánjog kereskedelmi jogias szemléletéért. *JURA*, 2004/2, 101–102.

2 A részvénytársaság történeti háttéréről a magyar jogban lásd: HORVÁTH Attila: A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon. Budapest, Rejtjel kiadó, 2005.; HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat kiadó, 2006, 408–430.; A részvénytársaság szabályozásához a Kt.-ban lásd: ENGEL Aurél: *A részvénytársaság alapszabályai*. Budapest, Deutsch Zsigmond és Társa Kiadó, 1906.; KRAUSZ György: *Magyar részvénytársasági jog*. Budapest, Benkő Gy., 1910.; GROÁK László: *Részvénytársaság és részvényjog*. Budapest, Grill kiadó, 1932.; VERESS Emőd: A részvénytársaság a magyar jogtörténetben. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 2018, 7 (2), 321–338.

dulat a kollegiális működés elvét fejezi ki. A jogalkotó abból indul ki, hogy az ellenőrzési funkció nem lehet egyetlen személyre bízva, megköveteli a vélemények ütköztetését, és csökkenti az egyéni önkény, illetve korrupció kockázatát. Ez a megoldás már ekkor előrevetíti a későbbi társasági jog egyik alaptételét: az ellenőrzés testületi jellegű feladat a társaságon belül.

b) *Megválaszthatóság időtartama:* Az, hogy első ízben legfeljebb egy évre, ezt követően legfeljebb három évre választhatók, két célt szolgál. Az első, rövidebb ciklus lehetőséget ad a közgyűlésnek arra, hogy meggyőződjön a tag alkalmasságáról. A hároméves időtartam már biztosítja a működés stabilitását, megteremtve a függetlenség és elszámoltathatóság egyensúlyát.

c) *Bármikori elmozdíthatóság* – „kártérítési igényük épségben tartása mellett:”

Ez a fordulat kulcsfontosságú, és egyben a Kt. egyik egyedi rendelkezésének tekinthető. A közgyűlés indokolás nélkül is visszahívhatja a felügyelő bizottsági tagot. Ugyanakkor a visszahívás nem érinti azt a jogát, hogy – ha a visszahívás jogellenes vagy szerződésszegő – kártérítést követeljen. Világosan elkülönül a tisztségviselői jogviszony megszüntethetősége, és az ebből eredő magánjogi igények érvényesítése. Ez a megoldás a társaság működőképességét is védi, nem kényszerül együttműködésre olyan személlyel, akiben a közgyűlés bizalma megrendült, azaz a szabály egyértelműen tükrözi a felügyelő bizottsági tagsággal összefüggő bizalmi faktor kérdését.

2. A Kt. néhány, lényeges a felügyelő bizottságot érintő szabályának elemzése

2.1. A felügyelő bizottság legfontosabb feladatai

Fontos figyelmet fordítanunk a Kt. 195. §-ára, mely a felügyelő bizottság legfontosabb feladatait az alábbiak szerint tartalmazza:

195. § A felügyelő bizottság ellenőrzi a társasági ügyvezetést minden ágaiban; e végből jogában áll a társasági ügyek menetéről tudomást szerezni, a társaság könyveit, iratait, és pénztárait bármikor megvizsgálni.

A felügyelő bizottság az évi számadásokat és mérleget, nemkülönben a nyereségfelosztást tárgyazó indítványokat megvizsgálja, és erről a közgyűlésnek évenként jelentést tenni tartozik. E jelentés nélkül a közgyűlés a nyereség felosztása iránt érvényesen nem határozhat.

Ha a felügyelő bizottság hivatalos működésében a törvénybe vagy az alapszabályokba ütköző intézkedéseket, vagy a társaság érdekeit sértő mulasztásokat avagy visszaéléseket tapasztal, a közgyűlést azonnal összehívni tartozik. A felügyelő bizottság a fentebbieken kívül más teendőkkel fel nem ruházható.

A Kt 195. §-a a felügyelő bizottságot mint önálló társasági szervet határozza meg, amelynek elsődleges funkciója az ügyvezetés ellenőrzése. A szabályozás három alapelvet rögzít: átfogó ellenőrzési jogosultság, beszámoló- és mérlegellenőrzési kötelezettség, rendkívüli intézkedési kötelezettség jogsértés esetén.³ Találunk továbbá egy negatív hatáskört is: a felügyelő bizottság nem ruházható fel egyéb feladatokkal. E struktúra a kontinentális (különösen német-osztrák) mintákat követi, és előképe a modern magyar társasági jogban megjelenő felügyelő bizottsági koncepciónak.

Az „ügyvezetés minden ágaiban” fordulat teljes körű, általános ellenőrzési hatáskört jelent az alábbi területeken: üzletpolitika, gazdálkodás, szerződéskötések, pénzügyi műveletek, belső szervezet. Habár e fogalmak modernnek tűnhetnek, de a Kt. által szabályozott felügyelő bizottsági ellenőrzési hatáskörök lényegében ezen tevékenységek kontrollálását valósítják meg, ezzel is alátámasztva a Kt. igen modernnek ható szabályozási rendszerét.

A rendelkezés tudatosan elválasztja az ellenőrzést – ami a felügyelő bizottság feladata – és az operatív irányítást, amely az ügyvezetéshez tartozik.⁴ A felügyelő bizottság nem jogosult utasításokat adni, nem hoz operatív döntéseket, csupán kontrollfunkciót lát el. Ez a dualista társasági szerkezet korai megjelenése.

A felügyelő bizottság információs joga önálló, nem függ a közgyűlés felhatalmazásától, folyamatos jellegű. A „tudomást szerezni” kifejezés aktív fellépést enged meg: a felügyelő bizottság nemcsak kérhet adatot, hanem kezdeményezheti annak beszerzését. A „*bármikor*” szó az ellenőrzés időbeli korlátozásának hiányát fejezi ki, azaz nincs üzleti évhez kötve, nincs előzetes engedélyhez kötve. Ez a mai jogban is alapelv (Ptk. 3:123. §).

A pénztár, könyvek, iratok vizsgálata közvetlen betekintési jog, nem közvetített jelentésekre épül. Ez biztosítja az ügyvezetéstől való tényleges függetlenséget, a befolyásolás elleni védelmet. Azon fordulat, mely szerint a

3 Lásd: MEZEY i. m. 164–165.

4 A vezető tisztségviselők felelősségi szabályaihoz lásd: NÉMETH Erika: Az 1875. évi XXXVII. Kereskedelmi Törvény vezető tisztségviselőkre vonatkozó felelősségi szabályai. *MTA Law Working Papers*, 2023/19.

felügyelő bizottság az „Az évi számadásokat és mérleget... megvizsgálni, és erről a közgyűlésnek évenként jelentést tenni tartozik” kötelező ellenőrzési feladatot jelent, imperatív jellegű. A felügyelő bizottság nem mérlegelhet, hogy elvégzi-e. A vizsgálat tárgya az éves beszámoló, a mérleg és a nyereségfelosztási indítvány. A jelentéstételi kötelezettség alapján megteendő jelentés funkciója a közgyűlés döntésének megalapozása, illetve az ügyvezetés tevékenységének értékelése. Ez nem pusztán formalitás, hanem a tulajdonosi kontroll kulcseszköze. A vizsgált rendelkezés azon fordulata, mely szerint „e jelentés nélkül a közgyűlés a nyereség felosztása iránt érvényesen nem határozhat” érvényességi feltétel, azaz elmulasztása nem egyszerű eljárási hiba, hanem a határozat semmisségéhez vezető ok. Lényegében a határozathozatal anyagi jogi feltételhez kötött.

A Kt. rendszerében is megjelenik a felügyelő bizottság jelzőrendszeri funkciója, melynek alapján azt mondhatjuk, hogy a felügyelő bizottság nem csupán passzív ellenőr, hanem riasztó szerv is egyben. A felügyelő bizottságnak azonnali közgyűlés-összehívási kötelezettsége keletkezik, ha jogszabálysértést, alapszabály-ellenességet észlel, társasági érdeksérelmet fedez fel. A „tartozik” fordulat ismét kötelező normát jelent. A felügyelő bizottság felelősséggel tartozik, ha elmulasztja ezen kötelezettsége teljesítését, és ez egyben megalapozhatja a felügyelő bizottság tagjainak kártérítési felelősségét is.

Az idézett jogszabályhely azt is kimondja, hogy a felügyelő bizottság a fentebbieken kívül más teendőkkal fel nem ruházható. Ez a lényegében negatív hatáskör-elhatárolás különösen jelentős, mivel kizárja, hogy a felügyelő bizottság ügyvezetési feladatot kapjon, és kizárja, hogy döntéshozó szervvé váljon. A Kt. a funkcionális tisztaság elvét alkalmazva megakadályozza a hatalmi koncentrációt, és biztosítja a szervezeti fékek és ellensúlyok rendszerét. Ez a modern *corporate governance* egyik alapelve, ami – kissé anakronisztikus módon – megjelenik a Kt. rendszerében.

A Kt. 195. §-a egy meglepően korszerű felügyelőbizottsági modellt állít fel a szabályozás itt bemutatott elemei alapján. A szabályozás dogmatikailag közvetlen előképe a mai Ptk. felügyelőbizottsági szabályainak, és jól mutatja, hogy a magyar társasági jog már a 19. század végén magas szinten kezelte az ügyvezetés és tulajdonosi ellenőrzés viszonyát.

2.2. A Kt. 196. és 200. §-ának értelmezése

Fontos rendelkezés olvasható – hatályos jogunk szempontjából is – a Kt. 196 §. és 200. §-ban:

196. § A felügyelő bizottság tagjai egyetemlegesen kártérítésre kötelezvék, ha a 195. §-ban megállapított kötelességeik teljesítését elmulasztják.

200. § A közgyűlés elé terjesztett évi mérleg helyes felállításáért az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai egyetemlegesen felelősek.

Az egyetemleges felelősség a 196. § vonatkozásában a hatályos jogunkkal egyezően azt jelenti, hogy a károsult bármelyik tagtól követelheti a teljes kár megtérítését, azzal, hogy a tagok egymás között utóbb elszámolhatnak. Ez megalapozza az egyéni felelősségtudatot, és megelőzi, hogy a testületi jelleg mögé bújva „feloldódjon” a felelősség. Nemcsak aktív jogsértés, hanem passzivitás (ellenőrzési kötelezettség elmulasztása) is megalapozza a felelősséget.

A Kt. 200. §-a kimondja, hogy az éves mérleg helyes felállításáért az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjai egyetemlegesen felelősek.⁵ Ez kettős üzenetet hordoz. Az igazgatóság nem hivatkozhat arra, hogy a mérleget az ellenőrző szerv is jóváhagyta.⁶ A felügyelő bizottság nem védekezhet azzal, hogy a mérleg összeállítása az igazgatóság feladata. A jogalkotó tehát ’funkcionális együttfelelősséget’ teremt: az egyik szerv alkot, a másik ellenőriz – de mindkettő felel.

Nagy Ferencz szerint a törvény nem mondja ki kifejezetten, de az általános kártérítési elvekből következik, hogy a felügyelő bizottsági tagok harmadik személyekkel (különösen hitelezőkkel) szemben is felelősek lehetnek. A felelősség dogmatikai alapja itt nem társasági jogi külön szabály, hanem az általános deliktuális felelősség érvényesítése jogellenes és felróható magatartás esetén. A hitelező által indított kártérítési per független a társaság által indított pertől, tehát nem szükséges, hogy a társaság maga fellépjen. Ez a gondolat a modern jogban is visszaköszön: a vezető tisztségviselők felelőssége bizonyos esetekben közvetlenül áttörheti a társasági „burkot.”

Nagy Ferencz világos határt húz: a pusztán üzleti kockázatvállalás nem alapoz meg felelősséget, csak jogszabályba vagy alapszabályba ütköző

5 Az igazgatósági tagok felelősségéhez a Kt.-ban lásd: ROMÁN Róbert: A kereskedelmi vezetőkre vonatkozó magyar szabályozás történeti áttekintése a XIX. századtól a XX. század közepéig. *Sectio Iuridica et Politica*, 2009, 27 (1), 123–125.

6 Lásd ezzel kapcsolatban: MOHAI Máté: Felelősség és helytállási kötelezettség a társaságok jogában. *Miskolci Jogi Szemle*, 2016, 11 (2), 122.

magatartás.⁷ Ez lényegében egyfajta előképe a mai *business judgment rule* logikájának. A *business judgment rule* az amerikai társasági jog egyik fogalma, és az a rendeltetése, hogy egy gazdasági társaság vezető tisztviselőit megvédje attól, hogy az üzleti döntésekért felelősségre vonhassák őket. A *Smith v. Van Gorkom* ügyben ezzel kapcsolatban az került kimondásra, hogy a *business judgment rule* lényege az, hogy megvédje és elősegítse a menedzsmenti jogok szabad gyakorlását Delaware állam jogszabályai szerint.⁸

A 19. századi magyar kereskedelmi jog tehát már ekkor a felügyelő bizottságot nem pusztán 'díszszervnek,' hanem a társasági jogrend egyik sarokkövének tekintette, amelynek tagjai valós és számonkérhető felelősséggel tartoznak a társaság, valamint közvetve a forgalom biztonsága iránt.

2.3. Joggyakorlat

Egy, a Kt. hatálya alatt kelt jogesetet elemez Németh Erika 2023-ban megjelent tanulmányában. A Kúria 1974/1918. sz. alatt folyamatban volt ügy az alábbiak szerint foglalható össze. Egy vezérigazgató a vezetése alatt állott pénzügyterhére nagyszámú váltót hamisított, azokat leszámítottatta és értéküket felvette, a vállalat kereskedelmi könyveit a hitelezők megkárosítására irányuló cézzal meghamisította. Egyes betéteket a vonatkozó bejegyzések meghamisítása mellett jogtalanul eltulajdonított. A jogesetben az a kérdés merült fel, hogy az igazgatóságnak és a felügyelőbizottságnak a földművesekből álló tagjai az esperes lelkészi állásából kifolyóan magasabb műveltségű, képzett vezérigazgatónak nyilvánvaló módon leplezett visszaéléseit az üzletvezetésnek rendes gondosság melletti ellenőrzésével felismerhették-e, és azok meggátolására alkalmas befolyást gyakorolhattak volna.⁹

7 Lásd ezzel kapcsolatban: NAGY Ferencz: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra*. Budapest, Athenaeum, 1904⁶, 404–408.

8 *A Smith v. Van Gorkom*, 488 A.2d 858, 872 (Del. 1985) ügyet lásd: <https://casetext.com/case/smith-v-van-gorkom> (2026. 02. 16.). Az ügy elemzését lásd: SHARFMAN, Bernard: The Enduring Legacy of *Smith v. Van Gorkom*. *Delaware Journal of Corporate Law*, 2008/33, 287–309.

9 Lásd: NÉMETH i. m. 7.

3. Nemzetközi kitekintés

A külföldi kitekintés körében kiemelhető, hogy a Kt. 195. §-a egyértelműen a német–osztrák társasági jogi modell recepcióját tükrözi, és az összehasonlítás világosan megmutatja a magyar szabályozás dogmatikai gyökereit.

3.1. Osztrák jog

A 19. század második felének kontinentális társasági joga meghatározó módon az 1861. évi *Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch* (ADHGB), valamint az arra épülő osztrák kereskedelmi jog hatása alatt állt.¹⁰ A magyar kodifikáció e normarendszert közvetlenül az osztrák jog közvetítésével vette át. Mindhárom rendszerben azonos szerkezeti alapelv érvényesült: az ügyvezetés és az ellenőrzés szervezeti elválasztása, a felügyelő szerv állandó jellege, a beszámoló és a mérleg vizsgálatának kötelezettsége, valamint a kiterjedt információs jogosultság.

Az ADHGB a felügyelő bizottság (*Aufsichtsrat*) feladataként jelölte meg az igazgatóság ellenőrzését, a könyvek és mérlegek vizsgálatát, valamint a közgyűlés felé történő jelentéstételt. E konstrukció a magyar Kt. 195. §-ában szerkezeti és funkcionális értelemben is visszaköszön: a felügyelőbizottság ellenőrzési joga, beszámoló-vizsgálati kötelezettsége és jelentéstételi funkciója dogmatikailag azonos modellre épül.

10 Mint ismeretes, 1862-ben Ausztriában az ADHGB hatályba lépett, és a kereskedelmi jog lényeges jogforrása lett. Martin Schauer professzor az ADHGB-t az egységes jog korai példájának tekinti. Lásd: SCHAUER, Martin: Az osztrák kereskedelmi jog reformja 1. *Magyar Jog*, 2007/2, 118.; Lásd továbbá: HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 110–117.; HAMZA Gábor: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, Eötvös kiadó, 2009, 216–234.; Az osztrák ABGB általános jellemzéséhez lásd: KECSKÉS László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben. Történeti vázlat*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus kiadó, 2004, 422–426.; BRAUNEDER, Wilhelm: *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) Eine europäische Privatrechtskodifikation. Band I: Entstehung und Entwicklung des ABGB bis 1900*. Duncker und Humblot, Berlin, 2004.; HORVÁTH Attila: *Az ADHGB hatása a magyar kodifikációra*. In: RÁCZ Lajos (szerk.): *A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi, tanulmányok az OPTK és a BGB évfordulói alkalmából*. Budapest, Martin Opitz kiadó, 2011, 187–198.

A korabeli német és osztrák szabályozás biztosította a felügyelő bizottság számára a könyvekbe való betekintés, a felvilágosításkérés és – szükség esetén – szakértő igénybevételenek lehetőségét. Bár a 'bármikori' ellenőrzés terminológiája nem minden esetben azonos szóhasználattal jelent meg, a folyamatos ellenőrzési jogosultság intézményileg biztosított volt.

Szintén párhuzam figyelhető meg a közgyűlés összehívására vonatkozó jogosultság tekintetében: a német–osztrák modellben a felügyelő bizottság jogosult és köteles volt a közgyűlést összehívni, amennyiben az igazgatóság működése jogsértő vagy a társaság érdekeit veszélyeztető volt. Ez funkcionálisan megfelel a Kt. azon rendelkezésének, amely azonnali összehívási kötelezettséget ír elő. A Kt. a német–osztrák kereskedelmi jogi modell alapvonásait lényegében változatlan dogmatikai szerkezetben recepcionálta.

3.2. Német részvénytársasági jog

A német részvénytársasági jog fejlődése a 20. század során a felügyelő bizottság szerepének fokozatos megerősödését eredményezte, anélkül azonban, hogy a dualista szervezeti modell alapstruktúráját feloldotta volna. Az 1937. évi *Aktiengesetz*¹¹ az igazgatóság (*Vorstand*) önállóságának deklarálása mellett rendszerszerűen megerősítette a felügyelő bizottság (*Aufsichtsrat*) ellenőrzési pozícióját.

Az 1965. évi *Aktiengesetz* továbbfejlesztette e konstrukciót. A törvény 111. §. (4) bekezdése lehetővé teszi, hogy az alapszabály, illetve maga az *Aufsichtsrat* bizonyos ügycsoportokat a saját előzetes hozzájárulásához kössön (*Zustimmungsvorbehalt*).¹² Ez a megoldás nem az ügyvezetés közvetlen irányítását jelenti, hanem strukturált stratégiai kontrollt: az *Aufsichtsrat* nem avatkozhat be operatív döntésekbe és nem adhat utasítást a *Vorstand*nak ugyanakkor bizonyos jelentős gazdasági döntések előzetes jóváhagyása révén érdemi befolyást gyakorol a társaság irányára. A német fejlődés tehát nem az operatív irányítás átvételét, hanem a felügyeleti funkció intenzívebbé válását eredményezte.

11 Az 1937. évi *Aktiengesetz* (1937. január 30.) szövegét lásd: <https://www.koeblergerhard.de/Fontes/Aktiengesetz1937.pdf> (2026. 02. 17.)

12 Az 1965. évi *Aktiengesetz* (1965. szeptember 5.) szövegét lásd: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl165s1089.pdf%27%5D#/switch/tocPane?_ts=1771410443772 (2026. 02. 17.) A 111. § (4) bekezdése – egyebek mellett – az alábbiakat tartalmazza: „*Die Satzung oder der Aufsichtsrat kann jedoch bestimmen, daß bestimmte Arten von Geschäften nur mit seiner Zustimmung vorgenommen werden dürfen.*”

A beszámoló elfogadásának rendje szintén a felügyelő bizottság megerősített szerepét tükrözi. A német jogban az *Aufsichtsrat* köteles megvizsgálni az éves beszámolót és jelentést készíteni; e jelentés hiányában a közgyűlés (*Hauptversammlung*) nem dönthet érdemben. E konstrukció funkcionálisan megfeleltethető a Kt. rendszerének, amely a felügyelőbizottság jelentését a nyereségfelosztás érvényességi feltételeként írta elő. Mindkét modellben a felügyelő bizottsági jelentés a részvényesi vagyónvédelem és az információs aszimmetria mérséklésének eszköze.

A magyar Kt. 195. §-a a német–osztrák kereskedelmi jog klasszikus dualista modelljének tudatos recepciója volt. A jogalkotó világosan elválasztotta az ügyvezetést (igazgatóság) és az ellenőrzést (felügyelő bizottság), és a felügyelő bizottságot kifejezetten ellenőrző jellegű szervként konstruálta. Hatásköre nem terjedt ki az ügyvezetés irányítására, nem rendelkezett az operatív döntések előzetes jóváhagyásának általános eszköztárával, és stratégiai befolyása is korlátozott maradt.

Ezzel szemben a német fejlődés – különösen az 1965-ös törvény után – az *Aufsichtsrat*ot a vállalatirányítás strukturált, stratégiai kontrollszervévé emelte. Bár a kétpilléres modell elvi alapja (a *Vorstand* autonómiája és az utasításadás tilalma) változatlan maradt, a jóváhagyási jogok, a személyzeti hatáskör és az ellenőrzési mechanizmusok összessége az *Aufsichtsrat* tényleges befolyását lényegesen szélesebbé tette, mint amit a 19. századi magyar modell biztosított.

A különbség tehát nem a dualista rendszer feladásában, hanem annak eltérő intenzitású kitöltésében ragadható meg: míg a Kt. a felügyelőbizottságot szűk, tisztán ellenőrző funkcióval ruházta fel, addig a modern német jog a felügyeleti szervet stratégiai súlyponttal rendelkező, jóváhagyási jogosítványokkal megerősített testületté formálta.

4. A hatályos magyar jogi szabályozás bemutatása

A felügyelő bizottság szabályozása kapcsán a hatályos jogban az alábbiakat szükséges kiemelni. A gazdasági társaságok belső kontrollmechanizmusának egyik központi intézménye a hatályos jog szerint is a felügyelő bizottság, melynek részletes szabályait a 2013. évi V. törvény (Polgári Törvénykönyv) (a továbbiakban: Ptk.) 3:119–3:128. §-ai tartalmazzák.¹³ A felügyelő bizott-

13 A hatályos Ptk.-t megelőző szabályokhoz lásd különösen: TÖRÖK Tamás: A gazdasági társaság és a felügyelő bizottság közötti jogviszony. *Gazdaság és Jog*, 2001/9, 10–15.

ság a társasági szervezetben az ügyvezetéstől elkülönülő ellenőrző szerv, amely a tulajdonosi érdekek védelmét, a jogszerű működés biztosítását és a társasági működés átláthatóságát szolgálja. A Ptk. koncepciójában a felügyelő bizottság a *corporate governance* rendszer egyik garanciális eleme, amely a hatalommegosztás elvének társasági jogi megjelenése.

4.1. A felügyelő bizottság megválasztása

A Ptk. 3:119. §-a alapján a felügyelő bizottság a gazdasági társaság ellenőrző szerve, amely az ügyvezetéstől szervezetileg és funkcionálisan elkülönülten működik. A felügyelő bizottság nem ügyvezető szerv, és nem vehet részt az operatív irányításban; feladata az ügyvezetés tevékenységének utólagos és folyamatos kontrollja.

A testület létrehozása főszabályként diszpozitív, ugyanakkor a jogalkotó egyes esetekben kötelezővé teszi (különösen a munkavállalói participáció szabályai körében, illetve speciális társasági formáknál). A szabályozás mögött az a felismerés áll, hogy a tulajdonosi kontroll közvetlen gyakorlása a nagyobb társaságokban nem elegendő, ezért intézményesített ellenőrző mechanizmus szükséges.

A Ptk. szerint a felügyelő bizottság legalább három természetes személy tagból áll. A tagság személyhez kötött megbízatás, amelyre — eltérő törvényi rendelkezés hiányában — a vezető tisztségviselőkre vonatkozó kizáró és összeférhetlenségi szabályok megfelelően irányadók.³ Horváth László egy 2014-ben megjelent cikkében kiemeli, hogy érvényesülnie kellene széles körben annak a követelményeknek, amelyek szerint az ideális felügyelőbizottság tag kiválasztása átlátható, maga a tag pedig releváns tapasztalattal rendelkezik, személyében független, és nyilvánosságra hozza az egyéb társaságokban betöltött tisztségeit is. Ebben a körben mintegy követendő példaként a Budapesti Értéktőzsde Felelős Társaságirányítási ajánlásaira, mind pedig az állami vállalatok esetében irányadó, a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő (MNV) Zrt. által az állami tulajdonú vállalatok számára kiadott ajánlására utal.¹⁴

Garanciális jelentőségű szabály, hogy a felügyelő bizottság tagja nem lehet a társaság ügyvezetője, nem állhat olyan függőségi viszonyban, amely az ellenőrzési funkció függetlenségét veszélyezteti. Ez nyilvánva-

14 Lásd: HORVÁTH László: A gazdasági társaság felügyelőbizottságának felelősségi kérdései. *Gazdaság és Jog*, 2014/9, 14.

lóan kógens rendelkezés.¹⁵ E követelmények az ellenőrzés objektivitását hivatottak biztosítani.

A felügyelő bizottság tagjának jogviszonya megbízási jellegű. A tag a társaság érdekében köteles eljárni, és tevékenysége során a vezető tiszttségviselőkhöz hasonló gondossági mérce érvényesül.

4.2. A felügyelő bizottság ellenőrző tevékenysége

A Ptk. a felügyelő bizottság számára több, egymással összefüggő jogosítványcsoportot állapít meg. Ezek közül kiemelkedik az általános ellenőrzési jogkör, a jelentéstételi funkció, valamint a kríziskezelő jellegű kezdeményezési jog. A Ptk. 3:120. §-a értelmében a felügyelőbizottság az ügyvezetést folyamatosan ellenőrzi. E körben jogosult különösen a társaság irataiba betekinteni, a vezető tiszttségviselőktől és a társaság munkavállalóitól felvilágosítást kérni, a társaság könyveit és szerződéseit megvizsgálni. Az ellenőrzési jog tartalmilag széles körű és nem korlátozható; a létesítő okirat legfeljebb részletszabályokat állapíthat meg. A bírói gyakorlat következetesen hangsúlyozza, hogy az információhoz jutás akadályozása a vezető tiszttségviselő kötelezettségzegését alapozhatja meg.

A felügyelő bizottság egyik legerősebb jogosítványa az éves beszámolóhoz kapcsolódik. A Ptk. alapján a legfőbb szerv az éves beszámólóról csak a felügyelőbizottság írásbeli jelentésének birtokában dönthet. Az ezzel kapcsolatos joggyakorlatot a tanulmány egy későbbi részében mutatjuk be. A testület emellett a taggyűlés/közgyűlés részére rendszeresen beszámol ellenőrzési tevékenységéről, amely a tulajdonosi információs jogok érvényesülésének fontos eszköze.

A Ptk. 3:122. §-a krízishelyzetekre speciális garanciát épít be. Ha a felügyelő bizottság megítélése szerint az ügyvezetés tevékenysége jogszabályba vagy a létesítő okiratba ütközik, vagy a társaság érdekeit egyébként súlyosan sérti, köteles a legfőbb szerv összehívását kezdeményezni. Amennyiben az ügyvezetés e kötelezettségének nem tesz eleget, a felügyelőbizottság maga jogosult a legfőbb szerv összehívására. Ez a rendelkezés a felügyelő bizottság végső védelmi funkcióját testesíti meg a társaság működésében.

15 A kógenca és a diszpozitivitás viszonyáról a társasági jogban lásd: KISFALUDI András: Kógenca vagy diszpozitivitás a társasági jogban. *Gazdaság és Jog*, 2006/8, 3–10.; VERESS Emőd: Lehetséges-e Magyarországon bemutatóra szóló részvényt kibocsátani? Megjegyzések a magyar társasági jog kógencajáról és diszpozitivitásáról. *Gazdaság és Jog*, 2018/10, 21–23.

A Ptk. diszpozitív jellegéből következően a létesítő okirat további jogosítványokat telepíthet a felügyelő bizottságra (például előzetes jóváhagyási vagy véleményezési jogokat). Ugyanakkor a jogirodalomban és a bírói gyakorlatban egyaránt elfogadott, hogy a felügyelő bizottság nem ruházható fel ügyvezetői hatáskörrel, mert ez a szervezeti funkciók összemосódásához vezetne.

4.3. Az operatív (ügydöntő) felügyelő bizottság

Az operatív (ügydöntő) felügyelő bizottság a Ptk. 3:123. §-a alapján különleges jogkörökkel rendelkezik. Ennek megfelelően a létesítő okirat a legfőbb szerv vagy az ügyvezetés hatáskörébe tartozó egyes döntések meghozatalát vagy azok jóváhagyását a felügyelő bizottság hatáskörébe utalhatja, mely esetben a felügyelő bizottság tagjai az e hatáskörökben kifejtett tevékenységgel a társaságnak okozott károkat a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint kötelesek megtéríteni. Amennyiben a létesítő okirat az ügyvezetés hatáskörébe tartozó egyes döntések meghozatalát a felügyelő bizottság előzetes jóváhagyásához köti, és a felügyelő bizottság az ügyvezetés határozati javaslatát nem hagyja jóvá, az ügyvezetés (ügyvezető vagy például testületi ügyvezetés esetén az Igazgatóság) azonban a javaslatot fenntartja, az ügyvezetés jogosult a társaság legfőbb szervének döntését kérni. Ha a felügyelő bizottság jóváhagyta az ügyvezetés javaslatát, a határozatból eredő károkért az azt megszavazó vezető tisztségviselők és felügyelő bizottsági tagok a társasággal szemben egyetemlegesen felelnek a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint.

Kiemelést érdemel a Ptk. Kommentár azon megállapítása, mely szerint a Polgári Törvénykönyv diszpozitív megközelítése okán a hatáskör delegálására minden olyan ügykör vonatkozásában sor kerülhet, amely nem a legfőbb szerv (közgyűlés, taggyűlés) hatáskörébe tartozik.¹⁶

4.4. A felelősségi kérdések rövid áttekintése

A felügyelő bizottság kollegiális testületként működik. Határozatképességéhez a tagok többségének jelenléte szükséges, határozatait — eltérő rendelkezés hiányában — egyszerű szótöbbséggel hozza. A működés

¹⁶ Lásd: GADÓ Gábor (szerk.): *A Ptk. Magyarázata II/VI*. Budapest, HVG – Orac Kiadó. 2021⁴, 221–222.

részletes szabályait a létesítő okirat, illetve a felügyelő bizottság által elfogadott ügyrend tartalmazza. Az ügyrend tipikusan rendezi: az ülések összehívását, az előterjesztések rendjét, a jegyzőkönyvvezetést, az ellenőrzési eljárások módszertanát.

A vezető tisztségviselők együttműködési kötelezettsége a hatékony működés előfeltétele.

A Ptk. 3:123–3:124. §-ai szerint a felügyelő bizottság tagjai a társasággal szemben a megbízási jogviszony szabályai szerint felelnek.¹⁷ Felelősségük szerződészegési jellegű, és a polgári jog általános kártérítési feltételeihez igazodik.

A felügyelő bizottsági tagoktól elvárható magatartás az adott helyzetben általában elvárható gondosság. A bírói gyakorlat alapján a felelősség tipikusan akkor merül fel, ha a testület nem észleli a nyilvánvaló jogsértéseket, elmulasztja a szükséges jelzéseket, nem kezdeményezi a legfőbb szerv összehívását indokolt esetben. Ezt a tanulmány későbbi részében részletesebben elemezzük. Fontos hangsúlyozni, hogy a felügyelő bizottság nem eredményfelelősséggel tartozik; az ellenőrzési tevékenység szakszerű és gondos ellátása mentesíthet.

4.5. Munkavállalói participáció

A Ptk. 3:124–3:128. §-ai a munkavállalói részvétel sajátos modelljét rögzítik. Ha a társaság teljes munkaidős munkavállalóinak száma tartósan meghaladja a 200 főt, a felügyelőbizottság tagjainak egyharmadát a munkavállalók delegálják. A munkavállalói küldöttek jogállásukban azonosak a felügyelő bizottság többi tagjával, delegálásuk és visszahívásuk azonban speciális szabályok szerint történik. A szabályozás célja a munkavállalói érdekek intézményes megjelenítése a társasági kontrollrendszerben.

A Ptk. felügyelő bizottságra vonatkozó szabályai kiegyensúlyozott ellenőrzési modellt valósítanak meg. A szabályozás diszpozitív jellege lehetőséget ad a társasági struktúra rugalmas alakítására, ugyanakkor a felügyelőbizottság ellenőrző funkciójának megőrzése a társasági jogi egyensúly fenntartásának alapvető feltétele.

17 A társasági jogban fennálló felelősség kérdéséhez lásd: KISFALUDI András: *Jogi felelősség a társasági jogban*. In: KOLTAY András – LANDI Balázs – MENYHÁRD Attila (szerk.): Lábady Tamás emlékkönyv. Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 265–279.

5. Felelősségi kérdések a felügyelő bizottság működése vonatkozásában

5.1. Bevezető kérdések

A felügyelő bizottsági tagok felelősségét tekintve hatályos jogunkban – függetlenül attól, hogy a hatályos Ptk. vagy bármelyik korábbi Gt. szabályozását vizsgáljuk – az egyik legfontosabb kérdés annak tisztázása, hogy lehetséges-e a felügyelő bizottság mint testület felelősségéről beszélni. A felügyelő bizottság tagjai főszabályként egyetemlegesen felelnek a testületi mulasztásokért. A mentesülés feltétele, hogy a tag bizonyítsa, hogy a kifogásolt döntés ellen szavazott, vagy a mulasztásban nem vett részt.¹⁸

Ez a konstrukció az aktív és felelős testületi működést ösztönzi. A legtöbb ezzel foglalkozó munka általános álláspontja, hogy a testületi felelősség érvényesítése nem lehetséges, hanem a felügyelő bizottsági tagok korlátlanul és egyetemlegesen felelnek a gazdasági társaság irányában az ellenőrzési kötelezettség megszegésével okozott kárért.¹⁹ A magyar társasági jog 2009. évi – azaz még a hatályos Ptk. előtti – tankönyve kiemeli, hogy amennyiben több felügyelő bizottsági tag is jogszabályt sértett eljárása során (és ezzel nyilvánvalóan kárt okozott), akkor sem kerülhet sor az egyetemleges marasztalásra. A felügyelő bizottsági tagok által okozott kár elemeit ugyanis felügyelő bizottsági tagonként külön-külön kell értékelni.²⁰

5.2. Szakirodalmi álláspontok

Sárközy Tamás kiemeli, hogy magyar polgári jog nem ismer szervei, testületi felelősséget. Jogi értelemben véve a felügyelőbizottság nem lehet felelős, csak az egyes tagok felelősségéről lehet szó. Álláspontja szerint az esetek többségében egyszerűen megállapíthatatlan, hiszen egy 'külső' felügyelőbizottsági tagnak egyszerűen nem olyan az információs szintje, hogy kétségbe vonja a hatalmas apparátusok által előkészített anyagok, javaslatok helyességét. Megítélése szerint azt, hogy egy kár abból ke-

18 Ehhez lásd: MOHAI Máté: A felügyelőbizottsági tagok jogosultságai és felelőssége. *Gazdaság és Jog*, 2015/1, 20–21.

19 Lásd: FAZEKAS Judit – HARSÁNYI Gyöngyi – MISKOLCZI-BODNÁR Péter – UJVÁRINÉ ANTAL Edit: *Magyar társasági jog az 1997. évi CXLIX. tv. alapján*. Miskolc, Novotni Kiadó, 2000, 82.

20 Lásd: FARKAS Csaba – JENOVAI Petra – NÓTÁRI Tamás – PAPP Tekla: *Társasági jog*. Szeged, Lectum kiadó, 2009, 179.

letkezett, hogy a felügyelőbizottság tagjai jogellenesen elmulasztották ellenőrzési kötelezettségüket, szinte lehetetlen bizonyítani.²¹ Nochta Tibor 2005-ben készített doktori értekezésében ugyanezen álláspontot foglalja el.²² Fazakas Zoltán József szerint a hagyományos – azaz nem operatív (ügydöntő) – felügyelő bizottság jogosítványai csak közvetetten alkalmassak az ügyvezetés befolyásolására, ezért felelőségük a gondos ügyellátás mércéjén keresztül ragadható meg.²³ A felügyelő bizottsági tagok egymás közötti viszonyában a Ptk. közös károkozásra vonatkozó szabályai irányadók Fazakas Zoltán szerint, és alapvetően ő sem tartja alkalmazhatónak a testületi felelőséget.

A fentiekben utaltunk arra, hogy a Ptk. 3:123. § bevezeti az ügydöntő felügyelőbizottság intézményét. Ez a szabályozás áttöri a klasszikus ellenőrző szerepkört, és döntési felelőséget telepít a felügyelő bizottságra, ekként itt a felügyelő bizottság harmadik személyek irányában történő deliktualis felelősége értelmezhetővé válik. Ezt erősíti meg Sárközy Tamás egy 2015-ben megjelent tanulmányában az alábbiak szerint:

“Kérdéses, hogy harmadik személyek fordulhatnak-e felügyelőbizottsági tagokkal szemben deliktualis alapon kártérítési igényvel, azon a jogcímen, hogy ellenőrzési kötelezettségüknek nem tettek eleget és ezzel nekik kárt okoztak? Szerintem igen, de nem a vezető tisztségviselőkkel együtt egyetemlegesen. A vezető tisztségviselőkkel, illetve a felügyelőbizottsági tagokkal szembeni kártérítési igényeket tehát szerintem szét kell választani és az egyetemlegességet e két csoportnál elkülönítve kell megállapítani.”²⁴

Feltétlenül ki kell ugyanakkor emelni, hogy e tanulmány abban az időszakban született, amikor a Ptk. 6:541. §-a még hatályban volt: “Ha a jogi személy vezető tisztségviselője e jogviszonyával összefüggésben harmadik személynek kárt okoz, a károsulttal szemben a vezető tisztségviselő a jogi személlyel egyetemlegesen felel.” A korabeli szakirodalomban ezen vezető tisztségviselői felelőség vonatkozásában élénk vita bontakozott ki, majd a kérdéses rendelkezés 2026. 08. 01. napjával hatályon kívül helyezésre került.²⁵

21 Lásd: SÁRKÖZY Tamás: *A magyar társasági jog Európában*. Budapest, HVG-ORAC, 2001, 173–174.

22 Lásd: NOCHTA Tibor: *A magánjogi felelőség útjai a társasági jogban*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2005, 205–206.

23 Lásd: FAZAKAS Zoltán József: *Társasági jog és Céggjog*. Budapest, kézirat, 2025, 176.

24 Lásd: SÁRKÖZY Tamás: Még egyszer a vezető tisztségviselők kártérítési felelőségéről. *Gazdaság és Jog*, 2015/2, 4.

25 Lásd például: GÁRDOS István – GÁRDOS Péter: A vezető tisztségviselők felelősége az új Polgári Törvénykönyvben. <https://ptk2013.hu/szakcikkek/gardos-ist>

A friss joggyakorlat azonban a vezető tisztségviselő fenti, a gazdasági társasággal egyetemleges felelősségét már teljes mértékben kizárja: „A vezető tisztségviselő által e jogkörében eljárva harmadik személynek okozott kárért való felelősség speciális kárfelelősséget jelent a szerződésen kívül okozott kárért való felelősség általános szabályához képest.” A vezető tisztségviselő ezért kizárólag szándékos károkozás esetén felel a jogi személlyel egyetemlegesen.²⁶

A felügyelő bizottság kapcsán lényeges utalnunk a Ptk. 3:26 § (5) bekezdésére, mely szerint a felügyelő a felügyelőbizottsági tagság megszűnésére a vezető tisztségviselői megbízatás megszűnésére vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni, azzal, hogy a felügyelőbizottsági tag lemondó nyilatkozatát a jogi személy vezető tisztségviselőjéhez kell intézze. Ebből Sárközy Szabolcs azt a következtetést vonja le, hogy nincs akadálya a felügyelő bizottság tagjai számára sem a felmentvény megadásának.²⁷

5.3. Mi a jelentősége a felügyelő bizottsági tagi tisztségnek a Cstv. 33/A. § szempontjából?

Felmerül az a lényeges kérdés is, hogy az 1991. évi IL törvény (Cstv.) 33/A. §-a szerint az operatív felügyelő bizottsági tagokra igaz lehet-e azon megállapítás, mely szerint a gazdálkodó szervezet vezetőjének minősül az a személy is, aki a gazdálkodó szervezet döntéseinek meghozatalára ténylegesen meghatározó befolyást gyakorolt. „A vezető tisztségviselők hitelezőkkel szembeni felelőssége” tárgykörben felállított kúriai joggyakorlat elemző csoport összefoglaló véleménye szerint a válasz egyértelműen igen.²⁸

van-es-gardos-peter-a-vezeto-tisztsegviselok-felelossege-az-uj-polgari-torveny-konyvben/3679 (2026. 02. 16.); NOCHTA Tibor: A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének mércéjéről és irányairól az új Ptk. alapján. *Gazdaság és Jog*, 2013/6, 3–8.; BODZÁSI Balázs: A jogi személyek körében felmerülő felelősségi kérdésekről, különös tekintettel a vezető tisztségviselőkre. *Gazdaság és Jog*, 2013/6, 8–13.; MOHAI Máté: A vezető tisztségviselők felelősségének lehulló lepléről (gondolatok a Ptk. 6:541. §-ának értelmezéséhez. *Magyar Jog*, 2015/9, 506–513.; Az újabb irodalomból a társasági tagok és szerveinek felelőssége témájához lásd különösen: ARATÓ Balázs: A gazdasági társaság tagjainak és szerveinek felelőssége tőke- és hitelezővédelmi szemszögből. *Magyar Jog*, 2023/6, 371–383.

26 Lásd: PJD2024.20. sz. döntés.

27 Lásd: SÁRKÖZY Szabolcs: Gondolatok a felügyelőbizottság tagjai részére adható, illetve általuk kérhető felmentvényről. *Gazdaság és Jog*, 2020/11–12, 71.

28 Lásd: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemenyn_6.pdf (2026. 02. 15.)

A Cstv. 33/A. § (2) értelmezése körében a joggyakorlat-elemző csoport arra a következtetésre jutott, hogy az ügydöntő felügyelő bizottsági tag a gazdálkodó szervezet 'vezetőjének' minősülhet, amennyiben tényleges meghatározó befolyást gyakorol. Ez különösen a hitelezővédelmi felelősség szempontjából bír jelentőséggel.

A gazdasági életben gyakran előfordul, hogy: a döntések nem kizárólag a formálisan megválasztott vezető tisztségviselőktől származnak, hanem háttérben álló tulajdonosoktól, befektetőktől vagy más pozícióban lévő személyektől. Ha a jogalkalmazás kizárólag a formális tisztségviselőkre koncentrálna, akkor: a tényleges irányítók felelősség nélkül maradhatnának, miközben a 'névleges' vezetők viselnék az összes kockázatot. A Cstv. 33/A. § (2) ezt a kikaput zárja be, mely szerint nem a társasági jogi pozíció számít, hanem a valós befolyás. A joggyakorlat-elemző csoport álláspontja szerint azok a személyek, akik nem minősülnek vezető tisztségviselőknél árnyékvezető tisztségviselők lehetnek, amennyiben a jogi személy döntéseinek meghozatalára bizonyíthatóan meghatározó befolyást gyakoroltak.

A fizetésektelenséggel fenyegető helyzet vonatkozásában feltétlenül kiemelés érdemel, hogy az adós felszámolása elrendelésének nem szükségszerű feltétele, hogy az adós fizetésektelen helyzetben legyen. A fizetésektelenséggel fenyegető helyzet akkor következik be, amikor az adós tartozásait likvid vagyon hiányában nem képes kifizetni (objektív feltétel) és erről a vezető tisztségviselő tudomást szerzett, vagy gondos eljárás esetén tudomást kellett volna szereznie (szubjektív feltétel). Az operatív felügyelő bizottságnak ebben a körben akkor lehet szerepe, amennyiben elmulasztotta a vele szemben megkövetelt gondos eljárás tanúsítását, vagyis itt elsődlegesen a szubjektív feltétel fennállásáról lehetséges beszélni.

A joggyakorlat-elemző csoport bemutat tipikus vagyonsökkentő magatartásokat, amelyek között vannak olyanok, amelyek elsődlegesen ügyvezetési kérdések. Példaként említi az észszerűtlen kockázatok vállalását a gazdasági társaság nevében, illetve azt, ha az adós nevében történő szerződéskötés során nem kellő gondossággal járnak el. Ilyen esetekben már az operatív felügyelő bizottság felelőssége is felmerülhet, különösen, ha egy komoly döntési helyzet egy roppant kockázatos szerződés megkötéséről vagy nem megkötéséről szól. Ekkor az operatív felügyelő bizottságnak jeleznie kell, ha az ügyvezetés észszerűtlen kockázatot kíván vállalni, és ilyen határozatot nem hagyhat jóvá. Összességében míg a klasszikus felügyelő bizottság esetében a Cstv. 33/A szerinti felelősségre vonás nem

igazán alkalmazható, az operatív felügyelő bizottság vonatkozásában adott esetben fennáll.

6. Lényeges jogesetek és összegző megállapítások

6.1. Joggyakorlat

Célszerű utalnunk a Ptk. 3:120. § (2) bekezdésére, mely az alábbiakat mondja ki: (2) *Ha a társaságnál felügyelőbizottság működik, a beszámolóról a társaság legfőbb szerve a felügyelőbizottság írásbeli jelentésének birtokában dönthet.* A mértékadó bírói gyakorlat szerint e rendelkezések garanciális jelentőségűek, és helyes értelmük szerint azon Kft. esetében, ahol felügyelő bizottság működik, a társaság taggyűlése csak akkor dönthet az éves beszámolóról, ha a felügyelőbizottság írásbeli jelentését előzetesen a tagok rendelkezésére bocsátották, vagy legalább annak tartalmát még a döntés előtt a taggyűlésen a tagokkal részletesen ismertették.²⁹

A felügyelő bizottsági tagok felelőssége vonatkozásában feltétlenül említést érdemel a Legfelsőbb Bíróság Gf.30329/2007/6. sz. határozata, melynek lényege az alábbiak szerint foglalható össze. A P.H. Kft. 1994. augusztus 12-én alakult, ügyvezetője 1997 és 1999 között G. R. volt. Az I. és II. rendű felperesek a társaság kisebbségi tulajdonosai voltak. Az I-V. rendű alperesek a társaság felügyelő bizottságának (felügyelő bizottság) tagjai, a VI. rendű alperes pedig a könyvvizsgálója volt. A felperesek sérelmezték az ügyvezető több döntését és üzleti ügyletét: egy bizományosi szerződést a P.C. Kft.-vel, egy kizárólagos ügynöki szerződést a müncheni T. N. GmbH-val német szalámi forgalmazására (amely minőségi problémák miatt sikertelen volt), a taggyűlési felhatalmazás nélküli, 651 millió Ft-os hitelkeret túllépését, egy vállalkozási szerződést az ügyvezető házastársával, R. D.-val, aminek keretében 106 100 USD került kifizetésre, valamint egy dél-koreai húsáru exportot, amely 184 380 000 Ft veszteséggel járt a nem megfelelő biztosítékok miatt. Az ügyvezető, G. R. felelősségét külön munkaügyi perekben (R. D. szerződés, dél-koreai ügylet) jogerősen megállapították.

29 Lásd: Győri Ítéletábla Gf.20.156/2018/12. sz. határozata.

Az ügy lényegi jogkérdése a gazdasági társaság felügyelő bizottsági tagjainak és könyvvizsgálójának kártérítési felelőssége volt az ügyvezető károkozó tevékenysége miatt. A Kúria megerősítette, hogy a könyvvizsgáló köteles a társaság vagyonának jelentős csökkenésének veszélyére, illetve a jogszabálysértésekre felhívni a felügyelő bizottság, illetve a taggyűlés figyelmét, és eleget tesz kötelezettségének, ha ezt megteszi. A felügyelő bizottság felelősségének megállapításához viszont alapvető fontosságú az ügyvezető felelősségét tisztázó perek eredménye, mivel a felügyelő bizottság feladata a veszélyhelyzetre való figyelemfelhívás, de nem az ügyvezető döntéseinek tényleges megakadályozása. A felügyelő bizottság tagjainak felelősségét csak azokban az ügyekben lehet vizsgálni, amelyekben az ügyvezető felelősségét jogerősen megállapították, figyelembe véve az egyetemleges felelősséget és a kétszeres behajtás elkerülésének elvét.

A felügyelő bizottság és a könyvvizsgáló tagjainak az adott tisztséget betöltő személyektől általában elvárható gondossággal kell eljárniuk. A felügyelő bizottság feladata az ügyvezetés folyamatos ellenőrzése a tagok javára, amely nem merülhet ki az év végi beszámolók ellenőrzésében, és nem függhet az ügyvezetés igényétől. A felügyelő bizottság felelőssége akkor állapítható meg, ha saját törvényi kötelezettségeit megszegi. A könyvvizsgáló köteles tájékoztatni a társaságot a vagyon jelentős csökkenésének veszélyeiről és a jogszabálysértésekről, valamint kezdeményezni a taggyűlés összehívását. Az ügyvezető felelősségét tisztázó perek eredményeinek figyelembevétele nélkül a felügyelő bizottság tagok felelőssége nem állapítható meg, és az egyetemleges felelősség esetén kerülni kell a társaság javára történő kétszeres behajtás lehetőségét. Az elsőfokú bíróságnak fel kell függesztenie az eljárást, ha az ügy eldöntéséhez alapvető jelentőségű, más ügyekben hozott jogerős határozatok szükségesek. A kereset 100.000.000 Ft mint kártérítés megfizetésére irányult.

A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a felügyelő bizottság és a könyvvizsgáló fokozott gondossággal köteles eljárni, a felügyelő bizottság ellenőrzési kötelezettsége folyamatos, nem korlátozódhat az éves beszámolóra, a felügyelő bizottság felelőssége csak saját kötelezettségzegése esetén állapítható meg. A bíróság hangsúlyozta továbbá a vezető tisztségviselői perek előkérdés-jellegét, az egyetemleges felelősség esetén a kétszeres behajtás tilalmát. Ez a megközelítés közvetve a felügyelő bizottsági tagok felelősségi körét is szűkíti.

6.2. Összegző megállapítások

A történeti és hatályos szabályozás összevetése alapján megállapítható, hogy a felügyelő bizottság szerepe a bizalom intézményes garanciája. A felelősség alapja nem a testületi lét, hanem az egyéni kötelezettségszegés. A hatályos joggyakorlat alapvetően következetesen védelmezi az felügyelő bizottsági tagokat a túlzott felelősségre vonással szemben, ugyanakkor megköveteli az aktív, kritikus magatartást. Ez azt jelenti, hogy a felügyelő bizottság tagjainak tevékenységük ellátása során pontosan érezniük kell azokat a kritikus határhelyzeteket, amikor ellenőrzési kötelezettségüket akár az ügyvezetés pillanatnyi érdekeivel szembehelyezkedve is feltétlenül érvényesíteniük szükséges.

A KERESKEDELMI TÖRVÉNY BIZOMÁNYI SZERZŐDÉSRE VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEINEK HATÁSA

MISKOLCZI BODNÁR PÉTER
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt

A Kereskedelmi törvény (Kt.) fontos szerepet töltött be a bizományi szerződés hazai szabályozásában. A tanulmány áttekinti azokat a hasonlóságokat, amelyek egyfelől a Kt., másfelől az 1959. évi Ptk. között, illetve a Kt. és a hatályos 2013. évi Ptk. között megfigyelhetők. A sok azonos norma a szerző álláspontja szerint mutatja azt, hogy a Kt. bizományra vonatkozó szabályai időtállóan bizonyultak. A szerző felhívja a figyelmet a Kt. néhány olyan szabályára, amelyek alkalmazását ma is indokoltnak látná.

Kulcsszavak: a bizományos jogállása, a bizományosi díj, belépési (ön-szerződési) jog, bizományi szerződés, eltérés a szerződés feltételeitől, Kereskedelmi törvény

THE IMPACT OF THE PROVISIONS OF THE COMMERCIAL CODE ON COMMISSION CONTRACTS

Abstract

The Hungarian Commercial Code of 1875 (Kt.) played a decisive role in the domestic regulation of commission contracts. The study reviews the similarities between the Kt. on the one hand and the Civil Code of 1959 on the other, as well as between the Kt. and the current Civil Code of 2013. The author concludes that the numerous identical norms show that the provisions of the Kt. relating to commission contracts have stood the test of time. The author also draws attention to some of the rules of the Kt. whose application would still be justified today.

Keywords: legal status of the commission agent, commission fee, right to join the contract, commission contract, derogation from the contractual terms, Hungarian Commercial Code

1. Tisztelgés a Kereskedelmi törvény előtt

A Kt. a szerződések viszonylag széles körét szabályozta 1875-1960 között. Elkészítésekor európai szinten korszerű joganyagot tartalmazott. Saját érdemein túl jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy 85 éven keresztül a magánjog másik nagy területén nem sikerült polgári törvénykönyvet elfogadni, így annak hiányában a magánszféra ügyletei számára is mintaként szolgálhatott.

2. A Kt. értékelése a bizomány tekintetében

A Kt. tekinthető a bizomány első teljes körű hazai szabályának. A kereskedelmi igényeket jól szolgáló német gyökerű normáit a joggyakorlat alkalmazta. 85 év elteltével is hatást gyakorolt az 1959. évi Ptk.-ra (a továbbiakban: rPtk.) a bizományra vonatkozó szabályok tekintetében. A Kt.-nek olyan rendelkezései is vannak, amelyek a 2013. évi Ptk.-ban (a továbbiakban: Ptk.) is szerepelnek. Ezeket részben a rPtk. nyomán, részben az rPtk.-ban nem szereplő 'újrafelfedezett' rendelkezéseként tartalmazza a Ptk.

3. Az 1840. évi XVI. törvénycikk és a Kt. bizományra vonatkozó szabályai

A bizomány tekintetében ugyan nem a Kt. az első hazai szabály, de mivel a 1840. évi XVI. törvénycikk¹ csak az eladási bizományt szabályozta, így a Kt. tekinthető a bizomány első teljes körű hazai szabályának. A kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikk a kereskedőkre vonatkozó alapvető szabályok mellett felsorolta a kereskedők tevékenysége körébe tartozó leggyakoribb szerződéstípusokat, köztük az eladási bizományt. E szerződéstípus kapcsán a bizományos jogait, így a költség, kamat és díjigényt és a törvényes zálogjogot, a bizományos elszámolási kötelezettségét, a kikötött ártól való eltérés esetén a bizományos teendőit, a *del credere* felelősséget tartalmazta, és szólt a szerződés felmondásának jogkövetkezményeiről.

4. A kereskedelmi igényeket szolgáló, német gyökerű korszerű joganyag

A német kereskedelmi törvény korszerű mintát jelentett a magyar jogalkotó számára. Az angol és az amerikai jog nem ismerte a bizományt, mint

1 A Kt. szövegének bemutatása során megőriztük az eredeti helyesírási szabályokat.

önálló szerződéstípust. Míg a bizományt szabályozó francia, az olasz, és a belga kereskedelmi törvény sem tartalmazott a bizományos belépési jogára vonatkozó rendelkezést, addig az ADHGB igen. Németország és Magyarország közötti intenzív kereskedelmi kapcsolatok további fejlesztésére jótékony hatást gyakorolt a szabályok közeli rokonsága.

5. A Kt. hatása az 1959. évi Ptk. bizományra vonatkozó szabályaira

5.1. A bizomány rPtk-beli szabályozásának korlátozott célja

Előre látható volt, hogy a bizomány szabályai az állami vállalatok közötti szerződéses kapcsolatban nem kerülnek majd alkalmazásra, mert az állami vállalatok tervfeladataikat saját számlájukra kötelesek megoldani.² A Bizományi Áruház Vállalat (BÁV) tevékenysége szolgáltatott indokot a bizomány szabályozására, és a jogalkotó lehetőséget látott a szerződéstípus alkalmazására a mezőgazdasági termelők termelvényeinek szövetkezeti úton való értékesítése terén.

5.2. Kereskedelmi szabályok beépítése a rPtk.-ba

A piacgazdaságtól gyökeresen eltérő állami tervgazdaság idején a gazdaságnak nem volt szüksége a kereskedelmi szerződések korábbi részletes szabályaira. Az 1959. évi Ptk. (a továbbiakban rPtk.) megalkotóinak érdeme az, hogy ennek ellenére tekintetbe vették a Kt. szabályait és – ahol lehetett – azokat beillesztették az rPtk.-ba. Így lett a bizomány önálló szerződéstípus, és így került be a Kt. bizományra vonatkozó néhány szabálya a rPtk.-ba.

5.3. Kiegészített, pontosított tartalmú szabályok

A rPtk. előkészítése során 1959-ben nem mechanikusan vették át Kt. szabályait. Néhány kérdésben a jogalkotó továbbfejlesztette az akkor közel 140 éves szabályokat.³

2 Az rPtk. tervezetének 507-513. §-aihoz fűzött miniszteri indokolás. In: *A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959, 397.

3 A változások zöme a 2013. évi Ptk.-ba is bekerült később.

5.3.1. Szélesebbé vált a megbízó védelme a bizományos hitelezőivel szemben⁴

A Kt. csak a bizományos által kötött ügyletekből eredő követelésekre nézve deklarálta azt, hogy ezekre a bizományos hitelezői úgy kell, hogy tekintsenek, mint a megbízó követeléseire.⁵ A rPtk. kiterjesztette a megbízó védelmét egyrészt a bizományos által megvett dolgokra, másrészt a bizományoshoz befolyt pénzeszközökre is, a pénzeszközök tekintetében feltételekkel.⁶

5.3.2. A bizományos szűkebb körben mentesül az árkülönbszet megtérítésére irányuló kötelezettsége alól limitár alatti értékesítés esetén

A Kt.-ben két, a rPtk.-ban három konjunktív feltétel esetén van csak erre lehetőség. A rPtk.-ban és a Ptk.-ban az a harmadik feltétel, hogy a bizományos nem tudta a megbízót időben értesíteni.⁷

5.3.3. A megbízó mindhárom kódex alapján jogosult a bizományos által kötött ügyletet visszautasítani

A Kt. alapján csak a szerződésben kijelölt árnál magasabb áron történő vásárlást lehetett visszautasítani, míg a rPtk.-ban – és a Ptk.-ban is – a megbízónak a bizonyos szerződés visszautasítására vonatkozó joga szélesebb körben érvényesül. Ez a lehetőség fennáll az eladási bizomány körében is, és érvényesül a bizományi szerződésben kikötött feltételtől való bármilyen lényeges eltérés esetén.⁸

5.3.4. A limitár feletti vételre vonatkozó szabály pontosítása

A megbízó nem utasíthatja vissza a limitár feletti vételt, ha a bizományos az árkülönbszetet megtéríti. Ez a szabály⁹ valamivel pontosabb, mint a

4 Kt. 374. §, rPtk. 509. § (3) bek., Ptk. 6:282. § (3) bek.

5 Kt. 374. §.

6 Az 1959. évi Ptk. 509. § (3) bekezdése és a 2013. évi Ptk. 6:282. § (3) bekezdése azonos szöveget tartalmaz.

7 rPtk. 508. § (2) bek., Ptk. 6:286. § (2) bek.

8 rPtk. 508. § (3) bek., Ptk. 6:286. § (3) bek.

9 rPtk. 508. § (3) bek., Ptk. 6:286. § (3) bek.

Kt.-nek az a kivételszabálya, hogy a bizományos a különbözet fedezésére „késznek nem ajánlkozik.”¹⁰

6. Kódexeken átívelő, azonos tartalmú szabályok

Voltak olyan bizományra vonatkozó szabályok a Kt.-ben, amelyek érdemi változtatás nélkül megjelentek nem csak a rPtk.-ban, de a Ptk.-ban is.

- A bizomány definíciója.¹¹
- A bizományos által kötött ügylet a bizományost jogosítja és kötelezi.¹²
- Az önszerződő bizományost is megilleti a bizományi díj.¹³
- A bizományi szerződésben rögzítetteknel kedvezőbb feltételekkel megkötött szerződésből származó előnyök a megbízót illetik.¹⁴

7. Vargabetűk a bizomány szabályozásában

Vannak a Kt.-nek olyan rendelkezései, amelyeket nem szerepeltek a rPtk.-ban, de amelyeket a 2013. évi Ptk. 'újráfelfedezett'.¹⁵ Az új kódex javaslatához fűzött indokolás a bizomány tekintetében több helyen is pozitív

10 Kt. 370. §.

11 Kt. 368. §, rPtk. 507. §, Ptk. 6:281. §.

12 Kt. 368. §, rPtk. 509. § (1) bek., Ptk. 6:282. § (1) bek. A Kt. még hozzátette az egyértelműség kedvéért, hogy „Ha az ügylet a megbízó határozott kívánságához képest, ennek nevében köttetik, az nem bizománynak, hanem megbízásnak tekintetik.” (Kt. 368. §)

13 Kt. 381. §, rPtk. 510. § (2) bek., Ptk. 6:285. § (4) bek.

14 Kt. 378. §, rPtk. 508. § (1) bek., Ptk. 6:286. § (1) bek.

15 Nem találtam nyomát annak, hogy az új Ptk. előkészítése során a Kt.-re oly módon tekintettek volna előzményként, ahogy azt az első társasági törvény megalkotásakor tették. A közel 140 év jelentős idő, emiatt eleve nem is volt várható, hogy sok olyan rendelkezést találtak volna a Kt.-ben, amely – akár kissé változtatott formában – megalapozottan kerülhetett volna be az új kódexbe. Azt is láthattuk, hogy az 1959. évi Ptk. megalkotásakor már átvettek bizonyos szabályokat a Kt.-ből, így ezekkel kapcsolatban a rPtk.-ra lehetett hivatkozni. E körülmények ellenére sajnálatosnak tartom, hogy a kodifikáció során nem hangsúlyozták azt, hogy az új kódex épít a Kereskedelmi törvényre. Ezt azért is hiányolom, mert a Ptk. monista szemléletű, azaz nem csupán a magánszféra szerződéseinek, hanem az üzleti kapcsolatok jogügyleteinek is szabályozója kívánt lenni. Ebben a részben a rPtk. nem tekinthető előképnek, így a vállalkozások egymás közötti szerződéseinek tekintetében indokolt lett volna hangsúlyosan figyelembe venni a Kt.-t, mint egyetlen hazai szabályozási mintát. Azt viszont örömmel tapasztalom, hogy néhány olyan szabály is megjelent a Ptk.-ban, amelyek már a Kt.-ben is szerepeltek.

előzményként utal a bizomány Kt.-ban szereplő normáira. Az alábbiakban bemutatásra kerülő három eset közül az első kettő a bizomány szabályozását tekintve kiemelkedő fontosságú.

7.1. A bizományos felelőssége – a Ptk. szerinti helytállása – a vele szerződő fél kötelezettségeiért¹⁶

A Kt. szerint a bizományost két esetben terhelte felelősség, egyrészt, ha ezt elvállalta, vagy akkor, ha a felelősség a szokásnál fogva terhelte őt. A rPtk.-ban a törvénynél fogva terheli a felelősség a bizományost. A Ptk. szerint a bizományos csak akkor áll helyt a vele szerződő fél kötelezettségeiért, ha azt kifejezetten elvállalta.

„A Javaslat visszatér a Kt. megközelítéséhez, és a felek eltérő megállapodása hiányában nem ír elő helytállási kötelezettséget. Ez a Kt. és a külföldi kódexek alapján is csak két esetben terheli a bizományost: külön megállapodás esetén és az alkalmazandó kereskedelmi szokások esetén. Mivel azonban a Javaslat szerint a kereskedelmi szokások egyébként is a szerződés részévé válnak, itt szükségtelen erre külön utalni. A Javaslat tehát a *del credere* felelősség körében két ponton is változtat a hatályos szabályon. Az egyik változás, hogy a Javaslat világossá teszi, hogy a *del credere* felelősség csak nevében felelősség, valójában azonban helytállási kötelezettséget jelent. A másik változás, hogy a bizományos csak külön megállapodás esetén köteles azon kötelezettségek teljesítéséért helytállni, amelyek a vele szerződő felet a szerződés folytán terheltek.”¹⁷

7.2. A bizományos belépési jogának feltételei

Az önszerződés lehetősége ugyan mindhárom kódexben szerepel, de a feltételek tekintetében eltérés figyelhető meg.¹⁸ A Kt. két feltételt tartalmazott: egyrészt a bizomány tárgyára,¹⁹ másrészt arra vonatkozóan, hogy a megbízó nem rendelkezett másként.²⁰ A rPtk. azt a feltételt tartal-

16 Kt. 376. §, rPtk. 509. § (2) bek., Ptk. 6:282. § (2) bek.

17 A T7971 javaslat miniszteri indoklásának a bizományost terhelő *del credere* szabályok változását magyarázó 3. pontja.

18 Kt. 381. §, rPtk. 510. § (1) bek., Ptk. 6:285. § (1) bek.

19 Tőzsdei vagy piaczi árral bíró árúk, váltók, értékpapírok esetén a bizományos igazolni tartozott azt, hogy megtartotta a teljesítéskor jegyzett tőzsdei vagy piaczi árt (Kt. 381. §).

20 Ha a bizomány tárgyát tőzsdei vagy piaczi árral bíró árúk, váltók vagy értékpapírok

mazta, hogy a dologra jogszabály határozott árat állapít meg. A Ptk. – a lehetséges tárgyak felsorolása nélkül – azt a követelményt támasztja a bizományost illető belépési jog feltételéül, hogy a dolog forgalmi értéke nyilvános információ alapján egyértelműen megállapítható legyen.²¹ „Az áru rögzített árat az Alkotmánybíróság – tekintet nélkül a rendelkezés indokaira, annak jogtörténeti előzményeire – megsemmisítette, mivel azt diszkriminatívnek minősítette. A Javaslat visszatér az Alkotmánybíróság döntését megelőző megoldáshoz, és egyértelművé teszi, hogy a bizományost belépési jog akkor illeti meg, ha a dolog forgalmi értéke nyilvános információ alapján egyértelműen megállapítható. A Javaslat ilyen esetekre előírja a bizományos tájékoztatási kötelezettségét.”²² A Ptk. ugyan – a Kt.-től eltérően – nem felsorolja az önszerződés lehetséges tárgyait, hanem általános követelményt támaszt, de csak a módszer különbözik, tartalmilag a követelmény a Kt.-vel azonos, nevezetesen, hogy egyértelmű legyen a szerződés tárgyának értéke.

7.3. A bizományos által kötött szerződés megbízó általi visszautasításának időbeli lehetősége

Mindhárom kódex biztosította a megbízó számára a bizományos által kötött ügylet (Kt.) ill. szerződés (Ptk.) visszautasításának lehetőségét, de vargabetű figyelhető meg a visszautasítás határidejét illetően. A visszautasítást a Kt. szerint azonnal közölni kellett a bizományossal. A rPtk. nem tartalmazott arra vonatkozó szabályt, hogy a megbízó ezt a nyilatkozatot gyorsan köteles megtenni. A Ptk. szerint a szerződés visszautasításának jogát késedelem nélkül kell gyakorolni. A késedelmet ahhoz az időponthoz képest kell megítélni, amikor a megbízót értesítették arról, hogy a megkötött szerződés eltér a bizományi szerződésben kikötött feltételektől.²³

vétele vagy eladása képezi, a bizományos, feltéve, hogy megbízója másként nem rendelkezett, a megszerzendő árukat eladóként maga szolgáltathatja, a bizományba átvett árukat pedig vevőként maga megtarthatja. (Kt. 381. §)

21 Ptk. 6:285. § (1) bek.

22 A T7971 javaslat miniszteri indokolásának 6. pontja. A szövegben szereplő „hatályos” jog az rPtk. rendelkezéseire utal.

23 Ptk. 6:286. § (3) bek. második mondat.

8. A 2013. évi Ptk. új rendelkezései

A Ptk.-ban szerepelnek a bizományra vonatkozó olyan szabályok is, amelyek gyökere nem a Kt.-ben és nem is a rPtk.-ban keresendő, vagy ilyen szabályokat pontosít, kiegészít.

8.1. Korábbi szabályoktól eltérő megoldások

Találunk a Ptk.-ban néhány olyan megoldást, amely a korábbi kódexekben is érintett témával kapcsolatosan újdonságnak minősül, amelynek nincs előzménye sem a Kt.-ben, sem a rPtk.-ban. „A Javaslat a Ptk. bizományi szerződésre vonatkozó szabályait a gyakorlatban felmerült problémákra tekintettel változtatja meg.”²⁴ A Kt. bizományra vonatkozó szabályainak hatását vizsgáló tanulmányunknak ez a pontja jelzi, hogy léteztek olyan szabályok, amelyekkel a jogalkotó csak közel másfél évszázad után szakított.

8.1.1. A bizományos díjigénye²⁵

A Kt. szerint a díj rendszerint csak akkor követelhető, ha az ügylet foganatba ment. A rPtk.-ban azt olvashatjuk, hogy a díj annyiban jár, amennyiben az adásvételi szerződést teljesítették. A Ptk. szerint a díj csak akkor jár, ha a szerződést megkötötték, vagy a szerződés megkötésére a megbízó érdekkörébe tartozó okból nem került sor. A változás leglényegesebb eleme az, hogy hatályos szabályaink szerint a bizományos által megkötött szerződés teljesítése nem szükséges a díjigényhez, elegendő, ha a bizományos valakivel megköti a szerződést, sőt – ez újabb változás – a szerződéskötés sem feltétel, ha a szerződést megkötésére a megbízó érdekkörébe tartozó okból nem került sor.

„Megváltoztatja a Javaslat a Ptk. azon szabályát is, amely szerint bizományi díj akkor jár, ha az eladó vagy a vevő az adásvételi szerződést teljesítette. E szabály olyan kockázatot hárít a bizományosra, amely indokolatlannak tűnik. A bizományos köteles gondosan eljárva kiválasztani az eladót, illetve a vevőt, ennek hiányában a bizományos felelős lesz az eljárásával okozott kárért. Ha a bizományos gondosan járt el, akkor indokolatlan az eladó, illetve a vevő fizetőképességének és fizetési hajlandóságának kockázatát

24 A T7971 javaslat miniszteri indokolásának 1. pontjában a Ptk. megjelölés értelemszerűen a rPtk.-t jelenti.

25 Kt. 377. §, rPtk. 511. § (1) bek., Ptk. 6:284. §.

rá telepíteni. Erre tekintettel a Javaslat kimondja, hogy a bizományosnak díj akkor jár, ha az adásvételi szerződést megkötötték, vagy ha a szerződés megkötésére a megbízó érdekkörében felmerült okból nem került sor.”²⁶

8.1.2. A bizományi szerződés közvetett tárgya

Sem a Kt., sem a rPtk. nem korlátozta azt, hogy milyen dolog eladására, vagy vételére vonatkozzon a bizományi szerződés. Ezzel szemben a Ptk. szerint a szerződés csak ingó dologra köthető. A Ptk. kifejezetten semmisnek nyilvánítja azt, ha ingatlanra vonatkozik a szerződés.²⁷ Ennek oka az ingatlan tulajdonának átszállásával kapcsolatos nehézségek kiküszöbölése. Vételi bizomány esetén a bizományos által harmadik személytől megvásárolt dolog először a bizományos tulajdonába kerül, aki azt az elszámolás keretében átruházza a megbízóra.²⁸ Ingatlanok esetén a kétszeri tulajdonátruházás kétszeri ingatlannyilvántartási bejegyzést és kétszeri illetékfizetési kötelezettséget vonna maga után. „A bizományosi szerződés tárgyát a Javaslat ingó dologban jelöli meg, a szabályokat is erre szabja. A Javaslat ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a bizományosi szerződés tárgya más legyen, azzal, hogy semmis az olyan szerződés, amelynek alapján a bizományos ingatlan tulajdonjogának megszerzésére köteles. Ez utóbbi korlátot a Javaslat arra tekintettel vezeti be, hogy az ingatlan-nyilvántartási szabályok jelenleg sem teszik lehetővé tulajdonjog bizomány jogcímén történő bejegyzését, és erre igény a gyakorlatban sem merült fel. Nehezen elképzelhetőnek tűnik ugyanis, hogy az ingatlannyilvántartásba olyan adásvételi szerződés alapján jegyezzenek be tulajdonváltozást, amely eladóként nem a nyilvántartásban feltüntetett tulajdonost szerepelteti, vagy amely vevője maga nem kíván a nyilvántartásban megjeleníteni, hanem egy harmadik személy (a bizományi jogviszony megbízója) jogszerzése érdekében lép fel.”²⁹

„A Ptk. nem határozza meg, hogy a bizományos vételi vagy eladási bizomány esetén tulajdonjogot szerez-e a megszerezni vagy eladni kívánt dologon.

26 A T7971 javaslat miniszteri indokolásának 4. pontja.

27 Ptk. 6:281. § (3) bek.

28 Ptk. 6:283. § [Tulajdonszerzés].

(1) Vételi bizomány esetén a bizományos a szerződés teljesítése során megszerzett ingó dolog tulajdonjogát az elszámolás során ruházza át a megbízóra.

(2) Eladási bizomány esetén a bizományos jogosult a megbízó tulajdonjogában álló ingó dolog tulajdonjogának az átruházására.

29 A T7971 javaslat miniszteri indokolásának 2. pontja, amely az ingatlanra vonatkozó szerződés semmisségére vonatkozik.

A Javaslat egyértelművé teszi, hogy vételi bizomány esetén a bizományos a szerződés teljesítése során megszerzett ingó dolog tulajdonjogát az elszámolás során ruházza át a megbízóra, míg eladási bizomány esetén a bizományos jogosult a megbízó tulajdonjogában álló ingó dolog tulajdonjogának az átruházására. A bizomány gazdasági oldalról való megközelítése esetén észszerűtlennek tűnik az a konstrukció, hogy a tranzakció során a bizományos tulajdont szerezzen. Ez nemcsak a tulajdonszerzéssel járó problémák (közterhek, számviteli kötelezettségek stb.) miatt valószínűsíthető, hanem amiatt is, hogy sem a megbízó, sem a bizományos szándéka nem irányul arra, hogy a bizományos tulajdont szerezzen. A vételi és eladási bizomány közötti különbségtétel indoka, hogy vételi bizomány esetén nem létezik olyan megoldás a magyar jog alapján, amely lehetővé tenné, hogy a bizományos tulajdonszerzése nélkül szálljon át az eladóról a tulajdonjog a megbízóra.”³⁰

8.2. A bizományos belépési jogára vonatkozó szabályokat kiegészítő, pontosító megoldások

A Ptk. bizományra vonatkozó új szabályainak második csoportja az önszerződési jogra vonatkozó, korábban is ismert normákhoz kapcsol kiegészítő, pontosító részletszabályokat.

8.2.1. A legkedvezőbb feltételek

A Ptk. a korábbi kódexeknél részletesebben szabályozza a bizományos önszerződési jogának gyakorlását. A Ptk. hangsúlyozza, hogy a bizományos belépése esetén is köteles a szerződést a megbízóra legkedvezőbb feltételek mellett megkötni.³¹ Nem adhat el a bizományos drágábban a megbízónak, mint amennyiért ugyanolyan minőségű árut mástól megszerezhetne, és nem veheti meg olcsóbban a megbízó termékét annál, amit más fizetne érte.

8.2.2. Tájékoztatási kötelezettség

A bizományos az elszámolás keretében köteles a megbízót tájékoztatni, ha az adásvételi szerződést a megbízóval maga kötötte meg.³²

30 A T7971 javaslat miniszteri indokolásának 2. pontja. Értelemszerűen a rPtk.-ra vonatkoznak a Ptk. miniszteri indoklásában a Ptk.-ra vonatkozó megjegyzések.

31 Ptk. 6:285. § (2) bek.

32 Ptk. 6:285. § (3) bek.

8.2.3. Mögöttes szabályok

Értelmezésre szorul az az új szabály, mely szerint „Egyebekben a bizománnyos belépése esetén a megbízó és a bizománnyos jogviszonyára az adásvételi szerződés szabályait kell alkalmazni.”³³ A jogalkotó nyilván azt a tipikus helyzetet tartotta szem előtt, hogy a bizománnyosnak adásvételi szerződést kell kötnie, így önszerződés esetén is adásvételi szerződés jön létre. A bizománnyos azonban nemcsak adásvételi szerződést köthet, hanem más típusú szerződést is. Ez a lehetőség nem csak a bizománnyos és a harmadik személy tekintetében áll fenn. A belépési jog gyakorlásával a megbízó és a bizománnyos között létrejövő szerződés is lehet más típusú, mint az adásvétel. Ilyenkor a bizománnyos által kötött adásvételtől eltérő típusú szerződésre éppen nem az adásvétel szabályai lesznek irányadóak.

9. A szokások jelentősége a bizomány szabályozása körében

9.1. A szokás, mint hivatkozott jogforrás a Kt.-ben

A kereskedőknek a biztonságos ügyletkötés érdekében azonos, vagy legalábbis szemléletében hasonló szerződési joganyagra volt szükségük. A kereskedelmi kapcsolatban állók – kezdetben jelentősen különböző – joganyaga az évszázadok során sokat közelített egymáshoz. Az egymással szoros és intenzív kereskedelmi kapcsolatot ápoló területeken – így Észak-Itáliában és a Hanza-városokban – egységes szokásjog alakult ki, amely a többi szokásjogtól elkülönült.

A 18. század végén, majd a 19. században a kereskedőkre vonatkozó szabályokat és az üzleti élet jogügyleteinek a normáit kódexekbe foglalták.³⁴ A kereskedelmi törvénykönyvek szabályai nem csak újonnan megfogalmazott rendelkezéseket rögzítettek, hanem a korábbi szokásjoggal tartalmilag azonos normákat is. Miközben a kódexek változatlan tartalommal, vagy némileg korszerűsítve átveszik a korábbi szokásjog normákat, a kodifikált kereskedelmi jog nem nélkülözi a szokásokra utalást sem. A Kt. nem kívánta

33 Ptk. 6:285. § (4) bek. második mondat.

34 A nemzetállamok szintjén korszerű, írásban rögzített szabályok befolyásoló hatása váltotta fel. Egyes országokban a francia Code de Commerce, másokban a német *Handelsgesetzbuch* vált mintává. A francia és a német jogfejlés – a szokásjogi szabályozás révén megvalósult közös szabályokhoz képest – eltérő irányban korszerűsítette az ügyletkötés gazdasági joganyagát.

kiszorítani a szokásokat. A szokások komoly jogforrási szerepet kaptak még egy olyan szerződéstípus kapcsán is, mint a bizomány, amelyre törvényi szabályok is vonatkoztak.

A Kt. által a bizományi ügyletre vonatkozó szokások körén belül megkülönböztethetünk általános érvényű és helyi szokásokat, utóbbin belül pedig a helyszínek szerint differenciáltan „a teljesítés helyén divatozó szokást” és helybeli szokást.

A Kt. általános követelményt tartalmaz a kereskedelmi szokások alkalmazására nézve. „A cselekvények és mulasztások jelentőségének és joghatályának megítélésénél tekintettel kell lenni a kereskedelmi forgalomban elfogadott szokásokra és gyakorlatokra.”³⁵

Léteztek valamennyi szerződéstípusra – így a bizományra is – irányadó szokások.³⁶ Kifejezetten a bizomány kapcsán a Kt. négy tekintetben is utalt a szokásokra, konkrétan a helybeli szokásra, az üzlet helyén divatozó kereskedelmi szokásra vagy a bizományos saját üzlete helyén divatozó kereskedelmi szokásra. Érdekes, hogy miközben a Kt. gyakran hivatkozik a teljesítés helyén divatozó kereskedelmi szokásra, a bizomány kapcsán nem említi a helyi szokásnak ezt a fajtáját.

A Kt. által a bizomány kapcsán hivatkozott szokások ismertetése helyett a jellemzőikre utalás kapcsán hivatkozunk rájuk a későbbiekben. Kiemeljük azonban azt, hogy a Kt. lehetővé tette azt, hogy a bizományost illető díj mértékét – a felek megállapodása helyett – a helybeli kereskedelmi szokás alapján állapítsák meg.³⁷

9.2. A szokás viszonya a Kt.-ben szereplő rendelkezéshez és más normához

A Kt.-ben említett szokás a norma alkalmazását tekintve jellemzően sorrendi kapcsolatban áll a törvényi szabállyal, de helyettesítheti is azt. Létezik továbbá a Kt.-ben egy speciális megoldás a kétféle norma kapcsolatára.

35 Kt. 267. §.

36 Ezek bemutatását mellőzzük, csupán megjegyezve, hogy ezek is érintik a bizományos jogállását olyan esetben, amikor az általa megkötendő ügyletre vonatkoznak.

37 E mellett a bizományos az ügylet után bizományi díjt követelhet, mely határozott megállapodás hiányában a helybeli kereskedelmi szokásnak megfelelőleg állapítatik meg. (Kt. 377. §)

9.2.1. A szokás elsődleges a jogszabályhoz képest

A Kt.-ben felhívott szokások minden fajtája elsőbbséget élvez a Kt.-ben rögzített jogi normához képest.

9.2.2. A szokás többnyire nem egyedül előzi meg a Kt. szabályát

- a) A szokás a felek megállapodásával egyenrangúan előzi meg a Kt.-ban rögzített szabályt. A Kt. a felek megállapodásával egy sorban említ sokfajta szokást, mint a törvényi rendelkezést megelőzően alkalmazandó normát. A bizományi szerződés tekintetében azonban csak egy példát találunk erre. A bizományost terhelő *del credere* felelősség tekintetében a felek megállapodásával egyenrangúan rendeli alkalmazni a szokást a Kt.³⁸
- b) A szokás csak a szerződő fél akaratát követően (annak hiányában) előzi meg a Kt. szabályát.

Abban a tekintetben, hogy a bizományos hitelezhet-e a vele szerződő félnek, a bizományos kénytelen volt magatartását háromféle normához³⁹ igazítani:

- a megbízó utasításához, amely tiltja számára a hitelezést,
- utasítás hiányában az üzlet helyén divatozó olyan kereskedelmi szokáshoz, amely engedi a hitelezést és végül
- utasítás és az üzlet helyén divatozó – a hitelezést megengedő – kereskedelmi szokás hiányában a hitelezést tiltó Kt.-beli szabályhoz.

9.2.3. A szokás helyettesíti a jogszabályt

A szokás helyettesíti a jogszabályt olyan esetekben, amikor a Kt. nem is tartalmaz normát. Időnként ezt a Kt. konkrét helyzetekben is deklarálja. Példaként hozható fel az az eset, amikor a bizományossal szerződő fél nem teljesíti kötelezettségét. A Kt. valójában nem mondja ki a bizományos felelősségét, csupán rögzíti azt, hogy a felelősség csak a felek meg-

38 A bizományos a vele szerződő fél fizetési, vagy egyéb kötelezettségeiért egyenes adósként felelősséggel tartozik, ha ezt elvállalta, vagy ha a felelősség őt a saját üzlete helyén divatozó kereskedelmi szokásnál fogva terheli. (Kt. 376. §)

39 Ha a bizományos a megbízó beleegyezése nélkül harmadik személyeknek előlegez vagy hitelez, ezt saját veszélyére teszi. A mennyiben azonban a vételár hitelezése az üzlet helyén divatozó kereskedelmi szokás által igazolható, erre a bizományos is fel van jogosítva, feltéve, hogy megbízójától ellenkező utasítást nem kapott. (Kt. 375. §)

állapodása vagy a helyi szokás alapján terheli a bizományost.⁴⁰ A Kt. 376. §-ának csak az a funkciója, hogy meghatározza azt, hogy a bizományos milyen felelősséget vállalhat magára, vagy milyen tartalma lehet az adós kötelezettségeiért a bizományost felelősséggel terhelő helyi szokásnak.

9.2.4. A szokás feltétele a Kt.-ben rögzített norma érvényesülésének

Különleges esete a szokás és a Kt. rendelkezés kapcsolatának, amikor a szokás feltételként szerepel. Erre találunk példát az eladási bizománynak a bizományosnak nem felróható meghiúsulása során. Ilyenkor, a bizományos „az áru visszaadásakor dijt követelhet, a mennyiben ezt a helybeli kereskedelmi szokás megengedi.”⁴¹ Az eset sok tekintetben hasonló az előző pontban bemutatotthoz. Különbséget jelent azonban, hogy az előző pontban bemutatott – törvényt helyettesítő – szokás felelősséggel terheli a bizományost, míg a – most ismertetett – törvényi szabály feltételeként szereplő szokás csak megengedi a díj igénylését, de nem írja elő a díjigényt, amit a Kt. rögzít.

9.3. Szokás a Ptk.-ban a bizományt érintően

9.3.1. Hasonlóságok a Kt. szabályaival

A Kt.-hoz hasonlóan a Ptk. tartalmaz olyan rendelkezést, amely alapján az üzleti szokások általában, valamennyi szerződéstípus esetén, így a bizomány kapcsán is figyelembe veendő (Ptk. 6:63. §) – bár csak a szerződés tartalmaként. A Kt.-hoz hasonlóan a Ptk. is sokféle speciális helyzetben tekint irányadóak bizonyos szokásokat, így a teljesítésre vonatkozó egyes szabályok tekintetében és a bizománytól különböző egyes szerződéstípusokra vonatkozó normák körében.

40 A bizományos a vele szerződő fél fizetési, vagy egyéb kötelezettségeiért egyenes adósként felelősséggel tartozik, ha ezt elvállalta, vagy ha a felelősség őt a saját üzlete helyén divatozó kereskedelmi szokásnál fogva terheli. (Kt. 376. §)

41 Eladási bizománynál azonban, ha az ügylet a bizományos hibáján kívül nem volt foganatosítható, ez az áru visszaadásakor dijt követelhet, a mennyiben ezt a helybeli kereskedelmi szokás megengedi. (Kt. 377. §)

9.3.2. Eltérések a Kt. szabályaitól

- a) Újdonságot jelent a Kt.-hez képest az, hogy a Ptk. a szerződő felek korábbi magatartását is irányadónak tekinti: egyrészt a felek által korábban alkalmazott szokásokat, másfelől korábbi gyakorlataikat.
- b) A speciális helyzetben irányadóak szokások tekintetében különbség, hogy
 - a Ptk. szerint az ellenérték mértékében a feleknek meg kell állapodni, a helyben szokott mérték – ha van is – nem pótolja a felek konszenzusát,⁴²
 - a Ptk. – a Kt.-vel ellentétben⁴³ – a felelősségi és helytállási kérdéseket mindig maga rendezi, a szokásokat nem engedi érvényesülni.

10. Hatályos jogunkból hiányzó, de a Kt.-ben szereplő normák

A Kt. több olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek nem kerültek be a Ptk.-ba, noha némelyikük mai nézőpont alapján is indokoltan szerepelhetne egy kódexben. A bizományos jogaira és kötelezettségeire, felelősségére vonatkozó szabályok a Ptk.-ban kiegészíthetők lennének az alábbi felsorolásban szereplő rendelkezésekkel.

10.1. A bizományos jogai

10.1.1. A bizományos költség- és díjgénye

A Kt. szerint „A megbízó köteles a bizományosnak mindazt megtéríteni, mit ez az ügyletre készpénzben kiadott, vagy arra szükségkép vagy hasznosan fordított. Ez azon esetre is áll, ha a bizományos saját raktárait, fuvarozási eszközeit vagy saját munkásait használja.”⁴⁴ Ilyen szabály hiányában ma a megbízó és a bizományos a szerződésben kénytelen rendelkezni a költségekről. Olcsóbbá és gyorsabbá tehetné a szerződéskötést, ha a Ptk. is tartalmazna a Kt. költségviselési szabályához hasonló rendelkezést, így a kérdésről csak akkor kellene a feleknek tárgyalniuk, ha el kívánnak térni a – felek számára általában elfogadható – törvényi megoldástól.

42 A piaci árat is ki kell kötni.

43 Kt. 376. §.

44 Kt. 377. §.

Figyelemfelhívó szerepe miatt lehetne hasznos a Ptk.-ban a Kt. alábbi rendelkezéséhez hasonló szabály: „Ha a bizományos a szerződő fél kötelezettségeiért jótállást vállalt (*star de credere*), ezért külön díjt igényelhet.”⁴⁵ Értelmszerűen nem a jótállás, hanem a helytállás kifejezést kellene alkalmazni. A feleknek egy ilyen törvényi rendelkezés esetén is tárgyalni kellene a *del credere* helytállás ellenértékéről, de világosabban elkülönülne a bizományos kétféle szolgáltatása és az, hogy a szerződés sikeres megkötésén túl a biztosítási jellegű szolgáltatásért külön díjazás jár.

10.1.2. A bizományos költségigénye és del credere díjigénye önszerződés esetén

A Kt. úgy rendelkezett, hogy a bizományos – bizonyos feltételek mellett – „a megszerzendő árukat eladóként maga szolgáltathatja, a bizományba átvett árukat pedig vevőként maga megtarthatja” és a „díjt, továbbá a rendszerint felmerülő bizományi költségeket ily esetben is felszámíthatja.”⁴⁶

Azt, hogy a bizományost belépése esetén is megilleti a díj, mindhárom kódex tartalmazza. Ebből arra lehet következtetni, hogy a magasabb díj is megilleti őt, amennyiben a bizományos magára vállalja a vele szerződés fél szerződésszegésének kockázatát, annak ellenére, hogy ő maga teljesíti a szerződést. Ennek egyértelművé tételét azonban célszerűnek látnám. Szintén hasznos lenne annak egyértelmű rögzítése, hogy a bizományos önszerződés esetén is igényt tarthat költségeinek megtérítésére. Értelmszerűen mindkét szabály diszpozitív lenne, tehát azoktól a felek egyező akarattal eltérhetnének.

10.1.3. A bizományos zálogjoga

Volna szerepe annak a Kt. szabálynak, amely szerint a bizományost zálogjog illeti a bizományi árúkra nézve. „A bizományost a bizományi árúkra nézve, a mennyiben azok még birtokában vannak, vagy a mennyiben azok felett általában, különösen pedig hajóselismervények, rakjegyek vagy közraktári jegyek által rendelkezhetik, zálogjog illeti a bizományi ügyletre fordított költségek, a bizományi díjak, előlegek, kölcsönök és az elvállalt váltói és egyéb kötelezettségek, nemkülönben a folyó számlán alapuló és a bizományból származó követelések erejéig.”⁴⁷ Egy ilyen zálogjog biztosítékot

45 *del credere* Kt. 377. §.

46 Kt. 381. § 3. mondat.

47 Kt. 379. §.

jelentene⁴⁸ a bizományos számára akkor, ha a megbízó nem akarná, vagy nem tudná teljesíteni fizetési kötelezettségeit. „E zálogjog alapján, mely a megbízó ellen időközben elrendelt csőd esetében is hatályos, a bizományos magát érintett követeléseire nézve, a megbízó vagy ennek hitelezői előtti elsőbbséggel, elégítheti ki. Ugyanez áll a bizományi ügyletből eredő s még különvő követelésekre nézve is.”⁴⁹

Van átfedés a megbízással mint a bizományra mögöttes szabályként irányadó 6:277. §-ban foglaltakkal, mely szerint a megbízottat törvényes zálogjog illeti. A megbízott zálogjoga azonban csak a díj és költségek biztosítását szolgálja, és csak a megbízó vagyontárgyain áll fenn. A Kt. szabályának Ptk.-ba beépítése tehát valamivel szélesebb körben adna védelmet a bizományosnak.

Érdekes módon már a rPtk. szélesebb körű védelmet biztosított a megbízónak, mint a Kereskedelmi törvény. A rPtk. kiterjesztette a megbízó védelmét egyrészt a bizományos által megvett dolgokra, másrészt a bizományoshoz befolyt pénzeszközökre is, a pénzeszközök tekintetében feltételekkel.⁵⁰ Ugyanezt a lépést egyik Ptk. sem tette meg a bizományos érdekében. Helyteleníthető, hogy a jogalkotó nem egyformán kezeli a szerződő feleket hasonló helyzetekben.

10.1.4. A bizományos eladási joga

Bizonyos esetekben szükség lenne arra, hogy a Ptk. felhatalmazza a bizományosot az áru értékesítésére. A Kt. több helyzetben is eladási joggal ruházta fel a bizományosot az adásvétel kapcsán a Kt. 347. §-ában rögzített eljárás szerint:

„A bizományos az áru mibenlétét szakértői szemle útján megállapíthatja s azt, ha megromlásnak van kitéve és a halasztás veszélylyel jár, a 347. §. értelmében eladhatja.”⁵¹ „Ha az árúban oly változás történik, mely miatt az értéktelenné válhatnék, a mennyiben a megbízó utasítását időrövidség miatt kikérni nem lehet, vagy ha ez utasításával késik, - a bizományos az árút a 347. §. határozata szerint eladhatja. Ugyanezt teheti a bizományos

48 A Kt. kifejezetten rögzítette azt, hogy „Ha a megbízó az előbbeni §-ban érintett kötelezettségeknek kellő időben eleget nem tesz, a bizományosnak jogában áll magát a zálogtárgyakból a 305. és 307. §. határozatai szerint kielégíteni.” (Kt. 380. §)

49 Kt. 379. §.

50 Az 1959. évi Ptk. 509. § (3) bekezdése és a 2013. évi Ptk. 6:282. § (3) bekezdése azonos szöveget tartalmaz.

51 Kt. 371. § második mondat.

minden oly esetben, midőn a megbízó, habár erre a dolog természete szerint kötelezve volna, az áru iránt nem rendelkezik.”⁵²

Érdekes módon a fuvarozásra vonatkozó fejezetben a Ptk. tartalmaz hasonló szabályokat,⁵³ amelyek bizomány esetén is indokoltak lennének.

10.2. A bizományos kötelezettségei

10.2.1. A bizományos főbb kötelezettségeinek a felsorolása

A Kt. rögzítette a bizományos főbb kötelezettségeit: „A bizományos az ügyletet a rendes kereskedő gondosságával, a megbízó érdekeinek megfelelőleg s a megbízás értelmében köteles ellátni; tartozik továbbá a megbízót a szükséghez képest tudósítani, s őt különösen a megbízás teljesítéséről haladéktalanul értesíteni; kötelességében áll végre a megbízónak az ügyletről számolni, s irányában azt, mit az ügylet alapján követelhet, teljesíteni.”⁵⁴

10.2.2. A bizományos főbb kötelezettségei a szállítmányozóval, fuvarozóval szemben

„Ha az árún, mely a bizományosnak beküldetett, az átvételkor külsőleg felismerhető sérülések vagy hiányok mutatkoznak, a bizományos különbeni kártérítés terhe alatt a megbízó érdekeit a szállítmányozó vagy fuvarozó ellenében megóvni, az áru mibenlétének igazolására szolgáló bizonyítékokról gondoskodni, s erről a megbízót azonnal értesíteni tartozik.”⁵⁵ A felek közötti együttműködési kötelezettségből valószínűleg levezethető lenne az, hogy a szállítmányozóval, fuvarozóval szemben tanúsítandó magatartások a bizományos kötelezettségét képezik, de ezek egyértelmű rögzítése csökkenthetné a jogvitákat.

10.3. A bizományos felelőssége

A bizományost felelősség terhelte a Kt. alapján az ügylet teljesítése során az áruban keletkezett károkért: „A bizományos a gondviselése alatt levő áruban történt kárért felelősséggel tartozik, a mennyiben igazolni nem

52 Kt. 372. §.

53 Ptk. 6:263. § (2) bek.

54 Kt. 369. § első mondat.

55 Kt. 371. § első mondat.

képes, hogy a kár rendes kereskedő gondosságával elhárítható nem volt.”⁵⁶ Az idézett szabály alapján a bizományosnak főszabályként meg kellett térítenie az olyan károkat is, amelyeket nem ő okozott.

Jelenleg a bizományos csak akkor tartozna felelősséggel a bizomány kapcsán a birtokába kerülő dolgokban bekövetkezett kárért, ha azokat ő okozta és nem tudja magát kimenteni. A más magatartásával okozati összefüggésben bekövetkező károk megtérítésére – bizonyos körben – ma is indokolt lenne kötelezni a bizományost. Egy ilyen rendelkezés felelősségi szabály lenne, ha a bizományost mulasztás terheli a kármegelőzés, kárenyhítés terén. Ilyen felróható magatartás nélkül a kár megtérítésének kötelezettsége helytállási szabályként is indokolt volna. Szállodai letét kapcsán a Ptk. hatályos szabályai is tartalmaznak hasonló rendelkezést.⁵⁷

10.4. Titoktartás

Lenne funkciója a hatályos Ptk.-ban a Kt. alábbi rendelkezésének: „A mennyiben a bizományos a megbízás teljesítését tárgyazó tudósítással egyidejűleg vevő- vagy eladóként egy harmadik személyt meg nem nevez, a megbízó vevőnek, illetőleg eladónak a bizományost tekintheti.”⁵⁸

Hatályos jogunk nem tulajdonít fontosságot annak sem, hogy a bizomány révén titokban tartható a bizományossal szerződést kötő – eladó, vevő, vagy nem adásvételi szerződés esetén a partner – személye. Ezt a titoktartási funkciót terjeszthetné ki a Kt. szabályának alkalmazása.

Összegzés

A tanulmány – röviden kitérve az előzményekre – felhívta a figyelmet arra, hogy a Kt. a magyar jogban első alkalommal szabályozta átfogóan – a vételi bizományra is kiterjedően – a bizományt. A Kt. érdeme, hogy a rPtk. hatályba lépéséig a gyakorlat igényeit kielégítő módon, kellő részletességgel rendezte a bizomány kapcsán felmerülő kérdéseket. A szerző érzékeltette a bizományhoz kapcsolódó szokások szerepét a Kt.-ben és a Ptk.-ban. A bizomány Kt.-ben rögzített számos normája újabb kódexekbe beépítve tovább szolgálta a joggyakorlatot, mivel a szabályok egy részét átvette a rPtk., sőt a Ptk. is. A tanulmány kiemelte a leginkább időtálló,

56 Kt. 373. §.

57 Ptk. 6:369. § (1) bek.

58 Kt. 381. § 4. mondat.

mind a rPtk.-ban, mind a Ptk.-ban is megtalálható rendelkezéseket, külön szolt a rPtk. megalkotásakor kisebb módosításokkal a kódexbe beépített normákról.

Figyelemre méltó az, hogy a 21. század elején van értelme a frissen hatályba lépett és egy másfél évszázados kódex rendelkezéseit összevetni. Annak ellenére, hogy a törvénykönyvek megalkotása között sok idő telt el, és jelentősen változott a gazdasági környezet, számos hasonlóságot találunk egyfelől a Kt., másfelől régi Ptk. között, illetve a Kt. és a hatályos Ptk. között. A Kt. magas színvonalát jelzi az, hogy a jogfolytonosságot mutató rendelkezéseken túl a Ptk. a Kt. több olyan rendelkezését is tartalmazza, amelyek a rPtk. idején feledésbe merültek. A szerző további olyan szabályokat is idéz, amelyek beépítése indokolt lett volna, és amelyek alkalmazására a szerző felhívja a bizományi ügyekben eljáró bírák figyelmét.

A SZÁLLÍTMÁNYOZÁSI SZERZŐDÉS MÚLTJA ÉS JELENE – AZ 1875. ÉVI KT. ÉS A HATÁLYOS PTK. SZABÁLYAINAK ÖSSZEJETÉSE

HALÁSZ CSENGE
egyetemi adjunktus (ME ÁJK)

„Kérdésben forog egész közgazdasági életünk, bel- és nemzetközi forgalmunk, melyeknek általánosan sürgetett fejlődése elodázhatlanul követeli a minél előbbi törvényhozási szabályozást.” (Részlet a 1875. évi XXXVII. törvénycikk indoklásából)

Absztrakt

A tanulmány a szállítmányozási szerződés magyar szabályozásának fejlődését elemzi az 1875. évi Kereskedelmi Törvény és a hatályos Ptk. összevetésével. Bemutatja, hogy a Kt. a szállítmányozást kereskedelmi ügyletként, a 'rendes kereskedő gondossága' mércéjére építve szabályozta, míg a Ptk. megbízási típusú, vegyes karakterű kötelemként rendezi. A vizsgálat kitér a definíciós és rendszertani különbségekre, a bizomány és fuvarozás háttérszabály-szerepére, az elévülés funkciójára, illetve a felelősségi kérdések vizsgálatára is. Mindezen kérdésekből előremutató, a szállítmányozási szerződés jelenét is érintő következtetések levonására törekszünk.

Kulcsszavak: szállítmányozási szerződés, Polgári Törvénykönyv, Kereskedelmi Törvény, felelősség, rendes kereskedő gondossága

THE PAST AND PRESENT OF FREIGHT FORWARDING CONTRACTS
– A COMPARISON OF THE PROVISIONS OF THE 1875 COMMERCIAL CODE
AND THE CURRENT CIVIL CODE

Abstract

The study analyzes the development of Hungarian regulations governing freight forwarding contracts by comparing the Commercial Code of 1875 and the current Civil Code. It shows that the Commercial Code regulated freight forwarding as a commercial transaction based on the standard

of ‘ordinary merchant diligence,’ while the Civil Code regulates it as a mixed-type obligation of a commission nature. The study also addresses differences in definitions and systematics, the role of consignment and transportation as background rules, the function of limitation periods, and liability issues. We seek to draw forward-looking conclusions from all these issues that also affect the present state of freight forwarding contracts.

Keywords: freight forwarding contract, Civil Code, Commercial Code, liability, due diligence of a regular trader

1. Bevezető gondolatok

Apáthy István meghatározó jelentőségű tudományos munkássága nem csupán ügyvédi tevékenységében, az egyetemi katedrán tartott előadásaiban vagy tanulmányaiban nyilvánult meg, annak számos lenyomatát jogszabályok is őrzik.¹ A kereskedelmi és váltójog dogmatikájának egyik első hazai művelőjeként, jelentős szerepet vállalt a kereskedelmi jog 1870-es évektől kezdődő, alapvetően osztrák mintára zajló kodifikációjában.² Korán felismerte, hogy a XIX. század közepének alkotmányos fordulatai idején a magyar jogászság érdeklődése elsősorban a közjogi átalakulásra összpontosított, miközben a gazdasági fejlődéshez igazodó jogalkotás háttérbe szorult, annak ellenére, hogy az 1840 és 1870 közötti időszakban éppen a kereskedelem és a hitelélet területén mentek végbe a legdinamikusabb változások.

E jogalkotási folyamat terméke az 1876. évi XXVII. tc. vagyis a váltótörvény³, az 1881. évi XVII. tc., a csódtörvény⁴, illetve a Kereskedelmi Törvénykönyvről rendelkező 1875. évi XXXVII. tc. (röviden: Kt.).⁵ Tanulmányunk tárgyát ez utóbbi jogszabály szállítmányozási szerződésre vonatkozó rendelkezéseinek vizsgálata és hatályos szabályozással történő összevetése jelenti. Általában véve rögzíthető, hogy a szállítmányozás olyan

1 Lásd hozzá: CSUKÁSSI József (szerk.): *Budapesti Hírlap*, 1889, 9 (335), 2-3.

2 [chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgltclefindmkej/https://publicatio.bibl.uszeged.hu/23498/1/Akereskedelmicsodamasodikmagyarcsodtorvenyben-P.M.pdf](https://publicatio.bibl.uszeged.hu/23498/1/Akereskedelmicsodamasodikmagyarcsodtorvenyben-P.M.pdf) (2026. 01. 06.)

3 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> (2026. 01.03.)

4 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (2026. 01. 03.)

5 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500037.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> (2026. 01.03.)

megbízási jellegű, vegyes karakterű szerződéses jogviszony, amelyben a szállítmányozó saját nevében, a megbízó javára vállal kötelezettséget arra, hogy a küldemény továbbításához kapcsolódó szerződéseket megkösse és jognyilatkozatokat megtegye.

A Kt. hatálybalépésekor fennálló gazdasági és társadalmi rend nyilvánvalóan jelentős változáson ment át napjainkig, az áruszállítási tevékenység és annak különböző ágazatai azonban jelenleg is meghatározó kereskedelmi ügyleteknek tekinthetők, mintegy globális üzletágként 'tartják mozgásban' a gazdaságot. Ezt támasztja alá a Központi Statisztikai Hivatal 2024-es évet érintő kimutatása is, amely szerint a Magyarország területén szállított áruk tömege az adott évben meghaladta az 50.773 millió tonnát.⁶

A Kt. születését szintén egyfajta 'dinamikus mozgás' előzte meg, a törvénycikk indoklása szerint, a bel-és nemzetközi forgalom megélénkülése 'elodázhatlanul' követelte a minél előbbi jogi szabályozást.⁷

Jelen tanulmány célja tehát a szállítmányozási tevékenység dogmatikai gyökerének bemutatása, amelyet a megbízás, a bizomány és a fuvarozás jogintézményeinek metszéspontjai határoznak meg, illetve ennek elérése érdekében, a Kereskedelmi Törvénykönyv és a Polgári Törvénykönyv vonatkozó szabályanyagának elemzése.

2. Differencia a szabályozás koncepciójában

2.1. A szállítmányozási ügylet helye a Kt. rendszerében

Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk átfogóan, kódexjelleggel szabályozta a korabeli társasági jogot és a kereskedelmi jogviszonyokat, amelyek a jogszabály második részében kaptak helyet. A Kt. rendelkezései alapján, a bizományi, szállítmányozási, fuvarozási és személyfuvarozási ügyletek akkor tekinthetők kereskedelmi ügyletnek, ha azok folytatására iparszerűen kerül sor.⁸ Az iparszerűség kritériuma feltételez egyfajta folyamatos, üzletszerű tevékenységet, amelyre Plósz Sándor is rámutatott a Kereskedelmi Törvénykönyv tervezetének bírálatával kapcsolatos tanulmányában.⁹ Álláspontja szerint, az iparszerű üzlet eredeti típusa azok tevékenysége, akik bizonyos ügyletekkel

6 https://www.ksh.hu/stadat_files/sza/hu/sza0002.html (2026. 01.03.)

7 Részlet a 1875. évi XXXVII. törvénycikk indoklásából.

8 Kt. 259. § 3. pont.

9 Lásd hozzá: Plósz Sándor: Adalékok a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezetének bírálatához. *Jogtudományi Közlöny*, 1874, 9 (5), 35-37.

állandóan, hivatásszerűen „s mint élelmi forrással foglalkoznak.”¹⁰ E fogalom tehát olyan tevékenységeket ért az ipaszzerűség alatt, amelyeket az érintett személy rendszeresen, tartós jelleggel, hivatásszerűen és megélhetési forrásként végez.¹¹ Közös és meghatározó ismérv, hogy az akarat nem egyetlen, elszigetelt ügylet megkötésére irányul, hanem ügyletek előre elhatározott, egymással funkcionálisan összefüggő sorozatának lebonyolítására, amelyeket az egységes gazdasági cél kapcsol össze.¹²

Magának a szállítmányozási jogviszonynak a részletszabályait a jogszabály negyedik címe tartalmazza. Az ebben foglalt meghatározás szerint, olyan ügylet értendő alatta, amelynek fő tárgyát az áruk továbbküldésének az elvállalása jelenti, abban az esetben, ha azt valaki fuvarozók vagy hajósok által, a saját nevében, de másnak a 'rovására' eszközli.¹³ Az a személy, aki ilyen ügyletekkel 'ipaszzerűleg' foglalkozik, szállítmányozónak tekintendő.¹⁴ Megjegyzést érdemel ugyanakkor, hogy a szállítmányozásra vonatkozó rendelkezések akkor is alkalmazandók voltak, ha a kereskedő anélkül, hogy a rendes üzleti körébe tartozott volna, szállítmányozási tevékenységet végzett.¹⁵ Ilyen esetekben tehát nem szállítmányozó végezte a tevékenységet, hanem egy olyan kereskedő, aki eseti jelleggel látta el a szállítmányozáshoz kapcsolódó feladatokat. A szállítmányozási ügyletként történő minősítéshez azonban az nem volt szükséges, hogy az a megbízó oldalán is kereskedelmi ügyletnek minősüljön. Amennyiben a szállítmányozás a 'megbízott' részéről kereskedelmi ügyletnek számított, a törvény általános rendelkezése folytán a szállítmányozásra vonatkozó szabályok a megbízóra is irányadók voltak, kivéve, ha az egyes rendelkezésekből kifejezetten az következett, hogy azok kizárólag azt a felet kötelezik, akinek oldalán az ügylet kereskedelminek minősült.¹⁶

10 Plósz i. m. 40.

11 Megjegyzést érdemel továbbá – ahogy Plósz is utal rá – hogy a korszakban az ipaszzerűség fogalma mellett, használatos volt a 'kereskedelemszerű üzlet' kifejezés is. E fogalom alatt, a német jogban használt *handelsmäßiger Betrieb* kifejezésnek megfelelően, azok a gazdasági tevékenységek értendők, amelyek az áruk ipaszzerű forgalomba hozatalára, illetve a forgalom közvetítésére irányulnak, és amelyeket a klasszikus értelemben vett kereskedők folytatnak. E tevékenységek jellegzetességét azok az intézményesült működési formák adják, amelyek a kereskedelmi tevékenységre jellemzők, és amelyekben annak jogi sajátosságai megjelennek.

12 Plósz i. m. 40.

13 Kt. 384. §

14 Uo.

15 Kt. 392. §

16 Kt. 264. §

Apáthy a *Kereskedelmi jog tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre* című művében a szállítmányozási ügylet legfontosabb elemként ragadta meg, hogy az a kereskedelmi forgalomnak akképpen tesz fontos szolgálatot, hogy az áruk továbbítását olyan helyekre is biztosítja, ahová a közvetlen összeköttetés hiányzik.¹⁷ A korabeli kereskedelemben a szállítmányozási ügylet rendkívül gyakran képezte kiegészítő részét a bizománynak,¹⁸ a szállítmányozó sokszor bizománysként is jelen volt egy adott jogügyletben. E szoros kapcsolatra tekintettel, a bizományi szerződés szabályai a szállítmányozásra vonatkozóan mögöttes, háttérszabályként érvényesültek, a Kt. lényegében a bizomány nevesített altípusaként szabályozta a szállítmányozást.¹⁹ A kifejezetten erre az ügyletre, külön cím alatt található normák csupán szállítmányozás specifikumaira tértek ki, nem kerültek a bizománynál már szabályozott rendelkezések megismétlésre.

Szintén kiemelt jelentőséggel bír, hogy nem csak a bizomány vonatkozásában található utaló szabály a szállítmányozást rendező normák körében, ugyanis abban az esetben, ha a szállítmányozó élt az önszerződés jogával, vagyis fuvarozóként maga látta el a küldemény továbbítását, akkor őt a fuvarozó jogai és kötelezettségei illették meg, és a szállítmányozási tevékenységért az őt megillető díjon és elszámolható költségeken felül, a fuvardíjat is felszámíthatta.²⁰ E rendelkezés erősíti a szállítmányozás 'fuvarozási bizomány' jellegét.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a szállítmányozási ügylet a korabeli kereskedelmi jog rendszerében nem önálló, izolált jogintézményként jelent meg, hanem funkcionálisan és dogmatikailag is szorosan kapcsolódott a bizományi és a fuvarozási jogviszonyokhoz. E komplex jelleg indokolta a mögöttes szabályok alkalmazását, valamint azt, hogy a jogalkotó rendezte a felek 'minőségét' és az ügylet kereskedelmi jellegének kérdéseit. A szállítmányozás ily módon nem csupán technikai segédtevékenységként, hanem a kereskedelmi jogviszonyok egyik forgalomszervező intézményeként jelenik meg az 1875. évi XXXVII. törvénycikk rendszerében.

17 APÁTHY István: *Kereskedelmi jog tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1886, 492.

18 Lásd hozzá: MISKOLCZI-BODNÁR Péter: *A bizományi szerződés*. In: OSZTOVITS András: *A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. III. kötet. Budapest, OPTEN Informatikai Kft., 2014, 703-729.

19 Lásd hozzá: Kt. 391. §

20 Kt. 389. §

2.2. A szállítványozási szerződés szabályozása a hatályos Polgári Törvénykönyvben

A hatályos Polgári Törvénykönyv rendszerében a szállítványozási szerződés a Hatodik Könyv Harmadik Részének XVI. címében, a megbízási típusú szerződések között kapott helyet, a bizományi, a közvetítői és a bizalmi vagyonezelési szerződések mellett.²¹ E kodifikációs megoldás kifejezésre juttatja a Kt.-hez hasonlatos szabályozási koncepciót, amely a szállítványozást önállósult, ugyanakkor szerkezetileg és funkcionálisan a megbízáson alapuló bizományhoz közel álló, nevesített szerződéstípusként kezeli.

A Ptk. meghatározása alapján a szállítványozási szerződés olyan kötelelem, amelynek alapján a szállítványozó saját nevében, de a megbízó javára vállalja a küldemény továbbításnak a megszervezésével összefüggő szerződések megkötését és jognyilatkozatok megtételét, míg a megbízót díjfizetési kötelezettség terheli.²²

A jogviszony alanyai tehát a megbízó és a szállítványozó, vagyis a szállítványozási szerződés alanyi körét a jogszabály különös megszorítás nélkül határozza meg. Ezáltal az általános magánjogi szabályok érvényesülnek, így mind a megbízói, mind a szállítványozói pozíciót természetes személyek, jogi személyek, valamint jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek egyaránt betölthetik.²³

A szerződés alanyainak meghatározása ugyanakkor a gyakorlatban mindkét szerződéses pozíció vonatkozásában vethet fel kérdéseket. A megbízói oldalon különösen problematikus lehet a tényleges megbízó és a költségek viselésére kötelezett személy elválasztása, amely a felelősségi és elszámolási viszonyok tisztázása szempontjából is jelentőséggel bír.²⁴ Ez a metódus azt jelenti, hogy a megbízó úgy ad megbízást a szállítványozó részére, hogy a szállítványozási díj, valamint a szállítványozás során fel-

21 Lásd hozzá: Ptk. XVI. Cím.

22 Ptk. 6:302. §

23 A kommentárirodalom utal arra, hogy a szállítványozási szakmai érdekképviseletek részéről többször felmerült az igény a tevékenység gyakorlásához szükséges minimumkövetelmények jogszabályi rögzítésére, ezek az egyeztetések azonban nem vezettek ez idáig kötelező erejű szabályozás kialakításához. Lásd hozzá: OSZTOVITS András: *A szállítványozási szerződés*. In: WELLMANN György: *Polgári Jog I-IV. - új Ptk. - Kommentár a gyakorlat számára, Jogkódex – interneten hozzáférhető jogtár Budapest, Az ORAC Kiadó Kft., Frissítve: 2025. január 15.*

24 [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unipub.lib.unicorvinus.hu/2830/1/CLP_201703.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unipub.lib.unicorvinus.hu/2830/1/CLP_201703.pdf) (2026. 01. 10.)

merülő egyéb költségek viselésére nem saját magát, hanem egy harmadik személyt jelöl meg kötelezettként.

A szállítmányozó alanyi oldala vonatkozásában a szerződéses fuvarozó és a tényleges fuvarozó elhatárolása okozhat problémákat. E distinkció a nemzetközi szállítmányozási gyakorlatban kikristályosodott szabályokban is megjelenik, amelyeket a Nemzetközi Szállítmányozók Szövetsége (röviden: FIATA) által közzétett általános szállítmányozási feltételek, a FIATA Modellszabályok²⁵ fogalom-meghatározásai is rögzítenek. E meghatározások alapján tényleges fuvarozónak minősül az a jogalany, amely a küldeményt saját fuvarszközével maga továbbítja²⁶, míg szerződéses fuvarozó az, aki – akár kifejezetten, akár ráutaló magatartással – fuvarozói felelősséget vállal anélkül, hogy a szállítást ténylegesen maga végezné.²⁷ A fogalmi elhatárolásból következik, hogy a gyakorlatban elsősorban a szállítmányozó és a szerződéses fuvarozó alanyi köre között alakulhat ki átfedés, amelyet alapvetően a kereskedelmi forgalom igényei hívtak életre. A szállítmányozók – különösen a jelentős tőkeerejű piaci szereplők – számára sok esetben gazdaságilag racionális döntés a fuvarozóra irányadó, szigorúbb felelősségi rendszer vállalása, amelynek többletköltségeit részben az emelkedő biztosítási díjak szállítmányozási díjban történő érvényesítésével háríthatják tovább megbízóikra.

Dogmatikailag a szállítmányozási szerződés vegyes karakterű ügyletnek minősül, amelyben ugyan megjelennek eredményhez közelítő elemek, a jogviszony meghatározó sajátossága azonban mégis a gondossági kötelelem elsődlegessége.²⁸ A szállítmányozó felelőssége alapvetően nem az áru rendeltetési helyre juttatására, hanem a rábízott feladatok szakszerű, körültekintő és a megbízó érdekeit szem előtt tartó megszervezésére terjed ki. Ebből következően a Ptk. rendszerében a fuvarozási és a bizományi szerződések szabályai bizonyos kérdésekben mögöttes jelleggel érvényesülnek.²⁹

Megjegyzést érdemel azonban, hogy a szállítmányozási szerződés modern alkalmazása számos új kihívással szembesül, ugyanis a digitalizáció, az elektronikus okmánykezelés, különösen az elektronikus fuvarlevelek, platformalapú logisztikai szolgáltatások és automatizált szerződéskötési

25 www.dbschenker.com/resource/blob/2287844/ea21ff0bdf6229a4e5f39d54b11e98e9/fiata-data.pdf (2025. 01. 09.)

26 FIATA Modellszabályok. Fogalmak. 2.3. pont.

27 Uo.

28 Ezt mutatják a dogmatikai előzmények és a hatályos szabályozás rendszertana is.

29 Ptk. 6:309. §

mechanizmusok elterjedése jelentősen gyorsította az ügyletkötési folyamatokat. Az olyan rendkívüli piaci zavarok, mint például világvármányok, geopolitikai konfliktusok vagy határzárak pedig a *vis maior* és az előrelátóság kérdéseit a szállítmányozási jogviszonyokban is előtérbe helyezték.

E kihívások kezelésében a nemzetközi áruforgalom területén jelentős szerepet töltenek be a kötelező erővel nem bíró, *soft law* jellegű dokumentumok. Ilyenek tekinthetőek különösen, az előbbieken említett, FIATA által kidolgozott modellszabályok, amelyek például a szerződés alanyainak meghatározásához és a felelősségi kérdések rendezéséhez nyújtanak iránymutatást, továbbá az UNIDROIT Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei³⁰ is, amelyek többek között, az általános szerződéses kötelezettségek értelmezését is segítik. Szintén e körbe sorolhatók a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által közzétett kereskedelmi szokványok és ajánlások,³¹ amelyek a határon átnyúló ügyletekben a felek jogainak és kötelezettségeinek egységesebb értelmezését támogatják.³²

E néhány dokumentum jól példázza, hogy a szállítmányozási szerződés szabályozása napjainkban olyan összetett normatív környezetben érvényesül, amelyben a nemzeti magánjogi kereteket egyre hangsúlyosabban egészítik ki a nemzetközi kereskedelmi gyakorlatban kialakult, iránymutató jellegű szabályrendszerek. Így a jogszabályi környezet következetes értelmezése a jogalkalmazás és a jogtudomány részéről egyaránt fokozott dogmatikai érzékenységet igényel.

3. Eltérések a felelősségi konstrukciókban

3.1. A szállítmányozó felelőssége a Kt. szabályai alapján

Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk a szállítmányozó felelősségi rendszerét következetesen a gondossági kötelekre építi. A jogszabály kifejezetten

30 <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Hungarian-bl.pdf> (2025. 01. 08.)

31 Lásd hozzá: <https://www.dhl.com/hu-hu/home/freight/europai-kozuti-es-vasuti-szallitas-sugokozpont/incoterms-2020-szabalyok.html> (2025. 12. 27.)

32 E vonatkozásban megjegyzést érdemel a Kúria BH 2018.2.47. sz. ítélete, amely kimondta, hogy az INCOTERMS szokványokra utalással kötött nemzetközi szállítmányozási szerződés esetén vizsgálni kell a feleket a szerződés alapján terhelő kötelezettségek meghatározásánál a kikötött paritást is. Ha nem a szállítmányozó végez fuvarozási tevékenységet, a felelősségére a gondossági kötelekre irányadó szabályok alkalmazandók.

kimondta, hogy a szállítmányozó felelősséggel tartozik mindazon károkkért, amelyek az áruk átvétele és megőrzése, a fuvarozók és közvetett szállítmányozók megválasztása, valamint általában a szállítmányozási tevékenység eszközlése során keletkeznek, amennyiben nem a 'rendes kereskedő gondosságával' jár el.³³ E felelősségi alakzat sajátos vonása, hogy a gondos eljárást a szállítmányozónak kell bizonyítania, vagyis a bizonyítási teher e körben megfordul. Ez a metódus a kereskedelmi jogra jellemző, szigorúbb felelősségi konstrukciót tükröz.

A 'rendes kereskedő gondossága' fogalmának tartalmát a korabeli jogirodalom részletesen kibontotta.³⁴ Apáthy István meghatározása szerint ez nem absztrakt mérce, hanem olyan gondosság, „amellyel a kereskedő a foglalkozása gyakorlása körében eljárni szokott, s amellyel, ha rendes akar lenni, eljárnia kell.”³⁵ A szerző hangsúlyozza, hogy a 'rendes kereskedő' fogalma nem szűkíthető le a társadalmi értelemben vett kereskedőkre: a törvény kereskedőnek tekinti mindazokat, akiknek ügyletei általában kereskedelmi ügyleteknek minősülnek, így adott esetben a fuvarozót, vendéglőst, iparost vagy más, kereskedői jelleggel fellépő személyt is. Ennek megfelelően a gondosság mértékét mindig az adott ügylet természetete és az érintett foglalkozási kör sajátosságai szerint kell meghatározni, vagyis a szállítmányozótól olyan gondosság várható el, amelyet egy rendes szállítmányozó hasonló körülmények között tanúsítana.

Ehhez kapcsolódóan szemléletes jogeset olvasható az Ügyvédek Lapjának egy 1899-ben megjelent számában.³⁶ A történeti tényállás szerint, a felek között nem volt vita abban, hogy az alperes, mint szállítmányozó 1898. február 9-én és 10-én Fiumében összesen négy vagon bort adott fel vasúti szállításra a felperes címére. Az egyik megbízó utasítására az alperes február 10-én feladói minőségben elrendelte, hogy a vasút a február 9-én

33 Kt. 385. §

34 HOFF György, a Jogtudományi Közlönyben, 1932-ben megjelent tanulmányában a rendes kereskedő gondosságával kapcsolatos felelősség kritikáját fogalmazta meg. Kifejtette, hogy a törvényi értelemben vett kereskedő lehet például szatócs, biztosító, bankár vagy könyvkiadó, de altruista részvénytársaság vagy szövetkezet is. Következésképpen legális értelemben vett rendes kereskedő típus nem valósult meg. A rendes kereskedő gondosságát pedig ebben az értelemben tartalmatlan és erőszakolt absztrakciónak tekintette. Lásd hozzá: HOFF György: A rendes kereskedő gondossága. *Jogtudományi Közlöny*, 1932/42, 247.

35 APÁTHY i. m. 372.

36 Jogesetek. *Ügyvédek lapja: Melléklet az „Ügyvédek lapja” 19. számához*, 1899, 16 (19), 3.

feladott két vagon bort ne adja ki a címzettnek. A vasút azonban tévedésből nem ezt, hanem a február 10-én feladott küldeményt tartotta vissza, és amikor február 23-án azt kiadta a felperesnek, a visszatartás miatt raktári díjat számított fel. Az elsőfokú bíróság az alperest kötelezte e raktári díj megtérítésére arra hivatkozva, hogy a szállítmányozó a fuvarozók eljárásáért felelősséggel tartozik. A másodfokú bíróság döntése alapján azonban ez az ítélet anyagi jogszabályt sértett.

Az indokolásban kifejtésre került, hogy a szállítmányozási szerződés nem a szállítványozó és a címzett, hanem a szállítványozó és a megbízó között jön létre. A címzett és a szállítványozó között jogviszony nem keletkezik, ezért a címzett a szállítványozóval szemben önálló kereseti joggal nem rendelkezik. A felperes ilyen jogcímet nem is állított, így keresete már ezen oknál fogva alaptalan. A raktári díj nem az alperes, hanem a vasút alkalmazottainak tévedéséből keletkezett, és nem volt bizonyított az sem, hogy a felek a fuvarozási költségeket előre, meghatározott összegben rögzítették volna. Enélkül a szállítványozó nem felelt közvetlenül a fuvarozó eljárásáért. Az alperes továbbá a rendes kereskedő gondosságával járt el, amikor a szállítást a vasútra bízta, és a megbízó utólagos rendelkezését közölte. Végül tévesnek tekintette a bíróság az elsőfokú álláspontot is, amely szerint a vasúttal szemben kizárólag az alperes léphetne fel igényel. A jogszabályok alapján a címzett jogosult volt a fuvarozási szerződésből eredő, így az áru jogtalan visszatartásából származó igények érvényesítésére. Mindezekre tekintettel, az elsőfokú bíróság ítélete megváltoztatásra került, a felperes keresetét el kellett utasítani, és őt kellett kötelezni a per- és felülvizsgálati költségek viselésére.³⁷

A Kt. szabályai alapján a szállítványozó felelőssége lényeges változáson megy keresztül abban az esetben, ha a felek a fuvarozási költségeket előre, egy összegben állapítják meg.³⁸ Ilyenkor – eltérő megállapodás hiányában – a szállítványozó egyenes felelősséggel tartozik a tovaküldést ténylegesen végző fuvarozók és közvetett szállítványozók eljárásáért is, akkor is, ha e közreműködőket nem maga választotta ki.³⁹ Apáthy e szigorúbb felelősségi alakzat indokát abban látja, hogy az átalányban megállapított költségek esetén a szállítványozó jogosult a továbbítás legolcsóbb módját választani, ami szükségképpen a kockázatok növekedésével járhat, ezért indokolt a

37 Uo.

38 Kt. 385. § (2) bekezdés.

39 Kt. 385. §

fokozott felelősség terhe alá vonása.⁴⁰ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy e felelősségi forma alkalmazásának elengedhetetlen feltétele az összes fuvarozási költség előzetes, átalányjellegű meghatározása, pusztán egyes költségtételek rögzítése nem elegendő. Mindemellett a törvény nem zárja ki, hogy a felek a szállítmányozó felelősségét szerződésükben eltérően rendezzék, amely esetben nem a törvényi szabály, hanem a felek megállapodása irányadó.

Külön szabályozást nyert a megbízói utasításokhoz való kötöttség kérdése is. Amennyiben a szállítmányozó a megbízó által kijelölt fuvarozási módtól vagy nemtől fontos ok nélkül eltér, a jogszabály alapján a vétlen balesetért is felelőssé válik.⁴¹ E felelősség alól kivételt kizárólag az az eset képez, ha a szállítmányozó bizonyítani tudja, hogy a kár a meghagyás pontos teljesítése mellett is bekövetkezett volna. Apáthy e kivételt méltányossági alapon indokolja, rámutatva arra, hogy nem igazolható a szállítmányozó felelősségre vonása olyan károkért, amelyek elkerülésére objektíve nem volt lehetősége.⁴²

Összegzésként megállapítható, hogy az 1875. évi XXXVII. törvénycikk a szállítmányozó felelőssége vonatkozásában főszabályként a 'rendes kereskedő gondosságára' vonatkozó mércét alkalmazott, amelyhez számos esetben kötődött gyakorlati értelmezési nehézség. A szabályozás egyszerre igyekezett biztosítani a megbízói érdekek fokozott védelmét – különösen a bizonyítási teher megfordításával és az átalánydíjas konstrukcióhoz kapcsolódó szigorúbb felelősséggel –, ugyanakkor teret engedett a kimentésnek és a felek szerződéses autonómiájának is.

3.2. A szállítmányozó felelőssége a hatályos Ptk. alapján

A szállítmányozó szerződésszegésért fennálló felelősségére főszabály szerint a Polgári Törvénykönyv általános szerződésszegési szabályai irányadók.⁴³ A jogalkotó ugyanakkor két olyan speciális tényállást nevesít, amelyek fennállása esetén a szállítmányozó nem e generális felelősségi rendszer szerint, hanem a fuvarozóra irányadó szabályok alapján felel.⁴⁴ Ezek közé tartozik egyrészt az az eset, amikor a szállítmányozó a küldeményt más megbízók

40 APÁTHY i. m. 372.

41 Kt. 386. §

42 APÁTHY i. m. 372.

43 Lásd hozzá: Ptk. X. Cím.

44 Ptk. Ptk. 6:307. §

küldeményeivel együtt, azonos fuvarozási eszközzel továbbíttatja, és a kár e körülményre vezethető vissza, másrészt pedig az, ha a szállítványozó birtokában lévő küldemény elvész vagy megsérül.⁴⁵

Az elsőként említett eset a gyűjtőforgalomban történő továbbítás tényállása.⁴⁶ E körben hangsúlyozandó, hogy a szállítványozó fuvarozói felelőssége nem pusztán azért áll fenn, mert a továbbítás gyűjtőforgalomban történt, hanem kizárólag azokért a károkért, amelyek oksági kapcsolatban állnak a gyűjtőtovábbítás tényével. A gyűjtőforgalom alkalmazása gazdasági előnyökkel járhat a szállítványozó számára, mivel a különböző megbízók küldeményeinek egy fuvarszközön történő továbbítása révén a kapacitáskihasználás javul, ami rendszerint a fuvar költségek csökkenésében realizálódik. Ezzel párhuzamosan azonban a kockázatok is növekednek, különösen annak a veszélye, hogy az egyik küldemény a másikban kárt okoz. Ez tipikusan árukár formájában jelentkezik, de nem kizárt az sem, hogy az egyik küldeményhez kapcsolódó vámeljárás elhúzódnása miatt a másik megbízó küldeményének kiszolgáltatása késedelmet szenved, amely esetben a késedelemből eredő kár szintén a gyűjtőtovábbítással hozható okozati összefüggésbe.⁴⁷ A Ptk. e felelősségi konstrukciója azon megfontoláson alapul, hogy a gyűjtőforgalomból származó gazdasági előnyök a szállítványozónál csapódnak le, ezért indokolt, hogy az ezzel együtt járó többletkockázatot is ő viselje.

A fuvarozói felelősség másik esete akkor valósul meg, ha a szállítványozó birtokában lévő küldemény elvész vagy megrongálódik. Ilyenkor a szállítványozó felelőssége a *custodia* elvén alapul,⁴⁸ amely szerint a küldemény tényleges birtokban tartása önmagában megalapozza a fokozott helytállási kötelezettséget, hasonlóan ahhoz, ahogyan a ténylegesen fuvarozást végző fuvarozó felelőssége is fennáll.⁴⁹ A jogpolitikai indok ebben az esetben az, hogy a küldemény feletti tényleges rendelkezési hatalom a kármegelőzés és kockázatkezelés lehetőségét is a szállítványozó kezébe adja. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a szállítványozó felelőssége nem korlátlan. A Ptk. kimondja, hogy abban az esetben, ha a megbízó külföldi, a szállítványozó által fizetendő kártérítés mértéke nem lehet

45 Ptk. 6:307. §

46 Lásd hozzá: MKIK VB/17049.

47 Lásd hozzá: BH 1975.6.284.sz. ítélet elvi tartalmát: A szállítványozó a gyűjtőforgalomban a küldeményt éri kárért fuvarozó módjára akkor felel, ha azt a megbízó dolgaival együtt szállított más dolgok okozták.

48 [https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/urbannagy_szilvia__a_szallitmanyozoi_felelosseg_uj_ptk\[jogi_forum\].pdf](https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/urbannagy_szilvia__a_szallitmanyozoi_felelosseg_uj_ptk[jogi_forum].pdf) (2026. 01. 02.)

49 Uo.

magasabb, mint a megbízó államának joga szerint fizethető legmagasabb kártérítési összeg.⁵⁰

Amennyiben sem gyűjtőforgalomban történő továbbításról nincs szó, sem pedig a szállítmányozó birtokában nem állt a küldemény, ezekben az esetekben tehát a szállítmányozó nem fuvarozó módjára felel. Megjegyzést érdemel azonban, hogy kötelezettsége, hogy a megbízó igényeit a fuvarozóval és más közreműködőkkel szemben, a megbízó utasítása esetén a megbízó költségére és veszélyére érvényesítse. A szállítmányozó utasítás nélkül is köteles a megbízó jogainak megóvásához szükséges nyilatkozatokat megtenni.⁵¹

A szerződéses gyakorlatban ismert metódus az is, hogy a szállítmányozó – különösen üzleti megfontolások alapján – a megbízóval szemben *del credere* jellegű helytállást vállal. A nemzetközi gyakorlatban erre utal a FIATA Modellszabályok terminológiája is, amely e helyzetben a szállítmányozót szerződéses fuvarozóként kezeli, jóllehet a tényleges fuvarozást más közreműködő végzi.⁵²

4. Egyéb kérdések és következtetések

A szállítmányozási jogintézményhez kapcsolódó egyéb kérdések körében már a történeti szabályozás is több olyan részletkérdést rendezett, amelyek a jogviszony kiegyensúlyozott működését szolgálták. Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk nemcsak a szállítmányozói díj jogintézményét ismerte el önállóan, hanem nevesítette a szállítmányozót megillető belépési jogot, valamint – a mai szabályozáshoz képest szélesebb körben – a zálogjogot is, ezzel biztosítva a szállítmányozó követeléseinek hatékony fedezetét.⁵³ A kereskedelmi törvény emellett az általános elévülési időtől eltérő, rövidebb határidőt állapított meg a szállítmányozási jogviszonyból eredő igények érvényesítésére: a szállítmányozóval szemben az áru teljes vagy részleges elvesztése, megsérülése vagy késedelmes kiszolgáltatása miatt támasztható keresetek egy év alatt évültek el.⁵⁴

Ez a megoldás lényegében változatlan formában él tovább a hatályos Polgári Törvénykönyvben is. A Ptk. 6:306. §-a szerint a szállítmányozási

50 Ptk. 6:307. § (2) bekezdés.

51 Ptk. 6:303. §

52 FIATA Szállítmányozási Szerződésre vonatkozó Modellszabályok. 2.3. pont.

53 Lásd hozzá: Kt. 388-389. §

54 Kt. 390. §

szerződésből fakadó igények – a szándékosan vagy súlyos gondatlansággal okozott károk kivételével – egyéves elévülési idő alá esnek. Az egységes, rövid elévülési határidő mögött az a jogpolitikai megfontolás húzódik meg, hogy a szállítmányozási és fuvarozási jogviszonyokban a bizonyítási eszközök gyorsan elavulnak, az áruk mozgása pedig fokozott jobbiztonságot és gyors igényérvényesítést követel meg. A történeti és a hatályos szabályozás e ponton tehát világos kontinuitást mutat.

Mindezekkel párhuzamosan azonban a szállítmányozási tevékenység tényleges tartalma jelentősen átalakult. A modern szállítmányozó a gyakorlatban már nem pusztán az áru továbbításának megszervezőjeként jelenik meg, hanem komplex logisztikai integrátorként működik. Tevékenysége tipikusan kiterjed a raktározásra, a vámkezelésre, a csomagolás megszervezésére, a digitális nyomon követési rendszerek működtetésére, a multimodális útvonaltervezésre, valamint egyre gyakrabban platformalapú logisztikai szolgáltatások nyújtására is.⁵⁵ E funkciók összessége már nem írható le maradéktalanul a klasszikus szállítmányozási szerződés hagyományos fogalmi keretei között, amelynek következménye, hogy a Ptk. normatív tartalma kifejezetten szűknek tekinthető.

E folyamat fényében különösen szembeötlő, hogy az 1875. évi XXXVII. törvénycikk szabályozása – történeti korlátai ellenére – meglepően koherens és előremutató rendszert alkotott. A Kt. a szállítmányozási jogviszony lényegi kérdéseit világosan, dogmatikailag következetesen és a forgalmi érdekeket szem előtt tartva rendezte, oly módon, hogy alapelvei és megoldásai jelentős részben ma is alkalmazhatók. Csupán néhány példával élve, az utalószabályok, a felelősségi rendszer szabályai, a biztosítéki jogok széles köre, valamint az egységes, rövid elévülési idő mind azt mutatják, hogy a kereskedelmi törvény a szállítmányozást már a maga korában is komplex, kockázatokkal terhelt szolgáltatásként értelmezte. E tekintetben a Kt. nemcsak történeti előzményként, hanem jogdogmatikai mérceként is értékelhető, amelyhez a modern szabályozás, nyilvánvalóan eltérő gazdasági és technológiai környezetben továbbra is viszonyítási pontként kapcsolódik.

55 <https://logisztikaitrendek.hu/wp-content/uploads/2015/06/A-logisztika-kih%C3%ADv%C3%A1sai-a-21.-sz%C3%A1zadban.pdf> (2026. 01. 03.)

KÖZRAKTÁRI ÜGYLET – KÖZRAKTÁRI JEGY

SZABÁLYOZÁS A KERESKEDELMI TÖRVÉNYTŐL NAPJAINKIG

HARSÁNYI GYÖNGYI

címzetes egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt

A Kereskedelmi törvény a XIX. század magyar jogalkotásának egyik legkiemelkedőbb alkotása, amely máig hatást gyakorol jogrendszerünkre, ezen belül a polgári jog és a kereskedelmi jog jogforrásaira. A máig fennálló hatás leginkább közraktári ügylet és a közraktári jegy szabályaira igaz. A Kereskedelmi törvény e jogintézményeire vonatkozó normákat ugyanis a II. világháborút követően nem deregularizálták, hanem hatályban voltak egészen 1996-ig. Bár e szabályokat 1945 és 1985 között a gyakorlatban nem alkalmazták, jogrendszerünk részét képezték. 1985-ben, amikor a gazdasági szükségszerűség ismét kikényszerítette a közraktározás újraindítását, nagyon hasznos volt, hogy van vonatkozó hatályos jogi szabályozás, és bár a közraktári ügylet és a közraktári jegy normái bő százévesek voltak, képesek voltak arra, hogy már a rendszerváltás előtt hozzájáruljanak a közraktári tevékenység (ismételt) kialakulásához hazánkban. A közraktározás modern szabályozására végül az 1996. évi XLVIII. törvényben került sor. Ez a jogszabály részben magába olvasztja, részben pedig hatályon kívül helyezi a Kereskedelmi törvény 1876-tól hatályban lévő, közraktározást szabályozó normáit.

Kulcsszavak: közraktár, közraktári ügylet, közraktári jegy, közraktári tevékenység, letét

WAREHOUSE CONTRACT – WAREHOUSE WARRANT

Regulation from the Commercial Code to the Present Day

Abstract

The Commercial Code is one of the most outstanding pieces of Hungarian legislation of the 19th century, which continues to influence our legal system

DOI szám: <https://doi.org/10.55194/GI.2026.1-2.8>

175

to this day, including the sources of civil and commercial law. Its continuing influence is most evident in the rules governing public warehousing transactions and public warehouse receipts. The provisions of the Commercial Code relating to these legal institutions were not deregulated after World War II, but remained in force until 1996. Although these norms were not applied in practice between 1945 and 1985, they were part of our legal system. In 1985, when economic necessity forced the resumption of public warehousing, it was very useful to have relevant legal regulations in force, and although the norms governing public warehousing transactions and public warehousing certificates were over a hundred years old, they were able to contribute to the (re)emergence of public warehousing in Hungary even before the change of regime. The modern regulation of public warehousing was finally enacted in Act XLVIII of 1996. This legislation partly incorporates and partly repeals the provisions of the Commercial Code regulating public warehousing, which had been in force since 1876.

Keywords: public warehouse, public warehousing transaction, public warehousing ticket, public warehousing activity, deposit

Bevezetés

Jelen tanulmányomban a Kereskedelmi törvény egyik különösen jelentős jogintézményének, a közraktározásnak a bemutatására kerül sor, melynek szabályai két jogterületet, a szerződés- és az értékpapírszabályokat kapcsolják össze a közraktári ügylet és a közraktári jegy szabályegységében. A bemutatás jelen esetben csakis a Kereskedelmi törvényben rögzített szabályokra és azok mai megfelelőjére terjed ki oly módon, hogy pontosan idézem az eredeti Kereskedelmi törvény vonatkozó paragrafusait a korabeli kifejezésekkel és helyesírással, majd bemutatom, hogy az adott szabály hogyan jelenik meg a hatályos Közraktári törvényben.

1. A közraktározás és szabályozásának történeti gyökerei

Magyarország a közraktározás intézményének kialakításában nem töltött be úttörő szerepet, mivel csak az 1880-as években létesült az első közraktár. Ez több, mint kétszáz éves késedelmet jelent a közraktárak európai és amerikai megjelenéséhez képest. A legrégebbi közraktár ugyanis 1660-ban Londonban keletkezett, melynek mintájára 1664-ben Franciaországban

Colbert is próbálkozott közraktárak létesítésével. Tény azonban, hogy a mai értelemben vett közraktárak csak a XVIII. század elején alakultak ki Angliában, mivel a liverpooli dokkok azok, amelyek vitathatatlanul a mai közraktárak őseinek számítanak.

Hazánkban tehát csak a XIX. második felében indultak el azok a kezdeti lépések, amelyek következtében az 1881-ben ténylegesen létrejött az első közraktár Budapesten. „A közraktárak létesítésének első szószólója Magyarországon Maygráber Ágoston volt, aki nemcsak a közraktárügy eszméjét karolta fel, hanem Magyarország egész ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági életének minden ágát fejleszteni kívánta.”¹ Maygráber nemcsak a közraktárak létrehozásának – a nyugati példák által mutatott előnyei által igazolt – szükségességét ismerte fel, hanem azt a tényt is, hogy a közraktárak hatékony működéséhez a bankrendszer átalakítása és a hitelviszonyok fejlesztése is elengedhetetlen. Ha a közraktárak kialakításában és elterjesztésében Nyugat-Európát nem is tudtuk megelőzni, a közraktározás magas szintű jogi szabályozásában azonban igen. „Európában a magyar Kereskedelmi törvény (továbbiakban Kt.) volt az első, amely a közraktári ügyletet kereskedelmi ügyletként definiálta és szabályozta.”² A Kt. megfogalmazása szerint „Azon vállalat, amely áruk elhelyezésével és közraktári jegyek kibocsátásával foglalkozik, közraktárnak tekintetik.”³ A közraktározás előnyeit pedig Apáthy István akként foglalta össze, hogy „a kereskedő a raktárban elhelyezett árukat vagy a közraktárban tartott nyilvános árverés útján, vagy az árujegy egyszerű átruházásával eladta, a zálogjegy segítségével pedig addig is, míg alkalmas vevőt talált, áruira szükséges előleget felvette, ekként lehetővé vált a raktárban elhelyezett árukat forgalomképessé, a hitel érdekében mozgékonytá tenni.”⁴

Az 1875. évi XXXVII. tc.⁵ nemcsak azért volt kiemelkedő jelentőségű, mert megelőzte a hasonló tárgyú európai jogalkotást, hanem azért is, mert megelőzte az első magyar közraktár megnyitását is. Így 1881-ben az első magyar közraktár már biztos jogi – de még nem teljesen biztos gazdasági – hátteret tudhatott maga mögött.

1 SZÁSZ Sándor: A közraktározás története. *Kereskedelmi Jogi Értesítő*, 1994/7-8, 5.

2 KELÉNYI Zsuzsanna: A közraktározás hazai jogszabályi háttere. *Kereskedelmi Jogi Értesítő*, 1994/7-8, 7.

3 Kt. 435. §.

4 APÁTHY István: *Kereskedelmi jog a magyar Kereskedelmi törvény alapján*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1876.

5 Kereskedelmi törvény (Kt.) 6. fejezet 435-452. §

A Kt. közraktározási ügyletet szabályozó rendelkezései nemcsak a közraktárak létrehozásához biztosítottak stabil alapokat, de a későbbiekben ezen intézmények elterjedéséhez és működéséhez is.⁶ E szabályok olyannyira 'erősek', időtállóak voltak, hogy több mint száz évig hatályban maradtak. E hosszú távú hatályosság során mintegy negyven évig nem működött hazánkban a közraktározás intézménye. „A közraktározás fogalma ugyan megmaradt, de elsősorban stratégiai célokat szolgáló raktározás, illetve az állami tartalékgazdálkodás intézményeként funkcionált.”⁷

A gazdasági hátteret tekintve a közraktárak kialakulása szoros kapcsolatban volt a bankrendszerrel, hiszen az első közraktárak kivétel nélkül bankok által létrehozott, bankok tulajdonában lévő közraktárak voltak. Emellett pedig az árutózsde létrehozása és megerősödése gyakorolt jelentős hatást a közraktárak működésére. Ez a helyzet így maradt a II. világháborúig.

A közraktárak intézményének kialakítását minden korszakban gazdasági szükségyszerűség kényszerítette ki. Így volt ez a XIX. században, és így volt a XX. század második felében is, amikor a gazdasági fejlődés, illetve a raktárkapacitás hiánya kikényszerítette a közraktárak ismételt létrehozását, mivel ez a raktározási tevékenység leggazdaságosabb formája.⁸ A közraktározási tevékenységet szerződési keretbe foglaló közraktári ügylet újbóli megjelenése, és e viszonyok jogi szabályozása nem volt zökkenőmentes. A 80-as évektől a szabályozás igen sajátosan alakult. A közraktározást „egy százhusz éves, más korok más viszonyaira megteremtett törvény szabályozta néhány öt-hat éves múltra visszatekintő miniszteri rendelettel karöltve – e két „jogszabálykorosztály” kényszerű együttes működéséből adódóan – nehézkesen és rapszodikusan.”⁹ Ennek a helyzetnek vetett véget a modern közraktári jogszabály, a 1996. évi XLVIII. számú törvény (a továbbiakban: Közr.tv.) megalkotása.¹⁰

6 Magyarországon a II. világháború előtt összesen 204 közraktár, illetve közraktár jellegű tárház működött. SZÁSZ i. m. 5.

7 BÉCSI Krisztina – CSŐKE Andrea – GYENGE Magdolna – MÁTYUS Imre: *A közraktározás*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996, 13.

8 SZÁSZ i. m. 5.

9 HARSÁNYI Gyöngyi: A közraktári szerződés vegyes szerződés jellege. *Gazdaság és Jog*, 1996/3, 13.

10 A történeti rész bővebb kidolgozását lásd: HARSÁNYI Gyöngyi: A logisztika és a kereskedelmi jog intézményeinek kapcsolódási pontjai a közraktározási jogviszony körében. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/4, 203–208.

2. Közraktári ügylet-közraktári szerződés

A továbbiakban összehasonlítom a közraktári ügylet eredeti – Kt.-ben rögzített – szabályait a jelenleg hatályos törvényben foglalt azonos tartalmú normákkal.

Jogforrások tehát a Kereskedelmi törvény Hatodik cím 434. §-452. § és a közraktározásról szóló 1996. évi XLVIII. törvény (melynek mögöttes szabálya a Ptk. letéti szerződésre vonatkozó szabályai).

„Kt. 434. § Azon vállalat, mely árúk elhelyezésével és közraktári jegyek kibocsátásával foglalkozik, közraktárnak tekintetik.

Kt. 435. § Közraktárokat úgy egyesek, mint társaságok nyithatnak; kötelesek azonban ebbeli szándékukat a cégbejegyzésre nézve illetékes törvényszéknél bejelenteni, s legalább fél millió forintnyi tényleges alaptőkét kimutatni. Az alaptőke a jelen címben kijelölt ügyleteken kívül másra nem fordítható. Az alaptőke kimutatása előtt sem az üzlet megkezdésének, sem a vállalat bejegyzésének helye nem lehet.”

A Kt. a szabályozást a közraktár, mint jogalany meghatározásával kezdi, és így jár el a hatályos szabályozás is. A közraktár olyan részvénytársaság vagy külföldi székhelyű vállalkozás magyarországi fióktelepe, amelynél árut közraktározás céljából szerződés alapján megőrzésre letétbe helyezhetnek.¹¹

Részvénytársasági forma esetén csak névre szóló részvényekből álló, legalább ötszáz millió forint alaptőkével rendelkező részvénytársaságként alakulhat. E szigorú törvényességi feltételeknek megfelelően alapított, és cégjegyzékbe bejegyzett közraktár, magát a közraktári tevékenységet csak akkor kezdheti meg, ha azt az illetékes ágazati miniszter, az állami felügyeletet ellátó Magyar Nemzeti Bank egyetértésével előzetesen engedélyezte, és a közraktárat nyilvántartásba vette. A közraktár, mint részvénytársaság tehát – a társasági jog szabályaitól eltérő módon – nem a cégbejegyzés, illetőleg a társaság keletkezésének időpontjától függően kezdheti meg a közraktározási tevékenység kifejtését. A közraktárnak, mint gazdasági társaságnak a jogi keletkezése a közraktározási tevékenység folytatása szempontjából nem elegendő feltétel. A közraktár – akkor is, ha a cégjegyzékbe már bejegyezték – csak a felügyelet engedélyének birtokában, és a felügyeleti nyilvántartásba vétel megtörténte után jogosult a közraktározási tevékenységet megkezdeni. (Ezt követően pedig a felügyelet szigorú ellenőrzése mellett jogosult e tevékenységet folytatni.)

11 Közr. tv. 1. §

A közraktári tevékenység pedig nem más, mint az áru közraktári szerződés alapján a törvényben meghatározott módon történő tárolása és őrzése, a közraktári jegy kibocsátása, valamint az áru kiszolgáltatása.

„Kt. 436. § A közraktárak az elhelyezés és kezelés végett elfogadott árúkra az érték két harmada erejéig előlegeket adhatnak.”

Ez a lehetőség ma is a közraktárak rendelkezésére áll, ugyanis jogosult a közraktár arra, hogy a közraktári jegy kiállítása után az áru értéke kétharmadának erejéig kölcsönt nyújtson a közraktári jegy birtokosa számára. A zálogkölcsön biztosítására a zálogjegyet a közraktárra kell ruházni (forgatni).

„Kt. 436. § (folyt.) Minden közraktári vállalat üzleti és díjszabályzatát koronként megállapítani és közzétenni tartozik. Ez utóbbinak magában kell foglalni azon díjak tételeit, melyek a vállalatnak az elhelyezésért s az azzal járó teendőikért fizetendőik.”

Ez a rendelkezés azonos módon került a hatályos jogforrásba is. „A közraktár üzleti és díjszabályzatot köteles készíteni és az ügyfélforgalom számára nyitva álló helyiségeiben közzétenni.”¹²

A közraktározási jogviszony közvetett tárgya az áru, amely magától értetődően csak ingó dolog lehet, mégpedig – a pénz és az értékpapír kivételével –, minden forgalomképes ingó dolog, amely a személy és a vagyonszükséglet, illetve a közraktárban letett más árukat nem veszélyeztet. E törvényi rendelkezéseket szem előtt tartva minden közraktár az üzletszabályzatában maga határozza meg, hogy saját lehetőségeihez, műszaki, tárgyi adottságaihoz mérten milyen áruk közraktározását vállalja. (Nyilvánvalóan más raktározási adottságok szükségesek gabona tárolásához, mások a hűtést, fagyasztást igénylő áruk tárolásához, és megint mások a műszaki cikkek tárolásához.)

A közraktározási szerződés tárgyi körét tehát – az általános törvényi tilalmak figyelembevételével – a közraktár üzletszabályzata határozza meg.¹³

„Kt. 437. § A vállalat minden kárért, mely a nála elhelyezett tárgyakban az átvételtől a kiszolgáltatásig elveszés, megromlás, megsérülés által történik, vagy az árúk késedelmes kiszolgáltatása által okoztatik, felelős, a mennyiben igazolni nem képes, hogy a kárt erőhatalom vagy a tárgyak természetes minősége (398. §.), vagy a begöngyölésnek kivülről fel nem

12 Közr. tv. 17. § (1) bek.

13 A szabályzatnak tartalmaznia kell többek között a raktározható áru körét, az áru közraktárban történő elhelyezésének, őrzésének, az áru kísérőokmányainak, a közraktári tevékenységből eredő és egyéb szolgáltatásoknak, az áru árverés útján történő értékesítésének szabályait, feltételeit, a közraktári tevékenységből eredő és az egyéb szolgáltatás után járó díjakat stb.

ismerhető hiányai, vagy a letéteményező avagy ennek emberei okozták.”

A jelenlegi felelősségi szabályok lényegében megegyeznek a Kt.-ben meghatározott rendelkezésekkel, azonban a mai jogforrás jóval árnyaltabban szabályoz. A jogalkotó a közraktár felelőssége tekintetében a klasszikus *custodia*-felelősség szabályait követi, mikor kimondja, hogy „a közraktár felel azért a kárért, amely a közraktározásra elhelyezett áruban az átvételtől a kiszolgáltatásig különösen a teljes vagy részleges elveszésből, megsemmisülésből, megromlásból vagy megsérülésből keletkezik, kivéve, ha a közraktár tevékenységi körén kívül eső elháríthatatlan ok miatt következett be.”

A közraktár felelőssége tehát a *vis maior*ig terjed, mivel egyedül a tevékenységi körén kívül eső elháríthatatlan ok miatt bekövetkezett kár esetén tudja kimenteni magát a felelősség alól.

A *vis maior* határáig terjedő, szigorú *custodia*-felelősség azonban csak a közraktári jegy új tulajdonosával szemben terheli a közraktárat. Az eredeti, első közraktári jegy birtokos, vagyis a letevő irányában megtérítési igénye támad bizonyos esetekben.

Ha a letett áruban keletkezett kár

- a) az áru belső tulajdonságából (természetes minőségéből),
- b) a csomagolás rejtett hiányosságából,
- c) a letevő, illetve a képviselőjében eljáró személy felróható magatartásából származik, az ezen okokból bekövetkezett károkért köteles helytállni a közraktári jegy új tulajdonosával szemben, azonban a közraktár a kár összegének megtérítését a letevőtől követelheti.

A közraktárat terheli annak bizonyítása, hogy a kárt a tevékenységi körén kívül eső elháríthatatlan ok okozta, a letevőt terheli annak bizonyítása, hogy a kár nem az áru belső tulajdonságaira vezethető vissza. A csomagolás hiányosságát a közraktár, azt, hogy a kár nem ennek következtében állott elő, a letevő köteles bizonyítani. A letevő köteles bizonyítani, hogy maga vagy képviselői úgy jártak el, ahogy az általában elvárható.

A közraktár szigorú felelőssége azonban időbelileg behatárolt, ugyanis a felelőssége megszűnik,

- ha a közraktári jegy lejárt, de a lejáratot követő három napon belül a zálogjegyen szereplő összeget nem fizetik ki, és a zálogjegybirtokos mégsem követeli a közraktárnál elhelyezett áru értékesítését és a vételárból történő kielégítést;
- ha a közraktári jegy lejárt és az árut a jegybirtokos a közraktár írásbeli felszólítása ellenére az értesítéstől számított 5 napon belül nem váltja ki.

Ilyen esetekben a közraktár az árut a közraktári jegy birtokosának kockázatára megbízás nélküli ügyvivőként őrizheti tovább, és a jogosult késedelmére vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.¹⁴

„Kt. 438. § A közraktári vállalatot, díjai tekintetében, a nála elhelyezett tárgyakra zálogjog illeti, mely a tulajdonos ellen elrendelt csőd esetében is hatályos.”

A közraktári díj biztosítására mindkét törvény zálogjogot alapít a közraktár javára, azonban, míg a Kt. egyszerű zálogjogot, addig a jelenlegi jogszabály privilégizált zálogjogot. E szerint privilégizált zálogjog illeti meg a közraktárat a nála elhelyezett árura nézve a meg nem fizetett közraktári díj, valamint a közraktár által nyújtott egyéb szolgáltatások díjai biztosítékául. Tekintettel arra, hogy ez a zálogjog privilégizált, a közraktár minden más zálogjogosultat, tehát a zálogjegybirtokost is megelőzi. A privilégizált helyzet nemcsak a zálogjogosulti körön belüli prioritást jelent, hanem azt is, hogy a közraktár bírósági út igénybevétele nélkül, a letett árunak a kereskedelmi forgalomban történő közvetlen értékesítése útján juthat hozzá az őt megillető díjakhoz.

3. Közraktári jegy

3.1. A közraktári jegy ismérvei

A Kt. a 434. § második bekezdésében már említi a közraktár jegyet, mint olyan okmányt, mely a forgalomban a közraktárilag elhelyezett áruk helyettesítésére szolgál, a részletes „értékpapírjogi” szabályok azonban később, a 439-442. §-ban kapnak helyet.

A hatályos hazai értékpapírjog osztályozási rendszerében a közraktári jegy a dologi jogi papírok vagy más néven árupapírok csoportjába tartozik. A közraktári jegy a közraktári szerződés alapján letétbe vett áruról kiállított, tulajdonjogot megtestesítő, rendelethez szóló értékpapír, mely a közraktár részéről az áru átvételének elismerését és a jegy birtokosa részére történő kiszolgáltatási kötelezettségét bizonyítja.

„Kt. 439. § A vállalat köteles a nála letett tárgyról közraktári jegyet kiállítani. E jegy, mely a vállalat által időrendben vezetett letéti könyv

14 A kárfelelősség kérdésének részletes kidolgozását lásd: HARSÁNYI Gyöngyi: *A károk megtérítésének sajátos szabályai a közraktári szerződés körében*. In: BARTA Judit – BARZÓ Tímea – CSÁK Csilla (szerk.): *Magyarázat a kártérítési jogról*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2018, 204–211.

szelvényrészét képezi, összefüggő, de egymástól elválasztható két részből, t. i. az árujegyből (cedule) és a zálogjegyből (warrant) áll.”

Ez a rendelkezés szó szerint megegyezik a Közr.tv. 24. § (1) bekezdésében foglaltakkal, miszerint „a közraktári jegy a közraktár által időrend és sorszám szerint vezetett letéti könyv szelvényrészét képezi, és a letéti könyvben maradó tőlappal azonos adatokat tartalmazó, összefüggő, de egymástól elválasztható két részből, az árujegyből és a zálogjegyből áll.”

„Kt. 440. § A közraktári jegy mindkét részének magában kell foglalni:

1. a közraktár megnevezését;
2. a letéti könyv sorszámát;
3. a letevő nevét és lakhelyét;
4. a letett tárgyak megjelölését és mennyiségét;
5. a kiállítás idejét, s a vállalat által meghatalmazott tisztviselő aláírását.”

A közraktári jegy kellékeit tekintve a Közraktári törvényben megtaláljuk a Kt.-ben előírt elemeket is, ugyanakkor a hatályos jogszabály jóval tágabban határozza meg a kógens tartalmi elemek körét, eszerint a közraktári jegy mindkét részének tartalmaznia kell:

- a közraktári jegy (árujegy-zálogjegy) elnevezését az okirat kiállításának nyelvén,
- a közraktár megnevezését,
- a letéti könyv sorszámát,
- a letevő nevét, székhelyét (lakhelyét)
- a letett áru megnevezését, mennyiségét, minőségét, értékét,
- a szerződésben kikötött közraktári díjból és a közraktári szerződésben kikötött egyéb szolgáltatások díjaiból fennálló követelés összegét,
- a közraktározás időtartamát, a lejárat pontos megjelölésével,
- a raktározás helyét (művi tárolás esetén ennek megjelölésével)
- a kiállítás keltét,
- a közraktár cégszerű aláírását.¹⁵

A felsorolt kellékek szigorú érvényességi kellékek. Ha ezek közül bármelyik hiányzik, az okirat nem minősül közraktári jegynek. A közraktár azonban e kötelező törvényességi kellékeken túlmenően, egyéb, általa fontosnak tartott adatokat is jogosult felvezetni a közraktári jegyre. Tehát a törvény a közraktári jegy, mint értékpapír tartalmi elemeinek csak az érvényességi minimumát írja elő.

15 Közr. tv. 24. § (2) bek.

3.2. A közraktári jegy átruházása

„Kt. 441. § A közraktári jegy átruházása úgy együttesen, mint különválasztva hátírat útján történhetik. Az áru- és zálogjegy együttes birtoka jogot ad a letett tárgyak feletti szabad rendelkezésre.”

A közraktári jegy korlátlanul forgalomképes értékpapír. A közraktári jegy vagy bármely részének átruházása forgatás útján történik. (Forgatás a közraktári jegy vagy egy részének az átruházása a jegy hátoldalára írt átruházó nyilatkozattal és az átruházó cégszerű aláírásával.) A közraktári jegy forgathatósága abszolút, hiszen nemcsak egybefüggően, hanem szétválasztva, a két rész mindegyike külön-külön is átruházható.

A közraktári jegy egybefüggően teljes és tehermentes tulajdonjogot testesít meg, az egybefüggő átruházás esetén tehát a közraktári jegy tulajdonosa az áru feletti rendelkezési jogot teljes egészében, tehermentes tulajdonjogként ruházza át. Az árujegy önmagában a közraktárban letett árun fennálló – zálogjog által – megterhelt tulajdonjogot testesít meg, és csak a zálogjegyen feltüntetett összeggel csökkentett értékkel rendelkezik.

Tehát ha valaki csak az árujegyet ruházza át, az az áru feletti rendelkezési jog átruházását jelenti ugyan, de zálogjoggal terhelt. Az árujegy ilyenkor a közraktárnak az áru kiszolgáltatására vonatkozó, a zálogjogviszony által korlátozott kötelezettségét testesíti meg. A zálogjegyen feltüntetett összeg megfizetésének elmaradása esetén a közraktárban elhelyezett árut elárverezik, és az árujegy birtokosa csak az árverési vételárnak a jogszabályban felsorolt összegek kiegyenlítése után esetleg fennmaradó részére jogosult.

„Kt. 441. § (folyt.) A zálogjegy magában véve a letett tárgyra zálogjogot ad a kölcsönösszeg és járulékai erejéig, ellenben az árujegy magában véve, a zálogjog által korlátozott rendelkezési jogot ad a birtokosnak.

Kt. 442. § Ha a zálogjegy külön ruháztatik át, az első hátíratnak következőket kell tartalmazni:

1. a kölcsönadó nevét és lakását;
2. a kölcsön adott összeget;
3. a kölcsön lejáratát idejét.

Ezen adatok az árujegyen is kitüntetendők.

Ezenfelül a zálogjegy első átruházása, az elősorolt adatokkal együtt, a vállalat letéti könyvébe bejegyzendő, s e bejegyzés úgy az áru- mint a zálogjegyen kitüntetendő. A bejegyzést a zálogjegy minden későbbi birtokosa is követelheti.”

A zálogjegy önmagában a zálogjegyen szereplő összeg iránti pénzkövetelést testesíti meg, és ennek fedezetéül zálogjogot biztosít birtokosának a közraktárban elhelyezett árun. Ha csak a zálogjegyet ruházzák át, az áru feletti tulajdonjog értelemszerűen nem száll át.

Abban az esetben, ha a közraktári jegy két része szétválik, a forgalomban külön életet kezd élni. Ha a zálogjegy forgatása külön történik, az első hátiratnak tartalmaznia kell:

- a) a kölcsönadó nevét, székhelyét, fizetési számlája számát;
- b) a kölcsön lejáratakor érvényesíthető határozott pénzösszeget, amely a kölcsön lejáratáig számított kamatot is tartalmazza;
- c) a kölcsön visszafizetése esedékességének napját (lejárat ideje);
- d) a kölcsönt felvevő első zálogjegyforgató nevét, székhelyét.¹⁶

Ezeket az adatokat és a zálogjegy első forgatását az árujegyre is és a letéti könyvbe is be kell jegyezni. A zálogjegy későbbi, többszöri forgatását már nem kötelező bejegyezni a letéti könyvbe, illetve rávezetni az árujegyre, azonban a bejegyzést a zálogjegy minden későbbi birtokosa is követelheti. A bejegyzés elmulasztásából eredő esetleges kárt a zálogjegy mindenkor birtokosa viseli.

A közraktári jegy birtokosa kölcsönt vehet fel akár kívülállótól, akár magától a közraktártól is, hiszen a közraktár a közraktári jegy kiállítása után az áru értéke kétharmadának erejéig kölcsönt nyújthat a közraktári jegy birtokosa részére.

3.3. A közraktári jegy érvényesítése

„Kt. 443. § A közraktár köteles úgy az áru-, mint a zálogjegy birtokosának megengedni, hogy ezek a letett tárgyakat bármikor megtekinthessék.

Kt. 444. § A közraktári vállalat a nála elhelyezett tárgyakat egyedül az áru- és zálogjegy visszaadása, illetőleg a zálogjegyet terhelő összeg és járulékai lefizetése mellett, köteles kiszolgáltatni.

Kt. 445. § Ha a különvált árujegy birtokosa a letett tárgyakat a közraktárból kivenni akarja, a zálogjegyet magához váltani tartozik.

A mennyiben azonban a zálogjegy birtokosa távol van, vagy ismeretlen, vagy ha a felek a visszafizetés feltételei iránt meg nem egyezhetnek, az árujegy birtokosának jogában áll a zálogösszeget járulékaival együtt a közraktárnál letenni. E jogával a közraktári jegy lejáratá előtt is élhet.”

¹⁶ Közr. tv. 27. § (1) bek.

A közraktári jegy birtokosa számára a közraktári ügylet az áru kiszolgáltatásának aktusával zárul, azaz ő átadja a közraktári jegyet – mind az árujegyet, mind a zálogjegyet – a közraktárnak, a közraktár pedig kiszolgáltatja neki az árut. (A közraktár – az értékpapír funkciókból következően – nem köteles vizsgálni a közraktári jegy hátiratainak valódiságát, csak azt, hogy az átruházások összefüggő láncolata igazolja-e a közraktári jegy birtokosát.) Ez a közraktári jogviszony megszűnésének ideális esete, azonban a gyakorlatban kissé bonyolódik a helyzet, ha a közraktári jegy nem összefüggően talál gazdára, hanem más az árujegy birtokosa és más a zálogjegy birtokos.

A különvált árujegy birtokosa csak úgy válthatja ki az árut a közraktárból, hogy a zálogjegyet magához váltja. Ha a zálogjegy birtokosa nem érhető el, ismeretlen, vagy a felek nem tudnak megegyezni, az árujegy birtokosa a zálogjegyen szereplő összeget a közraktárnál letétbe helyezheti és a közraktári díjat kifizetheti. Ebben, és csak ebben az esetben lesz köteles a közraktár az árut számára kiszolgáltatni.

Mivel a közraktári jegy zálogjegy részének leválasztása azt tanúsítja, hogy a közraktárban elhelyezett árut megterhelték, ebből következik, hogy az árujegy birtokos először is tehermentesíteni köteles a – tulajdonát képező – árukészletet. A zálogjegy magához váltása az áru tehermentesítését jelenti. A közraktár a nála letett összegről köteles az általa ismert utolsó zálogjegy birtokost két napon belül értesíteni a letétbehelyezésről. (Ezért célszerű tehát – még ha nincs is jogszabályi kötelezés – minden zálogjegy birtokosnak bejegyeztetni a zálogjegy forgatást a letéti könyvbe, mert ez megkönnyíti a tényleges zálogjegy jogosult gyors értesítését.) Ha a zálogjegy birtokos a zálogjegyet már továbbforgatta, további két napon belül köteles forgatmányosát tájékoztatni a közraktár értesítéséről, s ugyanez a kötelessége a zálogjegy összes további forgatójának. E kötelezettség elmulasztásával okozott kárért a zálogjegy forgatói felelősséggel tartoznak a zálogjegy birtokosnak.

A közraktári jegy birtokosának a jegy visszaadásán kívül kötelessége még megfizetni a közraktár részére a közraktári díjat, illetve a közraktár által teljesített szolgáltatások ellenértékét, kötelessége továbbá a különböző adó és illetékfizetési kötelezettségnek eleget tenni és csak ezt követően nyílik lehetősége az árut ténylegesen átvenni a közraktártól.

Abban az esetben, ha az árujegyet nem sikerül átruházni, közben pedig a zálogjegy lejár anélkül, hogy kifizették volna, ismét más eljárást kell követni.

„Kt. 446. § A mennyiben a zálogösszeg lejártakor le nem fizetik, a

zálogjegy birtokosa köteles e ténykörménynt, a visszkereset különbeni elvesztésének terhe alatt, az első forgatónál óvással megállapíttatni. Az óvás idejére és módjára nézve a váltótörvény határozatai szolgálnak irányadóul.

Kt. 447. § Ha a fizetés a lejáratától számítandó három nap alatt nem teljesíttetik, a zálogjegy birtokosának jogában áll a közraktárnál a letett tárgyakkal hiteles személy közbenjöttével nyilvános árverésen eladását s a vételárból kielégítését követelni. Ugyane jog illeti az első forgatót, ha ez a zálogjegyet beváltja, az árujegy birtokosa ellenében. A zálogjegy birtokosa, ha teljes kielégítést nyert, a zálogjegyet a közraktárnak visszaadni tartozik. A vételár feleslege az árujegy birtokosát illeti, s ha tartózkodása ismeretlen, az részére bírói letétbe helyezendő. A mennyiben a vételár a zálogjegyre adott összeget nem fedezi, a történt részletfizetés a zálogjegyre rávezettetik s ez a birtokosnak ismét visszaadatik.”

A zálogjegy érvényesítésére irányuló eljárás szabályozása is lényegében azonos a mai helyzettel. Abban teljes azonosság van, hogy a jogalkotó mindkét törvényben a zálogjog érvényesítésére a váltójog szabályait rendeli alkalmazni. Ha a zálogjegyen feltüntetett kölcsönösszeget lejáratkor nem fizetik ki a zálogjegy birtokosnak, az a lejárat napját követő második munkanap végéig ezt a tényt az első zálogjegyforgatónak a zálogjegyre vezetett elismerő nyilatkozatával vagy közjegyző előtt felvett óvással megállapíttathatja.

Az óvás felvétele úgy történik, hogy a zálogjegy birtokosa köteles a közjegyzővel az első, azaz a kölcsönt felvevő zálogjegyforgató székhelyére elmenni és a zálogjegyforgatót a fizetésre felhívni. Ha a fizetés nem történik meg a jelenlévő közjegyző ezt hitelesen, közjegyzői okirattal tanúsítja.

Az óvásnak tartalmaznia kell a zálogjegy szövegét a rajta lévő átruházó nyilatkozatokkal, az óvást kérő nevét, székhelyét, az óvatolt, vagyis annak megnevezését és székhelyét, aki ellen az óvást felveszik, továbbá az óvatolthoz intézett felszólítást, és az arra adott választ, vagy annak megjegyzését, hogy az óvatolt nem volt fellelhető, valamint a felszólításnak, illetve a felszólítás megkísérlésének idejét és helyét, végül a közjegyző aláírását és pecsétjét.

Ha a zálogjegy birtokos elmulasztja az óvás felvételét, ez azzal a hátránnyal jár számára, hogy elveszti visszkereseti jogát az őt megelőző forgatókkal szemben. Nem jár viszont az óvás elmulasztása az áru értékesítésének követelésére irányuló jogosultság elvesztésével. A zálogjegy első forgatója abban az esetben, ha az árujegyet is továbbforgatta, köteles az árujegy forgatmányosát két napon belül értesíteni a fizetési felszólításról. Ugyanez az értesítési kötelezettség terheli az árujegy továbbforgatóit is.

Ha a lejáratot követő három napon belül a zálogjegyen szereplő összeget a zálogjegy birtokosának nem fizetik ki, követelheti a közraktárnál elhelyezett áru értékesítését és a vételárból történő kielégítését. Az értékesítésre mindkét törvény lehetőséget ad, csak a módja eltérő, a Kt. ugyanis azonnal lehetőséget ad a nyilvános árverésre, míg a hatályos törvény szerint először az árutőzsdén kell megkísérelni az áru értékesítését, és csak ha hét egymást követő kereskedési napon nem alakul ki megfelelő árfolyam, akkor lehet nyilvános árverést tartani.

A zálogjegy birtokos követelése tehát sohasem irányulhat arra, hogy a közraktár az árut közvetlenül az ő számára kiszolgáltassa. A zálogjegy birtokos mindig csak pénzt követelhet, vagy fizetési felszólítást intézve az őt megelőző forgatóhoz, vagy az áru értékesítéséből befolyt összegből kielégítést követelve a közraktártól. A zálogjegy birtokos nemcsak a zálogjegyen szereplő összeget, hanem azzal egy sorban az óvás költségeinek megtérítését is követelheti. A zálogjegy birtokos követeléseinek kielégítése után köteles a zálogjegyet a közraktárnak átadni, amely azt érvényteleníti.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a közraktárnál elhelyezett áru kiszolgáltatására vonatkozó igénye csak annak van, aki birtokolja a közraktári jegy mindkét részét, illetve akinek az árujegy van a birtokában, de magához váltja a zálogjegyet, illetve letétbe helyezi a zálogjegyen felüntetett összeget és a közraktárnak egyéb jogcímen járó díjakat.

Ez összefügg a közraktári jegy árujegy része által megtestesített alanyi jog tartalmával. Az árujegy testesíti meg ugyanis a közraktárnál letett áru tulajdonjogát. Ez azt jelenti, hogy az árut csak az követelheti, akinél az árujegy van. A zálogjegy önmagában nem jogosít a letett áru követelésére, hiszen a zálogjegy csak a letett árura felvett kölcsönösszeg megfizetésére vonatkozó követelést testesíti meg. A zálogjegy birtokos tehát nem követelheti, hogy a közraktár szolgáltassa ki számára a letett árut, csak a kölcsönösszeg lejáratkori visszafizetését követelheti.

3.4. Visszkereseti jog

„Kt. 448. § A zálogjegy birtokosát, ha a letett tárgyakból teljes kielégítést nem nyert, a fedezetlen követelés erejéig, a forgatók ellenében visszkereseti jog illeti, melyre a váltótörvény határozatai szolgálnak irányadóul. A visszkereset ideje az árverés befejezésének napjától számítandó. E jog azonban elenyészik, ha a zálogjegy birtokosa a letett tárgyak elárverezését az óvás felvételétől számítandó harmincz nap alatt nem szorgalmazza.”

A közraktár az áru értékesítéséből befolyt összegből először saját – az árujegyre vezetett – díjkövetelését, másodsorban a zálogjegybirtokos követelését, harmadsorban a közraktár által teljesített egyéb szolgáltatásokért járó ellenértéket, végül az árujegybirtokos követelését elégíti ki. Természetesen nagyon gyakran előfordul, hogy az áruért kapott összeg messze nem fedezi ezeket a követeléseket. Erre az esetre a jogalkotó visszkereseti jog garantálásával igyekszik megoldást biztosítani.

A zálogjegy birtokosát az áru értékesítése után fennmaradó követelése erejéig a zálogjegyet őt megelőzően forgatókkal szemben visszkereseti jog illeti meg. Vele szemben az előző forgatók egyetemlegesen felelnek a kölcsönösszeg, a felmerült költségek és a kamatok teljes kiegyenlítéséért. A zálogjegybirtokos elveszti visszkereseti jogát, ha elmulasztotta az óvás felvételét, vagy az óvás felvétele megtörtént ugyan, de az óvás napjától számított 30 napon belül nem kezdeményezte az áru értékesítését. A zálogjegybirtokost a zálogjegy forgatóival szemben megillető visszkereseti jog elévül az óvás napjától számított egy év elteltével. A forgatóknak a többi forgató és az első zálogjegyforgatóval szembeni visszkereseti joga attól a naptól számított hat hónap elteltével évül el, amelyen a zálogbirtokos igényét kielégítették.

4. Értékesítési eljárás

„Kt. 449. § Ha a határozott időtartamra letett tárgyak a letéti idő elteltével, vagy a határozatlan időtartamra letett tárgyak a letételtől számítandó egy év alatt ki nem váltatnak, vagy ha a letett tárgyakat a letéti idő alatt megromlás veszélye fenyegeti, a közraktárnak jogában áll, a letevő előleges felszólítása után a letett tárgyakat hiteles személy közbenjöttével elárvereztetni, s magát követelésére nézve a vételárból kielégíteni. A vételárnak a vállalat követelését meghaladó része a zálogjegy birtokosának, a netaláni felesleg pedig a letevőnek vagy jogutódjának adatik ki. Ha akár az árujegy, akár a zálogjegy birtokosának tartózkodása ismeretlen, a vételárnak ezeket illető része birói letétbe helyezendő.”

Abban az esetben, ha a közraktárban elhelyezett árut a szerződés lejárata követően nem váltják ki, vagy az árut a szerződés fennállásának tartama alatt a megromlás veszélye fenyegeti, a közraktár jogosult a – a letevő előzetes értesítése emellett – az árut értékesíteni. Az áru értékesítése történhet a tőzsdén és történhet árverés útján. A közraktár akkor értékesítheti tőzsdén az árut, ha az megfelel a Budapesti Árutőzsde szabályzatában

foglalt feltételeknek. Ilyenkor a közraktári áruk kényszerértékesítésére vonatkozó szabályzat rendelkezései szerint folyik az értékesítés. Ha pedig az árutőzsdei forgalomban nem értékesíthető vagy hét egymást követő tőzsdei napon az értékesítés nem sikerült, akkor árverésre kerül az áru.

A közraktár saját jogosultsága alapján lefolytatott értékesítés esetén is a befolyt vételárból az alábbi kielégítési sorrendben kell a kifizetéseket eszközölni:

1. a közraktár közraktári jegyre vezetett díjkövetelése,
2. a zálogjegybirtokos követelése (ha a zálogjegybirtokos az óvást felvette, az ezzel összefüggésben keletkezett költségeit is érvényesítheti a kölcsönösszeg megfizetésére vonatkozó követelésével együtt, és azzal egy sorban),
3. a közraktárnak az egyéb szolgáltatásaiért járó ellenérték követelése,
4. az árujegybirtokos – mint az áru tulajdonosa – kapja a fennmaradó összeget.

„Kt. 450. § A közraktárban letett tárgyakra az áru- vagy zálogjegy birtokosának hitelezői sem biztosítást, sem végrehajtást nem vezethetnek.

Maga az áru-, illetőleg zálogjegy ugy biztosítás mint végrehajtás tárgya lehet.

Kt. 451. § Az áru- és zálogjegy birtokosát, a közraktárban letett tárgyak megsemmisülése, vagy megsérülése esetében, a biztosítási összegre ugyanazon igények illetik, melyekkel a letett tárgyak tekintetében bírt.”

A közraktározási tevékenységgel összefüggő biztosítási és végrehajtási kérdéseket a Kt. és a jelenlegi szabályok azonos elvi alapokon szabályozzák, de a hatályos szabályozás jóval részletesebb és szélesebb körű előírásokat tartalmaznak.

Azonos elvi alapnak minősül, hogy biztosítás és végrehajtás tárgya maga a közraktárban letett áru nem, hanem közraktári jegy lehet, utóbbi akár egybefüggően, akár külön-külön. Ez a speciális szabály a közraktári jegy birtokosának hitelezőire vonatkozik, amellyel összecseng az a jelenlegi előírás, hogy a közraktárba letett áru nem tartozik a közraktárnak a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló törvény szerinti vagyonába, illetve, hogy a közraktárba letett árut bírósági végrehajtás során sem lehet lefoglalni. Ezzel szemben az árujegyet és a zálogjegyet – mint értékpapírt – bírósági végrehajtás során le lehet foglalni, és a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló törvény szerinti vagyon megállapításánál is figyelembe kell

venni.¹⁷ Ami a biztosítást illeti, a közraktári tevékenység megkezdésének törvényi előfeltétele, hogy a közraktározás céljára szolgáló ingatlanok és a közraktárban betárazott árukban bekövetkezett károkra megfelelő fedezetet nyújtó vagyonbiztosítási szerződés álljon fenn. Ezeket kötheti a közraktár, a letevő és a közraktár jogszerű használatba adója egyaránt.¹⁸

5. A közraktározási jogiszony időtartama

Ebben a kérdésben a Kt. és a hatályos jogforrás alapvetően eltér. Míg a Kt. szerint mind határozott, mind határozatlan időre lehetett közraktári ügyletet kötni, addig a jelenlegi szabályozás csak határozott időtartamra enged ilyen szerződést kötni, és ezen belül is egy évben maximálja a jogviszony időtartamát, mely időtartamot meghosszabbítani sem lehet. A jogalkotó e szigorú kógens szabályokat valamelyest enyhíti, amikor lehetővé teszi a felek számára, hogy a szerződés lejártát követően – ha még mindig nem sikerült az áru túladni – új szerződést kössenek további egy évre. Ilyenkor azonban a korábbi szerződés alapján kiállított közraktári jegyet be kell vonni és érvényteleníteni kell. Az új szerződés alapján új értékpapír állítandó ki.

6. A közraktári jegy megsemmisítése

„Kt. 452. § Az elveszett áru- vagy zálogjegy megsemmisítésére nézve a váltótörvény határozatai szolgálnak irányadónak.

A megsemmisítési eljárás folyamatba tétele után a jegy birtokosa, ha kellő biztosítékot nyújt, a vállalatától egy másodlat kiállítását követelheti. A biztosíték mennyiségét, ha az iránt a felek meg nem egyezhetnek, a bíróság határozza meg. Ha az elveszett jegy semmisnek nyilvánított, a letett biztosíték visszaadandó.”

A hatályos szabályozás szerint a közraktári jegy vagy bármely részének elvesztése, megsemmisülése egyben a követelés megsemmisülését is jelenti, kivéve, ha a közraktári jegyet közjegyzői határozat semmissé nyilvánítja. Ebben az esetben a követelés a közraktári jegy nélkül is érvényesíthető.

A közraktári jegy vagy valamely részének elvesztése vagy megsemmisülése esetén a közraktár székhelye szerinti közjegyzőnél a jegy utolsó birtokosa, vagy az, akit a közraktári jegy alapján valamilyen jog illet, vagy kötelezettség terhel, kérheti a közraktári jegy megsemmisítését. A

17 Közr. tv. 38. §

18 Közr. tv. 40. §

megsemmisítési kérelemben meg kell jelölni a közraktári jegy lényeges tartalmát és valószínűsíteni kell a kérelmezési jogosultságot. A kérelem alapján a közjegyző a közraktár székhelye szerint illetékes törvényszék székhelyén működő járásbírósnál hirdetményt tesz közzé, melyben felhívja a közraktári jegy birtokosát, hogy az értékpapírt egy hónapon belül nála mutassa be. A hirdetménynek tartalmaznia kell a figyelmeztetést, hogy a bemutatás elmulasztása esetén a közraktári jegyet semmissé nyilvánítják. A hirdetmény kibocsátásáról egyidejűleg értesíteni kell a kérelmezőt, a közraktárat, az áru letevőjét, és a zálogjegy első birtokosát. Az áru és zálogjegy átruházói kötelesek az utánuk következő birtokosokat az értesítésről két napon belül tájékoztatni. Ha a hirdetményi idő alatt az értékpapírt nem mutatják be, a közjegyző a közraktári jegyet határozatban semmissé nyilvánítja.

Összegzés

Ennek a tanulmánynak egyfajta parallel összehasonlítás volt a célja. Annak kimutatása, hogy a Kereskedelmi törvényben 150 évvel ezelőtt megfogalmazott szabályok, hogy szólnak, hogyan jelennek meg az adott tárgyban megalkotott és hatályos jogforrásban. Az elemzés elvégzése után kijelenthetjük, hogy a Kt. közraktári ügyletre és közraktári jegyre vonatkozó rendelkezései annyira szakszerűek, annyira időtállóak, annyira jól ragadták meg a jogintézmény lényegét, hogy nem fogott rajtuk a kor, és a nyelvezet frissítését leszámítva lényegében azonosan kerülhettek be a modern kori Közraktári törvénybe. Ezt az is bizonyítja, hogy 1996-ig a Kt. eredeti szabályai voltak hatályban, és azok képesek voltak a közraktározási jogviszonyt szabályozni. A gyakorlati nehézségeket az okozta, hogy a Kt. nagyon szűken, csak a legfontosabb kérdéseket szabályozta. Márpedig száz évvel később a gazdasági viszonyok sokkal összetettebbek, sokkal bonyolultabbak lettek, olyan kérdések merültek fel a közraktározással összefüggésben, amelyre a Kt. értelemszerűen nem terjedhetett ki. Ez indokolta 1996-ban a modern Közraktári törvény megalkotását, amely a Kt. által meghatározott rendelkezéseket kevés változtatással átvehette, mert azok olyan lényegi kérdések, amelyek ma is érvényesek, viszont azokat ki kellett egészíteni, nagymértékben ki kellett bővíteni olyan normákkal, amely

képesek a modern piacgazdaság körülményei között működő közraktárak tevékenységét és viszonyait rendezni.¹⁹

19 A szerző jelen tanulmánynál részletesebben elemzi a közraktározási jogviszony jellemzőit az alábbi cikkekben:
HARSÁNYI Gyöngyi: A közraktári szerződés vegyes szerződés jellege. *Gazdaság és Jog*, 1996/3, 13–17.; HARSÁNYI Gyöngyi: *A közraktározási jogviszonyban érvényesülő letéti felelősség sajátos vonásai*. Sectio Juridica et Politica Tomus XXXV. Miskolc, Miskolc University Press, 2017, 248–265.; HARSÁNYI Gyöngyi: *Közraktározási szerződés*. In: HARSÁNYI Gyöngyi: *Az értékpapírok és befektetési ügyletek joga*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2018, 1–218.

VÁLTOZÓ SZÜLŐI SZEREPEK MAGYARORSZÁGON

VÁLTOZÓ SZÜLŐI SZEREPEK A MAI MAGYARORSZÁGON INTERDISZCIPLINÁRIS ÉS CIVIL SZERVEZETI MEGKÖZELÍTÉSBN

SZTÁRAY KÉZDY ÉVA
intézetvezető egyetemi docens (KRE BTK)

DRJENOVSKY ZSÓFIA
egyetemi docens (KRE BTK)

TÖRÖK EMŐKE
tanszékvezető egyetemi docens (KRE BTK)

Absztrakt

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán működő Családszociológiai Kutatócsoport a Kooperatív Doktori Program Család a társadalomban című alprogramjának keretében nagy érdeklődés mellett *Változó szülői szerepek a mai Magyarországon – interdiszciplináris és civil szervezeti megközelítésben* címmel 2025. október 29-én konferenciát rendezett a Károlyi-Csekonics Palota Szivarszobájában. A konferencián interdiszciplináris megközelítésben mutattuk be a szülői szerepek változásait és létező változatait, valamint 21. századi kihívásait. Az első szekcióban családszociológiai előadások hangzottak el, a másodikban a társtudományok (demográfia, jog, szociális munka és pszichológia) képviselői mutatták be, miként jelennek meg a szülői szerepek változásai saját kutatási területükön. Ezt követően kerekasztal-beszélgetés formájában családokkal foglalkozó egyházi és civil szervezetek képviselőivel vitattuk meg a kérdést. A tanulmány a konferencián elhangzott előadások és a kerekasztal-beszélgetésen megfogalmazott gondolatok összefoglalását tartalmazza.

Kulcsszavak: szülői szerepek, apai szerepek, lelkescsaládok, anyai kapuőrzés, ikergyermek, egyszülős családok, mozaikcsaládok

CHANGING PARENTAL ROLES IN CONTEMPORARY HUNGARY - FROM AN INTER-DISCIPLINARY AND CIVIL SOCIETY PERSPECTIVE

Abstract

The Family Sociology Research Group at the Faculty of Humanities and Social Sciences of Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary hosted a conference on 29 October 2025, titled Changing Parental Roles in Contemporary Hungary: An Interdisciplinary and Civil Society Approach. The conference was part of the subprogram Family in Society of the Cooperative Doctoral Program and attracted considerable interest. At the conference, we presented an interdisciplinary approach to the changes and existing variations in parental roles, as well as the challenges of the 21st century. The first section featured presentations on family sociology, while the second section featured representatives of related disciplines (demography, law, social work, and psychology) who presented how changes in parental roles manifest in their respective fields of research. This was followed by a roundtable discussion with representatives of church and civil society organisations working with families. The study contains the summary of the conference presentations and the roundtable discussion.

Keywords: parental roles, paternal roles, clergy families, maternal gate-keeping, twins, single-parent families, blended families

1. Bevezetés¹

A szülői szerepek átalakulásának vizsgálatakor ma már magától értetődő kiindulópontnak számít az a családszociológiai szakirodalomban és a közbeszédben egyaránt gyakran hivatkozott megállapítás, mely szerint az ún. tradicionális családi szerepfelfogásban az anya feladata a gondoskodás, így a gyermekek és a háztartás ellátása, valamint az érzelmi biztonság megteremtése, az apa pedig mint fő kenyérkereső a család anyagi biztonságáért felel.

Azonban a kenyérkereső apa és a gondoskodó anya komplementer szerepeire épülő, ma már egyértelműen tradicionálisnak nevezett családi modell egyrészt elterjedésekor, az iparosodás korában kifejezetten újszerű

1 A tanulmány a Kooperatív Doktori Program Család a társadalom alprogramjának keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium támogatásával készült.

volt, másrészt egyáltalán nem tekinthető olyan általános érvényűnek, mint ahogy ez a 21. századból visszatekintve tűnik.

Elsősorban a középosztályra jellemző polgári normaként jelent meg, azonban más társadalmi rétegek számára is követendő viszonyítási alapként működik a mai napig. Így inkább ideálkép, amelyhez képest a valóság sokkal színesebb, és folyamatosan változik. A családi szerepekkel kapcsolatos uralkodó norma is változóban van, és a létező családformák is változatos képet mutatnak.

A Kooperatív Doktori Program Család a társadalomban c. alprogramjának keretein belül megszervezett, interdiszciplináris konferenciánk tehát azt a célt tűzte ki, hogy a szülői szerepek változataiba több tudományterület megközelítéséből és a családokkal foglalkozó egyházi és civil szervezetek képviselőinek segítségével adjon bepillantást.

A Változó szülői szerepek Magyarországon – interdiszciplináris és civil szervezeti megközelítésben című konferenciát Prof. Dr. Rixer Ádám, a KRE Állam és Jogtudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanára, a *Család a társadalomban* alprogram vezetője nyitotta meg. Köszöntő beszédében elmondta, hogy a Kulturális és Innovációs Minisztérium által finanszírozott Kooperatív Doktori Programon belül a „Család a társadalomban” tématerület a program kiemelt projektje. A tématerület további kutatásaiban olyan témák jelennek meg, mint a családvédelem jogi és teológiai összefüggései, a család jogi szabályozásának szupranacionális összefüggései, a generációs vagyontörzser, az egészséges családi rendszert támogató egyéni és kapcsolati tényezők, család és munka egyensúlya, egészségügyi dolgozók konfliktusai.

A mai konferencia témájáról szólva Rixer Ádám személyes tapasztalatát megosztva elmondta, hogy korábban nem gondolta volna, hogy a Királyok első könyvében olvasható történet, ahol két nő is magáénak mondja ugyanazt a gyermeket, megelevenedhet a valóságban is. A személyes szakmai tapasztalattal illusztrált történet rávilágított arra, hogy a szülői szerepek értelmezése időnként a bibliai példázatokkal vetekszik. A megnyitó beszéd hangsúlyozta, hogy a szülői szerepek alakulása ma már korántsem olyan egyértelmű, mint néhány évtizeddel ezelőtt: a hagyományos minták elmosódtak, az intézményi keretek lazultak, és a bizonytalanság vált a családi működés egyik rendezőelvévé. E kontextusban különösen fontosnak nevezte a kutatócsoport munkáját, amely szükséges vállalkozás a jelenlegi, gyorsan változó társadalmi környezetben. A konferencia céljaként a fogalmi tisztázás előmozdítását, a további kutatási irányok

kijelölését és a szakmai együttműködések megerősítését jelölte meg, amelyhez a résztvevők interdiszciplináris tudása és a civil szervezetek gyakorlati tapasztalata biztos alapot kínál.

Sztáray Kézdy Éva, a Családszociológiai Kutatócsoport vezetőjének köszöntő beszéde után két egymást követő szekcióban került sor a szülői szerepek változásának tudományos megvitatására. Az első szekcióban családszociológiai előadások hangzottak el, a második szekció kinyitott a társtudományok felé: a demográfia, jog, szociális munka és pszichológia tudományának képviselői mutatták be, miként jelennek meg a szülői szerepek változásai saját kutatási területükön. Az ebédszünet után pedig egy panelbeszélgetés keretében családokkal foglalkozó egyházi és civil szervezetek képviselőivel folytattuk a szakmai párbeszédet a témában.

2. Családszociológiai szekció

A Családszociológiai szekcióban elsőként Drjenovszky Zsófia, a KRE BTK Szociológia Tanszékének egyetemi docense mutatta Sztáray Kézdy Évával közös kutatásának eredményeit *Az apakép és a szülői szerepek újraértelmezése fiatal felnőttek körében*² címmel. A kutatás elméleti keretizéseként ismertette a hagyományos kenyérkereső apa mellett megjelenő új típusú apára vonatkozó szakirodalmi elnevezéseket és jellemzőket. Az új típusú apa olyan szerepeket is felvállal, amelyek hagyományosan az anyához köthetőek. A gondoskodó, érzelmileg elérhető, a családi életben intenzíven részt vevő apákra a szakirodalomban többféle elnevezés született: *intimate, caring, involved fatherhood*, attól függően, hogy mire helyezik a hangsúlyt az adott definícióban.

Korábbi kutatásokból tudható, hogy az új típusú apakép és az egalitárius családi szerepfelfogás főként a fiatalabb, magasabb végzettségű, nagyvárosokban élő családokra jellemzőek, így a leendő szülők szülői és gondozói feladatokhoz való hozzáállásának feltárása érdekében a kutatás a fiatal egyetemistákra koncentrált. Az előadó kiemelte, hogy jelen kutatás egy korábban elkezdett projekt folytatása, amelynek során 6 (két női, két férfi és két vegyes összetételű) fókuszcsoporthoz szerveztek egyetemi hallgatók részvételével. A mintavétel során arra törekedtek, hogy mind

2 Az előadás alapjául szolgáló kutatásról szóló tanulmány a *Glossa Iuridica* 2026. évi 1-2. számában olvasható Drjenovszky Zsófia – Szász Noémi Anna – Sztáray Kézdy Éva: *Az ideális apa. Az apakép és a szülői szerepek újraértelmezése a fiatal felnőttek körében* címmel.

földrajzilag, mind egyetemek és egyetemi szakok tekintetében minél vegyesebb minta jöjjön létre.

A hagyományos apakép kapcsán a hallgatók kiemelték a családfői szerepet, az apa és a gyermek közötti érzelmi távolságot, a döntéshozói funkciót, valamint a család felé irányuló erős védelmező szerepet. A fiatalok szerint a háztartási munkákban való apai részvétel 'besegítésként' jelenik meg, nem normaként. A modern apaképet hagyományosan az anyához köthető szerepekkel írták le (gondoskodó, érzelmileg elérhető, intenzíven részt vevő a családi életben). A fiatalok által ideálisnak tartott apaképben markánsan megjelent a védelmező szerep, de ez már nem csak az anyagi biztonságra, hanem az érzelmi támaszra és elérhetőségre is kiterjed. Fontos a jó kommunikáció, és hogy az apa partneri együttműködésben vegyen részt a feladatok megosztásában. Az ideális apaképhez nem köthető viselkedések között a bántalmazás és a megfélemlítés mellett rögtön felmerült az apai jelenlét hiánya (fizikailag és érzelmileg egyaránt). A fiatalok hangsúlyozták az apai tekintély fontosságát, de ez nem alapulhat erőszakon, hanem kölcsönös bizalomból kell, hogy fakadjon. A szülők közötti munka megosztásában az egyenlő felelősségvállalás kulcsmondatként jelent meg, ami annyit jelent, hogy a feladatmegosztás rugalmasan, nemi alapú megkötések nélkül alakul. A fizikai munkát továbbra is az apákhoz sorolták, de a gyereknevelést egyértelműen kiegyenlített feladatként értékelték.

Összefoglalva, a fiatal egyetemisták apaképét vizsgáló kutatás részben megerősítette a szakirodalomban leírt kettős szerepelvárást, amely szerint a hagyományos kenyérkereső szerep mellett egyre hangsúlyosabban jelenik meg, hogy az apák is részt vegyenek a gondoskodói feladatokban. Ugyanakkor a fiatal generáció körében már egyértelműen erősödik az új típusú apakép és a kiegyenlített szerepvállalás iránti elvárás.

A szekció második előadásában az apai bevonódást hátráltató tényezők közül Orosz Adrienn, a Semmelweis Egyetem Doktori Iskolájának PhD hallgatója a gondoskodó apaság kontextusában az anyai kapuőr-jelenségről tartott egy átfogó szakirodalmi áttekintést vonatkozó szociológiai és pszichológiai publikációk alapján *Az anya kapuőr szerepe* címmel.³ Az előadó hangsúlyozta, hogy az apák bevonódása a gyermeknevelésbe nemcsak strukturális tényezők (munkaidő, jövedelem) függvénye, hanem interakcionális és kulturális folyamatok eredménye is, ahol kiemelkedő

3 Az előadás alapjául szolgáló kutatásról szóló tanulmány a *Glossa Iuridica* 2026. évi 1-2. számában olvasható Orosz Adrienn – Sztáray Kézdy Éva: *Az anya kapuőrszerepe. Szakirodalmi áttekintés* címmel.

jelentőségű az anyai kapuőrzés. A kapuőr-metaphora azt sugallja, hogy az anya a családi rendszerben betöltött pozíciója révén meghatározó szerepet játszik az apa családi életbe való bevonódásában.

A szülői kapuőrzés az egyik szülő által vallott és irányított hiedelmek és viselkedések összessége, amely a másik szülő viselkedését szabályozza. Bár a szülői kapuőrzést az anyák és az apák egyaránt gyakorolhatják, de a szakirodalom következetesen az anyai kapuőrzésre összpontosít. A fogalom arra a paradoxonra válaszul született az amerikai szakirodalomban, hogy a növekvő apai bevonódás ellenére a családi munkamegosztás továbbra is aszimmetrikus maradt. A jelenség megértéséhez az előadó három elméleti perspektívát ismertetett. A nemi ideológiák és esszencialista nézetek szerint az anya mint kapuőr megőrzi identitását kompetens gondozóként, mivel esszencialista nézetei szerint a férfiak és nők lényegileg, biológiailag különböznek a szülői szerepekben. A családi rendszerelmélet szerint a kapuőrzés a családi homeosztázis fenntartásának eszköze, melyben az anya a kapcsolati egyensúly megőrzésére törekszik, szabályozva az apa részvételét. A kapcsolati és pszichológiai erőforrás modell szerint a kapuőrzés az anyai önértékelés, stressz és párkapcsolati elégedettség függvénye. Azok az anyák hajlamosabbak kontrolláló viselkedésre, akik bizonytalanok érzik szülői kompetenciájukat.

A korai modellek a jelenséget korlátozó folyamatként írták le, miszerint az anyák akadályokat gördítenek az apák aktív részvétele elé. A későbbi kutatásokban viszont megjelent az is, hogy a kapuőrzés nem feltétlenül negatív, hanem lehet konstruktív, támogató, bátorító is, amennyiben célja a szülői együttműködés elősegítése. Az előadás második felében az anyai kapuőr-jelenség mérésének módszertani lehetőségeit és a kutatási eredményeket ismertette.

Összegzőképpen az előadó elmondta, hogy az anyai kapuőr koncepció az elmúlt 25 évben jelentős fejlődésen, változáson ment keresztül, az egyéni attitűdök és viselkedés mérésétől eljutottunk egy komplex kulturális modellig, és ennek a kutatása nemcsak a nemek közötti egyenlőség előmozdításához járulhat hozzá, hanem a pozitív apai tapasztalat társadalmi előmozdításához is, és kulcsfontosságú lehet a jövőbeni családkutatások számára is.

A családszociológiai előadások sorát Török Emőke, a KRE BTK Szociológia Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense folytatta, aki előadásával egy sajátos kontextusban kapcsolódott a változó szülői szerepek, az apai bevonódás és az anyai kapuőrzés témaköréhez. *Családi szerepek a lelkesz-*

családokban című előadásában⁴ először a vizsgált családok sajátosságait ismertette. Kiemelte, hogy a lelkészség egyrészt a hagyományos felfogás szerint, és részben még ma is 'kétszemélyes állás,' ahol a lelkészfeleség jól körülírható, nem fizetett gyülekezeti és családi feladatokat lát el, másrészt a lelkési munka csúcsidejéi szisztematikusan hétvégékre és ünnepekre esnek, ami nehezíti a családi feladatmegosztást. Továbbá gyakran sokgyermekes családokról van szó, ami összefügg a hagyományos női és családi szerepek elfogadottságával. Hozzátette, hogy a családi szerepeket a gyülekezet kiemelt figyelme is befolyásolhatja, amit az „üvegéből vannak a falak” metaforával írt le. A lelkésznőkre vonatkozó korábbi kutatása alapján az előadó megállapította, hogy a lelkészcsaládokra alapvetően a tradicionális szerepmegosztás a jellemző.

A lelkészcsaládokra vonatkozó kutatás eredményei szerint a szerepmegosztási mintázatok szerint a lelkészcsaládok körében alapvetően két típust lehet megkülönböztetni. Az ún. hagyományos típus különösen lelkészházaspárokra volt jellemző, ahol a szerepmegosztás természetesen adódik. Az egalitárius szerepmegosztási mintázat ehhez képest sokkal több reflexiót és tudatos döntést igényel, amivel három helyzetben találkozunk a kutatók: amennyiben a lelkésznő férje, vagy a lelkész felesége világi foglalkozású, ill. az olyan lelkészházaspároknál, ahol mind a lelkési, mind az otthoni munkát tudatosan, egyenlően osztják meg egymás között. Mindemelllett az 'aktív, bevonódó apaság' eszményként vagy viszonyítási pontként szinte minden családban jelen van. Ez a vágy sokszor reflexió a saját gyerekkorra, ahol a fiatalabb apák 'máshogy szeretnék,' mint ahogy őket nevelték, és aktívan jelen szeretnének lenni gyermekeik életében.

Összefoglalva: bár a lelkészcsaládokban – különösen, ha mindkét szülő lelkész, vagy legalábbis a gyülekezetben dolgozik – erősen jelen vannak a hagyományos családi szerepek, más családokhoz hasonlóan itt is megfigyelhető a szülői szerepek átalakulása és pluralizálódása.

A szekció záróelőadásaként Hegedűs Rita, a Selye János Egyetem docense ismertette a Drjenovszky Zsófiával közösen végzett kutatás eredményeit *Ikergyermek nevelésének változatai – egy tartalomelemzés tanulságai*⁵

4 Az előadás alapjául szolgáló kutatásról szóló tanulmány a *Glossa Iuridica* 2026. évi 1-2. számában olvasható Török Emőke: *Családi szerepek a lelkészcsaládokban* címmel.

5 Az előadás alapjául szolgáló kutatásról szóló tanulmány a *Glossa Iuridica* 2026. évi 1-2. számában olvasható Drjenovszky Zsófia – Hegedűs Rita: *Ikergyermek nevelésének változatai – egy tartalomelemzés tanulságai* címmel.

címmel. A kutatás elméleti keretezéseként az előadó kiemelte a gyermeknevelési minták általános változását (intenzív szülőség, pozitív szülőség, elmozdulás a korlátozó felől a liberális nevelés felé) és az ikrekkel kapcsolatos ismeretek terjedésének találkozását, mely szerint az ikres szülők egyre tudatosabbá válnak szülőségük tekintetében. Ikergyermekes esetében olyan speciális helyzetek és problémák merülnek fel, mint a gyermekek külön személyiségének hangsúlyozása, a pártatlanság megőrzése a kivételezés elkerülése érdekében és az egymással való kapcsolat kísérésének dilemmái az ikrek esetében.

Online kérdőíves (nem reprezentatív) felmérésük során arra a kérdésre keresték a választ, hogy az ikergyermeket nevelő szülők (elsősorban a válaszadó anyák) hogyan viszonyulnak saját speciális szülői szerepükhöz. A kérdőív nyitott kérdéseire adott válaszok elemzése alapján a tudatosság és az elégedettség alapján alapvetően négy szülőitípus rajzolódott ki. A 'szuperszülő' nagyon elégedett magával, soha nem fordult elő, hogy ne lett volna ideje külön a gyerekekre, akiről szuperlatívuszokban beszél. A másik típust az 'elégedett realisták' alkotják, akik magukkal elégedettek, de a gyerekről árnyaltabb képet nyújtanak. Az 'önkritikus pozitív' szülő magával szemben kritikussabb, és a gyerekekkel kapcsolatban is árnyalja a képet. A negyedik típus pedig a 'problémázó,' aki soha nem tudta megvalósítani az egyéni időt a gyermekeivel, akiket jellemzően problémákkal terheltnek ír le. Az előadó hozzátette, hogy a válaszadók többsége olyan réteget képviselt, amely tudatosabb és motiváltabb az általános népességnél.

Az ikergyermekeseket nevelő szülőkre vonatkozó kutatás összességében arra mutat rá, hogy az ikres szülők szerepének változását két nagy hatás alakítja: egyrészt a modern szülőséggel kapcsolatos elvárások, másrészt az ikergyerekekkel kapcsolatos egyre bővülő pszichológiai és pedagógiai ismeretek. A kettő találkozása felerősíti a szülői tudatosságot, és új dilemmákat teremt az ikrek egyéni szükségleteinek és közös identitásának kezelésében.

A konferencia családszociológiai előadásai megerősítették, hogy a szülői szerepek megítélésében és az elvárásokban erőteljes elmozdulás tapasztalható az egalitárius szülői szerepmodellek felé, különösen a fiatal egyetemista generáció körében. Ez az elmozdulás egy új típusú apaképet eredményez, ahol az érzelmi elérhetőség és a család életében való aktív részvétel (gondoskodás, gyereknevelés) elvárássá válik a hagyományos kenyérkereső szerep mellett, ami kettős terhet ró az apákra. A tradicionális–modern apakép dimenziója ugyanakkor nem vág teljesen egybe a családmodell tradicionális–egalitárius dimenziójával, ugyanis kutatások

azt mutatják, hogy gondolkodhat valaki a tradicionális szerepfelfogásban, vagy családmodellben, azonban ez nem zárja ki, hogy az új apaságnak az attribútumaival rendelkezzen.

Az apai bevonódást nagymértékben befolyásolja az anyai kapuőrzés, amely lehet korlátozó vagy támogató jellegű. A korlátozó magatartás mögött gyakran az anyai felelősség internalizált normája, esszencialista nemi ideológiák vagy az anyai kompetenciával kapcsolatos bizonytalanság áll.

A lelkészcsaládok esete speciális kontextust biztosít, ahol a tradicionális szerepmegosztás még domináns, részben a lelkeszi munka sajátos időbeosztása és a 'kétszemélyes állás' modellje miatt. Az aktív apaság ideája azonban itt is jelen van, gyakran mint a saját gyermekkori mintáktól való eltávolodás szándéka.

Az ikrek nevelésében a tudatosság növekedése tapasztalható, különösen a gyermekek egyéni személyiségének hangsúlyozásában, ami eltávolodást jelent az ikreket egységként kezelő hagyományos mintáktól.

A szekció végén elhangzó hozzászólások felhívták a figyelmet a strukturális tényezők fontosságára is; a gondoskodó apa szerepének terjedése összefügg a felsőfokú végzettségűek expanziójával. A jövőbeni kutatásoknak érdemes vizsgálniuk, hogy a fiatalok által megfogalmazott ideális apakép miként alakul át a tényleges gyermekvállalás utáni gyakorlatban.

3. Interdiszciplináris szekció

Míg a konferencia első szekciójában a családszociológia területéről hallhattunk előadásokat, addig a második szekció interdiszciplináris irányba nyitott, ahol a család és a szülői szerepek szélesebb körű elemzése került előtérbe, beleértve a jog, pszichológia, demográfia és szociális munka tudományterületeit.

Elsőként Göndör Éva, a Széchenyi István Egyetem Munkajogi és Szociális Jogi Tanszékének egyetemi docense tartott előadást a munka és család összeegyeztetésének jogi szempontjairól, különös tekintettel a férfiak, apák szerepére. Kutatása a jogi támogatási eszközöket vizsgálta, amelyek lehetővé teszik a gondoskodó apák bevonódását a csecsemőgondozásba, valamint a munka és családi feladatok összehangolását. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy a jelenlegi, apáknak járó családtámogatási elemek mennyire szolgálják tulajdonképpen az első szekcióban már bemutatott gondoskodó apa szerepet.

Az előadó kitért arra, hogy a jogszabályok lassabban követik a társadalmi változásokat, így jelenleg a hagyományos szerepszemlélet tükröződik bennük. Példaként említette a szülési szabadságot, amely hagyományosan az anyákat illeti meg. A férfiak részvétele a gyermekgondozásban számos jogi korláttal és az anyagi ösztönzés hiányával nehezebb. Munkajogilag nincs akadálya annak, hogy egy apa a gyermek megszületésétől kezdve otthon tudjon maradni, a GYES a gyermek 0 éves korától 3 éves koráig megilleti a szülőket. Tehát ilyen értelemben nincs különbség férfi és nő között. Ugyanakkor a fő kérdés emellett nyilván az, hogy a keresetet, ami emiatt kiesik, hogyan tudják pótolni. Mindez inkább a hagyományos családfelfogást tükrözi a szabályozási rendszerben.

Az előadás részletezte az apa szülési szabadságának 10 munkanapos időkeretét, amely korábban 5 nap volt, illetve az összegek díjazását, ahol az első 5 nap 100%-os távolléti díjjal jár, a második 5 napra viszont csak 40%-kal. Kérdés, ez mennyiben ösztönzi az apákat arra, hogy a második 5 munkanapot is igénybe vegyék?

Az előadó bemutatott nemzetközi példákat, köztük spanyol és görög jogeseteket, amelyek az apák számára biztosított lehetőségekkel foglalkoznak. Ezek az esetek rámutattak arra, hogy a jogi szabályozások gyakran feltételekhez kötik az apa jogait (például, hogy a feleség dolgozzon).

Záró gondolatként a szerző hangsúlyozta a jogszabályok és a társadalmi attitűdök közötti eltérést, és a jogi keretek modernizálásának szükségességét annak érdekében, hogy az apák valóban aktívan részt vehessenek a gyermeknevelésben a munkavállalói jogok megfelelő biztosítása mellett. A bemutatott külföldi példák (pl.: osztott szülői szabadság) pedig arra mutattak rá, hogy ezek a hagyományos szerepfelfogást próbálják lebontani azzal, amire egyébként a fiatal korosztálynak igénye is van (utalva a konferencia legelső előadására).

A családtámogatási rendszer összetett társadalmi jelenség, amelynek megértése és fejlesztése megköveteli az interdiszciplináris megközelítést. Az első előadás jogi szempontból mutatta be a családtámogatás szerepét a munka és család összeegyeztetésében, különösen az apák szerepvállalásának támogatásában. A jogi keretrendszer elemzése világosan feltárta a szabályozás előnyeit és korlátait, különösen a férfiak jogainak érvényesülése tekintetében. Ugyanakkor a jogi megközelítés önmagában nem képes teljeskörűen megragadni a családi dinamikák, a társadalmi normák és a mindennapi gyakorlatok összetett rendszerét. Ebben a kontextusban válik

különösen értékes a második előadás szociológiai nézőpontja, amely kiegészítette és árnyalta a jogi elemzést.

Sztáray Kézdy Éva, a Károli Gáspár Református Egyetem Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézetének intézetvezető egyetemi docense a családtámogatási rendszert nemcsak jogi, hanem társadalmi szempontból, a nemi szerepek dimenziójából vizsgálta.⁶ Kiemelte a társadalmi elvárások és normák szerepét, amelyek sokszor meghatározzák, hogy a jogi lehetőségek valóságos gyakorlattá válnak-e, és milyen mértékben járulnak hozzá a férfiak részvételéhez a gyermeknevelésben.

Megállapította, hogy a családpolitika nem egységesen definiált fogalom, átfogó értelemben magában foglalja a kormányzati szabályokat és elveket, amelyek befolyásolják a családok életét, míg szűkebb értelemben a gyermekvállaláshoz, neveléshez kapcsolódó pénzbeli és természetbeni juttatásokat jelenti. Bemutatott két tipológiát: a familizáló és defamilizáló rendszereket, illetve a genderizáló és degenderizáló családpolitikákat, amelyek eltérően kezelik a nemi szerepek kérdését. A magyar rendszer vegyes képet mutat: széleskörű ellátórendszerrel rendelkezik, de nincs pl. apakvóta.

Statisztikai adatok alapján az is látható volt, hogy az otthon maradó apák száma növekszik, különösen a gyermekgondozási díjat igénybe vevők között, azonban a gyakorlatban, a legtöbb esetben ez nem jelenti azt, hogy elsődleges gondozókká is válnának. A férfiak közül sokan párhuzamosan dolgoznak és veszik igénybe az ellátásokat.

A két előadás együtt a családtámogatás összetett jellegét mutatta be: a jogi szabályozás biztosítja a kereteket és jogokat, míg a szociológiai elemzés feltárja a társadalmi környezetet, amelyben ezek a szabályok működnek. Ez a komplex megközelítés elengedhetetlen ahhoz, hogy átfogó és hatékony családtámogatási politikák születhessenek. Ez az interdiszciplináris megközelítés – amely ötvözi a jogi és szociológiai nézőpontokat – elősegíti, hogy a családtámogatás ne csak távoli keretekben maradjon, hanem valós társadalmi változásokat indukáljon, támogatva ezzel a családokat és előmozdítsa a társadalomban felmerülő igényeket.

Ezek az előadások fontos alapot nyújtottak ahhoz, hogy megértsük, miként hatnak a családpolitikai intézkedések a családok működésére és a szülők szerepvállalására a gyermeknevelésben. A harmadik és negyedik előadások témája – a mozaikcsaládok, illetve az egyszülős családok – to-

6 Az előadás alapjául szolgáló kutatásról szóló tanulmány a *Glossa Iuridica* 2026. évi 1-2. számában olvasható Sztáray Kézdy Éva: *Családtámogatási rendszer a változó szülői szerepek és a demográfiai kihívások tükrében* címmel.

vább mélyítették ezt a komplex képet, hiszen ezek a családtípusok eltérő élethelyzeteket, kihívásokat és szükségleteket hordoznak.

A harmadik előadásban Mirnics Zsuzsanna, a Károli Gáspár Református Egyetem Klinikai Pszichológiai Tanszékének egyetemi docense a mozaikcsaládok komplex társadalmi és családi dinamikáit vizsgálta. A mozaikcsaládok a modern társadalmak egyik jelentős és egyre gyakoribb családformáját képviselik. Ezek a családok többféle társadalmi és érzelmi komplexitást hordoznak, hiszen olyan családi egységek, amelyekben a családtagok közötti kapcsolatok gyakran nem kizárólag biológiai alapúak, hanem újrarahaszkodások, válások vagy különböző párkapcsolati formák következtében komplex, többretegű kötődéseket jelentenek. A mozaikcsaládokban a szülő-gyermek kapcsolat és a testvéri viszonyok gyakran heterogének, így a gyermekek olyan sokféle érzelmi, társadalmi és nevelési helyzettel találkoznak, amely elősegítheti sokszínűségük és empátiás készségeik fejlődését, de egyben jelentős kihívásokat is támaszt a családi stabilitás és gyermekek jóléte szempontjából.

Az előadásban kiemelésre került, hogy a családi szerepek és erőforrások – idő, pénz, figyelem – újraelosztása a mozaikcsaládokat érintő legfőbb nehézségek közé tartozik, amely gyakran feszültségeket eredményez. A válásokból és új kapcsolatokból fakadó maradványterhek, a pót-szülővel való kapcsolatok olyan tényezők, amelyek az érzelmi és gyakorlatias családi életet bonyolulttá teszik. Kiemelt figyelmet kap a pót-szülővel szembeni elvárások realitásának nehézsége, valamint az ebből fakadó családi feszültségek. Ez rámutat arra, hogy a mozaikcsaládban nem helyettesíthetők egyszerűen a vérszerinti szülők szerepei, és az új családon belül a kialakított kapcsolatok csak hosszú kommunikációs és érzelmi tanulási folyamat eredményeként erősödhetnek meg.

A stabil és működőképes mozaikcsaládok kialakításához elengedhetetlen a lassú, tudatos és rugalmas családi struktúraépítés, amelybe beletartozik a kommunikáció, a konfliktuskezelés, a közös szabályalkotás és a humor is mint fontos védőfaktor. Az előadás rámutatott arra, hogy az elfogadás és tisztelet, valamint a különbözőségek megértése kulcsa a harmonikus együttélésnek.

Emellett a társadalmi stigma és a szakmai támogatás hiánya további nehézségeket okozhatnak azok számára, akik mozaikcsaládban élnek. Az előadás megemlítette, hogy Magyarországon is vannak fejlődési tendenciák, például csoportfoglalkozások vagy online közösségi fórumok, de a még mindig fennálló társadalmi előítéletek megnehezítik a helyzetet.

Ezért szükségesek a jól kidolgozott protokollok és támogatási rendszerek a mozaikcsaládok speciális igényeinek kielégítésére.

A mozaikcsaládokról szóló pszichológiai előadás után a következő téma az egyszülős családok helyzetének bemutatása volt, mely tovább gazdagította a családi formák változatosságáról alkotott ismereteinket.

Monostori Judit, a KSH Kvantitatív Társadalom- és Gazdaságtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársa az egyszülős családok társadalmi helyzetét, kialakulásuk okait és az ezzel járó hátrányokat mutatta be, elsősorban demográfiai megközelítésben.

A bevezetésben az előadó rámutatott, hogy a szülőség szociológiai értelemben számos formában jelenik meg: lehetünk biológiai, vagy vérszerinti szülők, de lehetünk társadalmi szülők is. Ez utóbbi lehet mozaikcsaládban élő szülő, örökbefogadó szülő, nevelőszülő, és egyéb szülői szerepben lévők (pl.: nagyszülő). Magyarországon a szülők mintegy 90%-a vérszerinti. A családokat pedig intakt, mozaik, vagy egyszülős családoknak nevezi a szakirodalom.

A szülői szerepek elemzése után az előadás középpontjába az egyszülős családok kerültek, amelyek a gyermeküket egyedül nevelő szülőkből állnak, függetlenül attól, hogy biológiai vagy társadalmi szülők-e. A fogalom maga azonban igen változatos tartalommal bír, sok olyan élethelyzet van, amelyet nehéz a demográfia (ill. szociológia) által kialakított kategóriákba besorolni (pl.: váltott szülői gondoskodás esetén). A statisztikai adatok szerint a magyar családok 13%-a egyszülős, ami európai összehasonlításban is kiemelkedően magas. Ez mintegy 341 ezer családot érint, és az arány folyamatosan növekszik: a 2001–2022 közötti népszámlálások alapján különösen a 2000-es években volt erős az emelkedés.

Az okok között az előadó kiemelte a válások és párkapcsolatok felbomlását, mint a legfőbb tényezőt, kisebb arányban az özvegységet és az egyedül történő gyermekvállalást. Mindemellett kiemelte, hogy hazánkban ritka az újrَاهázasodás, és jellemzően későn költöznek el a gyerekek, ami hosszabbítja az egyszülői létet.

A kutatások alapján az egyszülős családok igen sérülékenyek, és többszörösen hátrányos helyzetűek: anyagi nehézségekkel, lakhatási problémákkal, szűk társas hálóval, időhiánnyal és gyakran konfliktusos szülői kapcsolat-tartással küzdenek. Két alapvető mechanizmus határozza meg helyzetüket. Egyrészt a szelekciós mechanizmus, melynek értelmében hazánkban az alacsonyabb társadalmi státuszúak nagyobb eséllyel válnak egyszülővé, mivel kapcsolatuk instabilabb és gazdaságilag kiszolgáltatottabbak. Másrészt az élethelyzeti hátrányok, az egykeresős lét, a gyermeknevelési feladatok

egyedüli viselése, a lakhatás megoldatlansága és a mentális terhek, melyek jelentősen fokozzák a nehézségeket.

A lakhatási problémák különösen élesek: az egyszülős családok kétszer akkora arányban élnek albérletben, mint a kétszülősök, Budapesten ez eléri a 22%-ot. Kisebb településeken gyakori, hogy a válás után az anyák visszaköltöznek a szülői házba, így háromgenerációs háztartások jönnek létre.

A gyermekszegénységi mutatók is súlyos különbségeket jeleznek: az egyszülős családokban nevelkedő gyermekek jóval gyakrabban szenvednek anyagi nélkülözést, mint a kétszülős háztartásokban élők. Az iskolai végzettség szintén meghatározó: minél alacsonyabb az anya végzettsége, annál ritkább a szülők közti kommunikáció, a különélő apa részvétele a gyermek életében és anyagi támogatása.

Az egyszülős családokban nevelkedő gyermekek érzelmi és kognitív fejlődését különösen befolyásolja az, hogy melyik szülő milyen mértékben és formában vesz részt a gondoskodásban és nevelésben. Az elmúlt egy-két évtizedben mind Magyarországon, mind nemzetközi szinten jelentős átalakulások mentek végbe az apaszerep tekintetében, ami komoly hatást gyakorol az egyszülős családok dinamikájára is.

Míg a mozaikcsaládokról szóló előadás a komplex, többretegű családi kapcsolatok érzelmi és pszichológiai aspektusait, a szerepek és konfliktusok kezelését részletezte, addig az egyszülős családok elemzése azt hangsúlyozta, hogy ezek a családok a társadalmi támogatások, az anyagi biztonság területén fokozott támogatásra szorulnak. A két nem hagyományos családtípus – mozaik- és egyszülős családok – megismerése segíthet abban, hogyan és milyen szempontok szerint alakíthatók ki olyan támogatói mechanizmusok, amelyek igazodnak a változó családi realitásokhoz.

Az ötödik előadás lényegében az előzőben bemutatott társadalmi folyamatok gyakorlati és intézményi következményeit bontotta ki: hogyan válik a strukturális hátrány személyes krízissé, és miként tudja ezt kezelni a kapcsolódó szakmai rendszer.

Bujdosó Balázs, a Károli Gáspár Református Egyetem Szociális Munka és Diakóniai Intézetének mesteroktatója a gyermekvédelem aktuális kérdéseit és a szülői kompetenciák szerepét vizsgálta, gyakorlati tapasztalatokra építve. Az előadás rávilágított arra, hogy a családszerkezetek átalakulása új kihívásokat jelent a gyermekvédelem számára. A hivatalos rendszer gyakran a szülők közötti konfliktusok, bántalmazások vagy nevelési hiányosságok miatt kapcsolódik be, sokszor már a várandósság idején, válsághelyzetben lévő anyák esetében is. A szakemberek tapasztalata szerint a szülői készségek

és ismeretek hiánya alapvető forrása a gyermekek veszélyeztetettségének: a szülők gyakran nincsenek birtokában azoknak az eszközöknek, amelyekkel szeretetteljes, de következetes módon tudnák gyermekeiket nevelni.

A szemléltetéshez az előadó drámai, valós eseteket is hozott, melyekben a szülői kompetencia teljes hiánya súlyos bántalmazáshoz vagy kizsákmányoláshoz vezetett. Ezek az extrém példák azt mutatják, milyen mélységű beavatkozásra és szakmai együttműködésre van szükség ahhoz, hogy a gyermekvédelem hatékonyan tudjon működni.

A magyar gyermekvédelmi rendszer adatai szerint 100–110 ezer gyermek szerepel az alapellátásban, ők még családban élnek, de már veszélyeztetettek. 22 ezer gyermek van szakellátásban, ebből kb. 14,5 ezer nevelőszülőknél, a többiek intézményekben. 2024-ben 2191 örökbefogadás történt, köztük 93 különleges szükségletű gyermek. Ezek az adatok rávilágítanak a rendszer nagyságára és terheltségére, valamint a szakemberek hiányára.

A megoldás kulcsa az előadó szerint a szülői kompetenciák fejlesztése és a családok megerősítése. A hangsúlyt nem a hatósági szigorra, hanem a partneri együttműködésre, a bizalom és támogatás erősítésére kell helyezni. A gyermekvédelmi munka hatékonysága nagymértékben függ a szakemberek mentális állapotától is: az ő túlterheltségük és kiegészük közvetlenül befolyásolja a családokkal végzett munkát.

A fejlesztés irányaként a csoportos foglalkozásokat, önismereti és önreflexió programokat említett, amelyek segíthetik a szülőket saját mintáik felismerésében és megváltoztatásában. Ugyanakkor figyelmeztetett: nem minden szülő fogékony erre, ezért differenciált, több szakma együttműködésén alapuló megközelítésre van szükség. A Gyermekvédelmi törvény jelzőrendszerének hatékony működése, valamint az együttműködő szakmai hálózat (nevelők, pedagógusok, szociális munkások, pszichológusok) kulcsfontosságú a prevencióban.

Zárásként az előadó kiemelte, hogy a gyermekvédelem végső célja nem a család helyettesítése, hanem annak megerősítése, hogy a gyermek a saját, vérszerinti családjában nőhessen fel. A kötődés paradoxonát is hangsúlyozta a nevelőszülők esetében, akiknek egyszerre kell szeretetteljes kapcsolatot kialakítaniuk, de úgy, hogy az később felbontható legyen, ha a gyermek visszatérhet a családjába. Az előadó tehát nemcsak a problémákra, hanem a megelőzés lehetőségeire is felhívta a figyelmet: a szülői kompetenciák fejlesztése, az önismereti munka, a támogató szakmai hálózat és a család mint partner kezelése mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy kevesebb gyermek kerüljön be a hivatalos rendszerbe.

A konferenciablokk végén élénk kérdés-válasz szakasz zárta az előadásokat, amely az egyszülős és mozaikcsaládok közötti különbségekre és ezek gyermekre gyakorolt hatásaira fókuszált. Az egyik kérdés arra irányult, hogy a gyermek számára kedvezőbb lehet-e az egyszülős családban maradni, mint egy bizonytalan határokkal működő mozaikcsaládba kerülni. A válaszok szerint nem jelölhető ki egyértelműen 'jobb' családtípus, de ha a szülők alacsony önismerettel és feldolgozatlan veszteségekkel lépnek új kapcsolatba, az egyszülős lét stabilabb lehet. A mozaikcsalád akkor lehet előnyös, ha a szülők magas érzelmi tudatossággal kezelik az új helyzetet. A hozzászólók hangsúlyozták az önismeret és a szülői működés minőségének fontosságát, valamint azt, hogy a szakmai beavatkozások gyakran nem támaszkodnak elég erősen a nemzetközi kutatásokra. Szóba került az egyszülős lét elterjedtsége is: a gyermekek mintegy 40%-a megtapasztalja élete során, mivel a párkapcsolatok fele felbomlik. Végül a váltott gondoskodás és a mozaikcsalád kombinációját is megvitatták, amely rendkívül összetett kapcsolati hálót hozhat létre, és csak magas fokú együttműködéssel működtethető, miközben kevés hosszú távú kutatás áll rendelkezésre róla.

A konferencia második szekciója átfogó, interdiszciplináris képet adott arról, hogyan alakul át a szülőség jelentése, felelőssége és társadalmi kerete a 21. századi Magyarországon. A blokk öt előadása – jogi, szociológiai, demográfiai, pszichológiai és a szociális munka megközelítéseket ötvözve – egymásra épülő módon mutatta be, hogyan befolyásolják a társadalmi változások, a családpolitikák, a gazdasági tényezők és a személyes kapcsolati dinamikák a szülői szerepek átalakulását.

4. Kerekasztal-beszélgetés

Míg a fentebb bemutatott két előadásblokk különböző szaktudományok szempontjából vizsgálta a szülői szerepeket, a kerekasztal-beszélgetés témája az volt, hogyan jelennek meg a szülői szerepekhez kapcsolódó változások a gyakorlatban. Ennek minél szélesebb körű feltárása érdekében olyan civil- és egyházi szervezetek képviselőit hívtuk meg, amelyek különböző sajátos helyzetben lévő családokkal foglalkoznak, így munkájuk során napi szinten találkoznak azokkal a problémákkal és nehézségekkel, amelyek a családokban a szülői szerepekhez kapcsolódóan felmerülnek. A kerekasztalbeszélgetés résztvevői volt Benedek Anna, a Nagycsaládosok Országos Egyesületének (NOE) elnökhelyettese, Dányi Zoltán, a Magyarországi Református Egyház Gyököcssy Intézetének szakértője, Szaniszló Csaba,

az Apák az Igazságért Egyesület elnöke, Nagy Anna, az Egyszülős Központ kuratóriumi elnöke és Méhes Nóra sportmentáltréner. A beszélgetést Török Emőke moderálta. A beszélgetés elején a résztvevők röviden bemutatták a képviselt szervezeteket és segítő tevékenységeket. Mint Benedek Annától megtudtuk, a Nagycsaládosok Országos Egyesülete 38 éve tevékenykedik a családokért, és országsszerte összesen közel 16 ezer tagja van. Ezek egy része rendes tag, vagyis olyan család, amely legalább három vér szerinti vagy örökbe fogadott gyermeket nevel, a többiek pártoló tagok. Tevékenységük fókuszában a családok, főleg a nagycsaládosok érdekképviselete és érdekvédelme áll. A Református Egyház Gyököcssy Intézete Dányi Zoltán elmondása szerint az egyházhoz közel álló családoknak nyújt segítséget, továbbá lelkészek családterápiáját, lelkigondozását, lelkivezetését végzi. Az Apák az Igazságért Egyesületet 10 éve alapították, és elsősorban az elvált, különélő szülők érdekképviseletét látják el. Szaniszló Csaba az egyesület fő céljaként a szülők egyenrangúságának elérését emelte ki, és azt, hogy a mellérendelt szerepek megvalósítását támogassák a válások után is. Nagy Anna 20 éve alapította az Egyszülős Alapítványt, amikor maga is hasonló helyzetbe került. Az alapítvány mára több mint 35 ezer családnak nyújtott segítséget, és két központot, valamint Csillagpont néven fejlesztő központot működtet, utóbbit sérült egyszülős gyerekek számára. Nagy Anna felhívta a figyelmet arra a pozitív változásra, hogy míg húsz éve még 'csonka családnak' hívták az egyszülős családokat, addig ma már ez a kifejezés ritkábban használatos. Kiemelte, hogy 341 ezer egyszülős családban jelenleg közel félmillió gyermek él, így a következő 20 évre is bőven van még tennivalójuk. Méhes Nóra egy sajátos területen, a versenysportban tevékenykedik. Bár a tevékenysége elvileg a sportoló gyerekekre irányul, kiemelte, hogy minden fiatal mögött áll egy család, és mentáltrénerként a szülők és a teljes családi rendszer problémái megjelennek a munkájában.

Válság vagy „csak” változás? – ezzel a kérdéssel indította a moderátor a beszélgetés első körét, arra kérve a résztvevőket, mutassák be, hogyan jelentkeznek – ha jelentkeznek – az ő tapasztalatukban a változások, az esetleges generációs különbségek, a határok elbizonytalanodása, és valóban egyre gyakrabban tapasztalható-e a szülői kompetenciák hiánya.

Dányi Zoltán szerint a hozzájuk fordulókat a belső motiváció és a szenvedésnyomás készíti változásra. Úgy véli, hogy a változás és a válás egymás ikertestvérei. A jelenlegi kor legnagyobb kihívása a nagyobb információtömeg és az eligazodás nehézsége. Fontos az értékek újraértékelése, az érzelmi őszinteség és az önazonosság kerül előtérbe, amiben a

pszichológia sokat segített. A családban kapott minták és az új lehetőségek között a személyiségnek meg kell küzdenie a saját jövőképeért, ami bizonytalanságot okoz a szülői szerepek kapcsán is.

Nagy Anna szerint nem volt korábban olyan generáció, amelyik ilyen iszonyatos nyomás és félelem alatt élt volna a szülőségével kapcsolatban. A munkából ismert teljesítménykényszert a szülőségben sem tudják kikapcsolni, az állandó igény, hogy a 'legjobb'nak kell lenni' folyamatos nyomást helyez az anyákra. A rengeteg információ, amit látnak – például a közösségi médiában megjelenő 'tökéletes anyukák' – nem segít, hanem nehezíti a helyzetet. Ennek eredményeként sok szülő szinte fél a gyerektől, nem mer nemet mondani, attól tartva, hogy valamit rosszul fog csinálni. Benedek Anna személyes példáját osztotta meg arról, hogy az első gyermekénél ő is 'tökéletes anyuka' akart lenni, és az igény szerinti szoptatás majdnem teljesen kikészítette, mígnem édesanyja tanácsára visszatértek a háromóránkénti szoptatáshoz. Ez számára megerősítette, hogy a határszabás mennyire fontos a szülőségénél.

Méhes Nóra is érzékeli a fiatal és idősebb anyukákon lévő hatalmas nyomást. A sportvilágban ez abban nyilvánul meg, hogy a gyerekekben manifesztálódik a szülő vágyakozása, így a gyerek a szülő célját valósítja meg. Emellett az élsportoló gyerekek családjában, ahol a gyerek 'dolgozik,' könnyen egyfajta szerepcsere alakulhat ki, ahol a gyerek elkezd irányítani, és számonkéri a szülőt. Dányi Zoltán ehhez kapcsolódóan a magas teljesítményelvárás mögött szülői megfelelési kényszert lát. Véleménye szerint egy bölcs szülő a gyermeket élményszerűen helyezi el mind a teljesítményre, mind a létezésre való nevelésben; ha csak a létezésre nevel, lusta lesz, ha csak a teljesítményre, szorongó.

Szaniszló Csaba a változás kérdéséhez kapcsolódva elmondta, hogy náluk azok a szülők jelennek meg, akik elveszítik gyermekeik nevelését válás vagy különköltözés miatt. Úgy látja, ezt az apák sokkal nehezebben élik meg, mint az anyák, mert különélő szülőként ők a kisgyermekekhez nehezebben tudnak kapcsolódni. Ezért nagyon fontosnak tartja, hogy ezekben a helyzetekben az anyák az édesapákat támogassák, építsék, és nagy veszélynek látja azt, ha a válás után a férfiakat korlátozzák a kapcsolattartásban, akiknél így könnyen megszakadhat az érzelmi, kötődési folyamat, és ezt egy intenzív veszteségérzés kíséri.

Benedek Anna úgy látja, hogy önmagában a válás jele az, hogy családról és szülői szerepekről egyáltalán beszélgetni kell. Véleménye szerint a nagycsaládosok számára a család mint egység magától értetődő, és a

nagy család vállalása mögött jellemzően tudatos döntés, a szülői szerepre való felkészülés, valamint sokszor a származási családból hozott, szintén nagycsaládos minta is van. Elmondása szerint a nagycsaládosoknál is sok változás van, a férfiak a hagyományos apaszerepből kilépve részt vesznek a háztartási munkákban is, a nők pedig fizetett munkát vállalnak, de mivel az egyesületi tagság egy értékrend melletti tudatos elköteleződés is, válságjelenségek ebben a körben nem figyelhetők meg.

A beszélgetés ezután az intenzív szülőség témaköre felé fordult, amit a résztvevők összekapcsoltak a magas szülői elvárásokkal, a teljesítménykényszerrel és a válások problémájával is. Benedek Anna szerint az intenzív szülőség valamilyen diszharmóniára utal a személyekben vagy a párkapcsolatban. Mint mondta, a nagycsaládokban ez a 'túlintenzív' szülőség kevésbé fordul elő, mivel az idő megoszlik a sok gyermek között, így az egyénre jutó idő kevesebb. Méhes Nóra tapasztalatai szerint az intenzív szülőséghez kapcsolódó magas szülői elvárás frusztrációt okoz a gyerekekben. A gyermeknek nincs eszközparkja a feszültségek kezelésére, különösen, ha a szülő a saját, fel nem ismert szükségleteit projektálja rá. Ezek a gyerekek komoly terheket cipelnek a sportban. Nagy Anna szerint van arra is példa, hogy az intenzív szülőség az első gyermeknél nagyon erősen működhet, így az első gyerekekkel kapcsolatban felmerülő problémákat is súlyosabbnak élik meg a szülők, de a később született gyerekeknél már kevésbé.

Szaniszló Csaba tapasztalata szerint az elvált szülők körében előfordul, hogy a szülők azon versenyeznek, ki tud több programot szervezni, de ettől a gyerekek túlterhelődnek, nincs idejük pihenni, aminek eredményeként a gyermek 14-16 éves korára szorongóvá válhat, és pszichésen komolyan sérülhet. Lényeges, hogy a gyermekek nem versenytárgyak, és a nevelést a gyermek saját személyiségéhez kell igazítani. Hangsúlyozza azonban, hogy az egy fontos és pozitív változás, hogy a váltott gondoskodás már jogilag reálisan lehetséges, megegyezés nélkül is. Úgy látja, hogy a váltott gondoskodásban nevelkedett gyerekeknél a szülői intenzitás jellemzően magas, de a gyermekekre vetített teljesítménykényszer alacsony, kiegyensúlyozottság tapasztalható. Nagy Anna megerősítette, hogy a váltott gondoskodás lehetősége fontos, bár nem minden esetben működik jól, főleg kisgyerekeknél. Emellett felmerül a kérdés, hogy hol van a gyermek otthona, hova megy haza. Ehhez kapcsolódva Nagy Anna felhívja a figyelmet az egyre divatosabbá váló 'fészkek' modellre, ahol a gyerek marad egy lakásban, és a szülők költöznek hetente. Ezt a legrosszabb megoldások egyikének tartja, mivel az az üzenete, hogy a világ forog a

gyermek körül. Kiemelte, hogy ha igazán rosszat akarunk a gyerekeknek, megszüntetjük körülötte a kereteket, és rábízuk a döntéseket, amire még nincs felkészülve.

A válás és a keretek témájához kapcsolódva Dányi Zoltán a válást paranormatív válságnak, tehát nem normális válságnak, hanem traumának tekinti, ellentétben például a kamaszkori felnőtté válással, ami normatív válság. Hangsúlyozta, hogy a nagycsalád önmagában nem védőfaktor a válás ellen. Ezt támasztja alá az a tény is, amelyről Nagy Anna számolt be: szerinte több mint húszezer egyszülős családban van három vagy több gyerek. A határok kérdéséhez visszatérve Dányi Zoltán elmondta, hogy ha a gyermek kerül az irányító pozícióba, az a család működési zavarához vezet, mivel felelősséggel ruházzák fel arra, amire nem érett. A szülői bizonytalanság onnan ered, hogy a gyermek szükségleteire való reflektálás, ami a kötődés kezdetén fontos, később is megmarad, és próbálnak csecsemőt nevelni kamaszból. Az egészséges személyiségfejlődés a strukturált és rugalmas családokban történik, ahol vannak szabályok és időbeosztás (pl. evés, alvás ideje), ellentétben a kaotikus, azaz szabályok nélküli vagy a merev, túlszabályozott családokkal.

A moderátor ezután az apaszerepek változásai, a gondoskodó apaszerep irányába fordította a beszélgetést. Utalt a délelőtti konferenciaelőadásokban is elhangzott kutatási eredményekre, melyek szerint az apákkal szemben gyakran kettős elvárás fogalmazódik meg: legyen ő a kenyérkereső, családfenntartó, de legyen érzelmileg elérhető, aktívan jelenlévő apa is.

Szaniszló Csaba az otthonról hozott minták fontosságát hangsúlyozta a témával kapcsolatban. Szerinte az apasággal kapcsolatos elvárások változása abból adódik, hogy a 35 év alatti generációban sokan vannak, akik egyszülős családban, zömében anyai nevelés mellett nőttek fel, és ők nem akarják felnőttként átélni azt az érzelmi veszteséget, amit gyerekként éltek át. Emiatt sokkal jobban tisztelik a kétszülős igényt. Ezzel szemben az egészséges családban felnőtt gyermekeknél még gyakoribb az 'archaikus' apaság, azaz a kenyérkereső, anyagilag gondoskodó apaszerep, ők viszik tovább ezt a mintát.

Benedek Anna ezzel kapcsolatban a párnak a szülői szerepre való tudatos, közös felkészülését hangsúlyozta. Azt a változást hatalmas pozitív fejleménynek tartja, hogy az apák jobban szeretnének részesei lenni a családi életnek és a gyermeknevelésnek. Szaniszló Csaba hozzátette, hogy az apaszerep már a terhesség alatt elkezdődik, a férfi hormonok is változnak, és az apa felelősséget érez már a magzatért és az anyáért is.

Kiemelte, hogy az anyaság és apaság egészségesen kiegészíti egymást, és egyik szerep sem csorbul, ha az apa is részt vesz a gondozásban.

Dányi Zoltán szerint valóban generációváltás van, aminek pozitív hozadéka a magasabb érzelmi intelligenciával rendelkező, bevonódó apa, de ehhez kapcsolódóan megfogalmazta azt az aggodalmát is, hogy a férfi-szerep nőies irányba tolódik el, ami szerinte konfliktusokat okozhat. Úgy látja, hogy a nők a teljesítményre szocializált világban a karrierjük miatt hajlamosak delegálni a gondoskodást a férfitra, ami miatt eltolódnak a szerepek. A moderátor kérdésére úgy vélte, hogy bár a komplementaritás nemtől függetlenül jó lehet, ha túlzottan 'elpuhítjuk' a férfi szerepét, nem lesz vonzó a nő számára.

Nagy Anna felhívta a figyelmet a nemenként eltérő társadalmi hozzáállásra az egyedülálló szülőkkel kapcsolatban. A gyermeküket egyedül nevelők többsége nő, de több mint 64 ezer egyedülálló apa is él ma Magyarországon. Bár a társadalom mást gondol nők és férfiak szülői kapacitásairól, valójában szerinte az apák csodálatosan csinálnak minden feladatot, ami alól – tette hozzá tréfásan – a hajfonás az egyetlen kivétel. Az eltérő társadalmi megítélésre példaként hozta fel egy özvegy apuka történetét, akinek az osztálytársak anyukái Excel-táblát vezettek, hogy főzzenek rá, mert a reakció az volt: „szegény, hát ő úgyse fogja tudni ezt egyedül megoldani”. Úgy látja, egy elvált anya esetében nem merülne fel hasonló szervezett segítség a háztartási munkákhoz. Nagy Anna szerint egy egyedül álló apa mögött mindig katasztrófát látunk, egy anya mögött viszont balesetet: „ő így járt.”

Méhes Nóra korábbi kutatási interjúi során azt tapasztalta, hogy a megváltozó apaszerep mint elvárás vidéken, kisebb településeken is elterjedt, az anyák egyre inkább az apáktól várják el a segítséget a gyerekekkel kapcsolatban, és a korábbinál kevésbé fogadják el azt a nagyszülőktől. Szerinte ez a változás gyökeret vert, és az apák élvezettel vállalják is az új szerepeket.

A beszélgetés során többször felmerültek a digitális világ kihívásai, mind a szülők, mind a gyermekek szempontjából, és ez a téma a beszélgetés végén a közönségből érkező kérdések kapcsán is felmerült: „A mai szülői generáció az első generáció, aki digitális szülő.” - fogalmazta meg a kérdező. A kerekasztal résztvevői egyetértettek abban, hogy ez fontos pontokon változtatja meg a szülőséget és számos új kihívást jelent. Az interneten (is) érkező információdömpinget a beszélgetés korábbi szakaszában Nagy Anna és Dányi Zoltán is a tökéletességre irányuló elvárás és a teljesítménykényszer fontos elemként említették. Most Méhes Nóra rávilágított, hogy a digitális

világ hatására a gyerekek sportteljesítményei is mindenhol megjelennek, ami automatikusan szülői frusztrációt és összehasonlítást szül. Benedek Anna és Dányi Zoltán is megerősítette a digitális határok tudatosításának fontosságát. Benedek Anna elárulta, hogy a Médiahatóságnál is napirenden van a kérdés, és készül egy olyan ajánlás, amely szerint kétéves korig orvosilag sem javasolt digitális eszközt adni a gyermek kezébe, és utána is csak nagyon korlátozottan. Dányi Zoltán egyetértett azzal, hogy minél később engedjék a szülők ezeknek az eszközöknek a használatát, mert a korai, kontrollálatlan élmények feldolgozása rendkívül megterhelő lehet a gyermek számára, ami szorongáshoz vezet.

Bár a téma még rengeteg további lehetőséget kínált volna a beszélgetésre, az erre szánt idő letelt, így Török Emőke megkérte a résztvevőket egy-egy rövid zárógondolat megfogalmazására. Benedek Anna zárásként a tudatosság fontosságára hívta fele figyelmet: tegyünk meg mindent a párkapcsolatunkért, tudatosan válasszunk párt, és kommunikáljuk, beszéljük meg a családi értékrendjeinket. Dányi Zoltán a hangsúlyt a párkapcsolati és szülői együttfejlődésre helyezte, és nem javasolja az elidegenedést a nagyszülőktől, mert ők is őriznek értékes tudást, ami segíthet a mindennapok rendjében vagy ritmusában. Szaniszló Csaba zárásként arra emlékeztetett, hogy válás esetén a gyermeknek az a legjobb, ha a két szülő nem rombolja, hanem építi egymást, hiszen a gyermekeknek két egészséges szülőre van szükségük. Nagy Anna arra a fontos tudásra emlékeztette a jelenlévőket, hogy soha nem feketék vagy fehérek az élethelyzetek. Rendszerben van, ha néha pocskék anyák, feleségek vagy munkaerők vagyunk, hiszen nem mindig vagyunk azok. Méhes Nóra a változást helyezte a középpontba, azt, hogy semmi sem állandó, csak a változás maga. Az élet kihívása, hogy megőrizzük az értékeket, miközben jól alkalmazkodunk a változásokhoz.

5. Összefoglalás

A *Változó szülői szerepek* c. konferencia átfogó képet adott a családi és szülői szerepekhez kapcsolódó változásokról és kihívásokról, és egyben lehetőséget nyújtott arra, hogy a résztvevők az egyes kérdéseket és megközelítéseket ne csak izoláltan lássák, hanem azok összekapcsolódását is érzékelhessék. Mindez elengedhetetlen a hatékony és fenntartható támogató rendszerek megtervezéséhez és fejlesztéséhez a gyermekek és családok érdekében. Különösen izgalmas volt a konferencia két szakmai szekciójának összevetése: a második szekció nemcsak kiegészítette, hanem

tágabb kontextusba is helyezte az első szekcióban elhangzott családszociológiai eredményeket, megmutatva, hogy a családi élet és a szülői szerepek alakulása a jogi keretektől a társadalmi támogatásokon át a pszichológiai folyamatokig értelmezhető.

A modern szülőséget hatalmas információs zaj és nyomás veszi körül. Gyakran érezhetjük úgy szülőként, hogy a közösségi média, a szakirodalom, a jó szándékú tanácsok és a társadalmi elvárások végtelen áradatában szinte lehetetlen eligazodni. A kerekasztal-beszélgetésben részt vevő gyakorlati szakemberek és civil segítők ebben kínáltak saját tapasztalataik alapján fontos támpontokat. Úgy látják, hogy a tökéletesség hajszolása, a gyerekre fókuszáló intenzív szülőség túlzásai, a szülői ambícióknak a gyerekre terhelése, a szülők közötti versengés és a digitális világ rejti a legtöbb csapdát. Ezek elkerülésében, és a kiegyensúlyozott, 'elég jó' szülőség megvalósításában a tudatosság, a határok meghúzása, az egyszerre strukturált és rugalmas családi rendszer kialakítása és a reális elvárások segítenek leginkább.

Összességében a konferencia azt a felismerést erősítette, hogy a változó szülői szerepek kérdése nem pusztán egyéni vagy családi ügy, hanem társadalmi, kulturális és intézményi kihívás. A szülőség ma sokkal inkább dinamikus kérdés, mint korábban, mely átalakulás nem feltétlenül veszély, hanem lehetőség is – a gondoskodás, az együttműködés és a tudatos szülőség új formáinak megteremtésére.

AZ ANYA KAPUŐRSZEREPE

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

OROSZ ADRIENN
PhD hallgató (SE DI)

SZTÁRAY KÉZDY ÉVA
intézetvezető egyetemi docens (KRE BTK)

Absztrakt

A szülői szerepek változását, az édesapák egyre nagyobb mértékű gyermekgondozásba való bevonódásának kérdését hosszú ideje övezi társadalomtudományi érdeklődés. Arról azonban kevesebbet tudunk, hogy az édesanyák meggyőződése, viselkedése hogyan befolyásolja az apák családon belüli működését. A kezdeti kutatások az anya kapuőrszerepét az anyák azon hiedelmeiként és viselkedéseiként definiálták, amelyek gátolják az apák nagyobb mértékű családi munkába való bevonódását, korlátozzák az apák lehetőségeit a gyermekgondozás és a házimunka megtapasztalására, valamint a kapcsolódó készségek fejlesztésére. Mindez kulcsfontosságú tényezőként azonosítható a családi munka egyenlőtlen megosztásában. A kezdeti definíciót kibővítve egy későbbi tanulmány az anya kapuőrszerepét egy sor komplex, a szülők közötti viselkedési kölcsönhatásként fogalmazta meg, amelyben az anyák kontrolláló, segítő és korlátozó viselkedésükkel befolyásolják az apák részvételét. Egyes kutatások azonosították a kapuőrszerep mögött meghúzódó pszichológiai tényezőket és annak megállapítására is sor került, hogy az anyák nemi ideológiái, a szülői hajlamok nemi különbségeiről alkotott percepcióik és az apák gyermekgondozási képességeivel kapcsolatos attitűdjeik jelentősen előre jelzik a kapuőri viselkedést. Narratív szakirodalmi áttekintésünk fókuszában az anya kapuőrszerepét vizsgáló releváns kutatási eredmények bemutatása áll. Mindez kiindulópontja lehet apafókuszú empirikus kutatásoknak, továbbá útmutatóként szolgálhat intervenciós programokhoz.

Kulcsszavak: szülői szerepek, gondoskodó apaság, az anya kapuőrszerepe, szakirodalmi áttekintés

MATERNAL GATEKEEPING

Literature Review

Abstract

The changing roles of parents and the increasing involvement of fathers in childcare have long been the subject of interest in the social sciences. However, less is known about how mothers' beliefs and behaviors influence fathers' roles within the family. Early research defined the mother's gatekeeping role as the beliefs and behaviors of mothers that prevent fathers from becoming more involved in family work, limit fathers' opportunities to experience childcare and housework and develop related skills. All of which are key factors in the unequal division of family work. Expanding on the initial definition, a later study described the mother's gatekeeping role as a series of complex behavioral interactions between parents, in which mothers influence fathers' participation through their controlling, supportive, and restrictive behaviors. Some studies have identified the psychological factors behind the gatekeeper role and have found that mothers' gender ideologies, their perceptions of gender differences in parenting aptitudes, and their attitudes toward fathers' childcare abilities are significant predictors of gatekeeping behavior. Our narrative literature review focuses on presenting relevant research findings examining the gatekeeping role of mothers. This can serve as a starting point for father-focused empirical research and as a guide for intervention programs.

Keywords: parental roles, caring fatherhood, maternal gatekeeping, literature review

1. Bevezetés¹

A nemi szerepek és a családon belüli munkamegosztás kérdése a 20. század második felétől kezdve a társadalomtudományi kutatások középpontjába került. A nők tömeges munkavállalása, az apaság normáinak átalakulása és a gondoskodás társadalmi újraszerveződése ellenére a háztartási és gyer-

1 A tanulmány a Kooperatív Doktori program Család a társadalom alprogramjának keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium támogatásával készült.

mekgondozási feladatok elosztása továbbra is erősen nemi alapú.² Számos kutatás rámutatott, hogy az apák bevonódása a családi életbe nem csupán strukturális tényezők – mint a munkaidő, jövedelem vagy intézményi támogatás – függvénye, hanem interakcionális és kulturális folyamatok eredménye is.³ Ezek közül kiemelkedő jelentőségű az anyai kapuőrzés (*maternal gatekeeping*), amely az utóbbi két évtizedben a családszociológia és a nemi szerepkutatás egyik központi fogalmává vált. Az anyai kapuőrzés fogalma elsődlegesen Allen és Hawkins⁴ nevéhez társítható a témával foglalkozó szakirodalomban. A koncepció arra utal, hogy az anyák bizonyos hiedelmeik és normáik révén – akár szándékosan, akár tudattalanul – korlátozzák az apák részvételét a gyermekgondozásban és a háztartási feladatokban. A kapuőrzés nem feltétlenül ellenséges vagy tudatos viselkedés, sokkal inkább az anyai identitás, az önértékelés és a nemi ideológiák interakciójának eredménye.⁵

A jelenség szociológiai szempontból különösen izgalmas, mert átível az egyéni pszichológiai motívumok és a strukturális nemi egyenlőtlenségek szintjei között. Egyrészt az anyák kapuőrző magatartása érthető az identitás és hatalom védelmeként egy történetileg nőiesített gondoskodási szférában, másrészt a folyamat újratermeli a tradicionális nemi munkamegosztás mintázatait, ezzel hozzájárulva a '*gendered care regime*'⁶ fennmaradásához.

Az elmúlt évtizedek családszociológiai és pszichológiai kutatásai egyre nagyobb figyelmet fordítottak a nemi szerepek újratárgyalására, valamint az apai bevonódás és a szülői egyenlőség kérdéseire. A modern családokban a gondozási és háztartási feladatok megosztása egyre inkább a párkapcsolati dinamika és a nemi identitás kifejeződésének terepévé vált.⁷

2 HOCHSCHILD, Arlie – MACHUNG, Anne: Working parents and the revolution at home. *Viking*, 1989/258, 262.

3 TOWNSEND, Nicholas: Cultural contexts of father involvement. In: CABRERA, Natasha J. – TAMIS-LEMONDA, Catherine S. (eds.): *Handbook of father involvement*. New York, Routledge, 2012, 262–290.

4 ALLEN, Sarah M. – HAWKINS, Alan J.: Maternal gatekeeping: Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 1999, 61 (1), 199–212.

5 GAUNT, Ruth: Maternal gatekeeping: Antecedents and consequences. *Journal of family issues*, 2008, 29 (3), 373–395.; KULIK, Liat – TSOREF, Hani: The entrance to the maternal garden: Environmental and personal variables that explain maternal gatekeeping. *Journal of Gender Studies*, 2010, 19 (3), 263–277.

6 FRASER, Nancy: After the family wage: Gender equity and the welfare state. *Political theory*, 1994, 22 (4), 591–618.

7 SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J. – ALTENBURGER, Lauren E.: Parental gatekeeping. In: BORNSTEIN, Marc H. (ed.): *Handbook of parenting*. New York, Routledge, 2019, 167–198.

Az anyai kapuőrzés fogalma ebben az összefüggésben jelent meg: olyan anyai attitűdök, hiedelmek és viselkedések leírására, amelyek – tudatosan vagy tudattalanul – korlátozhatják az apák részvételét a családi életben.⁸

Az anyai kapuőrzés koncepciója arra a felismerésre épül, hogy a nemi szerepek újraelosztása nemcsak strukturális tényezők (például munkaidő, jövedelmi arányok) mentén, hanem pszichológiai és interakcionális szinten is történik. A 'kapuőr' metafora azt sugallja, hogy az anya – a családi rendszerben betöltött központi pozíciója révén – meghatározó szerepet játszik abban, hogy az apa milyen mértékben és módon kapcsolódik be a gyermeknevelésbe és a háztartási munkákba.⁹ A jelenség kutatása mára multidiszciplinárisává vált, egyaránt foglalkozik vele a pszichológia, a szociológia és a genderkutatás.

Jelen tanulmány narratív szakirodalmi áttekintés formájában vizsgálja, hogy miként alakult az anyai kapuőrzés koncepciója az elmúlt huszonöt évben, és milyen társadalmi, ideológiai és kulturális tényezők magyarázzák fennmaradását a modern, látszólag egalitárius családi kontextusokban.

2. Módszer

A narratív szakirodalmi áttekintés módszerét használva tanulmányunk célja a témával foglalkozó szakirodalmi adatok és ismeretek áttekintése, szintézise¹⁰ a releváns nemzetközi tanulmányok számbavétele által. A kapcsolódó tudományos publikációkat elektronikus adatbázisokban (*Elicite*, *Google Scholar* és *ResearchGate*) gyűjtöttük a szociológia és pszichológia tudományterületeiről. A keresett kulcsszavak az alábbiak voltak: anyai kapuőrzés, anyai kapuőr, apai bevonódás.

3. Elméleti és fogalmi háttér

3.1. A fogalom kialakulása

Az elmúlt évtizedekben a családszociológiai és fejlődéslélektani kutatások egyre következetesebben bizonyították, hogy a gyermekek optimális fejlőd-

8 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

9 PUHLMAN, Daniel J. – PASLEY, Kay: Rethinking maternal gatekeeping. *Journal of family theory & review*, 2013, 5 (3), 176–193.

10 BOOTH, Andrew: Searching for qualitative research for inclusion in systematic reviews: a structured methodological review. *Systematic reviews*, 2016, 5 (1), 74.

déséhez elengedhetetlen mindkét szülő aktív bevonódása.¹¹ A gyermekek és a családok számára tehát előnyös, ha az apák jobban részt vesznek a gyermeknevelésben.¹² A Feinberg¹³ által definiált közös szülőség fogalma arra a folyamatra utal, amelyben a szülők együttműködnek a gyermekek gondozásában és nevelésében, ennek keretében pedig összehangolják döntéseiket, megosztják a felelősséget, és kölcsönösen támogatják egymás szülői szerepét. A közös szülőség nem pusztán a szülői feladatok megosztására utal, hanem egy reciprok, dinamikus kapcsolatot¹⁴ jelent, amelyet meghatároznak a társadalmi nemi szerepek és a családi rendszer sajátos mintázatai.¹⁵ A történeti trendek következtében a nők hagyományosan elsődleges befolyással bírtak az apák gyermeknevelésben való részvételére, tekintettel arra, hogy a családon belüli hatalmi és gondoskodási szerepek nemi alapon szerveződtek.¹⁶ Bár az apák idővel fokozták a gyermeknevelésben való részvételüket,¹⁷ az apák részvétele továbbra is sokkal alacsonyabb, mint az anyaké, különösen, amikor a gyermekek nagyon fiatalok.¹⁸ Az egyik lehetséges magyarázat arra a gyermeknevelési szakadékra, mely szerint a fiatalabb életkorú gyermekek nevelésében jóval alacsonyabb az apai részvétel, az anyai 'kapuőr' szerep lehet. Mindez evolúciós szempont-

-
- 11 BASCOE, Sonnette M. – DAVIES, Patrick T. – STURGE-APPLE, Melissa L. – CUMMINGS, E. Mark: Children's representations of family relationships, peer information processing, and school adjustment. *Developmental psychology*, 2009, 45 (6), 1740.; DOOHAN, Eve-Anne et al.: The link between the marital bond and future triadic family interactions. *Journal of Marriage and Family*, 2009, 71 (4), 892–904.
- 12 LAMB, Michael E. Development? Let Me Count the Ways. *The role of the father in child development*, 2010/1, 1-31.
- 13 FEINBERG, Mark E. – BROWN, Louis D. – KAN, Marni L.: A multi-domain self-report measure of coparenting. *Parenting*, 2012, 12 (1), 1–21.
- 14 JIA, Rongfang – SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J.: Relations between coparenting and father involvement in families with preschool-age children. *Developmental psychology*, 2011, 47 (1), 106.
- 15 MINUCHIN, S. N.: *Families and family therapy*. Cambridge, Harvard University Press, 1974.
- 16 DOHERTY, William J. – KOUNESKI, Edward F. – ERICKSON, Martha F.: Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, 60 (2), 277–292.
- 17 PLECK, Joseph H. – MASCIADRELLI, Brian P.: Paternal involvement by US residential fathers. In: LAMB, Michael E. (ed.): *The role of the father in child development*. Hoboken, John Wiley & Sons, 2004, 222–271.
- 18 KOTILA, Letitia E. – SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J. – KAMP DUSH, Claire M.: Time in parenting activities in dual-earner families at the transition to parenthood. *Family relations*, 2013, 62 (5), 795–807.

ból¹⁹ is érdekesnek tűnik, eszerint ugyanis a nőstények több erőfeszítést tesznek a szülői létbe, mint a pázásba, míg a hímek esetében ennek az ellenkezője igaz. Így az anyai 'kapuórzás' az anyák azon viselkedéséből fakadhat, hogy megvédjék az utódokba fektetett jelentős befektetéseiket.

A szülői viselkedés szempontjából különösen fontos a közös szülői kapcsolat egyik aspektusaként ismert szülői kapuórzás, vagyis az egyik szülő által vallott és irányított hiedelmek és viselkedések összessége, amely a másik szülő gyermekkel való kapcsolatát szabályozza. Annak ellenére, hogy a szülői kapuórzást az apák és az anyák egyaránt gyakorolhatják, a szakirodalom szinte teljes egészében az anyai kapuórzásra összpontosított.²⁰

A kapuőr (*gatekeeper*) fogalma Kurt Lewin²¹ amerikai–német pszichológus nevéhez köthető, eredeti megjelenése a táplálkozási szokások megváltoztatására vonatkozó 1947-es munkájában található. Lewin a társadalmi csatornák és döntési folyamatok vizsgálatában mutatja be a 'kapu' (*gate*) és a 'kapuőr' (*gatekeeper*) metaforáját: például a háziasszonyokat tekinti kapuőröknek, mert ők befolyásolják, milyen élelmiszerek 'jutnak át' a családi csatornán (azaz mi kerül az asztalra). Kapuőr alatt tehát azt a személyt vagy csoportot értjük, aki vagy akik szabályozzák és ellenőrzik, esetleg akadályozzák mások hozzáférését bizonyos javakhoz, szolgáltatásokhoz, szerepekhez. Lewin fogalmát számos területen, így pl. a sajtókutatásban is alkalmazták, White²² empirikus esettanulmányban vizsgálta, hogyan választja ki egy telegráf-szerkesztő a beérkező anyagok közül, mi jelenik meg a lapban — ezzel a tanulmánnyal vált a 'gatekeeper' fogalom központivá a média- és sajtókutatásban.

Az anyai kapuórzás fogalmát az 1990-es évek végén az amerikai családpszichológiai irodalom vezette be, válaszul arra a paradoxonra, hogy az apák növekvő bevonódása ellenére a családon belüli munkamegosztás továbbra is aszimmetrikus maradt.²³ A kifejezést DeLuccie²⁴ vezette be, aki először mutatott rá arra, hogy az anya attitűdjei és viselkedése befo-

19 GEARY, David C.: Evolution and proximate expression of human paternal investment. *Psychological bulletin*, 2000, 126 (1), 55.

20 SCHOPPE-SULLIVAN – ALTENBURGER i. m. 167–198.

21 LEWIN, Kurt: Frontiers in group dynamics: II. Channels of group life; social planning and action research. *Human relations*, 1947, 1 (2), 143–153.

22 WHITE, David Manning: The "gate keeper": A case study in the selection of news. *Journalism quarterly*, 1950, 27 (4), 383–390.

23 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

24 DELUCCIE, Mary F.: Mothers as gatekeepers: A model of maternal mediators of father involvement. *The Journal of Genetic Psychology*, 1995/156, 115–131.

lyásolják az apa gyermeknevelésben való részvételét. Ezt az elképzelést fejlesztette tovább Allen és Hawkins,²⁵ akik az anyai kapuőri jelenséget olyan korlátozó folyamatként írták le, amely során az anyák bizonyos viselkedéseikkel és hiedelmeikkel gátolhatják, akadályozhatják az apák aktívabb részvételét a családi munkamegosztásban. A szerzőpáros által kidolgozott mérőeszköz az anyák házimunkával, gyermekgondozással és nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdjeit mérte. Az általuk kidolgozott modell három alapvető dimenziót különböztet meg: 1) anyai hitrendszer (az a meggyőződés, hogy a gyermekgondozásban az anya kompetensebb, természetesebb szereplő); 2) kritikai viselkedés (az anya hajlama az apa szülői viselkedésének bírálóira, korrekciójára); 3) kontrollált bevonás (az anya tudatos vagy implicit döntései arról, mikor és hogyan engedi az apát a gondozási tevékenységekbe). E három tényező együtt alakítja ki a 'kapuőr' funkciót, amely befolyásolja az apa önhatékonyság-érzését, motivációját és tényleges részvételét.²⁶ A fogalom tehát nem pusztán viselkedés, hanem relációs konstrukció, amelyben az anya és az apa kölcsönösen alakítják egymás szülői szerepét.

3.2. Elméleti keretek

A jelenség értelmezéséhez több elméleti perspektíva kapcsolódik. Az egyik szerint az anyák nemi ideológiái (*gender ideologies*) és az 'esszencialista' nézetek (például, hogy a férfiak és a nők lényegileg különbözők a szülői szerepben) hatással vannak az anyai kapuőrzés tendenciáira.²⁷ Az esszencialista nézetek fogalmát a szerző a biológiai esszencializmussal hozza összefüggésbe – tehát azt, hogy a különbségek nem csak társadalmiak, hanem természetesek, 'biológiailag adott'-nak tekinthetők.

Az anyai kapuőrzés ebben a keretben a hagyományos női gondozói szerep fenntartásának egyik eszköze, amely révén az anya megerősíti identitását mint 'kompetens gondozó'. Másik meghatározó keret a családi

25 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

26 SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J. – BROWN, Geoffry L. – CANNON, Elizabeth A. – MANGELSDORF, S. C. – SOKOLOWSKI, Margaret Szewczyk: Maternal gatekeeping, coparenting quality, and fathering behavior in families with infants. *Journal of family psychology*, 2008, 22 (3), 389.

27 GAUNT, Ruth: The role of mothers' gender ideologies and essentialist perceptions in maternal gatekeeping. In: ULRICH, Janet H. – COSELL, Bernice T. (eds.): *Handbook on Gender Roles: Conflicts, Attitudes and Behaviors*. New York, Nova Science, 2009, 189–202.

rendszerelmélet, amely az anya-apa-gyermek triádot dinamikus rendszerként értelmezi.²⁸ E megközelítés szerint a kapuőrzés a családi homeosztázis fenntartásának eszköze lehet: az anya a kapcsolati egyensúlyt igyekszik megőrizni, amikor ellenőrzi vagy szabályozza az apa részvételét. Ugyanakkor ez a viselkedés gátolhatja a kooperatív szülői kapcsolat és a közös felelősség kialakulását.

A genderideológiai megközelítés²⁹ a kapuőrzést a nemi szerepekről alkotott hiedelmek és alapvető attitűdök talaján értelmezi. Azok az anyák, akik erősebben azonosulnak a tradicionális nemi szerepekkel, nagyobb valószínűséggel gyakorolnak korlátozó kapuőrzést. Ez összhangban áll Aytaç-DiCarlo és Schoppe-Sullivan meta-analízisével,³⁰ amely szerint a tradicionális nemi szerep-attitűdök és az anyai kapuőrzés között közepes erősségű pozitív korreláció mutatható ki.

Végül a kapcsolati és pszichológiai erőforrás-modellek³¹ arra hívják fel a figyelmet, hogy a kapuőrzés gyakran az anyai önértékelés, stressz és párkapcsolati elégedettség függvénye. Azok az anyák, akik bizonytalanabbak saját szülői kompetenciájukban, hajlamosabbak kontrolláló viselkedést tanúsítani az apákkal szemben.

3.3. A fogalom kritikája és kiterjesztése

A korai modelleket több kutató is bírálta, amiért az anyai kapuőrzést implicit módon negatív jelenségként ábrázolják, és kevés figyelmet szentelnek annak potenciálisan pozitív formáinak, mint a támogatás, az együttműködés elősegítése vagy a gyermeki jóllét védelme.³² Az 'újragondolt' kapuőrzés-modelljükben Puhlman & Pasley³³ hangsúlyozzák, hogy az anyák szabályozó szerepe nem feltétlenül korlátozó, hanem lehet konstruktív is, amennyiben a célja a szülői együttműködés és a gyermek érdekeinek védelme.

28 SCHOPPE-SULLIVAN – ALTENBURGER i. m. 167–198.

29 GAUNT (2009) i.m. 189–202.; GAUNT (2008) i. m. 373–395.; KULIK, Liat – TSOREF, Hani: The entrance to the maternal garden: Environmental and personal variables that explain maternal gatekeeping. *Journal of Gender Studies*, 2010, 19 (3), 263–277.

30 AYTAÇ-DICARLO, F. Kübra – SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J.: Traditional Gender Role Attitudes and Maternal Gatekeeping: A Meta-Analytic Review. *Parenting*, 2025, 25 (3), 326–352.

31 SCHOPPE-SULLIVAN – CANNON – MANGELSDORF – SOKOLOWSKI i. m. 389.

32 PUHLMAN – PASLEY (2013) i. m. 176–193.

33 Uo. 176–193.

A későbbi elméleti fejlesztések az apai kapuőrzés (*paternal gatekeeping*) fogalmát is beemelték a diskurzusba, amely az apák hasonló, szabályozó magatartását vizsgálja.³⁴ Ez a perspektíva hozzájárul a jelenség kölcsönösségének felismeréséhez, s ezzel a családi hatalmi viszonyok kiegyensúlyozottabb értelmezéséhez.

3.4. Kulturális és társadalmi kontextusok

Az anyai kapuőrzés kulturálisan beágyazott jelenségként értelmezhető, arra tekintettel, hogy eltérő társadalmakban más-más formában és intenzitással jelenik meg. Kaya Bican³⁵ török mintán végzett vizsgálatapéldául rámutatott, hogy a szexizmushoz kapcsolódó attitűdök (pl. ambivalens szexizmus) erős előrejelzői az anyai kapuőrzésnek, és a patriarchális társadalmi normák fenntartásában közvetítő szerepet játszanak. Hasonlóképpen, Kulik és Tsoref³⁶ izraeli mintán igazolták, hogy a környezeti stresszorok – mint a gazdasági nehézségek vagy a társadalmi elvárások – is fokozhatják a kapuőrző viselkedést.

A kulturális kontextus jelentőségét erősíti Hauser³⁷ kvalitatív kutatása is, amely brit anyák narratíváit elemezve kimutatta, hogy a kapuőrzés gyakran érzelmi és identitásvédő mechanizmusként működik, különösen akkor, ha az anya úgy érzi, az apa bevonódása veszélyezteti a 'jó anya' társadalmi ideálját. Ez a szimbolikus dimenzió arra utal, hogy a kapuőrzés nem pusztán viselkedés, hanem nemi szerep-identitás és társadalmi elismerés kérdése is.

4. Az anyai kapuőrzés klasszikus modellje és korai empirikus kutatások

Az anyai kapuőrzés fogalmát elsődlegesen Allen és Hawkins³⁸ vezették be a nemi szerepek és a családi munkamegosztás vizsgálatának új dimenziójaként. A szerzők az 1990-es évek végén az Egyesült Államokban végzett

34 MILLER, Tina: Paternal and maternal gatekeeping? Choreographing care. *Sociologica*, 2018, 12 (3), 25–35.

35 KAYA BICAN, Emine M.: *Development of attitudes toward maternal gatekeeping scale and its associations with ambivalent sexism in Turkey*. *Turkish Journal of Psychology*, 2022, 37 (2), 105–123.

36 KULIK – TSOREF i. m. 263–277.

37 HAUSER, Orlee: Pushing daddy away? A qualitative study of maternal gatekeeping. *Qualitative Sociology Review*, 2012, 8 (1), 34–59.

38 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

empirikus kutatásukban 622 anya önbeszámolóját elemezték, és kimutatták, hogy az anyák hiedelmei és viselkedései közvetlenül befolyásolják az apák családi feladatokban való részvételét. A vizsgálat úttörő módon mutatta be, hogy a nők, akik erősebben azonosulnak a hagyományos nemi szerepideológiákkal, hajlamosabbak korlátozó, kritikus és ellenőrző viselkedésre, amikor az apa a gondozásban aktívabban részt kíván venni. Allen és Hawkins³⁹ három kulcsfontosságú tényezőt azonosítottak: 1) anyai hiedelmek a kompetenciáról (az a meggyőződés, hogy az anya természetes gondozóként jobban ellátja a gyermeknevelési feladatokat; 2) az apai bevonódás értékelése (amely meghatározza, mennyire 'engedett' az apák számára a részvétel); 3) a családi munka kontrollja (amelyben az anya irányító szerepet tölt be, akár explicit utasításokkal, akár implicit elvárásokon keresztül).

A modell egyik legfontosabb újítása az volt, hogy az anyai viselkedést aktív szabályozó mechanizmusként értelmezte. Az anyák tehát nemcsak reagálnak az apák bevonódására, hanem alakítják annak feltételeit is. Ez a felismerés a kutatási fókuszot az anyák intrapszichés és attitűdbeli tényezői felé terelte.⁴⁰

A 2000-es évek elején több empirikus tanulmány igyekezett validálni Allen és Hawkins modelljét, illetve feltárni a mögöttes pszichológiai és kapcsolati tényezőket. Schoppe-Sullivan, Brown, Cannon, Mangelsdorf és Sokolowski⁴¹ longitudinális vizsgálata kimutatta, hogy a kapuőrzés negatívan korrelál a közös szülőség, szülői együttműködés (*coparenting*) minőségével, valamint közvetetten csökkent a apák pozitív nevelési interakcióinak gyakoriságát. Az anyák kritikus vagy korlátozó viselkedése az apák önhatékony-ság-érzését és érzelmi elköteleződését is gyengíti, ami hosszú távon csökkent apai bevonódást eredményezhet.

Gaunt⁴² kvantitatív vizsgálata tovább erősítette ezeket az eredményeket, eszerint a tradicionális nemi szerepideológia, az anyai perfekcionizmus és az apai kompetenciába vetett alacsony bizalom mind előrejelzői voltak a kapuőrző viselkedésnek. Az anyai kapuőrzés tehát nem elszigetelt viselkedésforma, hanem komplex interperszonális dinamika, amelyben az identitás, az önértékelés és a társadalmi elvárások egyaránt szerepet játszanak.

39 Uo. 199.

40 GAUNT (2008) i. m. 373–395.; SCHOPPE-SULLIVAN – CANNON – MANGELSDORF – SOKOLOWSKI i. m. 389.

41 Uo. 389.

42 GAUNT (2008) i. m. 373–395.

A kvalitatív kutatások, mint Hauser⁴³ interjúk tanulmánya, árnyaltabb képet adtak a mögöttes motivációkról. Az anyák beszámolóí szerint a kapuőrzés gyakran az 'anyai felelősség' internalizált normájából fakad, ugyanis sokan úgy érezték, hogy a gyermek jóllétének biztosítása kizárólagos kötelességük, s így az apai részvétel kontrollálása a 'jó anyaság' része. Ez a megállapítás a jelenséget morális és identitásbeli dimenzióban is értelmezhetővé teszi, túlmutatva a pusztá viselkedésleíráson. Hauser⁴⁴ tehát úgy írja le az anyai kapuőr jelenségét, mint az anyák azon korlátozása, hogy az apák részt vegyenek a szülői nevelésben a döntések, az információk és a hozzáférés feletti ellenőrzés révén. Tanulmányában kifejti, hogy a kapuőrzés viselkedése a szülői információk feletti ellenőrzés érvényesítésén és az otthoni környezet távollét alatti ellenőrzésén keresztül is formálódik. Ezek a viselkedések mind az anyák, mind az apák számára tele vannak előnyökkel és veszteségekkel, és így ambivalencia érzését keltik a szülőknél, mivel egyszerre fogadják el és utasítják el a kapuőrzési tevékenységet. A döntések feletti ellenőrzés kapcsán Hauser⁴⁵ arra utal, hogy az anyai kapuőrzés önmagában is egy olyan kontrolleszköz, amelyet a nők néha az érvényesülésre használnak, amely azt jelenti, hogy a megkérdezett anyák korlátozták partnereik gyermekeikkel való részvételét azáltal, hogy úgy vállaltak feladatokat és hoztak döntéseket, mintha partnerük szülői szerepe nem létezne, vagyis a döntéseket az apák bármilyen véleményének kikérése nélkül hozták meg. Bár a legtöbb apa nem küzdött aktívan partnere döntéseinek irányítása ellen, gyakran sajnálatukat fejezték ki amiatt, hogy átengedték az irányítást ezen a területen.

Hauser⁴⁶ tanulmánya kitér arra is, hogy az otthoni munka tényleges megosztásától függetlenül, a nőket továbbra is úgy tekintik, mint akik felelősek gyermekeik gondozásáért és a velük kapcsolatos döntések meghozataláért. Mindez pedig jelentős nyomást gyakorol a nőkre, akik gyakran úgy érzik, hogy otthonuk és gyermekeik állapota alapján ítélik meg őket, ezen ítélet alól pedig férfi partnereik látszólag mentesülnek. Ezt a jelenséget jól illusztrálja a Hauser tanulmányában idézett alábbi interjúrészlet: „Például imádom feleség és gondozó lenni, és az emberek bejönnek a házamba, és rendetlen, és úgy érzem, ez rám vet fényt, Steve-re nem.” Mivel a nőket oly gyakran társítják a gyermekgondozással és a házimun-

43 Hauser i. m. 34–59.

44 Uo. 34–59.

45 Uo. 34–59.

46 Uo. 34–59.

kával, az ezeken a területeken való jó benyomás keltésének elmulasztása nemcsak az anyákra, mint egyénekre hat, hanem nagy hatással van az önértékelésükre is női mivoltukban. Ez a kapcsolat a női identitás és a gyermekgondozás között betekintést nyújthat abba, hogy miért érzi sok nő úgy, hogy a gyermekgondozás felelősségének súlya kizárólag az övék.

A szülői döntések feletti ellenőrzéshez kapcsolódóan Hauser⁴⁷ kutatásában sok válaszadó anya arról számolt be, hogy lépéseket tett annak érdekében, hogy ellenőrizze a partnerei által a gyermekük napirendjével, egészségével és gondozásával kapcsolatban kapott információkat. Ez az ellenőrzés gyakran már a terhesség alatt elkezdődött akkor, amikor a nők elkezdtek információkat gyűjteni a változó testükről. Általánosságban elmondható, hogy a nők arról számoltak be, hogy jobban odafigyelnek gyermekeik igényeire, mint partnereik, és hogy jobban ismerik gyermekeik orvosi információit, tekintve, hogy ők vitték el gyermekeiket orvoshoz. Ez gyakran annak az eredménye volt, hogy egyszerűen ők voltak az elsődleges szülők. Hauser⁴⁸ eredményei arra is rávilágítanak, hogy megdöbbentő az a tény, hogy a nők mennyire vonakodnak megtenni azt a plusz lépést, hogy megosszák az információkat partnereikkel. Ezzel ugyanis azt sugallják, hogy egyedül ők képesek gyógyszereket beadni és gyermekeik egészségügyi ellátásáról gondoskodni. Mindez pedig jelentős hatalmat és valódi nélkülözhetetlenség érzését adja az anyáknak. Ugyanakkor a nők gyakran számoltak be arról is Hauser⁴⁹ tanulmányában, hogy ambivalens érzéseket keltettek az információőrzői szerepükkel kapcsolatban. Egyrészt büszkék voltak arra, hogy kizárólagos tudással rendelkeznek, ugyanakkor túlterheltnek érezték magukat az ezzel járó felelősség miatt. Hauser⁵⁰ kutatásából tudjuk, hogy az apai szerepvállalás legnyilvánvalóbb korlátozása a párok azon döntéseiből fakad, hogy a férfiak több munkát végeznek az otthonon kívül. Az ilyen családi döntések mögött meghúzódó mozgatórugó lehet a fizetett munkaerőpiacon tapasztalható gazdasági egyenlőtlenség. Az anyai kapuőrzésben részt vevő anyák és apák egyaránt egyszerre fogadták el és utasították el ezt a gyakorlatot, sőt, hajlamosak voltak ambivalens érzést érezni vele szemben, ami arra utalt, hogy az mind nyereséget, mind veszteséget eredményez. Az anyai kapuőrzéssel kapcsolatos kutatások nem tisztázzák e tevékenység ok-okozati irányát. Vajon a kapuőrzés az

47 Uo. 34–59.

48 Uo. 34–59.

49 Uo. 34–59.

50 Uo. 34–59.

alacsonyabb apai bevonódás forrása, vagy valójában az apák alacsony bevonódásának a terméke? Hauser⁵¹ kutatása azt sugallja, hogy az oksági összefüggés kétirányú, és hogy a kapuőrzés egyszerre az apai bevonódás alacsony szintjének forrása és eredménye is. Ahhoz, hogy jobban megérthető legyen ez az állítás, először annak vizsgálata szükséges, hogy mit nyerhetnek és veszíthetnek a nők és a férfiak az anyai kapuőrzésből.

Az anyai kapuőrzés pozitív hatásai közé tartozik a nők számára a jelenség által teremtett nélkülözhetetlenség érzése. A nők gyakran arról számoltak be Hauser⁵² kutatásában, hogy férfi partnereik egyszerűen nem olyan jók a szülői szerepben, mint ők, és a férfiak gyakran megismételték ezt a nézetet. A válaszadók gyakran a gyermekeik fiatal korához kötötték ezt, mondván, hogy a gyermeknek egyszerűen jobban szüksége van az anyjára ebben az időszakban, de nem tudtak bizonyítékokat szolgáltatni ennek az állításnak az alátámasztására. Egyes nők számára a szülői létből származó hatalom kompenzálta a szülés után elvesztett hatalmat. Ez leginkább azoknál a válaszadóknál volt nyilvánvaló, akik csökkentették a munkaidejüket, vagy felmondtak a fizetett munkaerőpiacon. Sok férfi ugyanakkor arról számolt be, hogy ugyanolyan köteléket kívánna gyermekével kialakítani, mint a partnere, ám gyakran zavarban voltak azzal kapcsolatban, hogyan érhetik el ezt anélkül, hogy felbosszantanák partnerüket. Sőt, sok apa azt is kifejezte, hogy aktívan kereste a módját annak, hogy a változó családban kialakuljon a hovatartozás érzése. Az apák gyakran elveszítettnek érezték magukat abban, hogy pontosan mi legyen a szerepük a gyermekeikkel (ezt az aggodalmat az anyák soha nem fejezték ki). Ez néha ahhoz vezetett, hogy kirekesztettnek érezték magukat, és néhány esetben még a családi élettel kapcsolatos nyugtalanság vagy neheztelés érzését is eredményezte.

Bár egyértelműnek tűnik, hogy az anyai kapuőrök önmaguknak és partnereiknek is ártanak, amikor korlátozzák az apák tevékenységeit, viselkedésük gyökerei összetettek. Több apa, aki arról számolt be, hogy partnerük kapuőri tevékenységet folytat, kétértelműnek érezte magát ezzel a gyakorlattal kapcsolatban. Az apák ezen hozzáállása azonban nem meglepő, tekintve, hogy a férfiakat arra szocializálták, hogy úgy érezzék, a nők ismerik a legjobban a szülői létet.⁵³

E korai empirikus hullám közös eredménye, hogy az anyai kapuőrzés mind a családi munkamegosztás, mind az apai bevonódás szempontjából

51 Uo. 34–59.

52 Uo. 34–59.

53 Uo. 34–59.

kulcsfontosságú közvetítő változó, amely a nemi szerepideológiák pszichológiai és relációs hatásait tükrözi.

5. Az anyai kapuőrzés feltételei: személyes, kapcsolati, társadalmi és környezeti tényezők

5.1. Személyes pszichológiai tényezők

Számos kutatás bizonyította, hogy az anyai kapuőrzés mögött olyan pszichológiai jellemzők állnak, mint az önértékelés, a szülői identitás és az érzelmi biztonságérzet. Cannon és munkatársai⁵⁴ longitudinális kutatásukban kimutatták, hogy az anyák alacsony önbecsülése és magas stressz-szintje növeli a kapuőrző viselkedés valószínűségét. Az anyai bizonytalanság gyakran kontrolláló magatartásban manifesztálódik, amely az apai részvétel korlátozását szolgálja, mintegy kompenzációként az anya belső bizonytalanságaira.

Gaunt⁵⁵ eredményei szerint a szülői perfekcionizmus – az a meggyőződés, hogy a gyermeknevelést 'helyesen' és hibátlanul kell végezni – szintén erős előrejelzője a kapuőrzésnek. Az anyák, akik magas elvárásokat támasztanak saját gondozói teljesítményükkel szemben, gyakran kevésbé bíznak abban, hogy más, különösen az apa, hasonló színvonalon képes gondoskodni a gyermekről.

5.2. Kapcsolati és családi tényezők

A kapcsolati dinamika szintén döntő szerepet játszik. Schoppe-Sullivan és munkatársai⁵⁶ szerint a közös szülőség (*coparenting*) minősége – vagyis a szülők közötti együttműködés, kommunikáció és támogatás – közvetlenül összefügg a kapuőrzéssel. Az anyák, akik elégedetlenek párkapcsolatukkal, gyakrabban alkalmaznak korlátozó viselkedést, míg az érzelmileg stabil, támogató kapcsolatok csökkentik a kapuőrzés előfordulását.

A családi rendszerelméleti nézőpontból⁵⁷ a kapuőrzés olyan szabályozó mechanizmus, amely a kapcsolati egyensúly fenntartására törekszik. Például, ha az apa nagyobb szerepet vállal, az anya ezt a saját identitásának

54 SCHOPPE-SULLIVAN – CANNON – MANGELSDORF – SOKOLOWSKI i. m. 389.

55 GAUNT (2008) i. m. 373–395.

56 SCHOPPE-SULLIVAN – CANNON – MANGELSDORF – SOKOLOWSKI i. m. 389.

57 SCHOPPE-SULLIVAN – ALTENBURGER i. m. 167– 198.

fenyegetéseként élheti meg, és tudattalanul visszafoghatja az apai bevonódást, hogy helyreállítsa a megszokott szerepstruktúrát.

Puhlman és Pasley⁵⁸ *A kapuőrzés újragondolása* című tanulmányukban kiemelik, hogy a kapuőrzés mögött motivációs ambivalencia is állhat: az anyák egyszerre vágnak az apák bevonódására, de félnek annak következményeitől – például az autonómia vagy a kompetenciaérzet elvesztésétől. Ez a paradoxon különösen éles a posztindusztriális társadalmakban, ahol az anyaság hagyományos morális normái és a nemi egyenlőség értékei gyakran ütköznek.

5.3. Társadalmi és kulturális tényezők

A társadalmi kontextus szintén kulcsfontosságú. Gaunt⁵⁹ és Kulik és Tsoref⁶⁰ kutatásai szerint az anyai kapuőrzés a nemi szerepideológiák internalizálásának egyik eszköze: azok a nők, akik esszencialista módon gondolkodnak a nemek közti különbségekről („az anyák természetüknél fogva jobban gondoskodnak”), nagyobb valószínűséggel gyakorolnak kapuőrzést.

A meta-analitikus eredmények⁶¹ megerősítik, hogy a tradicionális nemi attitűdök konzisztensen pozitív kapcsolatban állnak a kapuőrzéssel, függetlenül a minta kulturális hátterétől. Ez a kapcsolat azonban nem determinisztikus: a társadalmi nemi normák hatása mediálódhat például az anya munkaerő-piaci részvételén vagy a párkapcsolati egyenlőségen keresztül.

5.4. A környezeti tényezők szerepe

Kulik és Tsoref⁶² eredményei azt mutatták, hogy a környezeti stresszorok – például az anyagi nehézségek, a társadalmi támogatás hiánya vagy a munka-család konfliktus – felerősíthetik az anyai kapuőrzést. Az ilyen helyzetekben az anya számára a kontroll megtartása pszichológiai biztonságot jelenthet, miközben paradox módon csökkenti az apák bevonódását, ami tovább növeli a családi terhelést.

58 PUHLMAN – PASLEY (2013) i. m. 176–193.

59 GAUNT (2009) i. m. 189–202.

60 KULIK – TSOREF i. m. 263–277.

61 AYTAÇ-DICARLO – SCHOPPE-SULLIVAN i. m. 326–352.

62 KULIK – TSOREF i. m. 263–277.

6. Az anyai kapuőrzés következményei

6.1. Az apai bevonódás alakulása

Az anyai kapuőrzés egyik leggyakrabban vizsgált következménye az apai bevonódás mértéke és minősége. Már Allen és Hawkins⁶³ eredeti tanulmánya kimutatta, hogy az anyai kontroll és kritikusság szignifikánsan csökkenti az apák családi részvételét, különösen a gyermekgondozási és háztartási tevékenységek területén. A későbbi empirikus kutatások ezt megerősítették: a kapuőrzés negatívan korrelál az apák gondozási interakcióinak gyakoriságával és a velük való kapcsolat minőségével.⁶⁴

A longitudinális vizsgálatok szerint a korai anyai kapuőrzés tartós hatásokat gyakorol az apák szülői szerepére. Schoppe-Sullivan és munkatársai⁶⁵ kimutatták, hogy a korlátozó anyai viselkedés nemcsak az aktuális bevonódást, hanem az apai önhatékonyság hosszú távú alakulását is befolyásolja. Azok az apák, akik partnerüktől kevés pozitív visszajelzést kapnak a szülői szerepükre, hajlamosak visszahúzódni, és csökkent mértékben vesznek részt a gyermek életében. E kutatás célja az anyai 'kapunyitás' meghatározó tényezőinek azonosítása volt a szülővé válás egyedülálló időszakában, amikor a párok új szülői szerepeik kialakításán dolgoznak. Ezen átmenet 'kritikus időszakként' írható le az apa-gyermek kapcsolatok kialakulása szempontjából.⁶⁶ Tekintettel arra, hogy az apa csecsemőkorban történő korai szintű bevonása általában fennmarad,⁶⁷ az anyai 'kapuőrzés' a szülés utáni korai hónapokban különösen hosszú távú hatással lehet az apa bevonására. A strukturális egyenletmodell-elemzések kimutatták, hogy az anyák nagyobb valószínűséggel zárták be a kaput az apák előtt, ha az anyáknak nagyobb perfekcionista elvárásaik voltak az apák szülői szerepével szemben, rosszabb pszichológiai működésük volt, romantikus

63 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

64 SCHOPPE-SULLIVAN – CANNON – MANGELSDORF – SOKOLOWSKI i. m. 389.

65 SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J. – ALTENBURGER, Lauren E. – LEE, Meghan A. – BOWER, Daniel J. – KAMP DUSH, Claire M.: Who are the gatekeepers? Predictors of maternal gatekeeping. *Parenting*, 2015, 15 (3), 166–186.

66 DOHERTY, William J. – ERICKSON, Martha Farrell – LAROSSA, Ralph: An intervention to increase father involvement and skills with infants during the transition to parenthood. *Journal of family psychology*, 2006, 20 (3), 438.

67 CABRERA, Natasha J. – SHANNON, Jacqueline D. – TAMIS-LEMONDA, Catherine: Fathers' influence on their children's cognitive and emotional development: From toddlers to pre-K. *Applied Development Science*, 2007, 11 (4), 208–213.

kapcsolatukat kevésbé stabilnak érzékelték, és magasabb szintű szülői énhatékonysággal rendelkeztek. Ezzel szemben az alacsonyabb szülői énhatékonysággal rendelkező apák nagyobb anyai kapuzárási viselkedést tapasztaltak. A kutatás arra is rávilágít, hogy az anyai kapuőrzés különösen befolyásoló lehet a partnerek munka és család egyensúlyozására való képességére nézve. Amikor az anyáknak irreálisan magas elvárásai vannak partnerük szülői feladataival szemben, azaz magas szintű partnerorientált szülői perfekcionizmust mutatnak⁶⁸, az apák esetleg nem tudnak 'megfelelni' az elvárásoknak, megerősítve az anyai 'kapuzárási' attitűdöket, és fokozva az anyai 'kapuzárási' viselkedést.⁶⁹ A szerzőtársak kutatásának eredményei azt sugallják, hogy az anyai kapuőrzés szorosabban összefügg az anyai elvárásokkal és pszichológiai működéssel, mint az anyai hagyományos nemi attitűdökkel. Az apák jellemzői kevésbé voltak előrejelzői az anyai kapuőrzésnek, mint az anyáké, bár az alacsonyabb szülői önhatékonysággal rendelkező apák nagyobb anyai kapuzárási viselkedést váltottak ki, az eredmények azt is mutatták továbbá, hogy a vallásosabb anyák valójában nagyobb valószínűséggel vettek részt kapunyitásban. Kimutatható volt az is, hogy az anyai kapuőrzésre leginkább előrejelző anyai jellemzők az anyák elvárásai voltak, különösen az anyák partnerorientált szülői perfekcionizmusa és az anyák kapcsolati instabilitásról alkotott felfogása. Más szóval, azok az anyák, akik túlzottan magas elvárásokat támasztottak partnerük nevelési módszerével szemben, nagyobb valószínűséggel vizsgálták azt, és hiányosságokat találtak benne. Schoppe-Sullivan és munkatársai⁷⁰ arról számoltak be, hogy a várakozásoknak megfelelően az anyák gyakrabban zárták be a kaput az apa nevelésben való részvétele előtt, amikor az anyák kevésbé stabilnak érzékelték a romantikus kapcsolatukat vele. Ez a megállapítás összhangban van a párkapcsolat és a közös nevelés közötti szoros kapcsolatokkal.⁷¹ Bár az anyai kapuőrzés különösen gyakori lehet a kapcsolat felbomlása vagy válása után,⁷² az anyák kapcsolati instabilitásról

68 SNELL Jr, William E. – OVERBEY, Gail A. – BREWER, A. Lauren: Parenting perfectionism and the parenting role. *Personality and Individual Differences*, 2005, 39 (3), 613–624.

69 SCHOPPE-SULLIVAN – ALTENBURGER – BOWER – KAMP DUSH i. m. 166–186.

70 Uo. 166–186.

71 FEINBERG, Mark E. The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention. *Parenting: science and practice*, 2003, 3 (2), 95–131.

72 TRINDER, Liz: Maternal gate closing and gate opening in postdivorce families. *Journal of family issues*, 2008, 29 (10), 1298–1324.

alkotott felfogása és az anyai kapuzárás közötti potenciális összefüggésre vonatkozó megállapítás azt jelentheti, hogy a kapuőrzés jóval a kapcsolat felbomlása előtt elkezdődhet, amikor az anyák először kezdenek kételkedni a romantikus kapcsolat tartósságában. Összességében az anyai elvárások fontos szerepe abban áll, hogy az anyák felmérhetik az apák motivációját és szülői alkalmasságát, és ennek megfelelően kapuőrként működhetnek, hogy megvédjék az utódokba fektetett jelentős befektetéseiket.⁷³ E kutatás eredményei arra is rávilágítanak, hogy az anyák nagyobb valószínűséggel zárták be a kaput az apák előtt, ha az anyák pszichológiai működése rosszabb volt (nagyobb neuroticizmus és több szorongás és depresszió a csecsemő születése előtt). Ezek az eredmények összhangban vannak azzal az elmélettel, amely a rossz pszichológiai működést a szülői nehézségekkel és a párkapcsolati problémákkal köti össze.⁷⁴ A magasabb szülői önhatékonyssággal bíró anyák azért riaszthatják el az apákat a szülői szereptől, mert az anyák általában előnyben vannak a szülői önhatékonysság terén az apákkal szemben.⁷⁵ Ennélfogva az anyák a 'szakértő' szülő, az apák pedig a 'tanuló' szülő pozíciójában lehetnek – már a gyermek születése előtt is⁷⁶ –, megteremtve az anyai kapuzárási viselkedés alapjait. A kutatás meglepő eredménye, hogy az anyák hagyományos nemi attitűdjei nem álltak összefüggésben a jelzett kapuzárási viselkedéssel vagy akár az anyai kapuzárási attitűdökkel, bár a korábbi elméletek⁷⁷ és kutatások (pl. Kulik és Tsoref⁷⁸) azt feltételezték, hogy a hagyományos nemi attitűdök az anyai kapuzárás elsődleges meghatározói. A hagyományos nemi attitűdök és az anyai 'kapuőrzés' közötti egyidejű összefüggések azért létezhetnek, mert a hagyományos nemi attitűdök nem annyira a 'kapuőrzés' meghatározói, mint inkább a következményei. Amikor az anyák bezárják a kaput az apák

73 GEARY i. m. 55.

74 WHISMAN, Mark A. – BAUCOM, Donald H.: Intimate relationships and psychopathology. *Clinical child and family psychology review*, 2012, 15 (1), 4–13.

75 HUDSON, Diane Brage – ELEK, Susan M. – FLECK, Margaret Ofé: First-time Mothers' and Fathers' transition to parenthood: infant care self-efficacy, parenting satisfaction, and infant sex." *Issues in comprehensive pediatric nursing*, 2001, 24 (1), 31–43.

76 SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J. – ALTENBURGER, L. E. – SETTLE, T. A. – KAMP DUSH, C. M. – SULLIVAN, J. M. – BOWER, D. J.: Expectant Fathers'intuitive Parenting: Associations with Parent Characteristics and Postpartum Positive Engagement. *Infant Mental Health Journal*, 2014, 35 (5), 409–421.

77 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

78 KULIK – TSOREF i. m. 263–277.

előtt, és az apák kevésbé vesznek részt a gyermeknevelésben, az anyák saját attitűdjeiket a viselkedésükhöz és a családjukon belüli munkamegosztáshoz igazíthatják, összhangban az attitűdváltozással kapcsolatos pszichológiai nézőpontokkal,⁷⁹ vagyis az anyák megváltoztathatják attitűdjeiket, hogy tükrözzék a valóságukat a konzisztencia elérése érdekében.

Cannon és munkatársai⁸⁰ szerint a korlátozó kapuőrzés gyengíti az apai önbizalmat, ez pedig megerősíti az anya percepcióját az apa inkompetenciájáról, ami újabb kapuőrzést vált ki. Ennek eredményeként a családi feladatok újra a hagyományos nemi szerepstruktúra mentén oszlanak meg.

6.2. A közös szülőség (*coparenting*) minősége és a párkapcsolati elégedettség

A kapuőrzés nemcsak az apai bevonódásra, hanem a közös szülőség, szülői együttműködés (*coparenting*) minőségére és a párkapcsolati elégedettségre is hatással van. Schoppe-Sullivan és munkatársai⁸¹ szerint az anyák korlátozó magatartása csökkenti a szülők közötti koordinációt, kommunikációt és kölcsönös támogatást. Az apák ezt gyakran a bizalom hiányaként értelmezik, ami érzelmi távolságot és párkapcsolati feszültséget okozhat.

Kulik és Tsoref⁸² kutatásai is megerősítik, hogy a kapuőrzés és a párkapcsolati elégedettség között negatív kapcsolat áll fenn. A kapuőrző anyák gyakran a kapcsolati stressz és frusztráció megnyilvánulásaként alkalmazzák a kontrolláló viselkedést. A folyamat körkörös: a romló párkapcsolati minőség fokozza a kapuőrzést, ami viszont tovább csökkenti az együttműködést.

Puhlman és Pasley⁸³ rámutattak arra, hogy a kapuőrzés affektív funkciót is betölthet: az anya a kapcsolat instabilitásából fakadó bizonytalanságot kontrollon keresztül próbálja ellensúlyozni. Ilyenkor a kapuőrzés – bár destruktív hatású – pszichológiailag a biztonságérzet visszaszerzésének eszköze.

79 GAWRONSKI, Bertram – BODENHAUSEN, Galen V.: Associative and propositional processes in evaluation: an integrative review of implicit and explicit attitude change. *Psychological bulletin*, 2006, 132 (5), 692.

80 SCHOPPE-SULLIVAN – CANNON – MANGELSDORF – SOKOLOWSKI i. m. 389.

81 Uo. 389.

82 KULIK – TSOREF i. m. 263–277.

83 PUHLMAN – PASLEY (2013) i. m. 176–193.

6.3. A gyermekekre gyakorolt hatások

Noha az anyai kapuőrzés közvetlen hatásait a gyermekek fejlődésére ritkábban vizsgálták, több kutatás utal arra, hogy a jelenség közvetett módon befolyásolja a gyermeki jóllétet a közös szülőség minőségén keresztül.⁸⁴ Azokban a családokban, ahol az anya kapuőrző viselkedése tartós, a szülői kooperáció alacsonyabb szintű, és a gyerekek gyakrabban mutatnak érzelmi bizonytalanságot, illetve viselkedési problémákat.

A családi rendszerelmélet alapján⁸⁵ a gyermekek a szülői viszony mintázatait internalizálják, eszerint, ha az anya korlátozó és az apa passzív szerepet tölt be, az a nemi szerepekről alkotott korai reprezentációkban is tükröződik. Ezáltal a kapuőrzés hozzájárulhat a tradicionális nemi szerepek transzgenerációs reprodukciójához.

6.4. Az apai (paternal) kapuőrzés és a kölcsönösség kérdése

Miller⁸⁶ munkája hívta fel a figyelmet arra, hogy a kapuőrzés nem kizárólag anyai jelenség, az apák is gyakorolhatnak hasonló kontrollt, például az anyák munkavállalásával vagy döntéshozatalával kapcsolatban. Az úgynevezett *paternal gatekeeping* perspektíva szerint a kapuőrzés valójában relációs mechanizmus, amelyet a hatalom, a bizalom és a nemi szerep-azonosulás kölcsönös mintázatai mozgatnak. E felismerés hozzájárul a jelenség kiegyensúlyozottabb értelmezéséhez, és elmozdítja a diskurzust a 'hibáztató' megközelítésektől a kölcsönös befolyás és a családi rendszerinterakciók felé.

7. A mérés és operacionalizálás kihívásai

7.1. Az első mérőeszközök és koncepcionális problémák

Az anyai kapuőrzés empirikus kutatásának korai szakaszában a mérési eszközök többnyire *ad hoc* kérdőíveken alapultak, amelyek nem rendelkeztek egységes elméleti kerettel. Allen és Hawkins⁸⁷ skálái például önbeszámoló kérdéseket tartalmaztak az anyai attitűdökről és viselkedésekről, de nem tettek különbséget a hiedelmi és a viselkedéses komponensek között. Ez

84 SCHOPPE-SULLIVAN – ALTENBURGER i. m. 167–198.

85 SCHOPPE-SULLIVAN – CANNON – MANGELSDORF – SOKOLOWSKI i. m. 389.

86 MILLER i. m. 25–35.

87 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

a hiányosság nehezítette a különböző kutatások közötti összehasonlíthatóságot, és gyakran vezetett ellentmondásos eredményekhez.

Puhlman és Pasley⁸⁸ e problémák orvoslására fejlesztették ki a *Maternal Gatekeeping Scale*-t (MGS), amely az első pszichometriailag validált mérőeszköz a jelenség vizsgálatára. A skála három dimenziót mér:

1. Motivációs meggyőződések (az anyai kompetenciaérzet és normatív elvárások),
2. Kritikus viselkedés (az apai szülői viselkedés értékelése, bírálata),
3. Bevonódás-szabályozás (az apai részvétel irányítása, engedélyezése vagy korlátozása).

A skála jó belső megbízhatóságot és faktorstruktúrát mutatott, és azóta más kulturális kontextusban is sikeresen alkalmazták.⁸⁹

7.2. A mérés interkulturális kihívásai

A mérőeszközök adaptálása során gyakran felmerül a kulturális torzítás problémája. A kapuőrzés nyugati társadalmakban kidolgozott konstrukciója eltérően értelmezhető olyan kultúrákban, ahol a nemi szerepek, a családi hierarchia és a gondozási normák más szerkezetűek.⁹⁰ Izraeli mintákon végzett kutatások például rámutattak, hogy az anyai kapuőrzés normatív elvárásként is működhet, nem feltétlenül deviáns viselkedésként, mint ahogy azt a nyugati modellek sugallják.

7.3. Új mérési irányok: implicit és kvalitatív megközelítések

Az utóbbi években megjelentek az implicit attitűdmérések és kvalitatív módszerek is, amelyek a kapuőrzés mélyebb pszichológiai és kulturális rétegeit vizsgálják. Hauser⁹¹ kvalitatív kutatása például interjú narratívák alapján azonosította a „feltő kontroll” és az „identitás-védelem” mintázatait, amelyek nem mindig jelennek meg a kérdőíves eszközökben.

Az implicit mérési megközelítések, mint a sztereotípiá-asszociációs tesztek, lehetővé teszik annak feltárását, hogy az anyák (és apák) tudattalanul

88 PUHLMAN, Daniel J. – PASLEY, Kay: The maternal gatekeeping scale: Constructing a measure. *Family Relations*, 2017, 66 (5), 824–838.

89 KAYA BICAN i. m. 105–123.

90 KULIK – TSOREF i. m. 263–277.

91 HAUSER i. m. 34–59.

milyen mértékben kapcsolják össze a 'gondoskodás' és 'kompetencia' fogalmait a női nemmel.⁹² Ezek az új irányok segíthetik a kapuőrzés tudattalan motivációs bázisának feltárását, és hozzájárulhatnak egy komplexebb, integratív modell kialakításához.

Továbbá elmondható, hogy a kutatók gyakran figyelmen kívül hagyják az apai perspektívát, vagyis az apák észlelését a kapuőrzésről. Puhlman és Pasley⁹³ is hangsúlyozzák, hogy a kizárólag anyai önbeszámolókon alapuló mérés torz képet adhat, mivel az apák sokszor másképp értelmezik partnerük viselkedését. A jövőbeli kutatások egyik fő kihívása tehát az interperszonális, kétoldalú mérési modellek kidolgozása.⁹⁴

8. Kritikai perspektívák és új irányok

8.1. A fogalom normatív és ideológiai alapjai

Az anyai kapuőrzés koncepciója az 1990-es évek végén, a családszociológia és a nemi szerep-elméletek kereszteződésében született meg⁹⁵. Bár a fogalom erős empirikus alapokra épült, több szerző⁹⁶ felhívta a figyelmet arra, hogy a jelenség leírása gyakran rejtett normatív előfeltevéseket hordoz. A 'kapuőrzés' metaforája implicit módon az anyát tekinti a 'probléma' forrásának, aki akadályozza az apa bevonódását – miközben kevés figyelmet kapnak a társadalmi, gazdasági és kulturális feltételek, amelyek ezt a viselkedést formálják.

Puhlman és Pasley *Rethinking maternal gatekeeping* című tanulmányukban⁹⁷ hangsúlyozzák, hogy az anyai kapuőrzés nem pusztán egyéni diszpozíció, hanem strukturális következmény, vagyis a nemi szerepekre épülő munkamegosztás, a gondozás társadalmi elismerésének hiánya és a munka-magánélet egyenlőtlensége mind hozzájárulnak a kapuőrző dinamikák kialakulásához. Ennek fényében az anyai viselkedést nem szabad a 'családi diszfunkció' jeleként értelmezni, hanem inkább adaptív válaszként a nemi egyenlőtlenségek kontextusában.

92 AYTAÇ-DICARLO – SCHOPPE-SULLIVAN i. m. 326–352.

93 PUHLMAN – PASLEY (2017) i. m. 824–838.

94 SCHOPPE-SULLIVAN – ALTENBURGER i. m. 167–198.

95 ALLEN – HAWKINS i. m. 199–212.

96 PUHLMAN – PASLEY (2013) i. m. 176–193.; MILLER i. m. 25–35.

97 PUHLMAN – PASLEY (2013) i. m. 176–193.

8.2. Az apai kapuőrzés és a relációs megközelítés

Miller *Paternal and maternal gatekeeping? Choreographing care* című tanulmányában⁹⁸ új dimenzióval bővíti a diskurzust: a gondoskodás nem egyszerűen az egyik fél által 'engedélyezett' vagy 'korlátozott' tevékenység, hanem társadalmi koreográfia, amelyet a felek folyamatosan tárgyalnak és újratermelnek. E perspektívában az apák is betölthetnek kapuőrző szerepet – például az anyák munkavállalásával vagy nevelési döntéseivel kapcsolatban.

Ez a megközelítés felveti, hogy a 'kapuőrzés' nem nemhez kötött, hanem kapcsolati és hatalmi viszony, amely mindkét fél részéről megnyilvánulhat. A *paternal gatekeeping* vizsgálata⁹⁹ hozzájárul a jelenség kiegyensúlyozottabb megértéséhez, és lehetőséget ad a kölcsönös hatások modellezésére.

9. Összegzés és jövőbeli kutatási irányok

Az anyai kapuőrzés koncepciója az elmúlt huszonöt évben jelentős fejlődésen ment keresztül, az egyéni attitűdök és viselkedések leírásától eljutott a komplex, interakcionális és kulturális modellekig. Összességében az anyai kapuőrzés kutatása nemcsak a családi munkamegosztás és nemi szerepek jobb megértéséhez járul hozzá, hanem a nemek közötti egyenlőség és a pozitív apaszerep társadalmi előmozdításához is. A fogalom kritikai újragondolása – amely nem hibáztat, hanem rendszerszintű okokat keres – kulcsfontosságú a jövő családkutatásai számára.

98 MILLER i. m. 25–35.

99 SCHOPPE-SULLIVAN – ALTENBURGER i. m. 167–198.

AZ IDEÁLIS APA

AZ APAKÉP ÉS A SZÜLŐI SZEREPEK ÚJRAÉRTELMEZÉSE
A FIATAL FELNŐTTEK KÖRÉBEN

DRJENOVSKY ZSÓFIA
egyetemi docens (KRE BTK)

SZÁSZ NOÉMI ANNA
társadalmiviselkedés-elemző

SZTÁRAY KÉZDY ÉVA
intézetvezető egyetemi docens (KRE BTK)

Absztrakt

A kutatásunk célja annak feltárása, miként ítélik meg a hallgatók a hagyományos és a modern apaszerepeket, milyen tulajdonságokat társítanak az 'ideális' apaképhez, illetve milyen feladatokat tartanak elengedhetetlennek az apai szerepkörben. Emellett azt is vizsgáltuk, hogyan hatnak a fiatalok saját szülői mintái a gyermeknevelésről alkotott jövőbeli elképzeléseikre. A kutatás során összesen hat online fókuszcsoport készült: két női, két férfi, valamint két vegyes csoport, 20–30 éves, gyermektelen egyetemistákkal, akik különböző magyar felsőoktatási intézmények hallgatói voltak. A vizsgálat eredményei összességében azt mutatják, hogy a mai egyetemisták értékrendjében az apaság egyre inkább a közös szülői felelősségvállalás és az érzelmi kötődés dimenziói felé tolódik el, ami hozzájárulhat a családi kapcsolatok és a nemi szerepek kiegyensúlyozottabb újraértelmezéséhez.

Kulcsszavak: apaság, nemi szerepek, fókuszcsoport, egyetemi hallgatók

THE IDEAL FATHER

Reinterpreting the image of the father and
parental roles among young adults

Abstract

The aim of our research is to explore how students perceive traditional and modern father roles, what qualities they associate with the “ideal” father image, and what tasks they consider essential in the father role. We also looked at how young people’s own parenting role models influence their ideas about parenting in the future. In total, the research involved six online focus groups: two female, two male and two mixed groups of 20-30 year old students without children from different Hungarian higher education institutions. Overall, the results of the study show that in the values of today’s university students, fatherhood is increasingly shifting towards dimensions of shared parental responsibility and emotional attachment, which may contribute to a more balanced redefinition of family relationships and gender roles.

Keywords: fatherhood, gender roles, focus groups, university students

1. Bevezetés¹

Az utóbbi évtizedekben az apaság fogalma és a szülő szerepekkel kapcsolatos normák és elvárások jelentős átalakuláson mennek keresztül. Elmozdulás figyelhető meg a hagyományos, a gondoskodó anya és a kenyérkereső apa egymással komplementer szerepén alapuló családi munkamegosztás felől az egalitárius családi modell felé. Így a tradicionális apakép mellett megjelenik a gondoskodó, érzelmileg elérhető és partneri szerepet betöltő apaideál is. A nemi szerepek változása következtében az ideális apáról alkotott elképzelések és elvárások azonban változatos képet mutatnak egy társadalomban.

1 Jelen tanulmány a Családszociológiai Kutatócsoport keretében készült el, a *Változó családi szerepek* című, 20818B800 témaszámon támogatott belső projekt vállalásaként, melyet a Károli Gáspár Református Egyetem tudományos projektek támogatására kiírt pályázati konstrukció keretében finanszírozott.

Különösen érdekes megvizsgálni, hogyan gondolkodnak erről a fiatal felnőttek, akik a megváltozott értékrend és életforma közegében formálják saját szülői szerepüket. A témával foglalkozó korábbi kutatások szerint a fiatal felnőttek alapvetően újraértelmezik az apaságot, túllépve a hagyományos kenyérkereső szerepen, és inkább az érzelmileg támogató, aktívan részt vevő szülői megközelítést választják.² Korábbi tanulmányokból tudjuk, hogy az egalitárius családi szerepfelfogás főként a fiatalabb, magasabb végzettségű, nagyvárosokban élő szülőkre jellemző.

Jelen tanulmány célja, hogy egy fókuszcsoportos kutatás eredményei alapján feltárja, hogy a mai 20-30 év közötti, gyermektelen egyetemisták Magyarországon miként értelmezik az ideális apaszerepet, milyen elvárások fogalmazódnak meg bennük az apasággal kapcsolatban. Külön figyelmet szentelünk a férfi-női munkamegosztással kapcsolatos attitűdöknek, továbbá azt is vizsgáljuk, hogy a hozott családi mintázatok hogyan hatnak a fiatal felnőttek jövőbeli gyermekeik nevelésével kapcsolatos terveire.

A tanulmány elméleti keretezéseként áttekintjük a szülői szerepek változásának főbb tendenciáit és ezzel összefüggésben bemutatjuk az 'új apakép' fogalmát és annak legfontosabb jellemzőit. Ezt követően a fiatal felnőttek apaképére vonatkozó korábbi kutatási eredményeket foglaljuk össze. Kutatásunk módszertanának ismertetése után a fókuszcsoportos interjúk eredményeit ismertetjük a szakirodalomban felvázolt szempontok szerint.

2. Elméleti keret

2.1. A szülői szerepek változása

A családszociológiai szakirodalomban széles körben elfogadott nézet, hogy a tradicionális családmódel a nemi szerepek elkülönülésére épül, azaz az anya feladata a gondoskodás és az érzelmi biztonság megteremtése,

2 AMAECHI, Ekene – VHUHWAVHO, Tshivhase – TSOALEDI THOBEJANE, Daniel: Imagining Fatherhood through the Parenting Experiences of University Students from Poor Economic Backgrounds in South Africa. *Gender Questions*, 2023, 11 (2), 1–21.; LEMAY, Celeste A. – CASHMAN, Suzanne B. – ELFENBEIN, Dianne S. – FELICE, Marianne E.: A Qualitative Study of the Meaning of Fatherhood Among Young Urban Fathers. *Public Health Nursing*, 2010, 27 (3), 221–231.; DUNN, Shanaaz – MAHARAJ, Pranitha: More dedicated, more loyal: young men redefining fathering roles and expectations. *Journal of Family Studies*, 2022, 29 (5), 2133–2152.

míg az apa fő kenyérkeresőként a család anyagi ellátásáért felelős.³ Ez a gondoskodó-kenyérkereső szerepmegosztás a modern ipari társadalmak kialakulásának idején vált normává, amikor a család gazdasági és érzelmi funkciói szétváltak, és a férfiak fizetett munkavégzése elvált a háztartás szférájától.⁴ A tradicionális modell azonban sohasem volt teljesen homogén vagy univerzális: társadalmi rétegenként, gazdasági helyzetűtől és kulturális kontextustól függően különböző formákat öltött.⁵

Az elmúlt évtizedek társadalmi és gazdasági változásai – a nők munkavállalásának növekedése, a jóléti állam funkcióinak átalakulása, valamint a nemek közötti egyenlőség felé mutató társadalmi folyamatok – együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a családon belüli szerepek értelmezése fokozatosan elmozduljon a tradicionális mintáktól egy egalitáriusabb szemlélet irányába. Ennek következtében a háztartási és gondozási feladatok megoszlása egyre kiegyenlítettebbé válik, és mind gyakrabban tapasztalható, hogy az apák aktívan részt vesznek a gyermeknevelésben, a házimunkában, valamint az érzelmi támogatás biztosításában is.⁶ A társadalmi normák és elvárások szintjén is erősödik az igény arra, hogy az apák nagyobb mértékben vegyenek részt gyermekeik mindennapi életében,⁷ miközben maguk a férfiak is egyre inkább keresik az apaszerep új értelmezési lehetőségeit.⁸

2.2. Az apakép változása

A hagyományos apakép az elsődleges családfenntartó szerepet társítja az apákhoz, mindemellett a család működéskében kulcsszerepet játszó tekintély és erő megtestesítőjeként jeleníti meg. Olyan attribútumok társulnak hozzá,

3 BALES, Robert F. – PARSONS, Talcott: *Family: Socialization and Interaction Process*. London, Routledge, 1956.

4 SOMLAI Péter: *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2013.

5 PFAU-EFFINGER, Birgit: Socio-Historical Paths of the Male Breadwinner Model – an Explanation of Cross-National differences. *The British Journal of Sociology*, 2004, 55 (3), 384.

6 DERMOTT, Esther: 'The intimate father': Defining paternal involvement. *Sociological Research Online*, 2003/8, 28–38.

7 LATSHAW, Beth A. – HALE, Stephanie I.: 'The domestic handoff': Stay-at-home fathers' time-use in female breadwinner families. *Journal of Family Studies*, 2016/22, 97–120.

8 FISCHER, Jessica – ANDERSON, Veanna N.: Gender role attitudes and characteristics of stay-at-home and employed fathers. *Psychology of Men & Masculinity*, 2012/13, 16–31.

mint a fegyelem, az autoritás és a racionális döntéshozatal. A társadalmi elvárások szerint az 'igazi férfi' keményen dolgozik, eltartja a családját, és mivel a családtól elkülönülten dolgozó apa fizikailag és érzelmileg is távol van a gyermekektől,⁹ az otthoni, érzelmi munkát inkább az anyára bízta.¹⁰

A férfiasságról alkotott társadalmi kép is hozzájárult ehhez a szerepmegosztáshoz. A tradicionális férfiszerep jellemzői – erő, racionalitás, érzelmi távolságtartás – ellentétben állnak a gyermekneveléshez szükséges érzékenységgel és gondoskodással.¹¹ A férfiak sok esetben úgy érzik, hogy az érzelmi bevonódás csorbítaná 'férfias' identitásukat.

Makay és Spéder¹² kutatása szerint ez a fajta tradicionális apakép a mai napig jelen van Magyarországon is, különösen az idősebb generációk körében. A férfiak gyakran úgy érzik, hogy az apaság legfontosabb része az anyagi biztonság megteremtése. Ennek megfelelően a gyermeknevelés gyakorlati és érzelmi oldalát kevésbé érzik saját feladatuknak. Ennek ellenére azonban egyre hangosabb az az igény is, hogy amellet, hogy az édesapa kenyérkereső szerepet tölt be a család életében, ugyanúgy a gyermekei mindennapjainak is részese legyen és teljesértékű szülőként tudjon helyt állni. Ez a kettős elvárás az, ami egyre inkább jelen van napjainkban, és egyre többször fogalmazódik meg alapvetésként egyes családokban.

Az elvárásokban megfigyelhető változások eredményeként formálódik az úgynevezett 'modern apakép,' amely a gondoskodó, érzelmileg elérhető és a családi életben aktívan jelenlévő apa ideálját helyezi előtérbe.¹³ A szakirodalom az új apaság jelenségét különböző fogalmakkal írja le – például:

-
- 9 MARSIGLIO, William – AMATO, Paul – DAY, Randal D. – LAMB, Michael E.: Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and Family*, 2000, 62 (4), 1173–1191. SPÉDER Zsolt: *Ellentmondó elvárások között.... Családi férfi szerepek, apaszerepek a mai Magyarországon*. In: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások*. Budapest, TÁRKI, 2011, 207–228.
- 10 CHRISTOPHER, Emily: 'It's a Man's Job': Doing Gender and Male Gatekeeping in the Division of Household Labor. *Journal of Family Issues*, 2024, 45 (11), 2851–2874.
- 11 PEKEL-ULUDAĞLI, Nilay: The role of the father involvement in child development: the relationships with maternal, paternal, and child characteristics. *Current Psychology*, 2024/43, 4085–4097.
- 12 MAKAY SZUSZSANNA – SPÉDER Zsolt: *Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei*. In: MONOSTORI Judit – Őri Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 2018.
- 13 DERMOTT i. m.; NORMAN, Helen – ELLIOT, Mark: Measuring Paternal Involvement in Childcare and Housework. *Sociological Research Online*, 2014, 20 (2), 7.

a családban apa (*father-in-the-family*),¹⁴ résztvevő apaság (*participant fatherhood*,¹⁵ *involved fatherhood*,¹⁶ *engaged fatherhood*),¹⁷ illetve érzelmi közelség kialakítására törekvő apák (*intimate fatherhood*).¹⁸

A családi szerepek változása a családon belüli munkamegosztást is átalakítja: az újabb szerepelvárások alapján a nő és a férfi együtt kell, hogy biztosítsa a család megélhetését (Makay & Spéder, 2018), egyenlő felekként együttműködve, mind a gyermeknevelés, mind pedig az anyagi biztonság megteremtésének terén. A társadalmi folyamatok megváltozása ellenére, mely szerint az apák egyre inkább részt vesznek a házimunkában, a nemek közötti egyenlőtlenségek továbbra is fennállnak. A vonatkozó kutatások szerint azonban a háztartási munkák megosztásában továbbra is erőteljesen érvényesülnek a hagyományos nemi szerepminták, azaz a nők még mindig több időt töltenek a háztartási feladatokkal, mint a férfiak, még akkor is, ha mindkét fél teljes munkaidőben dolgozik.¹⁹ A férfiak jellemzően elsősorban az alkalmi vagy technikai jellegű háztartási feladatokban – például karbantartásban, kerti munkában vagy szerelésben – vesznek részt, míg a mindennapi, rutinszerű tevékenységek, mint a főzés, mosás vagy takarítás, továbbra is döntően a nők felelősségi körébe tartoznak.²⁰

Fontos felismerni azt is, hogy a generációk közötti különbségek nagy szerepet játszanak az átalakulás mértékében. Míg az idősebb generációk esetében a hagyományos nemi szerepek erősebben meghatározóak, a

14 LORENTZEN i. m.

15 JOHNSON, Sarah: *Role satisfaction in stay-at-home fathers: impact of social support, gender role attitudes, and parental self-efficacy*. Doktori disszertáció, Texas Woman's University, 2016.

16 RUSHING, Cassie – SPARKS, Misti: The mother's perspective: Factors considered when choosing to enter a stay-at-home father and working mother relationship. *American Journal of Men's Health*, 2017, 11 (4), 1260–1268.; ROCHLEN, Aaron – MCKELLEY, Ryan A.: *Working therapeutically with stay-at-home fathers*. In: OREN, Chen Z. – OREN, Dora Chase (eds.): *Counseling Fathers*. New York, Routledge/Taylor & Francis Group, 2009, 207–230.

17 DERMOTT i. m.

18 DERMOTT i. m.

19 OFFER, Shira: The costs of thinking about work and family: Mental labor, work-family spillover, and gender inequality among parents in dual-earner families, *Sociological Forum*, 2014/29, 916–936.; Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/womenmen_2020/images/pdf/WomenMenEurope-Digital-Publication-2020_en.pdf?lang=en (2025. 10. 31.); OECD. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/time-use-database.html> (2025. 10. 31.)

20 BIANCHI, Suzanne M. – ROBINSON, John P. – MILKIE, Melissa A.: *Changing Rhythms of American Family Life*. New York, Russel Sage, 2006.

fiatalabb generációk körében az egyenlőbb munkamegosztás válik normává, amit tovább erősít a társadalom folyamatos változása és a nemi egyenlőség iránti növekvő igény.²¹

2.3. Az ideális apa

Az új apaszerep megjelenése, és az elvárás, hogy az apák is egyre inkább részesei legyenek gyermekük életének, nem jelenti azt, hogy a kenyérkereső szerepük háttérbe szorult volna. Számos szakirodalom hangsúlyozza, hogy az új típusú apaság nem zárja ki az anyagi biztonság megteremtésének fontosságát.²²

Ezt támasztják alá az ideális apaság fogalmát vizsgáló kutatások is, amelyek szerint napjainkban az ideális apa egy többdimenziós szerep, amely különböző kulturális kontextusokban eltérő módon ötvözi a gazdasági biztonság megteremtését, az érzelmi kötődést, illetve a bevonódást és az erkölcsi iránymutatást.²³ A legtöbb kvalitatív kutatás hangsúlyozza az apák gondoskodó szerepének fontosságát,²⁴ az ideális apa emellett játszótárs is. Ugyanakkor az ideális apakép továbbra is magába foglalja a kenyérkereső funkciót,²⁵ valamint olyan hagyományosnak értékelt elemeket, mint a biztonság megteremtése, a példamutatás, a tekintély és a családfői szerep.²⁶

2.4. Fiatal felnőttek apaképe

A fiatal felnőttek generációja olyan társadalmi és kulturális változások közegében szocializálódik, ahol az apaság hagyományos és modern ér-

21 DRJENOVSKY Zsófia – SZTÁRAY KÉZDY Éva: The Distribution of Unpaid Domestic Work in Hungarian Stay-at-Home Father – Working-Mother Families. *Social Sciences*, 2023 (12) 3, 116.

22 HANLON, Niall: *Masculinities, Care and Equality: Identity and Nurture in Men's Lives*. London, Palgrave Macmillan, 2012.; MAUERER, Gerlinde: Fatherhood Practices and Shared Parental Leave: Advancing Gender Equity in Parenting. *Social Sciences*, 2025/14, 269.

23 SRIRAM, Rajalakshmi – NAVALKAR, Prachee G.: Who is an 'Ideal' Father? Father, Mother and Childrens' Views. *Psychology and Developing Societies*, 2012/24, 205–237.

24 SARAFF, Anjula – SRIVASTAVA, Harish C.: Envisioning Fatherhood: Indian Fathers' Perceptions of an Ideal father. *Population Review*, 2008, 47 (1), 45-59.

25 HOFMEISTER, Heather – BAUR, Nina: The idealization of the 'new father' and 'reversed roles father' in Germany. *Family Science*, 2015/6, 243–258.

26 SRIRAM i. m.

telmezései párhuzamosan vannak jelen, így nézeteik jól tükrözik azokat a társadalmi tendenciákat, amelyek az apaszerep átalakulását meghatározzák. E csoport vizsgálata tehát nemcsak a jelenlegi értékpreferenciák és nemi szerepfelfogások feltérképezését teszi lehetővé, hanem hozzájárul annak megértéséhez is, hogy a jövőben milyen irányt vehet az apaság társadalmi konstrukciója.

Különböző társadalmi-kulturális kontextusban végzett kutatások szerint általános tendencia, hogy a fiatal felnőttek alapvetően újraértelmezik az apaság fogalmát: túllépnek a hagyományos kenyérkereső szerepen, és egyre inkább az érzelmi támogatáson, valamint az aktív, bevonódó szülői jelenlétben alapuló apaság felé fordulnak. Amaechi és munkatársai²⁷ kimutatták, hogy a gazdasági nehézségek arra készítetik a fiatal férfiakat, hogy megkérdőjelezzék a hagyományos férfiszerepeket, és nyitottabbá váljanak az érzelmi támogatás és a háztartási feladatok iránt. Hasonló eredményre jutottak Dunn és kollégái²⁸ is, akik szerint a fiatal apák tudatosan törekednek arra, hogy szerepük a kenyérkeresői feladaton túlmutasson, gondoskodást és aktív jelenlétet biztosítva gyermekeik számára. C. Lemay és munkatársai eredményei szerint a fiatal városi apák úgy vélik, hogy a jó apaság kulcsa a rendelkezésre állás, a támogatás nyújtása és az önfejlesztés.²⁹

A kutatások azt is megállapítják, hogy a hozott családi minták meghatározzák a fiatal felnőttek szülői szerepekkel kapcsolatos attitűdjeit,³⁰ a saját szülők családi mintázatainak továbbvitele mellett azonban a kapott nevelési minták elutasítása is jelen van a fiatalok körében.³¹

A szakirodalmi áttekintés alapján kutatásunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a jövőbeli magyar szülők, a fiatal felnőtt egyetemisták szerint milyen az ideális apa? Hogy viszonyulnak a hagyományos és az új típusú apaszerephez? Véleményük szerint milyen feladatokat kell ellátnia egy apának a családon belül, továbbá a saját hozott szülői mintájuk hogy befolyásolja gyermeknevelési terveiket, saját szülői szerepükről alkotott elképzelésüket?

27 AMAECHI i. m.

28 DUNN – MAHARAJ i. m.

29 LEMAY et al. i. m.

30 SNYDER, Douglas K. – VELASQUEZ, John M. – CLARK, Betty L. – MEANS-CHRISTENSEN, Adrienne J.: Parental influence on gender and marital role attitudes: implications for intervention. *Journal of Marital and Family Therapy*, 1997, 23 (2), 191–201.

31 LEMAY et al. i. m.

3. Módszertan és mintavétel

A kutatási kérdés megválaszolásához hat fókuszcsoportos interjú készült 2024-ben, kettő lánnyal, kettő fiúval, kettő pedig vegyesen, fiúval és lánnyal egyaránt. Ezzel a módszerrel lehetővé vált, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a résztvevők gondolkodásába, érzelmeibe és motivációiba. A csoportdinamika révén a résztvevők egymásra gyakorolt hatása, a spontán reakciók és a közös gondolkodás új perspektívákat nyithatnak, és gazdagabb, árnyaltabb képet adhatnak az adott témáról.³² Az adatfelvétel online felületen zajlott, aminek számos előnye volt a kutatás lebonyolítása során.³³ Ebben a formában egyszerűbbé és költséghatékonyabbá vált a szervezés, hiszen nem volt szükség sem helyszínre, sem pedig a résztvevők utaztatására. Az online térben történő találkozás lehetősége miatt az alanyok is könnyebben mondtak igent, mivel csak otthon kellett becsatlakozniuk, ezzel időt spórolva. Emiatt könnyebb volt elérni a célcsoportot, a vidéki egyetemek hallgatóit is, illetve az egyetemisták időbeosztása is jobban összeegyeztethető volt egy online történő beszélgetéshez. A beszélgetések rögzítése is egyszerűbbé vált, a felvételek minősége is jobb lett, mintha erre egy teremben került volna sor, emellett a nonverbális reakciók, az arcizmimika is sokkal jobban megfigyelhetőek voltak a számítógépen keresztül, mintha egy teremben, egy szögből került volna rögzítésre a beszélgetés. Azonban fontos hozzátenni, hogy az online módon lebonyolított fókuszcsoportok esetében a csoportdinamikai folyamatok csak korlátozottan jelennek meg.³⁴

A fókuszcsoportok alanyait nem valószínűségi, szakértői módszerrel választottuk ki. Az alanyok 20-30 év közötti egyetemisták voltak, akiknek még nincsen gyermekük. A szűrési szempontok közé tartozott, hogy ne legyenek köztük pszichológus és szociológus hallgatók,³⁵ illetve cél volt, hogy minél több egyetemről és szakról kerüljenek ki a tanulók. Ennek eredményeképpen a résztvevők között volt alap- és mesterképzésben tanuló, illetve doktori képzésben résztvevő hallgató is a következő egye-

32 VICSEK Lilla: *Fókuszcsoport. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazások*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

33 SZTÁRAY Kézdy Éva – SZVETELSZKY Zsuzsanna: Távolléti fókuszcsoportok eredményei a 2020 tavaszi érettségivel kapcsolatos tapasztalatokról. *Társadalomtudományi Szemle*, 2021, 11 (1), 84–107.

34 SZTÁRAY KÉZDY – SZVETELSZKY i. m. 94.

35 VICSEK i. m. 133.

temekről: Szegedi Tudomány Egyetem, Semmelweis Egyetem, Műszaki Egyetem, Gazdaságtudományi Egyetem, Széchenyi István Egyetem Győrben, Kodolányi János Egyetem, Eszterházy Károly Egyetem Egerben, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Állatorvostudományi Egyetem, Corvinus Egyetem, Metropolitan Egyetem, Óbudai Egyetem, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemen, Testnevelési Egyetem, Színművészeti Egyetem.

Nemcsak az egyetemek, de a szakok szintjén is igen változatos csoportok valósultak meg: orvos, jogász, szociális munkás, vegyészmérnök, biológia, állatorvosi, televíziós műsorkészítő, interdiszciplináris családtudományok, mérnök-informatikus, nemzetközi tanulmányok, rajz-média szakos tanár, gazdálkodás- és menedzsment, kereskedelem- és marketing, irodalomtudomány, magyar-történelem szakos tanár, ápoló, óvodapedagógia, szociálpedagógia, turizmus- és vendéglátás, klasszika-filológia, járműmérnök és mérnök-tanári, rekreáció- és életmód, üzleti- és társadalmi kommunikáció, pénzügy- és számvitel, gyógypedagógia, dráma instruktorkor.

Az elemzés során feltüntetett idézetek esetében az életkor és az egyetemi szak megnevezése került feltüntetésre, melyek mellett álnevek szerepelnek. (Az anonimizálási folyamat a kezdőbetűk megtartásával történt.)

4. Elemzés

4.1. A hagyományos apakép megítélése és ellentmondásai

A résztvevők nagy többsége az édesapák családban betöltött szerepét és a feléjük irányuló megváltozott elvárásokat igen kedvezőnek látják. A 'hagyományos apa' szókapcsolat a legtöbbször elsősorban negatív képzetár- sításokat váltott ki („toxikusság, érzéketlenség, érzelmileg elérhetetlen”), és csak a beszélgetések kibontakozása alatt fogalmaztak meg ezzel ellenté- tes gondolatokat. Szerintük az ilyen édesapák keménykezűek, érzelmileg elérhetetlenek, jóformán azt sem tudják, mi zajlik a gyermekeik életében. Az ő feladatuk pusztán annyi, hogy pénzt keressenek és szinte állandóan dolgoznak. A kenyérkeresői szerep mellett a családi döntésekben mindig övük az utolsó szó és fontos momentumként emelték ki azt is, hogy a hagyományos modell szerint az édesapák nem sírnak, és a legtöbbször ezt normaként adják át fiúgyermekeiknek. Ehhez a képhez társítanak egyfajta hidegséget, illetve érzéketlenséget is.

Emellett a beszélgetések során olyan jelzővel is illették a tradicionális családfői szerepet, mint, aki megvédelmezi a családját, képes a ház körüli, nagyobb fizikai erőt igénylő feladatok, illetve a 'férfiasnak' titulált munkák elvégzésére. „Nekem fontos, hogy be tudjon csavarni egy villanykörtét, tehát, hogy az ilyen... Meg, amikor a kocsimba kifogy a, nem tudom, ablakmosó, azt ő cserélje ki. Szóval nekem ez ilyen totál férfi vagy apai dolog, hogy én nem nyúlok a kocsimhoz, azt oldja meg a férfi, vagy az apuka, otthon.” (Emma, 25 éves, interdiszciplináris családtudományok szak hallgatója) „... valahogy ezeket az ilyen nehezebb manővereket igénylő munkákat én így az apa, apákhoz.” (Nóra, 20 éves, nemzetközi tanulmányok szak hallgatója) „Fontos, maga az, hogy megszületik a gondolat, hogy besegítsen a háztartási munkákban.” (Violetta, 21 éves, gazdálkodás és menedzsment szak hallgatója)

Az idézetek alapján jól látszik, hogy az alapvető szerelési munkákat a mai napig nagyon sokan inkább a férfiakhoz kötik. Ezek közül az utolsó idézet azonban a másik oldalról is jól rámutat az elvárásokra: a nő az, aki precízebben, szebben és alaposabban képes ellátni a ház körüli teendőket. Fontos megemlíteni, hogy az alany a 'besegítés' szót használja arra a jelenségre, ha esetleg ezeket a feladatokat a férfi látja el. Ez világosan mutatja, hogy véleménye szerint ez egyértelműen női feladat.

A férfi alanyok között is megmutatkoztak olyan magukkal szemben támasztott elvárások, amelyek – vélhetően – az általánosan jelenlévő társadalmi elvárások hatására alakultak ki. „Nekem egyébként nagy álmom az, hogy egyedül eltartsak egy egész családot, de ahogy egyre inkább telik az idő úgy látom, hogy ez nem igazán fog működni.” (Dénes, 22 éves, mérnök informatika szak hallgatója)

Alapvetően mindenki egyetértett abban, hogy ez már nemcsak a férfi feladata, hanem mindkét félnek ugyanúgy ki kell vennie a részét a család fenntartásában. Mégis megmutatkozik egyfajta vágy az erősebbik nem képviselői között, hogy ők legyenek azok, akikre minden szempontból támaszkodhat a család: legyen szó anyagi támogatásról, fizikai, vagy érzelmi jelenlétről, a résztvevők szemében ezek mind olyan tényezők, amiket az ideális férfi és apa szerepköröként azonosítanak.

A továbbiakban áttérünk annak bemutatására, hogy a vizsgálatban résztvevő alanyok megítélése szerint milyen az ideális édesapa, a család életében milyen területeken kellene kivennie a részét, és a jövőben ők milyen férfi mintát képzelnek el a gyermekük számára.

4.2. Az ideális apa

„Védelmes, iránymutató, megbízható, odaadó, támogató, figyelmes, türelmes, következetes.”

A teljesség igénye nélkül néhány tulajdonság, amelyeket a résztvevők elsőként említettek meg a 'jó apa' asszociáció kapcsán. Bár mindenkinek más jelent az ideális, és lehetnek egyéni preferenciák, mégis számos tulajdonság merült fel, amelyek az összes beszélgetés során helyet kaptak. Kivétel nélkül mindenki úgy látta, hogy az édesapa jelenléte fontos szerepet játszik a biztonságérzet kialakulásában, ő az, aki megvéd mindentől, és akire lehet számítani minden körülmények között. Az apa az, akire az egész család támaszkodhat és mindig ott van, amikor szükség van rá. Emellett nagyon fontosnak tartották, hogy egy iránymutató, tanító szerepet is betöltsön, hogy egy olyan személy legyen a gyermek életében, akire fel tud nézni a gyermek, és az érzelmi intelligencia megléte is kitüntetett helyet foglalt el a jó apa tulajdonságainak felsorolásánál. Fontos, hogy tudjon kommunikálni a családjával, ossza meg a gondolatait, érzéseit, de mutasson nyitottságot a párja és a gyermekei lelki világa felé is. Emellett fontos, hogy az érzelmi biztonság megteremtéséhez tanúsítson következetes magatartást, ne legyen kiszámíthatatlan, így a gyermek mindig tudja majd, mit várhat tőle, minek mi lesz a következménye, ami hosszútávon egyfajta stabilitást eredményez a gyermek életében, ami a későbbi életére is jelentős hatást gyakorol majd. A partnerrel való együttműködés is megfogalmazódott: „Szerintem a férfi feladata az lenne (...), hogy együttműködve a partnerrel közösen oldják meg a feladatokat.” (Olivér, 23 éves, szociális munkás szak hallgatója)

Habár a partnerek közötti egyenlőség meglétének igényével mindenki tudott azonosulni, mégis többen fogalmaztak meg olyan gondolatok, amelyek inkább a hagyományos családmodell sajátosságait tükrözik: „a házimunka, meg a, minthogy a ház körüli szerelgetések, meg nem tudom, ilyenek. Ez nyilván, ezek ilyen férfi meg apa feladatok alapvetően.” (Richárd, 23 éves, televíziós műsor készítő szak hallgatója)

Míg a résztvevők részéről újra és újra megjelentek a fent bemutatott tanult, hagyományos minták, a fókuszcsoportos beszélgetések túlnyomó részében mégiscsak egy másfajta gondolkodásmód volt inkább domináns. Az édesapa feladatai közé számos olyan tevékenységet soroltak, melyeknek alapvető feltétele, hogy a férfi jelen legyen a családja életében, ne csak kenyérkeresőként, hanem egy érzelmileg elérhető szülői szerepben is. Ő legyen az, aki irányt mutat és egyfajta szigort is megtestesít a gyermek

életében, aki mindig a helyes út felé terel és a hosszútávú célokat tartja szem előtt. Példával jár elöl és olyasvalakit testesít meg, akire fel tudnak nézni – ezt főként a férfi résztvevők fogalmazták meg így.

Emellett több női résztvevő részéről is felmerült az az igény, hogy az apa pártatlan szereplőként vegyen részt egy esetleges konfliktusban, amely anya és lánya között zajlik. Mivel a férfi megkérdezettek részéről ez az aspektus semmilyen formában nem merült fel, feltételezhető, hogy a nemek között megfigyelhető egyfajta eltérés a különböző nemű szülőkkel való kapcsolat mibenlétében.

4.3. Családi minták és hatásaik a gyermeknevelésben

A beszélgetések során kirajzolódott, hogy ez az a korosztály, amelyik még inkább a hagyományosnak mondható modellben nevelkedett, viszont már érték olyan hatások, amelyek már a gondoskodó apaság eszményét erősítik. Az összes résztvevőről elmondható, hogy az édesanya volt az a szülő, aki jellemzően otthon maradt velük, intézte a mindennapos dolgaikat és akivel inkább meg tudták beszélni az érzéseiket, gondolataikat, az édesapák jelenlétéről pedig eltérő módokon számoltak be. Valahol a teljesen klasszikus értelemben vett családi élet volt jellemző, máshol pedig az apa nagyon intenzíven próbált bekapcsolódni a gyermeke mindennapjaiba.

Függetlenül attól, hogy melyik családban melyik apakép volt az, ami a gyermekeknek példával járt elöl, az igény, hogy az apa igenis részt vegyen a gyermeknevelésben, minden alany számára egyértelmű alaptézisként jelent meg. Valakinek pont azért, mert az ő édesapja is ilyen volt, és ezért szeretné, ha az ő gyermeke is ilyen családban nőhetne fel. „Hogyha bármi problémám volt, nekem apukám volt így, akihez így elsősorban fordultam, ilyen nagyobb problémáknál.” (Rebeka, 23 éves, gyógypedagógia szak hallgatója) Másnak pedig pont azért fontos, hogy aktívan részt vegyen az édesapa a gyermek nevelésében, mert ő nem ezt a fajta törődést kapta meg, és ő a saját családjában másként szeretné majd csinálni. „Nekem van egy ígéretem hét éves koromból, hogy apukám majd kijön velem focizni...” (Bence, 23 éves, járműmérnök szak hallgatója) Az alany szavaiából arra következtethetünk, hogy a be nem tartott ígéret olyan érzéseket váltott ki, amelyek arra ösztönzik őt, hogy a saját gyermekeivel egészen másképpen bánjon majd a jövőben.

Azon résztvevők esetében, akik nem elégedtek meg azzal a fajta kapcsolattal, amit az ő édesapjuk nyújtani tudott, a fiatal férfiak törődőbb

szülővé szeretnének válni, a fiatal nők pedig fokozott figyelmet fordítanak a párválasztásuk során arra, hogy milyen apát szeretnének a gyermekük számára. Az apa szerepe jelentősen meghatározza azt, hogy a későbbiek folyamán a fiúk milyen férfivé válnak, a lányok számára pedig példaként szolgál arra vonatkozóan, hogy mit várhatnak el a férfiaktól a jövőben. „Egy apa az ne csak apa legyen, hanem mint férfi, mert hát mégiscsak ő az első férfikép.” (Lilla, 21 éves, ápolói szak hallgatója) „Például nőként ... nagyon sokat számít a párválasztásban és a férfiakhoz való érzelmi kötődésünkben.” (Abigél, 22 éves, üzleti- és társadalmi kommunikáció szak hallgatója)

Az érzelmi intelligenciát és a nyílt kommunikációt elengedhetetlennek tartják az egészséges és kiegyensúlyozott szülő-gyermek kapcsolathoz. Sokan sérelmezik azt, hogy a saját apjukkal annyire mélyen sosem tudtak kapcsolódni, és ezt is főleg a hagyományosnak mondott apa-modell létének tulajdonítják. A másik igen jelentős kritika, ami minden csoportban felmerült, az a férfiak érzelemnyilvánításának nem elfogadottsága volt. A köztudatban még ma is erősen jelen van az a norma, miszerint ‘az igazi férfiak nem sírnak.’ A fiúk egészen kiskoruktól kezdve sokszor hallották ezt, ami – önbevallásuk alapján – megnehezítette számukra, hogy a későbbi, felnőtt életük során őszintén ki tudják mutatni az érzéseiket. „Szerintem én mindenképpen azt fogom mondani a fiaimnak, hogy ér sírni és hogy egy férfi is sír.” (Zénó, 21 éves, dráma instruktorként szak hallgatója)

A vizsgálat résztvevői hisznek abban, hogy az érzések kimutatása és a nyílt kommunikáció elősegíti a gyermek egészséges fejlődését, és nem utolsó sorban a szülők közötti dinamikában is fontos szerepet játszik. „Mert a gyerekeknek, én azt látom, hogy ez a legfontosabb, hogy a szüleid boldogok-e, és az szerintem úgy működik jól, hogyha egy apa a kapcsolatban jól működik a feleségével.” (Emma, 25 éves, interdiszciplináris családtudományok szak hallgatója)

Az egészséges párkapcsolatba beleértendő a köztük lévő nyitottság, őszinte kommunikáció és az intimitás is, hiszen a gyermek innen fogja látni azt, hogy milyen egy viszony egy nő és egy férfi között, és ezt fogja alapul venni a saját életében is.

Az egész családi dinamika alapja a férfi és nő közötti egyensúly, így a továbbiakban kitérünk arra, hogy a résztvevők szerint hogyan is kellene kinéznie a nemek közötti munkamegosztásnak, mind a háztartási munkák, mind pedig a gyermek körüli feladatok tekintetében.

4.4. Nemek közötti munkamegosztás

Habár a résztvevők nagyrészt a hagyományos modellben nevelkedtek, a saját életükben a munkamegosztást tekintve (beleértve a ház körüli teendőket) a kiegyenlített munkavégzést tartják követendőnek. A többség az egyenlő munkamegosztást tartotta ideálisnak, de megjelent a rugalmas hozzáállás, amely értelmében elképzelhető némi eltolódás az egyik vagy a másik fél irányába attól függően, ki és mennyire van leterhelve a mindennapok során. Illetve többen úgy fogalmaztak, hogy végeredményben mindegy, milyenek az arányok, amennyiben ez mindkét fél számára megfelelő. Felmerült a közösen elvégzett munka lehetősége is, mely jellemző módon főként a főzés kapcsán került előtérbe. Feltételezhetően ennek oka, hogy a főzés nem pusztán kötelező feladat, hanem egyúttal egy kellemes, közös időtöltést is jelenthet a párok számára. A többi munka kapcsán nem fogalmazódott meg hasonló. A főzés azért is volt kiemelkedő tevékenység, mert több résztvevő számolt be arról, hogy a saját párkapcsolatukban ez a férfi feladatai közé tartozik főként, míg klasszikusan ez inkább a nőkhöz köthető házimunka.

A résztvevők alapvetően hisznek a nemek közötti egyenlőségben és úgy gondolják, hogy egy családon belül nincsenek igazán olyan feladatok, amiket ne láthatna el mindkét fél. Egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy bárki elvégezheti a feladatokat, nincsen semmi nemi megkötés, ezzel szemben viszont a kisebb szerelési munkák kiváltottak némi ellentétet a nyilatkozók között, alapvetően a neveltetésből adódó különbségekből fakadóan.

A férfi résztvevők is azt emelték ki, hogy ha mindkét fél elégedett a munka felosztásával, az hosszútávon jól működő kapcsolatot fog eredményezni. Az elégedettség nemcsak arra értendő, hogy ki és milyen feladatot végezzen el, hanem arra is, hogyha egy adott szituációban senki nem szeretné magára vállalni a megoldó szerepét, akkor abból se származzon konfliktus. Sok esetben a komfortzónán kívül eső feladatok elvégzésében hajlamosak lehetnek a nők a férfiak segítségét kérni, és ez is egy olyan berögződés, amit a résztvevők szerint el kellene hagyni. Amiben kivétel nélkül minden csoporton hamar konszenzus született, az a fizikai erőnlétre vonatkozó munkák megítélése. Ez volt az egyetlen olyan tényező, amire mindenki azt mondta, hogy férfinek kell elvégeznie, pusztán a fizikai korlátok miatt. „A kétajtós szekrényeket nem fogjuk a nőkre hagyni,... mert ott egyszerűen fizikai erőre van szükség, amiből azért a férfiak általában többen rendelkeznek.” (Zsombor, 24 éves, magyar-történelem szakos tanár szak hallgatója)

Az összes többi munka felosztása kapcsán elsősorban azt találták döntőnek, hogy ki melyik feladatot szereti ellátni, azokról a munkákról, amiket pedig senki nem szeret, szülessen egy megállapodás, hogy azt felváltva fogják elvégezni. Itt is, mint mindenben, a közös megegyezés és az egyensúly megteremtése a legfőbb szempont. Ez hatványozottan igaz a gyermekek körüli teendők felosztásában és elvégzésében. „Az az ideális, hogyha egyenlő mértékben vesznek benne részt is. A gyerek is mindkét szülőhöz tud akkor kötődni jobban.” (Emília, 26 éves, mérnök-informatika szak hallgatója)

Ebben a tekintetben figyelhető meg leginkább az a kettős elvárás, amit az utóbbi években az édesapák irányában megjelenik.³⁶ Az édesapa legyen támasza az egész családnak, segítse őket anyagilag és érzelmileg egyaránt, valamint legyen minden szempontból olyan teljesértékű szülő, mint az édesanya. Elmondható, hogy ez nem csak egy társadalmi elvárás, aminek igyekeznek megfelelni a férfitársadalom egy jelentős része, hanem egy belső indíttatás is, ami arra sarkallja őket, hogy sokkal inkább jelen legyenek a gyermekeik életében.

4.5. Az egyetemista lányok elvárásai jövőbeli partnereik felé

Az általánosságban megfogalmazott vágyakon és igényeken túl a beszélgetés során megfogalmazásra kerültek konkrét elvárások is. A fiatal nők egy olyan partnert tudnának elképzelni maguk mellett, aki érzelmileg elérhető, türelmes és őszinte ragaszkodást tanúsít a gyermekei irányába. Ne kötelességként fogja fel a gyerekekről való gondoskodást, hanem szívvel-lélekkel vegyen részt a nevelésben és a párjával együttműködve tegye mindezt, őszintén kommunikálva mindent. „Szerintem az őszinte, tiszta kommunikáció fontos lehet, hogy megmaradjon a két fél között, és hogy mindent meg tudjanak beszélni egymással.” (Emília, 26 éves, mérnök-informatika szak hallgatója) Az esetleges konfliktusokat pedig kellő érettséggel, a gyermek számára példát mutatva szeretnék rendezni, mert fontosnak tartják azt is megtanítani, hogy attól még, hogy néha nézeteltérésünk támad egy szerettünkkel, azt meg tudjuk beszélni, közösen megtalálva a helyes megoldást.

Fontos a megkérdozett fiatal nők számára, hogy a fiú és lány gyermekük is bármivel fordulhasson a másik szülőhöz is, ne legyenek olyan tabutémák,

36 MAKAY – SPÉDER i. m.

amelyeket esetleg csak az édesanyával beszélnének meg, legyen meg a kölcsönös bizalom mindkét szülő irányába.

A sok negatív tapasztalat mellett volt olyan a résztvevők között, aki úgy érezte, hogy mindent megkapott az édesapjától és a saját gyermeke számára sem szánna másmilyen apukát. Összességében az látható, hogy az, amilyen szülő-gyermek kapcsolatra a mai fiatalok vágnak, korábban is jelen volt, csak nem ez volt az általánosan jellemző.

4.6. Az egyetemista fiúk saját apai szerepükkel kapcsolatos elképzelései

A férfi résztvevők nemcsak azt fogalmazták meg, hogy milyen szülők szeretnének lenni a jövőben, hanem arra vonatkozóan is megosztottak információkat, hogy most, a jelenben mit tesznek meg azért, hogy a későbbiek folyamán olyan édesapává tudjanak válni, amelyet szerintük a gyermekeik megérdemelnek. „Minél inkább arra fektetem most fiatalon a hangsúlyt, hogy minél jobban megismerjem magam, meg minél jobb legyen az önismeretem, hogy annál hitelesebb tudjak lenni.” (Olivér, 23 éves, szociális munkás szak hallgatója) „Én úgy terelgetem a karrieremet, meg az életemet, hogy olyan munkám legyen – és most úgy néz ki, hogy össze is jön –, ami mellett sokkal rugalmasabb az időbeosztásom és ennek az a fő oka, hogy ott tudjak lenni a gyerekek életében.” (Bence, 23 éves, járműmérnök szak hallgatója) Mindkét hallgató esetében jól látszik, hogy valóban a gyermek lelki egészsége az elsődleges szempont. Az első esetben az önfejlesztés jelenik meg, a másodikban pedig a karrier hozzáigazítása a családi teendők megfelelő ellátása érdekében.

A jelenbéli törekvéseken kívül az elképzelt jövőképről is beszéltek a résztvevők. Valaki engedékeny, valaki pedig szigorú apaként látja magát, de ami közös aspektusként megfigyelhető, az az érzelmi támasz nyújtása, a jelenlét és a nyílt kommunikáció a gyermek irányába. „Én alapvetően azon is szoktam gondolkodni és hát leginkább egy támogató, egy olyan ember akarnék lenni apaként, akihez bármivel lehet fordulni, bármilyen kérdéssel.” (Zsombor, 24 éves, magyar-történelem szakos tanár szak hallgatója)

Itt is megmutatkozott, hogy az aktívan törődő, jelen esetben aktívan törődni készülő, jövődöbéli édesapák örömmel végeznek el minden feladatot, amely a gyermek körül adódik. Mindezt egy belső késztetés vezérli, nem pedig külső elvárásoknak akarnak megfelelni.

„Én pelenkáznam nagyon szívesen. ... nézem, ahogy ő sportol és kimegyek az összes meccsére és szurkolok neki. ... Ott lenni a szép pillanatainál.

Az nekem nagyon fontos.” (Richárd, 23 éves, televíziós műsor készítő szak hallgatója) Semmit nem szeretnének gyermekükre ráerőltetni, hanem egyengetnék a számukra megfelelő utat, és igyekeznének minden lehetőséget megadni, hogy ebben ki tudjanak teljesedni.

Ahogy arról korábbi fejezetben is szó esett, nagyon fontos perspektívának tartják, hogy a fiúk számára jó példaképként funkcionáljanak, a lányok számára pedig megfelelő képet adjanak egy igazi férfiről, annak érdekében, hogy a későbbi életük folyamán meg tudják állapítani azt, hogy milyen fiúval érdemes hosszabbtávú párkapcsolatot kialakítani. „Mondjuk lesz egy lányom, akkor elviszem egy randira, mit tudom én, már kicsit nagyobb korában, hogy megmutassam, hogy kell udvariasan viselkedni. Mi az, amit elvárjon mondjuk a férfiktól. Ugyanígy mondjuk a fiam esetében megtanítom arra, hogy hogyan, és hogyan ne bánjon mondjuk nőikkel vagy ilyesmi. És ezt mondjuk én inkább érzem egy férfi felelősségnek, talán mindkét nem esetében.” (Dénes, 22 éves, mérnök informatika szak hallgatója)

4.7. Döntési helyzetek egy családban

Nemcsak az szolgálhat példaként a gyermek számára, ahogyan a szülők egymással viselkednek, hanem az is, ha látja, hogy a munkamegosztás mellett hogyan működnek együtt a mindennapi döntési helyzetekben. Ahány résztvevő, annyi válasz érkezett arra a kérdésre, hogy ezekben a szituációkban kinek a szava legyen meghatározó. Abban egyhangúlag egyetértettek, hogy ezt sem a nemi hovatartozás, hanem a személyiség határozza meg. Az alapvetés az, hogy mivel közös életről, közös ügyekről van szó, így a döntésnek is úgy kell megszületnie, hogy azt közösen megbeszélik és valamilyen konszenzusra jutnak.

Az anyagi döntések terén semmit nem befolyásol az, hogy ki és mennyit keres, hiszen egy családként működnek együtt, nem számít, hogy az adott kiadásba kinek a keresete került bele nagyobb arányban. Olyan érvek felmerültek, hogy a döntéshozatalnál annak a véleménye érvényesüljön inkább, aki jobban bánik a pénzzel és jobban átlátja a szükséges kiadásokat, de a végső szó mindenképpen egy közös megegyezés után legyen kimondva. „Tényleg az a fontos, hogy így az erősségeket vegyék figyelembe.” (Bálint, 25 éves, orvostudomány szak hallgatója) A családot érintő nagyobb döntésekben ugyanezt az álláspontot képviselték: ha esetleg valaki jobban ért a belsőépítészethez, akkor egy ház vásárlásánál

ezt fontos figyelembe venni; vagy, ha a gyermekek iskoláztatásáról van szó, és az egyik szülő jobban ismeri a helyi iskolákat, akkor az ő szavának kell nagyobb hitelt adni. „Én szintén itt hagyatkoznék arra, hogy kinek mi a szakterülete az adott családban.” (Zénó, 21 éves, dráma instruktorként szak hallgatója)

Gyermekek érintő kérdésben olyan válaszok is születtek, hogyha már elég nagy, akkor kérjék ki az ő véleményét is, és legyen beleszólása az őt érintő problémák vagy helyzetek megoldásába. Törekedni kell egy olyan lehetőség megtalálására, ami hosszútávon mindegyik félnek elfogadható, különben az negatív hatással lehet a kapcsolatukra.

A résztvevő fiatalok nagy része a stabil anyagi háttérről való gondoskodást is mindkét fél feladatának tekinti, mely megerősíti Makay és Spéder³⁷ eredményeit. „Ma egy olyan világban élünk, ahol kétkeresős családmodell van, (...) hogy ott muszáj egyszerűen mindkét félnek keresnie, ergo ez abszolút így megosztott kérdés szerintem. És mindenkinek ugyanúgy ki kell vennie a részét az anyagi biztonság megteremtésében.” (Zsombor, 24 éves, magyar-történelem szakos tanár szak hallgatója)

A lányok, illetve a fiúk egy része még arról is nyilatkozott, hogy az sem zavarná őket, ha a nő keresne több pénzt, és ezzel ő venné át a fő kenyérkeresői szerepet. „Amelyik fél igazából jobban el tudott helyezkedni a munkaerőpiacon. (...) ez nem is egy ilyen válóok, vagy egy ilyen vízváltó dolog, hogyha mondjuk a nő keres többet. Vagy nem szabad annak lennie.” (Liza, 24 éves, tanári szak hallgatója) Néhány férfi alany ezt csak ideiglenesen tudná elfogadni, mert a régi hagyományok mintájára azt érzik, hogy hosszútávon nekik is illene legalább annyi pénzt keresniük, mint a párjuknak, hogy ezzel is megfelelő módon tudják támogatni a családot. A beszélgetésekből lényegében az látható, hogy közös feladatként tekintenek az anyagi biztonság megteremtésére.

5. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a fókuszcsoportok résztvevői ideális apai tulajdonságokként főként az új típusú modellre jellemző apakép jellemzőit azonosították. Fontos számukra, hogy a gyermekük életében aktívan jelen legyen az édesapa, és a családon belüli munkamegosztást sem nemi alapon képzelik el. Mind a gyermeknevelésben, mind a háztartási

37 MAKAY – SPÉDER i. m.

feladatok ellátásában az egyenlőségre szeretnének törekedni, a pénzügyi és családi döntéseket pedig együtt szeretnék meghozni.

A beszélgetések során megmutatkozott, hogy a legfontosabb minden esetben az, hogy ami a családban történik, minden résztvevő számára megfelelő legyen. Ha ez megvalósul, akkor beszélhetünk egészséges családi dinamikáról, ami a kiegyensúlyozott élet egyik legfőbb alappillére.

Kutatási eredményeink értelmezéséhez végezetül fontos kiemelnünk, hogy azok egy speciális célcsoport véleményét tükrözik, a felsőoktatásban résztvevő hallgatókét, azaz eredményeinkből nem általánosíthatunk a magyar fiatalok teljes populációjára. Így a fiatalok véleményének szélesebb körben történő feltárásához további vizsgálatok szükségesek.

IKERGYERMEK NEVELÉSÉNEK VÁLTOZATAI

EGY KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS NYITOTT ÉS
ZÁRT KÉRDÉSEINEK EGYÜTTES ELEMZÉSE

HEGEDŰS RITA
egyetemi docens (SJE)

DRJENOVSKY ZSÓFIA
egyetemi docens (KRE)

Absztrakt

Tanulmányunkban ikres szülők nevelési tudatosságát vizsgáltuk, különösen azt, mennyire jelenik meg gyakorlatukban az ikrek külön személyiségének figyelembevétele. Egy kérdőíves felmérésben zárt és nyitott kérdések segítségével 134 olyan szülőt kérdeztünk, akinek ikrei 3 és 10 éves kor között voltak. Eredményeink szerint a szülők ikreik kisgyermekkorában viszonylag tudatosan figyeltek arra, hogy az ikrek nevelése speciális kihívásokkal jár, gyermekeiket legnagyobb részt pozitívan látják. Három nagyobb és egy kisebb csoport látszott az ikrek nevelésével való 'megküzdést' tekintve: a sztár-, az elégedett realista, az önkritikus pozitív és az elégedetlen szülők csoportja. Kifejezetten az ikrek külön személyiségként való kezelését tekintve három típust tudtunk megragadni: akik tudtak külön-külön és közös jellemzést is adni, és válaszaikból kitűnt, hogy viszonylag árnyaltan látják gyermekeiket, akik elutasították a közös jellemzést, és csak külön személyként beszéltek a gyerekekről, és akik csak együtt az ikrekről beszéltek, külön nem találtak említésre méltót.

Kulcsszavak: iker, nevelés, tudatosság, egyéni személyiségfejlesztés, iskolai különválasztás, páros névadás, kérdőív

VARIATIONS IN THE UPBRINGING OF TWINS

A Combined Analysis of Open-Ended and Closed-Ended
Questions from a Questionnaire Survey

Abstract

In our study, we examined the parenting awareness of parents of twins, with particular emphasis on the extent to which they take into account their twins' distinct personalities in their everyday practice. We conducted a questionnaire survey using closed and openended questions with 134 parents whose twins were between 3 and 10 years of age. According to our results, when their twins were in early childhood, parents were relatively conscious of the fact that raising twins entails specific challenges, and they tended to see their children mostly in a positive light. Four groups emerged in terms of how they 'coped' with raising twins: the 'star' parents, the satisfied realists, the selfcritical yet positive parents, and the dissatisfied parents. Focusing specifically on treating the twins as distinct individuals, we were able to identify three types: those who could provide both joint and separate descriptions and appeared to have a relatively nuanced view of their children; those who rejected giving a joint description and spoke only about the children as separate persons; and those who spoke only about the twins together and did not find anything worth mentioning about them individually.

Keywords: twin, parenting, awareness, individual personality development, separation at school, paired naming, questionnaire

1. Bevezetés

Az ikerszülések és így az ikres családok száma és aránya az elmúlt évtizedekben Magyarországon is megemelkedett,¹ s így egyre kevésbé számít extrémnek egy közösségben az ikergyermek megjelenése. Ezzel párhuzamosan egyre több hír, információ, valamint elképzelés, tanács jelenik meg a közbeszédben és az ismeretterjesztő fórumokon,² valamint a tudományos

1 PÁRI András: Mit tudunk az ikrekről és testvérkapcsolataikról a Hungarostudy 2021 adatfelvétel alapján? *Kapocs*, 2022, 21 (1), 54–62.

2 Egy 27 részes podcast is készült nemrégiben kifejezetten az ikrek témájából: www.atalon.hu/ikrek (2026. 02. 20.)

érdeklődés is növekszik az ikrekkel és az ikrek nevelésével kapcsolatban.³

Ahogy az egyes gyermekek, úgy az ikrek esetében is egyértelműen igaz, hogy személyiségük, egész életük alakulásának szempontjából is nagy a jelentősége annak, hogy a szülők hogyan állnak hozzá nevelésükhöz. A szülői szerepekkel kapcsolatos felfogás napjainkban jelentős átalakuláson megy keresztül, a tudatos és intenzív szülőség, vagy akár a kötődő nevelés terjedése sajátosan színezi az ikres szülők esetén amúgy is fennálló speciális törődés problematikáját. Ezek olyanok lehetnek, mint például a gyermekek saját egyediségének figyelembevétele, velük való külön törődés, a gyerekek oktatási-nevelési intézményekbe történő külön vagy egy csoportba járatása, a rivalizálás kezelése, a gyerekek egymás közötti kapcsolatának segítése, egymáshoz való esetleges túl erős kötődésének oldása. Ezekről a kérdésektől elválaszthatatlan a tudatosság, így a tudatos ikerszülők mindenképpen figyelmet érdemelnek.

Ikres szülőkkel végzett kérdőíves, de nyitott kérdéseket is tartalmazó kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy hogyan jelenik meg az ikrek nevelésében a tudatosság, legfőképpen a gyerekek külön személyiségének figyelembevétele. A kérdőívből kinyerhető különféle információk – zárt kérdésekre adott válaszok megoszlásai, azok alapján képzett típusok, a gyerekek keresztnéve és nyitott kérdések kódolása – révén igyekszünk felvázolni egy árnyalt képet erről. Kiemelt helyet foglal el munkánkban annak bemutatása, hogy a nevelési elveket is tükröző gyakorlatokból milyen szülői típusok rajzolódnak ki akkor, ha nem közvetlenül az elvekről érdeklődünk, hanem 'spontán' beszélgetjük a szülőket gyermekeikről. E szövegek elemzése során a gyermekek párként vagy külön személyiségként való kezelésére is rálátásunk nyílt. Elemzésünkben a szövegek és néhány kiegészítő háttéradat segítségével arról adunk tehát áttekintést, hogyan jelenik meg a szülőknek a gyermekeik külön személyiségéről kialakult képe, illetve milyen minták és típusok rajzolódnak ki válaszaik alapján az ehhez való hozzáállásról, nevelési gyakorlatról.

3 Jól jelzi ezt a magyar kutatók összefoglaló kötetekben való mind fokozottabb megjelenése is, pl. TÁRNOKI Ádám – TÁRNOKI Dávid – HARRIS, Jennifer – SEGAL, Nancy (szerk.): *Twin research for everyone from biology to health, epigenetics and psychology*. Cambridge, Academic Press, 2022.; TÁRNOKI Ádám – TÁRNOKI Dávid – LITTVAY Levente – MÉTNEKI Júlia – MELICHER Dóra – PÁRI András (szerk.): *Ikerkutatás és epigenetika*. Budapest, Medicina Könyvkiadó, 2020.

2. A szülői szerepek változásai és az ikerséggel kapcsolatos felfogás gazdagodása

2.1. A szülői szerepek változása

Amikor az ikrek nevelésének specialitásáról beszélünk, számításba kell venni az általában a gyermekneveléshez, szülőséghez kapcsolódó hozzáállás korunkban megfigyelhető megváltozását is. Az utóbbi évtizedekben mindinkább terjed a tudatos gyermeknevelés, olyan koncepciókat is magával hozva, mint az intenzív anyaság, az intenzív szülőség, valamint a szülői szerepek tudatosan kiegyenlítettébb vállalása.

A tudatosság a gyermekvállalás és -nevelés terén részben az értékek változásával jelenik meg, az egyéni célok követésének magasabbra értékelésével főként a tanultabb szülők körében terjed a tudatosság a gyermekvállalást, majd a gyermekkel való törődést illetően is. A nemi szerepek kiegyenlítődésének folyamatából következik viszont az is, hogy – a nők kereső munkájával párhuzamosan – a férfiak is tudatosan nagyobb mértékben veszik ki a részüket a háztartási és gyermeknevelési feladatokból.⁴

Az „intenzív anyaság” kifejezést Sharon Hayes kezdte használni, egy ekkorra már terjedő szülői hozzáállásra utalva, s azt jelenti, hogy az anyák tudatosan töltik a gyerekükre koncentrálna, velük foglalkozva az idejüket, az ő fejlesztésüket, igényeiket helyezik előtérbe, sok energiát fektetve a nevelésre.⁵ Ebből fejlődött ki az intenzív szülőség koncepciója, ahol már általánosítva a szülőkről beszélünk, az apákat is bevonva a vizsgálódásba.

Míg az intenzív szülőség megközelítés sokszor az anyákra, illetve szülőkre e normák által is rájuk rótt lelki terhet emeli ki, addig a tudatos szülőség inkább a pozitív, önreflexív hozzáállást. További eleme a változásnak a szülői szerepek kiegyenlítődése. Bár Magyarország a nemi és szülői szerepek megítélését tekintve a konzervatívabb országok közé tartozik, az apaszerepet tekintve egyszerre jelennek meg a hagyományos és az új, gondoskodó apaideál elemei. A kutatások szerint⁶ társadalom továbbra is erősen

4 MURINKÓ Lívia: A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 2014, 24 (1), 67–101.

5 KUTROVÁTZ Kitti: Intenzív szülőség. *Társadalomtudományi Szemle*, 2023, 13 (3), 96–108.

6 GREGOR Anikó: A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. *Társadalomtudományi Szemle*, 2016, 6 (1), 89–111.; MAKAY Zsuzsanna – SPÉDER Zsolt: Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In: MONOSTORI Judit – Óri Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. Je-

elvárja a férfiatól a 'kenyérkereső' szerepet, vagyis az anyagi biztonság megteremtését, ugyanakkor egyre nagyobb támogatottsága van annak is, hogy az apák aktívan részt vegyenek a gyermeknevelés mindennapjaiban. A 'kenyérkereső' apaszerep társadalmi elvárása minden csoportban erős, de a magasabbban képzetek körében gyakoribb az a nézet, hogy az apának aktívan részt kell vennie a gyermeknevelésben. Továbbá a fiatalabb apák körében növekszik a családcentrikus, érzelmileg is jelenlévő apai magatartás elfogadottsága. Az új típusú, gondoskodó apaság tehát inkább a fiatalabbak, a diplomások és a magasabb státuszúak körében jellemző. Összességében Magyarországon egyre inkább jellemző a kettős elvárás: a férfitől egyszerre várnak anyagi stabilitást és aktív, jelenlévő apaságot.

2.2. Az ikrekkel kapcsolatos fő elképzelések napjainkban

Ha az ikres szülők tudatosan állnak hozzá ahhoz, hogy egyszerre két gyermeket nevelnek, a megnövekedett fizikai terhek racionális kezelésén túl az első dolog, amivel szembesülnek, hogy egyszerre két személyiség kibontakoztatása a feladatuk. Az ikrek nevelésével kapcsolatos egyik legfontosabb, mind jobban elfogadott gondolat ugyanis az, hogy nagyon fontos az ikrek önálló személyiségét fejleszteni.⁷ Olyannyira elterjedt ez a szemlélet, hogy pszichológusok, oktatási-nevelési szakemberek nem ritkán ajánlásokat fogalmaznak meg az élet minden területére vonatkozóan ennek érvényesítésére, akár például a névadás, az iskoláztatás terén is.⁸

Ha a negatív oldalt akarjuk kiemelni, elmondható ugyanis, hogy ha nem veszik figyelembe az ikrek egyediségét, vagyis, ha a szülők, a család és a tágabb környezet túlságosan egy egységként látják és kezelik az ikerpárt, a gyerekek önállótlanabbak lesznek, esetleg túlzottan kötődni fognak egymáshoz. Az ikrek páros voltukból fakadóan a társadalomban mindenképpen sajátos jelenségként tűnnek fel, meg kell küzdeniük azzal, hogy különlegesnek látják őket, a kettősségükhöz szerepeket rendelnek.⁹

lentés a magyar népesség helyzetéről. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 2018, 65–82.

7 SEGAL, Nancy L.: *Twin Mythconception*. California, Elsevier Inc., 2017.

8 Például COOPER C.: *Twins and multiple births: the essential parenting guide from pregnancy to adulthood*. London, Vermillion, 1997.; BAGDY Emőke: *Az ikrek lelki sajátosságai és nevelési szempontok*. In: TÁRNOKI Ádám – TÁRNOKI Dávid – LITTVAY Levente – MÉTNEKI Júlia – MELICHER Dóra – PÁRI András (szerk.): *Ikerkutatás és epigenetika*. Budapest, Medicina Könyvkiadó, 2020, 137–144.

9 BACON, Kate: *Twins in Society: Parents, Bodies, Space and Talk*. Hampshire, Pal-

Ha nem külön személyiségként kezelik őket, az ronthatja az ikrek tágabb környezetbe való önálló beilleszkedési képességét, növelheti a serdülőkori identitáskeresés, szülőkről való leválás nehézségét.¹⁰

A túl szoros ikerkapcsolat – ami páros elszigetelődésbe mehet át, amikor is a gyerekek a külső környezettől elzárkózva saját kis világot teremtenek, minimalizálják a kapcsolataikat, esetleg zárt ikernyelvet használnak – többek között hátráltathatja a beszédfejlődést és ezen keresztül az intellektuális fejlődést is. Az ikrek körében gyakrabban előforduló nyelvi lemaradást számtalan vizsgálat kimutatta, s ezek tényezői között kiemelten szerepel, hogy az ikerpár zártabb egysége miatt kevesebb a külső inger,¹¹ és maga az anya is hajlamos kevésbé beszélni csak az egyik gyerekkel az időhiányon túl azért is, mert a gyerekek úgyis társaságot teremtenek egymásnak.¹²

A gyermekek külön, esetleg egyszerűen két egyidős testvérként való kezelésének jegyében a gyermekek külön iskolai, esetleg már óvodai csoportban történő elhelyezésének koncepciója évtizedek óta jelen van.¹³ Ezzel próbálják az egyéni fejlesztést, a gyerekek egymástól való leválását elősegíteni, valamint elejét venni a káros versengésnek,¹⁴ ugyanakkor újabban egyre többen hangsúlyozzák az ikrek egymás életében betöltött kiemeltebb, akceptálandó szerepét is, s ezért annak megfontolását, hogy későbbre tolják ki a külön csoportba helyezést, vagy egyszerűen a gyerekek közti kapcsolat jellegétől tegyék függővé.¹⁵

grave Macmillan, 2010.; STEWART, Elizabeth A.: Towards the social analysis of twinning. *British Journal of Sociology*, 2000, 51 (4), 719–737.

- 10 MÉTNEKI Júlia: *Ikrek könyve II. (A fogamzástól a felnőttkorig)*. Budapest, Melania Kiadó Kft., 2005.; RONKIN, E. G. – TONE, E. B.: Working with twin children and their families in mental health care settings. *Professional Psychology: Research and Practice*, 2020, 51 (3), 237–246.
- 11 LACZKÓ Mária: Dominancia viszonyok tükröződése ikergyermek spontán beszédében. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2012, 12 (1-2), 41–50.
- 12 LYTTON, Hugh: Twins. Part 2. The Twins Study Method in Behavioral and Clinical research. *Essays of an Information Scientist*, 1984/12, 397–404.
- 13 TULLY, Lucy A. – MOFFITT, Terrie E. – CASPI, Avshalom – TAYLOR, Alan – KIERNAN, Helena – ANDREOU, Penny: What effect does classroom separation have on twins' behavior, progress at school, and reading abilities? *Twin Research and Human Genetics*, 2004, 7 (2), 115–124.
- 14 LINDLEY, Robyn M.: *School teacher's perceptions on twins: a study on the educational experience of teaching identical and fraternal twins*. PhD dissertation. Liberty University, 2024.
- 15 BAGDY i. m.; LACINA, Jan: Twin best practices for twin placement in school. *YC Young Children*, 2012, 67 (1), 80–82.

Részben az ikrek külön személyiségként való tudatos nevelésének, részben a fellépő problémák kezelésének érdekében tett erőfeszítések megjelenése az, amikor a szülők küzdenek a gyerekek közötti összehasonlítgatás, a közöttük megjelenő rivalizálás, valamint a kivételezés ellen. A feljebb említett szülői eljárások ugyanakkor egyúttal sok esetben azt a pozitív hozzáállást is tükrözik, hogy a szülők értékelik, elismerik a gyermekek közötti speciális kapcsolatot, és azt szeretnék harmonikus keretek között tartani.

Összességében elmondható, hogy a tudatosság erősödése a gyermeknevelés terén az ikres családokban leginkább abban jelenik meg, hogy a szülők erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az ikergyermekek külön-külön önálló személyiséggé tudjanak fejlődni. Ez egyrészt megnyilvánulhat abban, hogy nem hangsúlyozzák túl a gyerekek ikerségét, másrészt abban, hogy kifejezetten igyekeznek külön foglalkozni velük. Az ikrek kapcsolatának árnyalt értékelése is hozzá tartozik a kérdéskörhöz, aminek egy speciális leágazása az, hogy egy csoportba vagy osztályba írassák-e a gyerekeket.

3. Felmérésünk: kutatási kérdések, adatok és módszerek

Jelen elemzésünk középpontjában az a kérdés áll, hogy az ikergyermekek külön személyiségként való kezeléséhez mennyire tudatosan állnak hozzá a szülők, és e hozzáállásban milyen minták mutathatók ki.

Munkánk arra a kérdőíves felmérésünkre alapoz, amelyet 2019 nyarán végeztünk, online lekérdezéssel. Három és tíz éves kor közötti ikerrel rendelkező szülőket szólítottunk meg, részben ikres közösségi fórumokon, részben ismerősi körben terjesztve a felhívást, így mintánk kényelminek nevezhető. Összesen 134 szülő, nagyjából édesanya töltötte ki a kérdőívet.¹⁶

A gyerekek között az óvodás- és a kisiskoláskorúak nagyjából egyharmad-kétharmad arányban oszlottak meg: a 3-5 évesek 44-en, míg a 6-10 évesek 90-en voltak. Az ikrek között a szülők besorolását alapul véve 34 egypetéjű, 99 pedig kétpetéjű volt.¹⁷ A gyerekek fele-fele arányban voltak fiúk és lányok. A nemet és a zigotizást együttesen nézve elmondható, hogy

16 Összesen 10 édesapa volt válaszadóink között.

17 Egy esetben a szülő nem tudott választ adni a kérdésre. A mintánkban megfigyelt egypetéjű-kétpetéjű arány egyébként tükrözi azt, hogy a teljes népességben belül is jóval több a kétpetéjűek száma, bár nálunk magasabb volt a kétpetéjűek aránya (1:3 az 1:2-vel szemben).

12 egypetéjű fiú és 22 egypetéjű lány, 36 kétpetéjű fiú és 26 kétpetéjű lány, s végül 38 vegyes (vagyis fiú-lány, értelemszerűen kétpetéjű) ikerpár került a mintánkba. Maguk a válaszadó szülők az országos átlagnál messze magasabb végzettségűek voltak, kétharmaduk diplomával rendelkezett.

Kérdőívünkben természetesen többségben voltak a zárt kérdések, ezekben a válaszadó szülőt az ikrek környezetére, nevelkedésére, nyelvi fejlődésére vonatkozóan kérdeztük. Több rövid kifejeést kérő nyitott kérdést is feltettünk ugyanakkor, ahol rövid jellemzéseket, viselkedésleírásokat, valamint a zárt kérdésben megfogalmazott vélemények vagy döntések magyarázatát kértük.

Az *ikernevelés tudatosságát* illetően egy tételsort tartalmazó kérdést is feltettünk, ahol arra kértük a szülőket, hogy adják meg egy ordinális skálán, milyen gyakran érezték azt, hogy valamire kevesebb idejük jutott (például egy-egy gyerekkel beszélni vagy foglalkozni) azért, mert ikreik vannak. Ezekből a kérdésekből végül további elemzésre azt választottuk ki, amelyik így szól: „Milyen gyakran érezte azt, hogy kevesebb ideje jut az ikrek közül egy-egy gyermekkel foglalkozni, mintha csak egy gyermeke lenne?” E kérdéssor folytatásában, pozitívrá fordítva a dolgot, ugyanígy meg kellett adni bizonyos, kisgyermekkorban ajánlott eljárások – például a gyerekek egyenkénti megszólítása, rájuk nézés, külön dicséret – alkalmazásának gyakoriságát a saját mindennapjaikban.

Ahogy feljebb láttuk, az ikergyermek nevelésének tudatosságával is összefüggő nagy kérdéskör az *ikrek külön személyiségének* kezelése, fejlesztése. Ennek feltérképezére a következő eszközöket használtuk:

A kérdőív több pontján is közvetlenül érdeklődtünk az ikrek nevelése szempontjából fontos viselkedésekről, cselekedetekről, többek között arról, hogy a válaszadó szülő kicsi korukban saját néven szólította-e a gyerekeket, külön dicsérte-e őket, vagy később külön programokra vitte-e őket.

Az ikrek keresztnévére is rákérdeztünk, és a szülők döntő többsége (9 kivétellel) meg is adta ezt. Ezzel az információval az volt a célunk, hogy megnézzük, a névadásban mennyire jelent meg a gyerekek megkülönböztetésének előzetes óhaja, tudniillik a kifejezetten páros, 'ikernevek' kifejezik, s aztán a gyermekek életében erősítik az ikerpár tagjainak egy-egyben látását, szemben a külön személyiség hangsúlyozásával.¹⁸ Az ilyen nevek esetén nehezebb megjegyezni, melyik gyerekhez melyik név tartozik (ennek természetesen csak az egynemű ikerpárok esetén van szerepe), de

18 STEWART i. m.

egyébként általában is eleve azt sugallja, hogy a két gyerek összetartozik. Páros neveknek a hangzásukban vagy hangulatukban nagyon hasonló, illetve azonos betűvel kezdődő neveket tekintettük (például Linett – Polett, Napsugár – Hóvirág, Anna – Adél).

Felhasználtuk az egyik szöveges választ kérő kérdést is, amely így szólt: „Összességében milyennek látja a gyermekeket fejlettség, beilleszkedés, személyiség szempontjából a kortársaikhoz képest? Kérjük, jellemezze őket néhány mondatban együtt.” A kérdés folytatásában külön-külön jellemzést is kértünk, néhány helyen ezek is bevonására kerültek az elemzésbe. A jellemzésre összesen 111 szülő vállalkozott. A néhány szavastól több mondatig terjedő szövegeket lekódoltuk többféleképpen is. Kigyűjtöttük az összes, tipikusnak tekinthető ikertulajdonságot, s csoportosítottuk őket. Megnéztük azt, mennyire fest pozitív képet gyermekéről a szülő. Végül aszerint is besoroltuk a válaszokat, hogy azokban egyáltalán adnak-e közös, illetve külön jellemzést a gyerekekről, és ez a kettő hogy viszonyul egymáshoz. Összességében ezekből a szövegekre támaszkodó mutatóinkból arra kerestük a választ, hogy mennyire festenek tipikus ikerképet a gyerekekről a szülők, s hogyan kezelik a válaszban az „egy egység vagy külön személyiség” kérdését.

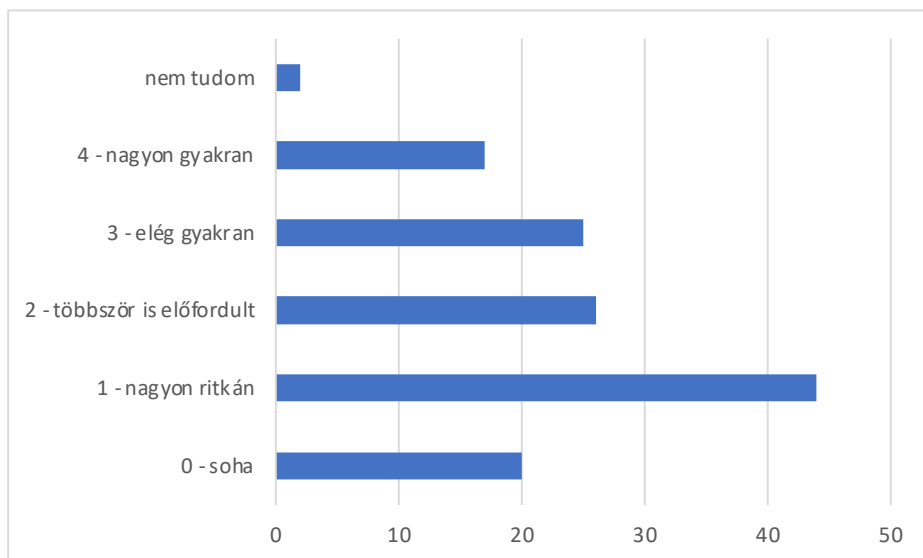
Az, hogy a szülők mennyire tartják fontosnak a *gyermekek közti kapcsolatot*, szintén összefügg a tudatos ikerneveléssel, ezért két ponton ezt is próbáltuk megragadni: egyrészt az imént említett szöveges válaszokban számba vettük azt is, szóba került-e a gyerekek egymás közötti kapcsolata, s milyen módon; másrészt pedig a gyerekek külön óvodai csoportba, iskolai osztályba íratására vonatkozóan is feltettünk kérdést.

4. Eredmények

4.1. Tudatosság

Az erre irányuló kérdés válaszainak tanúsága szerint a szülők alapvetően elégedettek azzal, amennyit külön-külön foglalkoznak az ikrekkel, majdnem a felük (47,7%) úgy nyilatkozik, hogy *soha vagy nagyon ritkán* fordult elő, hogy kevesebb foglalkozás jutott volna az egyes gyerekekre azért, mert ketten voltak, bár nem lebecsülendő azoknak a majdnem egyharmados (31,5%-os) aránya sem, akik éppenséggel *eléggé vagy nagyon gyakran* ezt érezték.¹⁹

19 A maradék nagyjából 20 százalék döntő többsége a *többször is előfordul* köztes kategóriáját választotta, 1,5% pedig nem tudott választani a lehetőségek közül.

1. ábra: A válaszok megoszlása arra a kérdésre, hogy „Mennyire gyakran érezte azt, hogy kevesebb ideje jut az ikerk közül egy-egy gyermekkel foglalkozni, mintha csak egy gyermeke lenne?” (fő)

Arról e kérdés alapján nem tudunk megalapozott állítást tenni, hogy ezek a megnyilatkozások mennyire tényeket és mennyire érzéseket közvetítenek (a kérdésben ez utóbbi volt megfogalmazva), de az látszik, hogy a tanultabb (s talán tudatosabb?) szülők kritikusabbak voltak magukkal, hiszen az ő körükben kétszer akkora volt azok aránya, akik nem voltak elégedettek e szülői 'teljesítményükkel' (44,45% vs. 22,5%).

A következő lépésben típusokat hoztunk létre. Egyrészt az önértékelés e kiválasztott kérdését használtuk fel hozzá, másrészt azt a nyitott kérdést, amely az ikerpár együttes jellemzésére vonatkozott, itt előzetesen lekódoltuk a gyerekképre vonatkozóan a válaszokat. A gyerekek nagyon pozitív, pozitív, kiegyensúlyozott és inkább negatív megítélést kaphattak a szülők jellemzéséből kialakított besorolásunk szerint,²⁰ ahol is a relatív

20 A besorolás több körös folyamatban történt, ahol a jellemzés egészét figyelembe véve a kódoló szubjektív megítélése döntött. A nagyon pozitív csoportba azok kerültek, akik kizárólag jót mondtak gyermekeikről, vagy kiemelték, hogy másoknál jobbak (például „Sokkal fejlettebbek társaiknál,” „Mindkét gyerek átlagon felül nyitott, kommunikatív, az óvoda kedvencei”), a pozitívba azok, akik visszafogottabb hangnemet használtak, de leírásuk végkicsengése egyértelműen pozitív volt (például „Mindketten könnyen beilleszkednek mindenhova, társas kapcsolataik jók gyerekekkel is és felnőttekkel is,” „Jól érzik magukat a közösségben, vannak

többség (41 fővel) a kiegyensúlyozott, s ehhez nagyon közel álló hányaddal az inkább pozitív (35 fővel) lett. A típusokba 109 fő válasza volt besorolható, ők voltak azok, akik mindkét kérdésre értékelhető válaszokat adtak. A következő csoportokat állapítottuk meg:

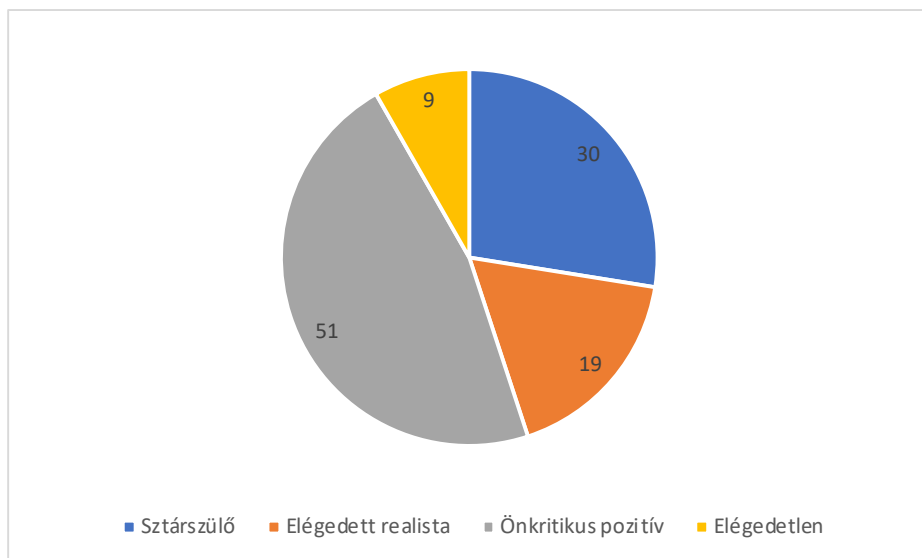
„Sztárszülő”: magával elégedett, büszke szülő (nem vagy ritkán érezte, hogy nincs elég ideje a gyerekekkel foglalkozni, és pozitív vagy nagyon pozitív képe van a gyerekekről): 30 fő.

„Elégedett realista”: magával elégedett, realista szülő (nem vagy ritkán érezte, hogy nincs elég ideje a gyerekekkel foglalkozni, és kiegyensúlyozott vagy kritikus képe van a gyerekekről): 19 fő.

„Önkritikus pozitív”: önkritikus, alapvetően pozitív szülő (gyakrabban érezte, hogy nincs elég ideje a gyerekekkel foglalkozni, és pozitív vagy kiegyensúlyozott képe van a gyerekekről): 51 fő.

„Elégedetlen”: elégedetlen kritikus szülő (gyakrabban érezte, hogy nincs elég ideje a gyerekekkel foglalkozni, és kifejezettebben megjelennek negatív jegyek is a gyerekek jellemzésekor): 9 fő.

barátaik. Választékosan beszélnek, tájékozottak. Vidám személyiségek. Humorosak.”), a kiegyensúlyozottba azok, akik semleges vagy láthatólag árnyalt megállapításokat tettek a gyerekek beilleszkedéséről, teljesítményéről (például „Hasonló a fejlettségük a kortársakéhoz képest, mozgásban, néha beszédben ügyesebbek, fejlettebbeknek tűnnek,” „Korukhoz megfelelő a fejlettségük, beilleszkedéssel sem sokszor van probléma néha kissé érzékenyek de mindig jókedvűek és boldogok.”), míg az inkább negatívba azok, akik kifejezetten problémákat említettek, például: „Nehéz kérdés. Külön-külön és együtt is 'kislányosak' még, nem sokáig bírják egymás nélkül (...).” „A nagyobb gyermekeink ilyen idős korukban sokkal önállóbbak, kíváncsiabbak voltak (...).”

2. ábra: A szülői teljesítmény önértékelése és a gyerekekről a páros jellemzés során mutatott kép típusainak megoszlása a mintában (fő)

Megvizsgálva az e szülői típusokba tartozók végzettség szerinti összetételét is, visszafogottan bár, de azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magasabb végzettségűek kritikusabbak mind magukkal, mind gyerekeikkel szemben: körükben jóval nagyobb az elégedetlenek és valamivel nagyobb az önkritikus pozitívak aránya, illetve jóval kisebb az elégedett realistáké és valamivel a sztárszülőké. Fordítva nézve pedig azt látjuk, hogy az elégedett realisták közt a minta amúgy igen magas diplomásarányával szemben mindössze egyötödreszt képviselnek a legtanultabbak, a büszke sztárszülők között is csak egyharmadot, ezzel szemben a legnagyobb, realista elégedettek majdnem fele diplomás, s végül a legkisebb csoportban, az elégedetlenek között egy kivétellel mindenki az.

Szülőitípus	Szülők iskolázottsága		Összesen
	diplomás	nem diplomás	
sztárszülő	10	20	30
elégedett realista	4	15	19
önkritikus pozitív	25	26	51
elégedetlen	8	1	9
Összesen	47	62	109

1. táblázat: A szülőpárok iskolázottsága és az értékelési típusa, fő

4.2. Külön személyiség

Az ikrek személyiségfejlődését szem előtt tartó *nevelési gyakorlatra* több kérdés is vonatkozott, ebből néhányat mutatunk most be. A szülők saját értékelése szerint az állapítható meg, hogy alapvetően figyeltek iker kisgyermekük személyes fejlődésére, hiszen a válaszadók több mint négyötöde egy kérdést leszámítva az összes, ikres szülőknek javasolt eljárást rutinszerűen alkalmazta: gyakran vagy nagyon gyakran szóltak külön az egyes gyerekekhez, dicsérték őket külön, odafordultak hozzá, szemébe néztek. Az egyetlen kérdés, ahol némileg alacsonyabb arány jött ki, az a kifejezetten az egyes ikreknek feltett kérdés volt, itt 'csak' kétharmad gyakorolta ezt gyakran.

További, az ikrek tudatos egyéni kezeléséhez tartozó kérdésünk volt a *külön programok szervezése* az egyes gyerekekkel. Ez a kérdés a különböző életkorú ikrek esetén nem ugyanúgy merül fel, hiszen az óvodás gyermekekkel nehezebb megszervezni egy ilyet, valamint még vélhetően igényük sincs rá annyira. Ezt mutatják is válaszaink, hiszen az óvodáskorúak esetén a szülők háromnegyede soha nem, vagy csak néha-néha vitte külön programra az egyes ikreket, míg az iskolások esetén ez az arány már csak egynegyed. Igaz, a gyakori, legalább heti külön program semelyik életkorra nem jellemző (13,6 és 17,1 százalék számolt csak be ilyenmiről).

Sajátos kérdésként tekintettünk a *páros nevek*re, mert hasonlóan a szöveges válaszokhoz, kevésbé a szülők önmegítélését tudtuk mérni vele, mint inkább a tényleges gyakorlatot, azaz azt, hogy a szülők gyermekük születésekor mennyire tekintettek a két gyermekre külön személyként. A megkapott nevek elemzése alapján azonban elmondható, hogy mintánkban nem volt jellemző a kirívóan páros nevek adása, sőt semmiféle 'párosság' nem volt megfigyelhető a megadott 125 névpárból 81 esetén. A maradék 44 név így oszlik meg:

Páros név jellege	Előfordulás	Példa
ugyanannak a névnek két változata	2	Zsófi – Szonja Katalin – Kitti
azonos kezdőbetű	15	Zoltán – Zénó
hasonló hangzás	10	Milán – Zalán
hangulatában, eredetében hasonló	10	Csaba – Szabolcs Titanilla – Belián
azonos kezdőbetű + hasonló hangzás	3	Lotti – Lilla
azonos kezdőbetű + hasonló hangulatú, eredetű	1	Zselyke – Zalán
hasonló hangzás + hasonló hangulat, eredet	2	Sebastián – Tristán
jelentésében pár	1	Donát – Noel
Összesen	44	

2. táblázat: A páros névként besorolt nevek típusai a mintában

Az ikrekhez való hozzáállás kevésbé tudatos, de sokatmondó megnyilvánulásaként fogtuk fel azt, ahogyan a szülők gyermekeikről beszéltek a nyitott kérdésekben. Egy korábbi elemzésünkben²¹ már bemutattuk, felmérésünk ikrek jellemzéséről szóló kérdésével foglalkozva, hogy a mintánkba került szülők nem rajzoltak fel kifejezetten *sztereotip képet* ikreikről, legtipikusabban kedves, okos, beszédes gyermekeknek látták őket. Csak a válaszadók nem egészen egynegyede nevezett egyáltalán meg valamelyest 'ikertulajdonságnak' nevezhető jellemzőt, s ezek között a többség az ikrek egymásra utaltságára, egymást segítő-kiegészítő voltára utalt. Ettől némileg eltérő kérdésként merült fel, hogy megnyilatkozásukban spontán módon *mennyire kezelik egységben* gyermekeiket a szülők, így további elemzésünkben erre fordítjuk a figyelmet. Összesen három nagyobb típust tudtunk elkülöníteni, néhány altípussal. Ezek a következők voltak:

1. Külön személyiségként látják gyermekeiket:
 - a) válasza sem méltatják a közös jellemzés kérdését – külön-külön viszont írnak a két gyerekről (10 fő).
 - b) válaszolnak a közös jellemzésre vonatkozó kérdésre, de kifejezik a

21 HEGEDŰS Rita – DRJENOVSKY Zsófia: *Ikerpárok szülői jellemzése*. In: DRJENOVSKY Zsófia – HEGEDŰS Rita – PÁRI András – ENGLER Ágnes (szerk.): Társadalomtudományi ikerkutatások. Válogatás az Ikerkutató Műhely hallgatóinak és kutatóinak munkáiból. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népeességért és a Családokért, 2023, 145–158.

- nehézségüket ezzel kapcsolatban (2 fő, az egyik nem is mondott semmit, a második gyakorlatilag semmit a párról együtt).²²
- c) válaszolnak a közös jellemzésre vonatkozó kérdésre, de hangsúlyozzák, hogy a gyerekek külön személyiségek (5 fő).²³
4. Egységben látják gyermekeiket:
- a) csak közös jellemzést adnak (10 fő).
- b) kitöltik a közös és külön-külön jellemzést kérő kérdést is, de a külön részben nem mondanak érdemben semmit az egyes gyerekekről (8 fő).
5. Árnyalt megközelítés, külön személyiségként és párként is tekintenek gyermekeikre:
- a) mindkét kérdésre válaszolnak érdemben, és így külön és közös jellemzést is adnak (76 fő).
- b) mindkét kérdésre válaszolnak érdemben, plusz a közös jellemzésre vonatkozó kérdésben egyedi jegyeket is említenek a gyerekekről (összesen 11 fő).

Az egyes típusokra a következők jellemzők:

1. Külön személyiségnek látják a két ikret: Ez a csoport kicsi (a számításba jövő 122 főnek 23%-a). Kizárólag kétpetéjű ikreik vannak, az egypetéjűeket szülei – a társadalom tagjaihoz hasonlóan – feltehetőleg inkább hajlandóak egységben (is) szemlélni. A vizsgálatok tanúsága szerint egyébként az igaz is, hogy az egypetéjű ikerpárok személyiségben és kapcsolatban közelebb állnak egymáshoz.²⁴ A kisszámú érintett gyerek nagyjából fele-fele arányban óvodás- és iskoláskorú (5, illetve 7 fő), a válaszadó szülők kicsit kisebb arányban diplomások, mint a minta átlaga (58%).
2. Egy egységnek látják az ikreiket: Ez a csoport is kicsi (az elemzésbe bevonható 122 fő 15%-a), és ugyan itt is – a teljes mintának és a lakossági arányoknak megfelelően – több a kétpetéjű iker, az arány az összes csoport közül itt a legkisebb, csak mintegy 65%-os (szemben a minta 75%-os arányával). A gyerekek tipikusan óvodások még (61%), a szülők

22 „Szerintem olyanok, mint a korosztály bármely más gyereke, mivel különböző neműek és külön ovis csoportban vannak, így nem érződik hangsúlyosan, hogy ikrek.” „Nagyon különbözőek.”

23 Például: „Nem látok különbséget, külön személyiségek, külön barátokkal. Könnyen beilleszkednek bármilyen közösségbe.”

24 BAGDY Emőke: Az ikrek társas kapcsolatai. *Élet és Tudomány*, 1983, 38 (11), 300–302.

némileg alacsonyabban iskolázottak az átlagnál (csak 61 százalékuk diplomás). Ugyanakkor, bármennyire is azt várhattuk volna – bár előzetes hipotéziseket a vizsgálat leíró jellege folytán nem fogalmaztunk meg –, a válaszok nem adtak terjedelmesebb, részletesebb képet magáról a párról, mint azon szülőkéi, akik az egyes gyerekekről is jellemzést adtak.

3. Árnyaltabb megközelítést képviselők: A legnagyobb csoport, a 122 fő 71%-a. Kicsit a minta átlagánál több az egypetéjű iker: a 25%-kal szemben itt 32%. A gyerekek nagyobb része (háromnegyede) iskoláskorú. Azon túl, hogy mindkét kérdésre válaszolnak az ide tartozó szülők, vegyes a kép az érdemi válaszokat illetően, hiszen itt nagyobb számban előfordulnak olyanok, akik válasza sablonos, semmitmondó, illetve a terjedelem is nagyon szór, a néhány, a rövid terjedelem határait feszegető sok soros, terjedelmes kifejtés mellett előfordulnak egy-két szavas (igaz, ettől függetlenül sokszor érdemi) válaszok is. A válaszadók ebben a csoportban a legiskolázottabbak, körükben néhány százalékponttal meghaladja az átlagot a felsőfokú végzettségűek aránya (70,3%). Összességében ez a csoport szinte mindenben a minta átlagát hozza, nagyságánál fogva egyúttal bemutatva azt is, hogy válaszadóink zöme az e típusra jellemző megközelítést vallja.

4.3. Gyermek kapcsolata

Az ikrek kapcsolatának figyelemmel kísérése, értékelése szintén a tudatos ikernevelés velejárója. Ennek egyik megjelenése lehet a gyerekek külön vagy *egy csoportba, osztályba íratásának* mérlegelése. Bár ez nem csak a kapcsolatot érintő kérdés, az az újabb megközelítés, amely a gyermekek egymással való viszonyát is figyelembe veendőnek tartja az önálló személyiség kialakulásának segítésén túl, indokolja a kérdés e pontban történő tárgyalását.

Ahogy már láttuk, a mintába került szülők gyermekeinek kétharmada idősebb, náluk tehát az óvodai csoporton túl az iskolai osztály esetén is fel kellett, hogy merüljön a kérdés, egy helyre kerüljön-e a két iker. A válaszok alapján a következőt állapíthatjuk meg: a párok 94%-át azonos óvodai csoportba írták, 4%-ot ugyanabba az óvodába, de két csoportba; a már iskolások közül 82%-ot egy osztályba, 17%-ot ugyanabba az iskolába, de két osztályba, és 1 %-ot (azaz összesen 1 párt) két iskolába. Vagyis óvodában egyáltalán nem jellemző a tudatos szétválasztás, és az iskolákban sem túlságosan.

A gyerekek jellemzésére vonatkozó nyitott kérdésből is szereztünk némi információt az *ikrek közötti kapcsolat* fontosságának spontán megnyilatkozásáról. Ez a kérdés alapvetően nem erről szólt, ezért nem is túl sokan hozták szóba, összesen 24-en. Ezek között a válaszadók között nem voltak olyanok, akik csak közös jellemzést adtak. Az említések között a többség az összetartásról, egymás segítségéről szól²⁵, de a válaszok nem egészen egyharmadában a kapcsolat negatív tartalommal jelenik meg: 5-en említenek harcot a gyerekek között, 2 esetben pedig éppenséggel a szoros kapcsolat hiányát tartják fontosnak megfogalmazni.²⁶

5. Következtetések

Bár mintánk nyilvánvaló módon nem reprezentálja 'az' ikres családokat, arra a vegyesnek mondható eljárás segítségével alkalmas, hogy kicsit mélyebben belelássunk az ikres szülők gyerekeikkel kapcsolatos eljárásaiba, gyakorlataiba, és ezek alapján felvázoljuk ezek néhány jellegzetes típusát.

Vizsgálatunk nyomán láthatóvá vált, hogy az alapvetően tudatosabb szülők (hiszen válaszadóink önkéntes kitöltőként kedvet éreztek a felmérésben részt venni), akik végzettségüket tekintve is átlagon felülinek mondhatók:

- saját bevallásuk, emlékeik szerint ikreik kisgyermekkorában viszonylag tudatosan figyeltek arra, hogy az ikrek nevelése speciális kihívásokkal jár, valamint
- gyermekeiket legnagyobb részt pozitívan látják, vagyis
- kevésbé látszanak kirajzolódni eltérő nevelési megközelítések.

Mindazonáltal három nagyobb és egy kisebb csoportba sorolhatók az ikrek nevelésével való 'megküzdést' tekintve: a sztár-, az elégedett realista, az önkritikus pozitív és az elégedetlen szülők csoportjába.

Kifejezetten az ikrek külön személyiségként való kezelését tekintve három típust tudtunk megragadni, de ebből egy többségi csoport volt, az, amelyik tudott külön-külön és közös jellemzést is adni, és válaszaiból kitűnt, hogy viszonylag árnyaltan látja gyermekeit, valamint két kisebb csoport is jelen volt a válaszadók között, akik egyik vagy másik irányba

25 Például „Egymást segítve nagyszerű páros!” „Erősítik egymást,” „Jól kiegészítik egymást, amiben az egyikük jobb, abban segít a másiknak.”

26 Például „Együtt nehezen kezelhetők, sokat beszélnek és szeretnek vadulni, harcolni is egymással.” „Az ikrek állandóan egymással vannak elfoglalva, hogy kinek, mikor, miből van több/jobb.”

mentek el az egység, illetve határozott elkülönülés kérdésében. Összességében azonban a megszólaló szülők többsége láthatólag egyensúlyoz ikergyermekük egyéniségének fejlesztése és a párkapcsolat tiszteletben tartása között. Ez a szöveges válaszok mellett a gyermekek óvodába, iskolába íratási megoldásából, valamint a névadásból is látszott.

Az egy vagy külön csoportba íratás kérdésében, úgy tűnik, ha van is különbség a gyerekek kora szerint – tudniillik az iskolások inkább kerültek külön osztályba, mint az óvodások külön csoportba –, a szülők többsége nem az egyes országokban rutinnak számító elválasztás mellett teszi le a voksát. Kérdés lehet ugyanakkor, hogy ez valóban a tudatosság megnyilvánulása-e, vagy pusztán abból fakad, hogy Magyarországon kevésbé erőteljes az oktatásügy felől e kérdésben a szülőkre nehezedő nyomás.

Mintánkban nem mutatkozott jelentős különbség az egy- és kétpetéjű ikrek kezelésében, helyenként sejlett csak fel az, hogy az utóbbiak esetén a szülők inkább kezelték a gyerekeket egyszerű testvérekként. Nagyobb és heterogénebb minta segítségével ez a kérdés mélyebben vizsgálható lenne.

CSALÁDTÁMOGATÁS A DEMOGRÁFIAI KIHÍVÁSOK ÉS A VÁLTOZÓ SZÜLŐI SZEREPEK TÜKRÉBEN

SZTÁRAY KÉZDY ÉVA
intézetvezető egyetemi docens (KRE BTK)

Absztrakt

A családtámogatási rendszerek széles és változatos eszköztárral igyekeznek megvalósítani a kitűzött családpolitikai célokat. Ezek közé tartozik a gyermekvállalás társadalmi értékének elismerése, a gyermeknevelés anyagi terheinek csökkentése, a gyermekszegénység mérséklése, a gyermekek fejlődésének támogatása, a nők munkaerőpiaci részvételének elősegítése, valamint a nemek közötti egyenlőség erősítése a fizetett és a nem fizetett munka területén. Emellett számos országban fontos cél a demográfiai kihívások kezelése és a születésszám növelése pénzügyi ösztönzők, adókedvezmények és rugalmas ellátási formák révén. A tanulmány célja a magyar családtámogatási rendszer bemutatása és annak vizsgálata, hogy mennyiben képes reagálni a 21. század demográfiai kihívásaira és a szülői szerepek változására. A magyar modell elhelyezése a nemzetközi tipológiák kontextusában hozzájárul a hazai családpolitika céljainak, eszközeinek és társadalmi hatásainak mélyebb megértéséhez.

Kulcsszavak: családtámogatás, demográfia, változó szülői szerepek

FAMILY SUPPORT IN LIGHT OF DEMOGRAPHIC CHALLENGES
AND CHANGING PARENTAL ROLES

Abstract

Family support systems use a wide and varied range of tools to achieve their family policy goals. These include recognizing the social value of having children, reducing the financial burden of raising children, reducing child poverty, supporting children's development, promoting women's participation in the labour market, and strengthening gender equality in paid and unpaid work. In addition, many countries have set themselves the important goal of addressing demographic challenges and increasing

birth rates through financial incentives, tax breaks, and flexible forms of childcare. The aim of this study is to present the Hungarian family support system and examine the extent to which it is able to respond to the demographic challenges of the 21st century and changes in parental roles. Placing the Hungarian model in the context of international typologies contributes to a deeper understanding of the goals, instruments, and social impacts of Hungarian family policy.

Keywords: Hungary, family policy, demography, family roles

1. Bevezetés¹

Egy ország népességszámának és népegykezerkezerzetének változása számos területen alakítja az ország fejlődési pályáját, hatással van a gazdasági növekedésre, a munkaerőpiacra, a szociális ellátórendszerre és azon belül a nyugdíjrendszerre, a gyermekellátási rendszerre és az egészségügyi ellátásra. Mindezek pedig összefüggnek az ország társadalmi és politikai stabilitásával. Míg a szegényebb országokban a népesség gyors növekedése, addig a közepes és magas jövedelmű országokban épp az idősödés eredményez komoly gazdasági és társadalompolitikai kihívásokat.² A világ népessége az előrejelzések szerint a következő 50-60 évben növekedni fog, azonban számos ország és régió, köztük Kelet- és Délkelet-Ázsia, valamint Európa, így Magyarország is a termékenység csökkenése következtében elérte népességének csúcspontját, és a következő évtizedekben a népesség csökkenése várható.³

Ezzel párhuzamosan az elmúlt évtizedekben jelentős változások és átalakulások figyelhetők meg a családszerkezet, a szülői szerepek és a családon belüli munkamegosztás terén. A hagyományosan elkülönülő szülői szerepek határai elmosódnak, egyre inkább elvárás, hogy az apák

1 A tanulmány a Kooperatív Doktori program Család a társadalom alprogramjának keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium támogatásával készült.

2 CRUZ, Marcio – AHMED, S. Amer: On the impact of demographic change on economic growth and poverty. *World Development*, 2018/105, 95–106. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.12.018>.

3 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: World Population Prospects 2024: Summary of Results. https://population.un.org/wpp/assets/Files/WPP2024_Summary-of-Results.pdf (2025. 11. 23.)

SPÉDER Zsolt: Európátörékenynépesedési helyzete a globális világban. *Magyar Tudomány*, 2025, 186 (10), 1954–1965. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.10>

aktívan részt vegyenek az otthoni gondozási feladatokban, miközben az apák részéről is növekszik az aktív apaság iránti igény.

Mind a demográfiai trendek, mind a nemek közötti egyenlőségi viszonyok alakulása rendkívül összetett folyamat, makroszinten erősen függnek az adott társadalom kulturális hagyományaitól, értékrendjétől, gazdasági és munkaerőpiaci környezetétől. Mindezek mellett – bár korlátozott mértékben⁴ – a társadalmpolitikai beavatkozások, köztük a családpolitika is befolyást gyakorolhatnak e folyamatokra.

A tanulmány célja a magyar családtámogatási rendszer elemzése annak tükrében, hogy milyen mértékben tud választ adni az ország demográfiai kihívásaira, valamint hogyan viszonyul a változó szülői szerepekhez és a nemek közötti egyenlőtlenségek mérsékléséhez, különös tekintettel az apák aktívabb részvételére a gyermekgondozásban.

A tanulmány első két fejezetében röviden összefoglalom a 21. század demográfiai trendjeit és kihívásait, és a szülői szerepekben bekövetkező változásokat. A következő fejezetben bemutatom a családpolitika fogalmának alakulását, különböző értelmezési kereteit és lehetséges céljait, kitérve az egyes ellátási formákra, jogosultsági feltételekre, valamint a nemzetközi családpolitikai tipológiákra, amelyek eltérő szempontrendszerek szerint osztályozzák a családtámogatási rendszereket. Ezt követően elhelyezem a magyar családpolitikai rendszert a nemzetközi tipológiákban és ismertetem a 2010-ben hivatalba lépő kormány legfontosabb családpolitikai intézkedéseit. Mindezek tükrében végül rátérek a tanulmány szempontjából legfontosabb demográfiai mutatószám, a születésszám és a termékenységi arányszám magyarországi alakulására, valamint ismertetem a családtámogatási ellátásokat igénybe vevőkre vonatkozó statisztikai adatokat, különös tekintettel az apai részvételre mint a megváltozott szülői szerepek egyik gyakorlati megnyilvánulására.

2. Demográfiai kihívások a 21. században

A világ népessége a 14. századtól kezdve folyamatosan növekszik,⁵ de a robbanásszerű növekedés a 20. század közepén következett be.⁶ Az 1950-ben becsült 2,5 milliárdhoz képest 2025-ben 8,2 milliárd ember él a Földön, és az

4 SPÉDER i. m. 1964.

5 LIVI-BACCI, Massimo: *A Concise History of World Population*. 6th ed. Hoboken, Wiley-Blackwell, 2017.

6 United Nations i. m.

előrejelzések szerint ez a szám 2080-ra eléri a csúcspontot 10,3 milliárd fővel. Ehhez képest napjainkban számos ország elérte népességének csúcspontját széles földrajzi területre kiterjedve, amely magában foglalja a Kelet- és Délkelet-Ázsiát, Latin-Amerikát és a Karib-térséget, valamint Óceániát (kivéve Ausztráliát és Új-Zélandot), továbbá Európát és Észak-Amerikát.⁷ Az előrejelzések szerint ezeknek az országoknak a következő évtizedekben a népesség csökkenésével és a korszerkezet megváltozásával kell szembenéznük.

A népességszám előrejelzésére használt bevett mutató a teljes termékenységi arányszám (TTA). A TTA egy hipotetikus szám, ami „azt fejezi ki, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet az adott év kor szerinti születési gyakorisága mellett.”⁸ Ahhoz, hogy a népesség – pozitív migrációs mérleg nélkül – hosszútávon stabil, állandó méretű maradjon, a termékenységi arányszámnak a 2,1-es reprodukciós szintet el kell érnie. Jelenleg a globális termékenységi ráta 2,25, ami 1-es csökkenést jelent az 1990-es 3,31-hez képest, azonban a világ országainak a felében a termékenységi szint 2,1 alatt van.⁹ Az Európai Unió országaiiban a TTA 2023-ban 1,38 volt, a legalacsonyabb Máltán (1,06), a legmagasabb Bulgáriában (1,81).¹⁰

A teljes termékenységi arányszám azonban önmagában nem alkalmas a népességszám előrejelzésére. Egyrészt az adott év viszonyait tükrözi, és így érzékeny a gyermekvállalás időzítésére. Azaz a TTA rövidtávú változása, kilengése a befejezett termékenységi arányszámot, ami a nő 49 éves koráig összesen világra hozott összes gyermekét jelenti, nem feltétlenül befolyásolja. Másrészt a TTA nem veszi figyelembe a korszerkezet, és azon belül a szülőképes korú nők számát. Azaz egy elöregedő társadalomban akár növekedő TTA mellett is csökkenhet a születésszám és a népesség a szülőképes korú nők egyre csökkenő száma miatt. Továbbá egy ország népességszámát alapvetően a születések és a halálozások száma, azaz a természetes szaporodás vagy fogyás és az országba történő ki- és bevándorlás mérlege alakítja, azonban a TTA nem veszi figyelembe a kivándorlást és a halandóságot. Azaz egy magas halandóságú és kivándorlási rátájú országban egy magas TTA sem biztosítja a népesség reprodukcióját.¹¹

7 Uo.

8 KSH: Fenntartható fejlődés indikátorai. <https://www.ksh.hu/ffi/1-2.html> (2025. 11. 23.)

9 United Nations i. m. VIII.

10 Eurostat: Fertility Statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics (2025. 11. 23.)

11 GYORGYOVICH Miklós: *Magyarország demográfiai jövőképe 2100-ig: forgatókönyvek, kihívások, szakpolitikai megfontolások*. In: STEFKOVICS Ádám – PILLÓK Péter

A termékenység és a gazdasági, társadalmi fejlődés közötti negatív összefüggés a társadalomtudományokban napjainkban leginkább osztott elmélete.¹² Megállapítható, hogy a Föld népességének fele olyan régióban él, ahol a népesség csökkenése megállíthatatlan és a visszafordíthatatlan folyamatnak tűnik. Így nem véletlen, hogy az államok – eltérő célok és hangsúlyok mellett – a családpolitika eszközével is igyekeznek a demográfiai trendek okozta politikai, gazdasági és társadalmi kihívásokat kezelni.¹³

3. Változó szülői szerepek

A tradicionális szülői szerepek szerint a családon belül az anya szerepe a gondoskodás, a gyermekek és idősek ellátása, rá hárulnak a háztartási feladatok és ő felelős a család érzelmi stabilitásának megteremtéséért (expresszív szerep).¹⁴ Az apa pedig a családtól fizikailag távol, fizetett munkával, fő kenyérkeresőként és családfőként a család anyagi biztonságáért felelős, ő képviseli a családot a társadalom felé (instrumentális szerep).¹⁵

Ez a kenyérkereső és gondoskodói szerepek elkülönülésével jellemezhető szerepfelfogás az ipari forradalom következtében terjedt el, azonban a gyakorlata elsősorban a középosztályra, a polgári családokra volt jellemző.¹⁶ Tehát közel sem volt általános, azonban követendő normaként napjainkig jelentős hatást gyakorol a családi szerepekre és azokkal kapcsolatos elvárásokra.¹⁷

A hagyományos családmodell megkérdőjelezése már a 19. században megindult a szocialista eszmék és a nőmozgalmak térnyerésével. Ugyanakkor az egalitárius családmodell felé történő érdemi elmozdulás csak a 20. század második felében gyorsult fel.¹⁸ A kulturális szerepmintázatok és

(szerk.): Századvég Riport 2025. Budapest, Századvég, 2025, 147–166.

12 MYRSKYLÄ, M., – KOHLER, HP. – BILLARI, F.: Advances in development reverse fertility declines. *Nature*, 2009/ 460, 741–743. <https://doi.org/10.1038/nature08230>

13 FLUCHTMANN, J. –VAN VEEN, V. –ADEMA, W.: Fertility, employment and family policy: A cross-country panel analysis. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 2023/299. <https://doi.org/10.1787/326844f0-en>

14 PARSONS, Talcott –BALES, Robert F.: *Family, Socialization and Interaction Process*. New York, Free Press, 1955.

15 Uo.

16 TÖRÖK Emőke: *Munka és társadalom*. Budapest, KRE–L'Harmattan, 2014.

17 NAGY Beáta: Nemek forradalma? Közeledés a nemek helyzetében. *Replika*, 2014, 85–86 (1–2), 177–191. <https://doi.org/10.1093/sp/8.2.152>

18 Török i. m.

társadalmi elvárások átalakulásában meghatározó tényezőnek bizonyultak a nemek közötti egyenjogúságot szorgalmazó társadalmi mozgalmak, a kapcsolódó jogi reformok, valamint a feminizmus különböző hullámai, amelyek együttesen ösztönözték a hagyományos nemi szerepek újraértelmezését és átalakulását.

Az utóbbi évtizedek társadalmi-gazdasági átalakulásai, a nemek közötti egyenlőség irányába mutató változások, valamint a nők tömeges belépése a munkaerőpiacra – amelynek révén a kétkeresős családmódel vált általánossá – alapvető változásokat hoztak. Ez az elmozdulás egy egalitáriusabb szerepfelfogás irányába mutat, ahol a háztartási és gondozási feladatok egyenlőbb elosztása a cél. Ezzel párhuzamosan az apák körében is megfigyelhető egy belső igény az apaszerep újradefiniálására, amely az érzelmileg elérhető, gondoskodó apa alakját helyezi előtérbe („új apa” koncepció).¹⁹ Az apák aktív részvétele egyre inkább elvárt a társadalom részéről is. E változások ellenére a nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy – a skandináv országok kivételével – a gondozási feladatok és a házimunka elosztása továbbra sem kiegyenlített. Ezt a jelenséget sokszor „befejezetlen gender forradalom”-ként írják le.²⁰ Sőt, a nők esetében gyakran kettős teher (ún. „második műszak”²¹) alakult ki, ahol a keresőmunka mellett továbbra is ők látják el elsődlegesen az otthoni feladatokat. A férfiakra is kettős elvárás nehezedik: egyszerre kell fő kenyérkeresőként helytállniuk, és növekvő szerepet vállalniuk a gondoskodási feladatokban.

Az apák részvétele az otthoni, gondozási feladatokban és a házimunkában szintén összetett jelenség, amit mikro- és makrostrukturális tényezők is meghatároznak. A szülőséggel kapcsolatos normák, elvárások és gyakorlatok jogi keretét elsősorban a családpolitikai rendszer adja, amely makroszinten határozza meg, milyen mértékben tudnak a szülői szerepek és a nemek közötti egyenlőségi viszonyok átalakulni a gyakorlatban.

A következőkben bemutatom tehát, hogy milyen családpolitikai célok és eszközök állnak rendelkezésre egyrészt a demográfiai kihívások kezelésére másrészt a családtámogatási rendszer hogyan reflektál a változó szülői szerepekre és elvárásokra.

19 SZTÁRAY KÉZDY ÉVA – DRJENOVSKY Zsófia: *Ki vigyáz a gyerekre?* Budapest, L’Harmattan–Károli, 2026.

20 ESPING-ANDERSEN, Gosta: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, Princeton University Press, 1990.

21 HOCHSCHILD, Arlie Russell – MACHUNG, Anne: *The Second Shift. Working Parents and the Revolution at Home*. New York, Avon Books, 1989.

4. Családpolitika

4.1. A családpolitika fogalma

A családpolitika kifejezés a 20. század második felében jelent meg a szociálpolitikai diskurzusokban.²² Definíciója azonban a vonatkozó szakirodalmakban és a szakpolitikai diskurzusokban sem egységes, és nagy különbségek mutatkoznak az államok között a tekintetben, hogy mit értenek a családpolitika alatt.²³ Széles értelemben a szociálpolitikán túl a családpolitika alkotóelemei közé sorolhatóak mindazok az intézkedések, szabályok, amelyek a családok életét befolyásolják, mint az egészségügy, az adórendszer, a családjog, a munkajog, stb.,²⁴ és nemcsak a gyermekek ellátását, hanem az idősekről való gondoskodás területét is jelenti.²⁵ Azonban a legelterjedtebb tudományos konszenzus szerint a családpolitika a gyermekes családokkal kapcsolatos politikaként határozható meg.²⁶ Szűkebb értelemben pedig „a kifejezetten a gyermek jogán járó, vagy a gyerek megszületéséhez, neveléséhez kötődő, pénzügyi és természetbeni ellátásokat, szolgáltatásokat, illetve jogi szabályozásokat értjük alatta. Ez jelentős felületen érintkezik a családtámogatási rendszer fogalmával.”²⁷

A pénzügyi támogatások és szolgáltatások közé tartoznak többek között a gyermekek után érvényesíthető adó- és járulékkedvezmények, a szülők számára biztosított szabad felhasználású vagy lakáscélú kedvezményes hitelek, az otthonteremtést támogató programok, valamint az étkezési, tanulmányi és

22 DROBNIČ, S. – HUININK, J. – KUSNIERZ, M.: Family image, cultural values, and family policy from a global perspective. *International Journal of Population Studies*, 2025, 11 (3), 105–124. <https://doi.org/10.36922/ijps.1993>

23 DALY, Mary: *Conceptualizing and Analyzing Family Policy and How It Is Changing*. In: NIEUWENHUIS, R. – VAN LANCKER, W. (eds.): *The Palgrave Handbook of Family Policy*. Cham, Palgrave Macmillan, 2020, 25–41.; LÜTOLF, M.: *The Balancing Act of Working Mothers and Caring Fathers*. Wiesbaden, Springer, 2025, 33–51. https://doi.org/10.1007/978-3-658-47716-5_7

24 EYDAL, G. B. – ROSTGAARD, T.: Introduction to the Handbook of Family Policy. In: Eydal, Guðný B. – Rostgaard, Tine (eds.): *Handbook of Family Policy*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd., 2018. <https://doi.org/10.4337/9781784719340.00007>

25 DALY i. m. 27.: „(...) only in three European Union (EU) member states do families have a legally enshrined responsibility to care or provide for their elderly relatives (Hungary, Latvia, & Lithuania).”

26 DALY i. m. 26.

27 GÁBOS András: Egy egységes családpolitika kialakulásának esélye az Európai Unióban. *Esély*, 2004/5, 4.

közlekedési kedvezmények. A támogatási struktúra fontos eleme továbbá a szüléshez kapcsolódó egyszeri anyasági juttatás és a rendszeresen folyósított családi pótlék. A legtöbb jóléti rendszer ezen felül különféle rendszeres és rendkívüli segélyekkel, illetve kedvezményekkel is támogatja a szociálisan rászoruló háztartásokat. Külön csoportot alkotnak azok az ellátási formák, amelyek a kisgyermek otthoni gondozását teszik lehetővé, valamint a gyermek születéséhez kapcsolódó szabadságok lehetősége.

A kisgyermek otthoni ellátásához kapcsolódó juttatások és szabadságok három fő kategóriába sorolhatók a támogathatók köre és a támogathatóság feltételei szerint. Az alanyi jogon járó ellátások esetében az igénybevétel egyetlen feltétele a gyermek megszületése. A jövedelemvizsgálathoz kötött támogatások a rászorultság mértéke alapján folyósíthatóak. Végül, a foglalkoztatáshoz vagy biztosítási jogviszonyhoz kötődő ellátások igénybevételéhez a szülő korábbi munkaviszonyának vagy biztosítási jogviszonyának fennállása szükséges; ezek összegét jellemzően a gyermek születését megelőző időszakban szerzett jövedelem alapján állapítják meg.²⁸

A természetbeni juttatások és szolgáltatások elsősorban a kisgyermek napközbeni ellátását szolgálják, azaz a bölcsődei és óvodai hálózatot értjük alatta, de ide sorolható az otthoni segítségnyújtás intézménye is.

4.2. A családpolitika céljai és eszközei

A családtámogatások mögött meghúzódó általános közpolitikai és családpolitikai célok rendkívül változatosak, azonban mindegyik esetében általános elv a gyermekek és a család társadalmi hasznosságának elismerése, ami indokolja a gyermekvállalás közösségi támogatását.²⁹ Így a családtámogatási ellátások és támogatások egyik nagyon fontos célja szociálpolitikai jellegű, azaz a gyermekes és gyermektelen családok életszínvonala közötti különbség mérséklése, a gyermeknevelés terheinek csökkentése, és nem utolsósorban a gyermekszegénység csökkentése.³⁰

A gyermekek kognitív, fizikai és szociális képességeinek javítását mint családpolitikai célt a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intéz-

28 IGNITS Györgyi – KAPITÁNY Balázs: A családtámogatások alakulása: Célok és eszközök. *Demográfia*, 2006, 49 (4), 386.

29 IGNITS – KAPITÁNY i. m. 386.

30 Uo. 384.; THÉVENON, Olivier – ADEMA, Willem – ALI, Nabil: Family Policy in France and Europe: Recent Changes and Effects of the Crisis. *Population & Societies*, 2014, 6 (6), 2.

ményrendszer szolgálja elsősorban. A gyermekek napközbeni intézményi ellátása lehetővé teszi továbbá a nők visszatérését a munkaerőpiacra, így elősegíti a szülők munka-magánélet egyensúlyát. A családpolitika tehát az intézményi hálózaton és a jövedelemfüggő ellátásokon keresztül hatékony eszköze lehet a női munkavállalás támogatásának is,³¹ és ezzel elősegíti a nemek közötti egyenlőtlenségek mérséklését is.

Tehát a családpolitikai rendszer további fontos explicit célja a legtöbb államban a nemek közötti egyenlőtlenségek mérséklése³² és a nemek közötti munkamegosztás elősegítése nemcsak a munkaerőpiacon, hanem a nem fizetett munka területén is.³³ Az otthoni, gondoskodó munka egyenlőbb megosztásának ösztönzésének legfontosabb eszközei azok az ellátási formák, amelyek segítik a munka és magánélet összehangolását, és amelyek kifejezetten az apák által vehetők igénybe. A nemek közötti egyenlőséget leghatékonyabban a nem átruházható, csak az apa által igénybevehető, azaz apaszabadságok (apakvóta) bevezetése segíti.³⁴

Az apaszabadság intézménye és az apák aktív részvétele a gyereknevelésben hatással lehet a termékenységre is: a vonatkozó kutatások ellentmondásos eredményre jutnak ugyan, azonban halvány összefüggés kimutatható az apáknak a gyermeknevelésben és a házimunkában való aktív részvétele és a második gyermek megszületésének valószínűsége között.³⁵ Legutóbbi adatok szerint viszont a nemek közötti egyenlőséget kiemelt célként kezelő és gyakorlatba ültető skandináv országokban is termékenységcsökkenés következett be.³⁶

A demográfiai kihívások kezelése, azaz a születések számának növelése a családok támogatását szolgáló ellátások segítségével szintén fontos csa-

31 THÉVENON et al. i. m.

32 EIGE: Gender Equality Index 2019: Work-life balance. https://eige.europa.eu/publications-resources/toolkits-guides/gender-equality-index-2019-report/parental-leave-policies?language_content_entity=en (2025. 11. 23.)

33 LÜTOLF i. m.

34 THÉVENON et al. i. m.

35 LAPPEGÅRD, Trude – KORNSTAD, Tom: Social Norms about Father Involvement and Women's Fertility. *Social Forces*, 2020, 99, (1), 398–423. <https://doi.org/10.1093/sf/soz124>; DUVANDER, Ann-Zofie – ANDERSSON, Gunnar: Gender Equality and Fertility in Sweden. *Marriage & Family Review*, 2005/39, 121–142. https://doi.org/10.1300/J002v39n01_07; FANELLI, Ester – PROFETA, Paola: Fathers' Involvement in the Family, Fertility, and Maternal Employment: Evidence From Central and Eastern Europe. *Demography*, 2021, 58 (5), 1931–1954. <https://doi.org/10.1215/00703370-9411306>

36 SPÉDER i. m. 1957.

ládpolitikai célként jelenik meg. Ennek legfontosabb eszközei a pénzügyi ösztönzők, adó- és hitelkedvezmények, a gondozási ellátások rugalmassága és magas kompenzációs értéke. A legtöbb jóléti állam így igyekszik elősegíteni a kívánt számú gyermek megszületését.³⁷

4.3. Családpolitikai tipológiák

A családpolitikai rendszerek mind kiterjedtségükben, mind célkitűzéseik, elveik és normatív tartalmuk tekintetében rendkívül változatos képet mutatnak. A nemzetközi szakirodalom többféle családpolitikai tipológiát ismer, amelyek különböző szempontok és dimenziók szerint csoportosítják az egyes országok szakpolitikáit: az ellátások szakpolitikai célkitűzésein túl figyelembe veszik az ellátások körét és mértékét, a jogosultsági elveket, a támogathatóság kritériumait.³⁸ A továbbiakban a tanulmány fókuszsa szempontjából releváns legfontosabb családtámogatási tipológiákat ismertetem.

A demográfiai kihívások és a népesség reprodukciós szintjének megtartása szempontjából kiemelt típus az ún. pronatalista családpolitika. A pronatalista családpolitika legfontosabb célja, hogy pénzügyi ösztönzők, szolgáltatások, vagy akár kampányok, felhívások révén ösztönözze a családalapítást és gyermekvállalást, és ezzel is csökkentse a kívánt és a ténylegesen megszületett gyermekek száma közötti különbséget.³⁹

A családpolitikai tipológiák egy másik lehetséges szempontja a familiazmus szintje, azaz annak vizsgálata, hogy a szakpolitika milyen mértékben támogatja a családok gondozási terheinek csökkentését a különböző szolgáltatásokhoz való hozzáférés segítségével.⁴⁰ A familialista-defamilialista felosztásban előbbi esetében a politika mögött az a felfogás húzódik meg, mely szerint a gondozási feladatok ellátása alapvetően a családok kötelessége, elsősorban a családra bízva a ezeket a feladatokat explicit vagy

37 IGNITS – KAPITÁNY i. m.

38 BLUM, S. – DOBROTIĆ, I.: The Inclusiveness of Social Rights: The Case of Leave Policies. *Social Inclusion*, 2021, 9 (2), 222–226.

39 SZALMA Ivett – HERKE Boglárka: Interconnections between Anti-immigration and Pronatalist Family Policy Discourse in Hungary. *European Societies*, 2025, 00, (0), 1–27. <https://doi.org/10.1162/euso.a.34>; HEITLINGER, Alena: Pronatalism and Women's Equality Policies. *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, 1991, 7 (4), 343–75.

40 DROBNIČ, S. – HUININK, J. – KUSNIERZ, M.: Family image, cultural values, and family policy from a global perspective. *International Journal of Population Studies*, 2025, 11 (3), 105–124. <https://doi.org/10.36922/ijps.1993>

implicit módon. A defamilialista rendszerek állami szerepvállalással, azaz közfenntartású intézményekbe investálva enyhítik a családok gondozási terheit.⁴¹

Saxonberg⁴² szerint azonban a familiarizmus mértékén alapuló megközelítések figyelmen kívül hagyják a gender dimenziót. Tanulmányában egy olyan tipológiát javasol, amely a nemi szerepek erősítésének vagy lebontásának mértékén alapul. Ennek alapján a degenderizáló rendszerek (pl. Skandinávia) aktívan csökkentik a nemi különbségeket, míg a genderizáló rendszerek (pl. Lengyelország, USA) fenntartják azokat.

A szakirodalomban még számos további lehetséges tipológia létezik, azonban fontos megjegyezni, hogy mindegyik tipológia időhöz kötött, mivel a családpolitikai ellátások rendszere nem statikus, hanem folyamatosan változik a mögötte meghúzódó elvek és célok változásával párhuzamosan. Különösen igaz ez Magyarországra, ahol ez elmúlt évtizedekben, de különösen 2010 óta a családtámogatási rendszerben jelentős változások történtek.

5. A magyar családtámogatási rendszer

A 2010-ben hivatalba lépő magyar kormány politikájában a családok védelme és támogatása kiemelt szerepet foglal el. Míg a tartósan alacsony termékenységi szint és az idősebb korszerkezet miatt csökkenő népességszámot számos ország fokozott migrációval igyekszik kezelni, addig a 2010-ben hivatalba lépő magyar kormány deklarálta elutasítja ezt a lehetőséget, és különböző családpolitikai eszközökkel igyekszik befolyásolni a születésszámokat, hogy ellensúlyozza a népességfogyást, stabilizálja a népességszámot és ösztönözze a gyermekvállalást.

A gyermekvállalási hajlandóság növelése, a tervezett gyermekek megszületésének elősegítése mellett a magyar családpolitika célja a gyermekes családok és a gyermeknevelés terheinek csökkentése, a gyermekes és gyermektelen családok közti életszínvonal közelítése. Egyes elemzők egyenesen azt állítják, hogy a magyar családpolitika el szeretné érni, hogy jövedelem, vagyon és foglalkoztatás tekintetében a gyermeket nevelők

41 DROBNIČ et al. i. m.; LEITNER, S.: Varieties of Familialism. The caring function of the family in comparative perspective. *European Societies*, 2003, 5 (4), 353–375. <https://doi.org/10.1080/1461669032000127642>

42 SAXONBERG, S.: From defamilialization to degenderization: Toward a new welfare typology. *Social Policy & Administration*, 2013, 47 (1), 26–49. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2012.00836.x>

jobb helyzetbe kerüljenek, mint a gyermektelenek.⁴³ Továbbá a magyar kormány célul tűzte ki a munkaalapú társadalom megteremtését és a munka és a magánélet közti egyensúly elősegítését is.

Fenti célok megvalósítása érdekében 2010 óta a családpolitikai eszközök tára jelentősen bővült Magyarországon. A magyar családpolitika megítélése és értékelése nagyon ellentmondásos – mind a tudományos, mind a politikai diskurzusban, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten. Azonban konszenzus van abban a tekintetben, hogy a magyar ellátási rendszer széles körben és 'bőkezűen' teszi lehetővé teszi a szülőknek, hogy a gyermek születése utáni első években otthon maradjanak a kisgyermekkel.

Amellett, hogy a magyar családpolitika megítélése ellentmondásos, tipológiai besorolása is nehéz.⁴⁴ Saxonberg genderizáló-degenderizáló tipológiájában is határesetként jelenik meg Magyarország: elemzése szerint a posztkommunista országok közül ugyan a legnagyobb családpolitikával rendelkezik, magas kompenzációs értékű ellátást biztosít hosszabb időtartamra, az ellátás a szülők között szabadon megosztható, azonban a nemek közötti egyenlőséget nem ösztönzi, mivel nincs apakvóta, és az ellátások többségét jellemzően az anyák veszik igénybe.⁴⁵

Abban azonban egyetértés mutatkozik, hogy a magyar családtámogatási rendszer familialistának tekinthető. Leitner familializáló-defamilializáló tipológiája⁴⁶ alapján Javornik⁴⁷ a poszt-socialista országokat sorolta egyrészt a defamilializáló csoportba, ahol a kétkeresős modellt, a nők foglalkoztatottságát és az aktív apaságot támogatják, másrészt az implicit és explicit familializáló csoportba. Előbbiben az állam nem nyújt családtámogatást, míg az utóbbiban, amelybe Javornik Magyarországot is sorolta, az állam juttatások és kedvezmények útján kifejezetten támogatja a családon belüli gyermekgondozást és a nemek szerinti szülői szerepeket.

Szintén szakmai konszenzus van szerint a magyar családtámogatási rendszer pronatalistának tekinthető.⁴⁸ A pronatalista politika Magyarországon egy szélesebb társadalmi diskurzus része, amelynek lényege, hogy

43 LENTNER Csaba – FÜRÉSZ Tünde: Strategic elements of the Hungarian family support system after 2010: achievements and challenges. *Európai Tükör*, 2024, 27 (1), 200.

44 DROBNIČ et al. i. m.

45 SAXONBERG i. m.

46 LEITNER i. m.

47 JAVORNIK, J.: Measuring state de-familialism: Contesting post-socialist exceptionalism. *Journal of European Social Policy*, 2014, 24 (3), 240–257.

48 SZALMA – HERKE i. m.; LENTNER – FÜRÉSZ i. m.

társadalmi és nemzeti felelősségnek tartja a családalapítást és a gyermekvállalást, és a termékenységi ráta növelésére irányuló pénzügyi támogatások, szolgáltatások révén kifejezetten ösztönzik a gyermekvállalást.⁴⁹

A következőkben bemutatom a legfontosabb családpolitikai ellátásokat, amelyek a kormány fenti céljainak megvalósítására hivatottak.⁵⁰

Mivel a családpolitika központjában a gyermeket nevelő és dolgozó szülők állnak, az ő támogatásuk legfontosabb eszköze a családi adókedvezmények rendszere, amelyet 2011-ben vezettek be. Ennek lényege, hogy a gyermekek (magzatok) számától függően adóalapcsökkentés igényelhető. Ebbe a körbe tartozik az első házások adókedvezménye, a 30 év alatti anyák jövedelemadókedvezménye 2023 óta, és 2019 óta a négy vagy több gyermeket nevelő anyák szintén teljes személyi jövedelemadó-kedvezménye, amit 2025. október 1-től a háromgyermekes anyákra is kiterjesztettek. Ez utóbbinak fokozatos kiterjesztése a kétgyermekes anyákra a kormány legújabb, 2025-ben bejelentett tervei között szerepel.

A kisgyermek otthoni ellátását biztosító juttatások egy része szintén korábbi, a gyermek születése előtti foglalkoztatási biztosított viszonyhoz kötött.

A csecsemőgondozási díj (CSED) jellegénél fogva alapesetben az édesanyákat illeti meg, melynek célja a kiesett jövedelem pótlása, azonban kivételes esetekben lehetőség van rá, hogy a vérszerinti apa vegye igénybe. A CSED 24 hét időtartamra igényelhető, és igen magas kompenzációs értékkel bír: 2021. július 1-jétől a korábbi 70%-ról a bruttó fizetés 100%-ára emelkedett. A megállapított összeg után társadalombiztosítási járulékot nem kell fizetni és 2025. július 1. után személyi jövedelemadót sem.⁵¹

A gyermekgondozási díjra (GYED) való jogosultságot szintén a gyermek születése előtti foglalkoztatási jogviszony eredményezi. A biztosított szülők számára a gyermek két éves koráig jár a magas kompenzációs értékkel bíró támogatás: összege a korábbi fizetés hetven százaléka, de legfeljebb havonta a mindenkori minimálbér kétszeresének hetven százaléka. Ezenkívül a szülőket megilleti a gyermekek számától függően 2-7 nap pótszabadság.

49 LENTNER – FÜRÉSZ i. m.

50 A családtámogatási ellátásokra vonatkozó információk részben a magyar kormány hivatalos honlapjáról (<https://kormany.hu/>), részben a Családbarát Magyarország Központ Nonprofit Közhasznú Kft. honlapjáról (<https://csalad.hu/en>) származnak. (2025. 11. 23.)

51 MÁK: *Csecsemőgondozási díj CSED*. Magyar Államkincstár 2025. <https://www.allamkincstar.gov.hu/csaladok-tamogatasa/gyermekvallalas-tamogatasa/csecsemogondozasi-dij-csed/> (2025. 11. 23.)

A magyar családtámogatási rendszer nem ismeri az apakvóta intézményét, azaz a nem átruházható, csak az apák számára fenntartott apaspecifikus szülői szabadságot. Azonban gyermek születése esetén az apákat megilleti néhány nap apaszabadság. 2002-es bevezetésekor ez 5 nap volt, azonban 2023. január 1-től – az Európai Parlament és a Tanács irányelve⁵² alapján – 10 napra emelkedett, amit a gyermek születését követő két hónapban legfeljebb két részletben lehet kivenni. Az első 5 napban az apa megkapja a teljes bérét, míg a második 5 napban annak 40%-át.

Az előzőekhez képest a gyermekgondozást segítő ellátás (GYES) 1999 óta – rövid átmeneti időszaktól eltekintve – alanyi jogon járó, fix havi összegű juttatás, amely a szülők között szabadon megosztható. Az összeg 2008 óta nem emelkedett, így kompenzációs értéke rendkívül alacsony.

A nemek közötti egyenlőség előmozdítása és a változó szülői szerepekre reflektáló szakpolitikai intézkedések közül ki kell emelni azt a 2014-es intézkedéscsomagot, amely a közbeszédben GYED-extraként terjedt el. Az intézkedéscsomag elsődleges célja a kisgyermeket nevelő nők szülést követő munkába állásának, illetve a munkaerőpiacra való visszatérésének támogatása, ösztönzése. Fontos eleme, hogy kistestvér születése esetén a gyermekgondozási ellátások párhuzamosan is igénybe vehetők. A csomag egyik legjelentősebb újítása az volt, hogy a korábbi megszorításokkal szemben lehetővé tette a gyermekgondozási ellátások melletti keresőtevékenység folytatását. Ennek értelmében a GYED mellett 2014-től a gyermek egyéves kora után, 2016-tól pedig már féléves kor után is lehet dolgozni, és a gyermek bölcsődébe helyezése is megengedett, amennyiben a szülő munkát vállal, vagy nappali tagozatos képzésben vesz részt.⁵³

A reformcsomag további elemeként bevezették a diplomás GYED-et, azaz kiterjesztették a GYED intézményét a felsőoktatási hallgatókra is, annak érdekében, hogy a felsőoktatásban részt vevő potenciális szülők ne halasszák a gyermekvállalást amiatt, hogy csak nagyon alacsony ellátásra lennének jogosultak.

52 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1158 irányelve (2019. június 20.) a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról és a 2010/18/EU tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=CELEX%3A32019L1158> (2025. 11. 27.)

53 HUNGLER Sára – KENDE Ágnes: Nők a család- és foglalkoztatáspolitikai keresztútján. *Pro Futuro*, 2019, 9 (2), 100–117.; MAKAY Zsuzsanna: *Családtámogatás, női munkavállalás*. In: MONOSTORI Judit – Őri Péter – SPÉDER Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré* 2018. Budapest, KSH NKI, 2018, 83–102.

Érdeemes megjegyezni, hogy a magyar családtámogatási rendszer nemzetközi összehasonlításban úttörő jellegű abban a tekintetben, hogy már viszonylag korán lehetővé tette az apák részvételét a gyermekgondozásban: Magyarországon az apák 1982 óta egyre bővülő körben jogosultak a szülői szabadság igénybevételére.⁵⁴ Napjainkban pedig az anyákkal megegyező feltételekkel igényelhetik mind a GYES-t, mind a GYED-et. Mindkét ellátási forma családi jogosultság, szabadon átruházható, megosztható a szülők között. Tehát a magyar családtámogatási rendszert tekinthetjük ebben az értelemben a nemek szempontjából semlegesnek.

A családpolitikai támogatások sorában a pénzbeli szolgáltatások közül a Kormány megtartotta a családi pótlék rendszerét, aminek amúgy is alacsony összege 2008 óta nem változott.

A kormány családtámogatási intézkedéseinek egy fontos és nagyon népszerű eleme a babaváró hitel, amelynek összege 11.000.000.- HUF. Ez egy kamatmentes,⁵⁵ szabad felhasználású kölcsön, amit minden házaspár, ahol a feleség 18 és 35 év közötti, és legalább egyikük 3 év biztosítási jogviszonnyal rendelkezik, igényelhet. A harmadik gyermek megszületése után a teljes fennmaradó tartozást elengedi az állam.

További fontos anyagi segítség a gyermeket nevelő vagy tervező családoknak a lakhatási támogatás, azaz a Családi Otthontermelési Kedvezmény (CSOK) folyamatosan bővülő rendszere. A CSOK egy kedvező, államilag támogatott hitelkonstrukció, amelynek maximális összege akár 50 millió forint is lehet. A támogatást lakásvásárlásra, építésre, bővítésre, felújításra használhatják fel a 3 gyermekes, ill. három gyermeket vállaló családok.

Ezeket túl 2020-tól minden nappali rendszerű nevelésben-oktatásban résztvevő tanuló ingyenes tankönyvellátásban részesül Magyarországon, továbbá a rászorultak ingyenes étkezésben is részesülnek a közoktatási intézményekben.

A gyermekek intézményi ellátását és így a szülők (elsősorban az anyák) munkaerőpiacra történő gyors reintegrálását segíti elő a bölcsődei ellátórendszer bővítése. 2010 óta megkétszereződött országos szinten a bölcsődei férőhelyek száma, jelenleg 64.000.⁵⁶

54 GÖNDÖR Éva: A gyermekgondozási támogatások az államszocializmus időszakában, különös tekintettel a gyermekgondozási segélyre. *Jog – Állam – Politika*, 2012, 4 (4), 69–90.

55 Amennyiben 5 éven belül gyermekük születik.

56 KSH: 25.1.2.2. Bölcsődei ellátást nyújtók adatai (bölcsőde, minibölcsőde, munkahelyi bölcsőde, családi bölcsőde) vármegye és régió szerint, május 31. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0040.html (2025. 11. 23.)

A családpolitikáért is felelős miniszter elmondása szerint 2025-ben „3814 milliárd forint jut családtámogatásokra, ami négyszerese a 2010-es forrásoknak. Jelezte: míg a 2010 előtti kormányok a GDP 3,6 százalékát fordították erre a területre, addig mára ez az arány 4,3 százalékra emelkedett.”⁵⁷

A következőkben áttekintjük, hogy a 2010 óta kialakított családpolitikai rendszer milyen eredményeket hozott a népesedési viszonyokban, és hogyan alakul a nemek közötti egyenlőség az apák családtámogatási ellátásának igénybevétele tekintetében.

6. Magyarország népességének alakulása 2010 óta

1870-ben, az elő hivatalos népszámlálás szerint az ország mai területén 5 millió 11 ezer fő élt.⁵⁸ Az ezt követő bő 100 évben a világháborús éveket leszámítva folyamatos volt a növekedés. Magyarország népessége 1980-ban érte el csúcspontját, amikor is 10 millió 700 ezer fő volt az ország lakossága. 1981 volt az első év, amikor az előző évhez képest csökkent az ország lélekszáma és azóta a csökkenés folyamatos. A '80-as években ez összesen 3% volt, majd 1990-es években mérséklődött, viszont a 2000-es években újra erősödött a csökkenés mértéke.⁵⁹ Ennek következtében 2011-re a magyar népesség a bűvös 10 millió alá csökkent.⁶⁰ A legfrissebb adatok szerint 2025. január elsején 9 540 ezer fő volt Magyarország lélekszáma.⁶¹

A lélekszámot a születések száma, a halálozások száma és a ki- és bevándorlás mérlege határozza meg. Ugyan Magyarország nem tartozik a nemzetközi migráció tipikus célországai közé, az elmúlt években a vándorlási mérleg pozitív.⁶² Azonban ez a tendencia sem tudta kompenzálni a születések és a halálozásokból számolt természetes fogyás mértékét. A halálozások száma a halandóság javulásával a csökkenő népességszám mellett az elmúlt 25 évben csökkenő ill. stagnáló tendenciát mutat, leszámítva a COVID 19 járvány csúcseit. 2020-ban és 2021-ben drasztikusan növekedett a

57 <https://kormany.hu/hirek/a-csaladokat-nem-terhelni-hanem-tamogatni-kell> (2025. 11. 23.)

58 DR. FÓTI János – DR. LAKATOS Miklós – RÓZSA Gábor: A népesség főbb demográfiai és foglalkoztatottsági jellemzői. *Statisztikai Szemle*, 2006, 84 (5-6), 470–491.

59 ÓRI Péter – SZABÓ Laura: *A népesség száma és szerkezete*. In: MONOSTORI Judit – ÓRI Péter (szerk.): *Demográfiai portré 2024*. Budapest, KSH NKI, 2024, 183–203.

60 KSH: 22.1.1.2. A népesség száma és átlagos életkora nem szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0002.html (2025. 11. 23.)

61 Uo.

62 HORVÁTH Veronika: *Nemzetközi vándorlás*. In: MONOSTORI – ÓRI i. m. 155-183.

halálozások száma (2019-es 129.603-ról 2020-ban 141 ezerre, 2021-ben pedig 155.621-re emelkedett), majd visszaállt a 130 ezer alatti szintre.⁶³ A születések száma az 1975-ös csúcsev óta (194 240) folyamatosan csökken. A mélypontot a 2011-es év jelentette, mikor 88 049 gyermek született. Ezt követően egy-egy évben a 93 ezer főt is elérte a születések száma, de 2022 óta újra csökken a tendencia, így az előző 2024-es évben történelmi mélypontra csökkent a születések száma (77 511).⁶⁴ Így a természetes fogyás mértéke 2001 óta évenként több mint 30.000 fő.⁶⁵

A természetes fogyás mértékét a teljes termékenységi arányszámban történt látványos – átmeneti – változás sem tudta kompenzálni. A TTA Magyarországon már az 1970-es években lecsökkent a 2,1-es reprodukciós szint alá, azonban 1995 után a csökkenés mértéke erősödött és a 2011-ben elérte az eddigi mélypontot (1,23),⁶⁶ amivel az adott évben Magyarország az Európai Unió legalacsonyabb fertilitású országa volt.⁶⁷ Ehhez képest a 2010-ben hatalomba lépő kormány harmadik ciklusában, 2021-re a termékenységi ráta 1,61-re emelkedett,⁶⁸ meghaladva nemcsak az EU átlagát (1,43), hanem az összes nyugat-, észak- és dél-európai tagállamét is (Franciaország kivételével).⁶⁹

Az átmenetileg növekvő TTA azonban a társadalom egyre fogyó-idősödő korszerkezetéből eredő következményeket nem tudta kompenzálni. Az elmúlt 25 évben a 65 év alatti korcsoport aránya csökkent, míg a 65 év felettek aránya 15-ről 20% felé növekedett. A termékenység szempontjából fontos 15-49 éves korú nők száma is folyamatosan csökken, az elmúlt 25 évben majdnem félmillióval csökkent a szülőképes korú nők száma Magyarországon.⁷⁰ Így a magasabb termékenységi arányszám mellett is a csökkenő számú reprodukciós korban lévő nő nem elegendő a népesség

63 KSH: 22.1.1.10. Halálozások a gyakoribb halálokok és nem szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0010.html (2025. 11. 23.)

64 KSH: 22.1.1.6. Élveszületések és teljes termékenységi arányszám. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0006.html. (2025. 11. 23.)

65 Óri – SZABÓ: i. m. 188.

66 KSH: 22.1.1.6. Élveszületések és teljes termékenységi arányszám. i. m.

67 LENTNER, Csaba – FÜRÉSZ, Tünde: Strategic elements of the Hungarian family support system after 2010: achievements and challenges. *Európai Tükör*, 2024, 27 (1), 195–219.

68 KSH: 22.1.1.6. Élveszületések és teljes termékenységi arányszám. i. m.

69 LENTNER – FÜRÉSZ i. m. 209.

70 Óri – Szabó: i. m. 185–186.

utánpótlásához.⁷¹ 2023-tól a teljes termékenységi arányszám azonban visszaesett, 2023-ban 1,51, míg 2024-ben 1,38 volt és a 2025-ös évre további csökkenés várható.⁷²

Az elmúlt években emelkedő, majd 2023 óta visszaeső TTA értékre magyarázatul szolgálhat, hogy az elérhető kedvezmények miatt korábban és rövidebb szülési intervallumokkal születtek meg a későbbre tervezett gyermekek, mert a családok előrehozták a gyermekvállalást az igénybe vehető támogatások maximalizálása érdekében.⁷³ Ezek az időzíítési változások azonban hosszabb távon nem eredményezik a születésszámok emelkedését.

7. A családtámogatási ellátásokat igénybe vevőkre vonatkozó statisztikai adatok – különös tekintettel az apai részvételre

A nemzetközi trendekkel párhuzamosan Magyarországon is egyre erősödik az elvárás, hogy a férfiak is aktívan vegyék ki részüket a gyermekneveléssel járó feladatokból.⁷⁴ A családtámogatási ellátásokról szóló fejezetben részletesen bemutatjuk, hogy a magyar családtámogatási rendszer széles körben, a nőkkel azonos feltételek mellett lehetővé is teszi, hogy az apák maradjanak otthon gyermekükkel a születést követő első három évben. Azonban a vonatkozó statisztikai adatok azt mutatják, hogy az apák irányában jelenlévő családcentrikus elvárás felé nem terjed ki arra, hogy ők maradjanak otthon gyermekükkel, míg az anya visszatér a munkaerőpiacra.

Az ellátást igénybe vevőkre vonatkozó statisztikai adatok nemi bontásban nehezen hozzáférhetőek, csak korlátozottan, néhol hiányosan állnak rendelkezésre. A nemzetközi adatbázisokban a szülői szabadságon lévők száma általában csak a kedvezményezett teljes számára vonatkozik, nem pedig a férfiak és nők közötti megoszlásra.⁷⁵ A Központi Statisztikai Hivatal szintén nemi bontás nélkül közli a családtámogatásban részesülők átlagos havi számát.⁷⁶ A Munkaerőpiaci Tükör c. évkönyvsorozat 2000 óta

71 GYORGYOVICH i. m. 140.

72 KSH: 22.1.1.6. Élveszületések és teljes termékenységi arányszám. i. m.

73 GYORGYOVICH i. m. 140.

74 MAKAY Zsuzsanna – SPÉDER Zsolt: *Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei*. In: MONOSTORI – ŐRI i. m. 65–82.

75 OECD Social Policy Division: PF2.2: Parents' use of childbirth-related leave, OECD Family Database, 2025. https://webfs.oecd.org/Els-com/Family_Database/PF2-2-Use-childbirth-leave.pdf (2025. 11. 23.)

76 KSH: 25.1.1.6. Családtámogatásban részesülők. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0006.html (2025. 11. 23.)

rendszeresen közöl adatokat a magyar lakosság gazdasági aktivitására és az inaktív népességen belül a családtámogatási ellátásban részesülőkre vonatkozóan, nemek szerinti bontásban is, azonban az adatbázis módszertana miatt a GYES vagy GYED mellett dolgozókat foglalkoztatottnak számítják.⁷⁷ A Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő⁷⁸ adataira is támaszkodhatunk, amelyek területi bontáson, aggregáltan tartalmazzák nemek szerinti bontásban ezeket az adatokat. Továbbá rendelkezésünkre állnak a népszámlálási adatok is, ahol önbevallás alapján tudunk tájékozódni a gyermekgondozási szülői szabadságon lévőkről.

A GYES-t és GYED-et igénybe vevő és az igénybevétel mellett munkát végző férfiakra vonatkozóan a legmegbízhatóbbnak a Magyar Államkincstártól (MÁK) egyedi adatkéréssel megszerzett adatok bizonyulnak. A KSH adataival összevetve ezeket megállapítható, hogy 2024-ben az összes GYED-et és GYES-t igénybe vevő szülő 18%-a volt férfi. Míg a GYES-t igénybe vevők száma 7.000-ről 11.000 nőtt 10 év alatt, addig a GYED-t igénybe vevő férfiak száma tizenkétszeresére nőtt 2014 óta. Ez a látványos növekedés nagy valószínűséggel a 2014-es, ill. 2016-os jogszabályváltozásnak a következménye, amely lehetővé tette az ellátás igénybevétele mellett a teljes munkaviszonyban történő munkavégzést. Ezt támasztja alá az adat is, mely szerint a GYED-en lévő férfiak kétharmada dolgozik. Így feltételezhetjük, hogy az ellátást igénybevétele mellett dolgozó férfiak, apák nem válnak elsődleges gondozóvá. A gyermekükkel otthon lévő apákra vonatkozó kutatásunkból⁷⁹ tudható, hogy a gyermekek otthoni ellátását biztosító családtámogatási juttatásokat igénybe vevő férfiak és az elsődleges gondoskodóvá váló apák halmaza nem fedi teljesen egymást.

8. Következtetések

A családtámogatási rendszer hosszútávú hatásainak mérésére számos indikátor szolgálhat, kezdve a nők, különösen a kisgyermekes nők foglalkoztatási arányával, a nemek közötti komplex egyenlőségi mutatók alakulásán keresztül a gyermekes és gyermektelen családok anyagi helyzetén át a gyermekszegénységig, azonban jelen tanulmányban a születések

77 SZABÓ-MORVAI Ágnes – PETŐ Rita: *Munkaerőpiaci tükör 2022*. Budapest, Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont – HUN-REN, 2023, 247.

78 Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő: Statisztikai évkönyv 2020, Egészség, biztonság. <http://site.oep.hu/statisztika/2020/index.html> (2025. 11. 23.)

79 SZTÁRAY KÉZDY – DRJENOVSKY I. M.

számának alakulására, valamint a gyermekgondozási szabadság nemek közötti megoszlására koncentráltam. Továbbá tény, hogy mind az ország népességszámának, mind a nemek közötti munkamegosztási viszonyok alakulása rendkívül összetett jelenség; ezen belül a gyermekvállalási trendeket számos tényező – kulturális, gazdasági, intézményi és családpolitikai hatás – együttesen alakítja.

Tanulmányomban egyrészt megvizsgáltam, hogy a 2010-ben hivatalba lépő magyar kormány milyen családpolitikai intézkedésekkel próbálta népesedéspolitikai céljait megvalósítani, és ezek mennyire tekinthetők sikeresnek. Az intézkedések egyik fő célja a kedvezőtlen demográfiai trendek megfordítása és az ország népességének stabilizálása a migráció ösztönzése helyett a családok támogatásával. A magyar kormány 2010 óta jelentős és elismerésre méltó erőfeszítéseket tett a családtámogatási rendszer alapjaiban történő átalakításával a gyermekvállalás körülményeinek javítására. Megállapítható, hogy a magyar családpolitikai rendszer világszinten is egyedülálló a nagyvonalú és rendkívül széleskörű támogatásával, amelyet a gyermeket nevelő, vagy gyermekvállalásra készülő családokat igyekszik támogatni. Ennek következtében sikerült a teljes termékenységi arányszámot a 2011-es 1,23-as mélypontról kimozdítani és a születések számában is 2016-ig átmeneti növekedés mutatkozott. Azonban a TTA 2024-re visszaesett 1,38-ra, és a születések száma is történelmi mélypontra süllyedt, amihez a bizonytalan külső környezet miatti halogató magatartás mellett a gyermekvállalási korban lévő nők számának jelentős csökkenése is hozzájárult.⁸⁰ Bár az intézkedések hatására a gyermekes családok anyagi körülményi javultak, és átmeneti javulás mutatkozott a termékenységi arányszámban is, azonban még ezek sem elegendőek ahhoz, hogy a jóléti társadalmakra világszinten jellemző népesedési tendenciákat megfordítsa. Még a legoptimistább forgatókönyvek szerint is a 21. század végére Magyarország népességének csökkenése és a korszerkezet további öregedése várható.⁸¹

A tanulmány másik célja volt a magyar családtámogatási rendszer elemzése a megváltozott szülői szerepek és az apák gyermeknevelésbe történő bevonódásának szempontjából. Megállapítható, hogy a magyar családtámogatási rendszer széles körben, gyakorlatilag az anyákkal megegyező feltételekkel teszi lehetővé az apák otthonmaradását a gyermekkel a születést követő első három évben a szülők között szabadon megoszt-

80 LENTNER – FŰRÉSZ i. m.

81 GYORGYOVICH i. m.

ható családi alapú támogatásokkal. A nemzetközi kutatások azonban azt mutatják, hogy a megosztható támogatások bár lehetővé teszik az apai részvételt, de önmagukban nem elég hatékonyak az apai gondozói szerep erősítésében,⁸² ezek inkább a család anyagi biztonságát szolgálják.⁸³ Az apák aktív részvételének ösztönzésére az egyénre szóló, nem átruházható apai szabadság a hatékonyabb eszköz.⁸⁴ Azonban a magyar rendszer nem ismeri az apakvótát a kétszer 5 nap apaszabadság lehetőségén kívül. A családtámogatási ellátásokat igénybe vevő férfiak száma ugyan nőtt az elmúlt kormányzati ciklusban, azonban az ellátás mellett dolgozó apák valószínűleg nem válnak elsődleges gondozóvá.

Összességében az elemzésünk is megerősíti, hogy bár számos családtámogatási eszköz áll rendelkezésre a családpolitikai célok megvalósulásának elősegítésére; azonban a politikai eszközök hatékonysága korlátozott mind a demográfiai tendenciák,⁸⁵ mind a szülői szerepekkel kapcsolatos percepciók és gyakorlatok alakításában,⁸⁶ valamint ezek eredményessége erősen függ az elérni kívánt célok társadalmi, kulturális béagyazottságától.⁸⁷

82 MITCHELL, Gemma: Shared Parental Leave: Can Transferable Maternity Leave Ever Encourage Fathers to Care? *Industrial Law Journal*, 2022, 52 (1), 149–178. <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwac015>

83 AIDUKATE Jolanta – TELISAUSKAITE-CEKANAVICE, Donata: The Father's Role in Child Care: Parental Leave Policies in Lithuania and Sweden. *Social Inclusion*, 2020, 8 (4), 81–91. <https://doi.org/10.17645/si.v8i4.2962>

84 BRIGHOUSE, Harry – WRIGHT, Erik Olin: Strong Gender Egalitarianism. *Politics & Society*, 2008, 36 (3), 360–372. <https://doi.org/10.1177/0032329208320566>
RAY, R. – GORNICK, J. C. – SCHMITT, J.: Who cares? Assessing generosity and gender equality in parental leave policy designs in 21 countries. *Journal of European Social Policy*, 2010, 20 (3), 199.

85 SPÉDER i. m. 1964.

86 ELIZALDE-SAN MIGUEL, B. – GANDASEGUI, V. D., – GORFINKIEL, M. D.: Is Involved Fatherhood Possible? Structural Elements Influencing the Exercise of Paternity in Spain and Norway. *Journal of Family Issues*, 2019, 40 (10), 1364–1395. <https://doi.org/10.1177/0192513X19839753>

87 NEYER, G. – ANDERSSON, G.: Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts? *Population and Development Review*, 2008/34, 699–724. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2008.00246.x>

CSALÁDI SZEREPEK A LELKÉSZCSALÁDOKBAN

TÖRÖK EMŐKE
egyetemi docens (KRE BTK)

Absztrakt

A lelkészcsaládok sajátos esetnek számítanak a gondoskodási gyakorlatok és a családi feladatok szervezése tekintetében. Ennek fő okai között ott van a lelkészi hivatás sajátos munkarendje, a vallásosság és a hagyományos nemi szerepek közötti összefüggés, valamint a jellemzően nagyobb gyerek számmal összefüggő hagyományos otthoni feladatmegosztás. Tanulmányom félig strukturált mélyinterjúk elemzése alapján arra a kérdésre keresi a választ, hogy a lelkészcsaládokban hogyan szervezik meg a gondozási és más otthoni feladatokat, milyen feladatmegosztás alakul ki a szülők között, illetve mennyire jelennek meg a családban betöltött szerepekhez való viszony tekintetében a modernnek és a hagyományosnak tekintett elemek. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy a lelkészcsaládokban a gondoskodási gyakorlatok szervezését sokszor rögzített szerepek és felelőségek dominálják, de jelen vannak modern elemek is: különösen a világi foglalkozású házastárssal élő lelkészek és lelkész nők esetében gyakran megfigyelhető a gondozási feladatok és a házimunka megosztásának egalitárius irányba való elmozdulása.

Kulcsszavak: protestáns lelkészek, családi szerepek, szülői szerepek, gondoskodás, feladatmegosztás

FAMILY ROLES IN PASTORAL FAMILIES

Abstract

Pastoral families are considered a special case in terms of care practices and the organization of family tasks. The main reasons for this include the specific work schedule of the pastoral profession, the well-known correlation between religiosity and traditional gender roles, and the traditional division of tasks at home, which is typically associated with a larger number of children. Based on the analysis of semi-structured in-depth interviews, my study seeks to answer the question of how caregiving tasks

are organized in clergy families, how tasks are divided between parents, and to what extent modern and traditional elements appear in relation to the roles fulfilled in the family. The results of the analysis show that in clergy families, caregiving practices are often dominated by fixed roles and responsibilities, but modern elements are also present: particularly in the case of pastors who are married to spouses with a secular profession, a shift toward egalitarian sharing of caregiving tasks can often be observed.

Keywords: Protestant pastors, family roles, parental roles, caregiving, division of tasks

1. Bevezetés¹

A családi szerepek sok szempontból változóban vannak. Bár a kenyérkereső apa és gondoskodó, érzelmileg támogató anya komplementer szerepeire épülő családmodell² hatása és a nemi egyenlőtlenség még ma is széles körben jelen van az otthoni munkamegosztásban, az elmozdulás az egalitárius szerepek és az egyenlőbb otthoni feladatmegosztás felé az elmúlt évtizedekben egyértelműen érzékelhető.³ Ezek a folyamatok lényeges változásokat hoztak a szülőséggel és szülői szerepekkel kapcsolatos elvárásokban és az ehhez kapcsolódó gyakorlatokban⁴ is, sőt, a gyermekgondozási feladatokban egyértelműbb és gyorsabb is az elmozdulás az egyenlőség felé, mint a háztartási munkában.⁵ Nagy figyelmet kap ezen belül az apaszerep változása: az aktív, bevonódó, gyermeke életében az

1 A tanulmány a Kooperatív Doktori Program Család a társadalomban alprogramjának keretében megrendezett, a Kulturális és Innovációs Minisztérium által támogatott *Változó szülői szerepek a mai Magyarországon* konferencián 2025. október 29-én elhangzott előadás kibővített változata.

2 Ennek klasszikus funkcionista megfogalmazását lásd: PARSONS, Talcott – BALES, Robert F.: *Family Socialization and Interaction Process*. New York, Free Press, 1955.

3 JASPERS, Eva – VAN DER LIPPE, Tanja – EVERTSSON, Marie: *Gender inequality, households, and work*. In: GERXHANI, K. – DE GRAAF, N. D. – RAUB, W. (eds.): *Handbook of sociological science*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2022, 176–195.; SAYER, Liana C.: *Trends in housework*. In: TREAS, Judith – DROBNIČ, Sonja (eds.): *Dividing the domestic: Men, women, and household work in cross-national perspective*. Stanford, Stanford University Press, 2010, 19–38.

4 CRAIG, Lyn – POWELL, Abigail – SMYTH, Ciara: Towards intensive parenting? Changes in the composition and determinants of mothers' and fathers' time with children 1992–2006. *The British journal of sociology*, 2014, 65 (3), 555–579.

5 JASPERS i. m.

anyához hasonló intenzitással – vagy legalábbis a korábbi apai jelenléthez képest sokkal intenzívebben – jelenlévő apa képe új elvárásokat támaszt a férfiakkal szemben is a családokban.⁶ A lelkészcsaládokban azonban a gondozási gyakorlatok és a családi feladatok szervezése tekintetében is sok olyan tényező merül fel, amelyek miatt érdemes feltenni a kérdést, hogy ezek a változások vagy azok egyes elemei mennyire és milyen módon jelennek meg ezekben a családokban. Vegyük tehát sorra először azokat a tényezőket és sajátos körülményeket, amelyek a lelkészcsaládokat a világi foglalkozású szülők családjaitól megkülönböztetik, és amelyek hatással lehetnek a gondoskodásviszonyokra, az otthoni feladatmegosztásra és általában a szülői szerepek megvalósítására.

Először is, mint azt már sokan megfogalmazták, a lelkészi hivatás a hagyományos felfogás szerint egy 'kétszemélyes állás',⁷ vagyis a gyülekezeti lelkész szerep kialakulásakor magától értetődő volt, hogy a lelkész mellett ott van a lelkész felesége. A lelkészfeleségnek nemcsak jól körülírható és ingyenesen elvégzett feladatai vannak a gyülekezetben,⁸ hanem a családban is biztosítja a lelkész számára azt a stabil hátteret, amely lehetővé teszi, hogy ő minden idejét és energiáját a gyülekezet ügyeinek szentelhesse. Ez a felállás világos és egyértelmű családi szerepeket és otthoni munkamegosztást feltételezett, ami a patriarchális társadalmak viszonyai között

6 A téma áttekintéséhez lásd: SCHOPPE-SULLIVAN, Sarah J. – FAGAN, Jay: The evolution of fathering research in the 21st century: Persistent challenges, new directions. *Journal of Marriage and Family* 2020, 82 (1), 175–197.; vagy a magyarországi kutatások közül TAKÁCS Judit: Aktívan törődő apák Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 2017, 27 (3), 104–126.; és SZTÁRAY KÉZDY Éva – DRJENOVSKY Zsófia: Gondoskodásviszonyok a gyermekükkel otthon lévő apák családjában Magyarországon. *Társadalomtudományi Szemle*, 2021, 11 (4), 138–161. DOI:10.18030/socio.hu.2021.4.138

7 SHEHAN, Constance L. – SCHULTZ, Jesse – WIGGINS-FRAME, Marsha: Feeding the Flock and the Family: Work and Family Challenges Facing Ordained Clergy Women. *Sociological Focus*, 1999, 32 (3), 247–263. DOI:10.1080/00380237.1999.10571140; HILDENBRAND, Katrin: „...dass ich die treue Gehilfin meines lieben Mannes bin.“ *Geschlechterkonstruktionen im Pfarrhaus*. In: MANTEI, Simone – SOMMER, Regina – WAGNER-RAU, Ulrike (Hrsg.): *Geschlechterverhältnisse und Pfarrberuf im Wandel: Irritationen, Analysen und Forschungsperspektiven*. Stuttgart, Kohlhammer, 2013, 115–134.; SAMMET, Kornelia: *Pfarrberuf und Geschlechterverhältnis. Eine soziologische Perspektive auf die Situation in den deutschen Kirchen* In: MANTEI – SOMMER – WAGNER-RAU (Hrsg.): i. m. 35–52.

8 vö. ehhez NESBITT, Paula D.: *Feminization of the Clergy in America: Occupational and Organizational Perspectives*. New York, Oxford University Press, 1997.; vagy HILDENBRAND i. m.

egyébként is meglehetősen magától értetődő volt. Ahogy azonban a női egyenjogúság irányába való elmozdulás mind a társadalomban általában, mind az egyházban megjelent, ez a modell a lelkészcsaládokban is egyre inkább problematikussá vált: nemcsak akkor, ha a lelkész nő, hanem például akkor is, amikor a férfi lelkész világi foglalkozású felesége saját karriert, saját, teljes embert kívánó felelősségteljes világi hivatást épít. Ha emellett a hagyományos lelkészcsalád idealizált képe továbbra is viszonylag széles körben hat,⁹ az feszültségeket okoz és egyénileg kidolgozandó megoldásokat kényszerít ki a családokban, éppen a szülői szerepfelfogások és az otthoni munkamegosztás terén is.

A második fontos tényező, amit érdemes figyelembe vennünk a lelkészcsaládokban megvalósuló családi szerepek vizsgálatánál, az a vallásosság és a hagyományos nemi szerepek összefüggése. Az elmúlt évtizedekben számtalan kutatás támasztotta alá, hogy a vallásosság mértéke növeli a hagyományos nemi szerepek¹⁰ és ezzel a nemileg meghatározott otthoni munkamegosztás elfogadottságát.¹¹ Ebből kiindulva arra számíthatunk, hogy a lelkészcsaládokban a teljes társadalomra jellemzőnél jobban megmaradhatnak a hagyományosnak tekintett családi szerepek. Mindazonáltal kutatások azt is kimutatták, hogy az intenzív vallásosság a férfiaknál nagyobb érzékenységgel és családcentrikussággal járhat együtt,¹² egy magyar kutatás pedig ezzel összhangban összefüggést talált egyfelől az egyházas vallásosság, másfelől a női munkavállalás és családi életbe bevonódó apaság támogatása között.¹³ A hagyományos nemi szerepek preferálását erősítheti az az ismert összefüggés, hogy a gyermekek születése általánosságban tradicionális irányba alakítja a munkamegosztást, azaz növeli

9 OFFENBERGER, Ursula: *Stellenteilende Ehepaare im Pfarrberuf. Empirische Befunde zum Verhältniss von Profession und Geschlecht*. In: MANTEI – SOMMER – WAGNER-RAU (Hrsg.): i. m. 201–216.

10 SEGUINO, Stephanie: Help or Hindrance? Religion's Impact on Gender Inequality in Attitudes and Outcomes. *World Development*, 2011, 39 (8), 1308–1321. DOI:10.1016/j.worlddev.2010.12.004; INGLEHART, Ronald – NORRIS, Pippa: *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

11 MURINKÓ Livia: A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 2014, 24 (1), 67–101.

12 vö. pl. WILCOX, W. Bradford: *Soft Patriarchs, New Men: How Christianity Shapes Fathers and Husbands*. Chicago, University of Chicago Press, 2004.

13 FÉNYES Hajnalka – PUSZTAI Gabriella: Nemi szerepattitűdök és vallásosság a felsőoktatási hallgatók körében. *Szociológiai Szemle*, 2020, 30 (3), 49–69.

a nőkre háruló feladatok arányát:¹⁴ ez a hatás a gyakran sokgyermekes lelkészcsaládokban egyértelműen jelen lehet. Ennek némileg ellentmondó hatása lehet viszont magának a női lelkésznek: a női lelkész, különösen a gyülekezeti lelkész pozíciójában egy egyértelműen emancipatorikus hivatásbeli szerep, amely – akár értékrendi, akár gyakorlati okokból – összefügghet az egalitárius irányba elmozduló családi szerepekkel.

A lelkészi munka időbeosztása egy további tényező, amelynek jelentős hatása lehet a lelkészcsaládok működésére, és azon belül a szülői feladatok vállalására. A lelkészi munka csúcsidei a vasárnapok és az ünnepek, amelyek mások számára a pihenés időszakai. Ez minden esetben megnehezíti a családi feladatmegosztást, és annak függvényében, hogy az apa, az anya vagy mindkét szülő dolgozik lelkészként, más és más feladatmegosztás felé tolhatja a családtagokat.

A lelkészek és házastársaik családi szerepeit mindezek mellett természetesen külső elvárások is alakítják. A közismert metafora, hogy a lelkészház falai üvegből vannak, talán ma már nem igaz annyira, mint régen, és nagyvárosi környezetben nem igaz annyira, mint kisebb településeken. Ellenben az a tény, hogy a lelkészcsaládok a gyülekezet kiemelt figyelmére tarthatnak számot¹⁵ ma is olyan tényező, amely hatással lehet a család működésére és a családtagok szerepmegvalósítására. Külső elvárások azonban nem csak a közvetlen gyülekezeti környezettől érkehetnek: azt sem szabad elfelejteni, hogy a magyarországi lelkész családok hozzáállása a nemi és családi szerepekre vonatkozó magyarországi közgondolkodásba illeszkedik. Sok kutatásból¹⁶ tudjuk, hogy a magyar társadalom nemzetközi összehasonlításban inkább a hagyományosnak nevezett családi szerepek felé hajlik. Ebben az utóbbi időszakban csak kevés változás volt,¹⁷ bár a

14 MAKAY Zsuzsanna – SPÉDER Zsolt: *Apaság: A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei*. In: MONOSTORI, J. – ŐRI, P. – SPÉDER, Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018*. Budapest, KSH NKI, 65–82.

15 HILDENBRAND i. m.

16 MURINKÓ i. m.; BRAUN, Michael – SCOTT, Jacqueline: *Changing public views of gender roles in seven nations*. In: HALLER, Max – JOWELL, Roger – SMITH, Tom W. (eds.): *The International Social Survey Programme, 1984–2009: Charting the Globe*. Abingdon – New York, Routledge, 2009, 358–77.

17 SPÉDER Zsolt: *A quarter century of change in family and gender-role attitudes in Hungary*. *Comparative Population Studies*, 2023/48, 741–770. DOI:10.12765/CPoS-2023-29; GREGOR Anikó: *A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon*. *Társadalomtudományi Szemle*, 2016/6, 89–111.

KSH friss időmérleg adataiban¹⁸ látszik, hogy a háztartási munkára fordított idő tekintetében van közeledés férfiak és nők között, vagyis az otthoni munkamegosztás az utóbbi években valamelyest egyenlőbbé vált.

Tanulmányomban a továbbiakban annak járok utána, hogy a fenti – helyenként ellentétes – hatások feszültségterében a családi szerepek megosztásának, és ezen belül különösen a gondoskodási és a háztartási feladatok megosztásának milyen jellemző mintázatait tapasztalhatjuk a lelkészcsaládokban.

2. Módszertan és adatok

Hogyan szervezik meg a lelkészcsaládokban a háztartási és gyermekgondozási feladatokat, milyen feladtmegosztás alakul ki a szülők között? Mennyire jelennek meg a családban betöltött szerepekhez való viszony tekintetében a modernnek (egalitáriusnak) és a hagyományosnak tekintett elemek? Tapasztalható-e a lelkészcsaládokban az 'új apaság,' a bevonódó, aktív apaszerep megjelenése? Ezekre a kutatási kérdésekre félig strukturált mélyinterjúk elemzésével keresem a választ. Az interjúk két különböző kutatásból származnak. A „Nők a lelkészi pályán” című kutatás keretében készült interjúk közül 27 olyan lelkésznővel készült interjút használtam fel, akiknek van legalább egy gyermekük. Ugyanebben a kutatásban férfi lelkészekkel is készültek interjúk, közülük hatnak van gyermeke. 2025-ben indult a KRE BTK kutatási pályázatának támogatásával a „Családi szerepek a lelkészcsaládokban”¹⁹ című kutatás, amelynek fókuszában az apaszerep változásai állnak. Ennek a kutatásnak a keretében lelkész apákkal készülnek interjúk, ezek közül az elemzés kezdetekor szintén hat állt rendelkezésre. Így az elemzéshez összesen 27 női és 12 férfi lelkésszel készül interjút használtam fel. Interjúalanyaink nagy többségükben a református és az evangélikus, néhányan pedig az unitárius egyház lelkészei, és mindannyian az interjú időpontjában, vagy korábban életük egy meghatározó szakaszában gyülekezeti lelkészként szolgáltak. Mindkét

18 KSH Statat: A 15–74 éves népesség napi átlagos időráfordítása korcsoportok és nemek szerint, 2025. <https://www.ksh.hu/stadat?lang=hu&theme=ido> (2026. 01. 07.)

19 Az NKFI által támogatott K-128313 számú kutatás Biró Emese a lelkészcsaládokat vizsgáló, a „Változó családi szerepek” (KRE BTK 20818B800) kutatása részeként megvalósuló projekt Körösényi Dániel részvételével zajlott, illetve zajlik. Mindkettőjüknek szeretnék köszönetet mondani a kutatásban való közreműködésükért, és egyben hangsúlyozni, hogy ennek a tanulmánynak az esetleges hibáiért kizárólag én vagyok a felelős.

kutatásban – de a lelkésznők helyzetével foglalkozóban különösen – az interjúk a témák széles körét érintették. Ebben a tanulmányban azonban kizárólag a szülőség, a gyermekek gondozása, a család és a háztartás működtetése szempontjából dolgozom fel az interjúkat, ezen belül is ezeknek a feladatoknak a szülők közötti megosztására fókuszálva. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a lelkészi apaszerepre fókuszáló második kutatásnak még az elején tartunk: a folyamatosan készülő további interjúk és részletesebb elemzések később még sok tekintetben kiegészíthetik és árnyalhatják az eredményeket. Az interjúleíratok releváns részeinek elemzése tematikus kódolás²⁰ alapján történt, az előzetesen kialakított kódok a szakirodalomra és a saját korábbi kutatásaink tapasztalataira támaszkodtak, de különösen (bár nem kizárólag) az apaszerepek tekintetében a kódok induktív módon is folyamatosan alakultak az elemzés folyamán. Az eredmények bemutatása során az elemzést interjúrészletek támasztják alá, ezek mellett csak az interjú azonosítószámát tüntetem fel.²¹ Fontos hangsúlyozni, hogy a mélyinterjúkon alapuló kvalitatív elemzés nem teszi lehetővé az egyes vélemények vagy gyakorlatok elterjedtségének vizsgálatát,²² és ez nem is célom. Ez a módszertani megközelítés kiválóan alkalmas ezzel szemben jellegzetes típusok elkülönítésére, mintázatok bemutatására és a döntések, gondolkodásmódok és viselkedésformák komplexitásának feltárására. Az eredmények értelmezése során érdemes szem előtt tartani azt is, hogy a bemutatott 'hagyományos' és 'modern/egalitárius' családi szerepek analitikusan elkülönített típusok, azaz az egyes lelkészcsaládok szerepmegvalósításai és stratégiái valószínűleg gyakran ennek a kettőnek valamilyen kombinációját jelenítik meg, sőt, élethelyzettől vagy életszakasztól függően el is mozdulhatnak az egyik vagy a másik irányába.

20 BRAUN, Virginia – CLARKE, Victoria: Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 2006/3, 77–101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa

21 A *dőlttel* szedett idézett részek itt és a továbbiakban mindig az interjúkból vett részletek. Az idézetek után az interjúk kódszáma található: N jelzi a lelkésznő kutatás női, F ugyanennek a kutatásnak a férfi interjút, D pedig a most induló apakutatás lelkész apákkal készült interjút. Interjúalanyaink anonimitásának minél teljesebb körű védelmében más adatot sehol nem tüntetünk fel. A lelkésznő-kutatás interjúi többségükben 2019 és 2021 között, néhány esetben 2023-ban készültek, az új kutatás interjúi pedig 2025-ben.

22 Ezzel együtt természetesen előfordul, hogy az elemzés során jelzem, hogy egy adott viszonyulás vagy jelenség interjúalanyaink körében nagyon jellemző volt, vagy valamit sokan említettek. Ez azonban soha nem jelenti azt, hogy ebből közvetlenül lehetne következtetni az adott vélemény vagy jelenség elterjedtségének mértékére a lelkészek között általában.

3. Eredmények

A lelkésznek helyzetével foglalkozó kutatásunk egyértelműen megmutatta, hogy nemcsak a szakmai szerepvállalás, hanem az otthoni munkamegosztás és a családi szerepek szempontjából is nagyon eltérő helyzetben vannak a lelkészházaspár tagjaként élő és dolgozó, illetve a világi foglalkozású párral vagy egyedül élő lelkésznek.²³ Korábbi kutatásokhoz hasonlóan²⁴ mi is azt tapasztaltuk, hogy a lelkészházaspárok esetében gyakran mozdul el a helyzet a kenyérkereső férfi – gondoskodó nő szerepmegosztás irányába: a család mintegy 'természetesen' alkalmazkodik a férfi karrierjéhez, és 'természetesen' alakul ki a háztartási és gondoskodási feladatok hagyományos megosztása.²⁵ Emellett a típus mellett világosan elkülöníthető egy olyan típus is, ahol a háztartási-gondoskodási feladatok a ténylegesen egyenlő megosztás felé mozdulnak el. Ez egyrészt tudatos figyelmet igényel, másrészt mint látni fogjuk, bizonyos körülmények ki is kényszeríthetik. A továbbiakban először a hagyományos munkamegosztás mintázatait mutatom be a most elemzett interjúk alapján, majd rátérek arra, hogy mennyiben és milyen esetekben tapasztalható az egalitárius irányba elmozduló családi szerepfelfogás és munkamegosztás a lelkészcsaládokban. Zárásként az apaszerep változásával kapcsolatos tapasztalatok kerülnek fókuszba a férfiinterjúk alapján.

3.1. A háztartási-gyermekgondozási feladatok hagyományos megszervezése

Mint arról már szó volt, a lelkésznek helyzetével foglalkozó kutatásunk alapján gyakran előforduló, jellemző mintázatnak tűnt interjúalanyaink körében a hagyományos nemi szerepeken alapuló családi munkamegosztás, amely a háztartással, a gyermekgondozással és a családtagok érzelmi támogatásával kapcsolatos feladatokat jellemzően az anyákhoz rendeli, az apákkal szemben pedig elsősorban a család anyagi helyzetével és biztonságával kapcsolatban támaszt elvárásokat. Hogy az otthoni feladatok megosztása mennyire nemcsak arról szól, hogy 'ki mosogat', azt jól mutatja a következő interjúrészlet: „*De hát azért az öt gyereket menedzselni is,*

23 Vö. pl. TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese: Lelkésznek életpályája- és karrierdöntései. *Erdélyi Társadalom*, 2022/1, 39–53. DOI: 10.17177/77171.266

24 OFFENBERGER i. m.

25 TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese: Gendered Division of Work within Clergy Couples in Hungary. *Religions*, 2023, 14 (1), 105; 19. DOI: 10.3390/rel14010105

mikor van a zeneiskolában órája, koncert, szakkör, mikor kezdődik az edzés, odaér-e, lesz meccs, nem lesz meccs. Tehát, hogy ezekről [a férj] nem tud semmit igazából. Úgyhogy mindig szeptemberben leülünk és akkor azt megpróbáljuk beosztani, (...) amit azért így megbeszélünk, akkor ahhoz így igyekszik tartani magát. De otthon a házimunkának a nagy részét meg a gyerekekkel kapcsolatos dolgokat, azokat azért nekem kell intézni. Én járok a szülőire, meg az ilyen szülő rendezvényekre.” (N16)

Ez az idézet jól mutatja, hogy a tradicionális családi munkamegosztás alapvetően az anyához rendeli a család mindennapi működtetésének felelősségét, amely (természetesen nem csak a sokgyermekes családok esetében, bár ott kiemelten) egy hihetetlenül komplex menedzselési feladat, folyamatos összpontosítást igénylő mentális munka,²⁶ és ezen a felelősségen a lényegyet tekintve az sem változtat, ha az apa bizonyos konkrét feladatokat átvállal.

Ez a szerepmegosztás nemcsak illeszkedik a lelkészcsaládról alkotott hagyományos képhez, hanem a férfi lelkész szempontjából egy kézenfekvő és a tradicionális elvárásokhoz illeszkedő megoldás is lehet a lelkési pálya sajátos követelményei és időbeosztása által okozott nehézségekre. A gyülekezeti lelkési munka időbeosztása ráadásul nemcsak eltér a legtöbb más hivatásétól, hanem a szorosan vett munkaidőn kívül is sokszor állandó készenlétet igényel. A hagyományos nemi szerepeken alapuló otthoni szerepmegosztás lehetőséget ad ennek a felvállalására: „Azonban a lelkési munkával a rendszertelen időbeosztás is jár, mert a különböző látogatások, megbeszélések és az ilyen belső szolgálatok, mint a temetés, azok össze-vissza vannak. És azon kívül mindig utolér a munka, tehát keresnek telefonon, és a problémák is mindig velem vannak. Úgyhogy nem tudom a munkaidőt csak úgy lezárni, hogy becsukom magam mögött a munkahely ajtaját, és onnantól kezdve a családom meg én vagyok, hanem tulajdonképpen egy ilyen állandó készenléti állapot.” (D02)

Természetesen abban, hogy a hivatás és a magánélet között hogyan húzzák meg a határokat, többféle döntés is születet, és születik is a lelkészek és a lelkésznök körében, mint arról később lesz még szó ebben az elemzésben is. Itt most csak annyit állítok, hogy a gyülekezet számára időben korlátlanul elérhető lelkési szerep felvállalásának jellemző feltétele

26 DEAN, Liz – CHURCHILL, Brendan – RUPPANNER, Leah: The mental load: building a deeper theoretical understanding of how cognitive and emotional labor overload women and mothers. *Community, Work & Family*, 2022, 25 (1), 13–29. DOI: 10.1080/13668803.2021.2002813

férfi lelkészek esetében a tradicionális családi szerepmegosztás, és ennek keretében a férj/apa nagymértékű tehermentesítése az otthoni feladatok alól. Bár ez sokszor spontán alakul ki, lehet tudatos, nyíltan megfogalmazott prioritizálás eredménye is, mint ebben az esetben: „Azt mondom, hogy én a szolgálatot hamarabb választottam, mint a családot. Én hamarabb lettem lelkész, mint hogy megnősültem volna, és hamarabb voltam lelkész, mint hogy apa lettem. Úgyhogy nekik ezt el kell fogadniuk, hogy nekem ez a nagyobb család, ez folyamatos munkát ad.” (F10)

A hagyományos szerepmegosztás a lelkészházaspároknál a nők számára is 'megoldás' lehet a hivatás és a magánélet összeegyeztetésére, ez azonban a lelkész nők számára egészen mást jelent, mint férfi pályatársaik számára: jellemzően valamilyen mértékű visszalépést a szakmai feladatokból, és a családi szerepek előtérbe helyezését: „amikor ilyen volt [ütközés a családi és lelkészi feladatok között], én mindig a családot választottam” (N06) – fogalmazott egyikük. A lelkész nők egy részénél megjelenik a hagyományos családi szerepekhez való tudatos ragaszkodás, egyfajta kapuőr szerep²⁷ is, amely nem engedi oda a férfiakat a női feladatokhoz. („Én ragaszkodom hozzá, hogy én végzem a háztartási munkákat. Ez ilyen női hülyeség, de én szebben elmosogatok, mint a férjem. És nem szívesen engedem oda.” N21)

A szülői és a háztartási feladatok természetesen az inkább tradicionális nemi szerepek mentén működő családokban is meg vannak osztva. Ez a 'megosztás' nagyon sokféle helyzetet jelenthet, és a megosztás értelmezésében férfi interjúalanyaink jellemzően nem nemi alapú hozzárendelést, hanem a feladatoknak a képességekhez igazodó, önkéntes felosztását látják. Az erről szóló férfinarratíva legjellemzőbb eleme a 'képességek szerinti' feladatmegosztás: „őneki nem okozott gondot már 20 évesen sem, hogy bemegy egy konyhába és pikk-pakk feltalálja magát és összerakja a dolgokat.” (F01). Ez megjelenik a gyerekekkel kapcsolatos feladatokban is: „Azért az kialakult, hogy melyik területekben ki az adekvát szereplő. Tehát, hogy ő egy ilyen nagyon gondoskodó, a gyerekek életét nagyon jó nyomon követő, az iskolai dolgokat jó menedzselő valaki, és ez valahogy így szinte természetesen az ő kezében van.” (D01). Az anya ebben az értelmezésben jellemzően irányító-menedzser szerepben jelenik meg, akinek a többi családtag, így az apa is 'segít': „A háztartási munka azért alapvetően a feleségem kezében van, de én magam is, meg a gyerekek is azért ebben

27 ALLEN, Sarah M. – HAWKINS, Alan J.: Maternal gatekeeping: Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family*, 1999, 61 (1), 199–212.

mondjuk így a keze alá dolgozunk, és próbáljuk olyan területeken segíteni, amiben csak ez lehetséges.” (D01)

A hagyományos lelkészcsalád képéhez illeszkedő, a gyülekezetet vezető férfi lelkész és az őt hivatásában támogató, otthon pedig tehermentesítő lelkészfeleség komplementer szerepeire épülő családmódel megvalósítása konfliktusmentes, a szűkebb-tágabb környezet elvárásaihoz harmonikusan illeszkedő működést tesz lehetővé. A lelkészpárok esetében a házaspár női tagja számára ez gyakran jelent szakmai korlátot, és ezt néhány esetben meg is fogalmazták: *„Mint családanya, gyerekeket vállalva, feleségként, nekem nehéz lenne elképzelni azt, (...) hogy én teljes mértékben tudjak anya lenni és gyülekezetet vívő, pályázó, nem tudom én mi mindent csináló lelképásztor. Sok.” (N20)*. Bár lelkésznek ezt inkább adottságként, mint problémaként kezelték, néhány utalásból kiderül, hogy ebből lehetnek családi feszültségek is: *„Kevés az ideje [a férjnek], ez biztos, hogy így van. Ezen is van köztünk vita mindig, hogy én is ugyanígy főállásban lelkészként dolgozom.” (N16)*.

Bár az interjúalanyaink közé bekerült lelkészházaspárok közül sokra jellemző volt – változó mértékben – az itt bemutatott hagyományos családmódel, egy részüknél felismerhető egy másik típus is, az egyenlő(bb) otthoni (és ezzel összefüggésben: hivatásbeli²⁸) munkamegosztásra való törekvés vagy ennek egyes elemei. Ahol pedig csak a pár egyik tagja lelkész, ott a családi munkamegosztás – különböző tényezők mentén – változatosan alakulhat. Ennek a lehetséges mintázatait tekintem át a következő alfejezetben.

3.2. Az egalitárius családi szerepek irányába ható tényezők

Mint arról már szó volt, a tradicionális családi szerepek nemileg meghatározottak: az anyagi és külső biztonság megteremtése a férfi, a gyermekek gondozása és nevelése, valamint a háztartás és a család mindennapi működtetése pedig a nők feladata – ami az elmúlt száz évben folyamatosan növekvő női munkaerőpiaci részvétel mellett kettős terhelést, ’második műszakot’²⁹ jelentett (és jelent gyakran ma is) a nők jelentős része számára. A modernnek nevezett családi szerepek sajátos jellegzetessége éppen az, hogy a szülők nemtől függetlenül megosztva látják el az otthoni feladatokat: a háztartási munka és a gondoskodás ugyanúgy mindkét szülő feladata, mint az anyagi háttér megteremtése. Láttuk, hogy a gyülekezeti

28 A kettő összefüggéséhez részletesebben lásd TÖRÖK – BIRÓ (2023) i. m.

29 HOCHSCHILD, Arlie Russell: *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York, Viking Penguin, 1989.

lelkésről és családjáról alkotott hagyományos képpel ezt nem könnyű összeegyeztetni: a korábbi lelkész- kutató interjúi alapján úgy tűnt, hogy a lelkészpárok könnyen beleszúznak a hagyományos családi szerepekbe, vagy éppen tudatosan építenek ezekre. Ahol nem ez a helyzet, ott az egalitárius(abb) otthoni szerepek jellemzően összekapcsolódnak azzal a tudatos döntéssel, hogy az együtt dolgozó házastársak hivatásukban is töreksenek az egyenrangú lelkési szerepvállalásra, a szolgálattal járó feladatok egyenlő megosztására,³⁰ az egyenlően megosztott lelkési feladatok pedig szükségessé teszik az otthoni feladatok megosztását is. *„Tehát, hogy ezt így megosztjuk egymás között. Úgyhogy, ha én végzem a vasárnapi szolgálatot, akkor ő készíti elő a vasárnapi ebédet, vagy a dolgokat ott bent. De ugyanez így fordítva is van. Ez így megosztva van, úgyhogy ő is teljes mértékben részt vesz [az otthoni munkában].” (N07)* Ennek eredménye lehet egy olyan szülői feladatmegosztás, amelyben *„a gyerekeimnek két anyja és két apja van”* – ahogy egy olyan lelkész fogalmazott, aki egyben hangsúlyozta azt is, *„hogy a gyülekezet is látja, hogy két egyenértékű lelkész vagyunk” (N22).*

Egészen más a helyzet egy gyülekezetet önállóan vezető lelkész és világi férje esetében. A lelkési munka sajátos időbeosztásából adódó szükségszerűség erősen hat az otthoni munkamegosztásra, és ezzel a családi szerepekre általában. Ennek az időbeosztás felől nézve két oldala van: egyfelől a lelkész napközben másoknál többet van otthon, vagy a munkahelye és az otthona szoros térbeli közelsége miatt legalábbis az otthona közelében, így sok otthoni feladatot rugalmasan tud intézni. Többen (a lelkész mellett hasonló helyzetben lévő férfi lelkészek is) kiemelték ennek a pozitív oldalát (*„az, hogy mi osztjuk be az időnket, ez egy hihetetlen szabadságot jelent” N04*). A szabadság azonban természetesen csak a nagyszámú feladat időbeli elosztására vonatkozik, nem az elvégzésére. A munkaterhelés tehát összességében nem kisebb, viszont az otthoni vagy otthonhoz közeli munkavégzés miatt a munka és magánélet határai elmosódhatnak,³¹ és még a szűkebb környezet számára sem mindig egyértelmű, esetleg bizonyításra szorul, hogy a lelkész ’dolgozik.’ A *„férjem is, amikor úgy van, hogy valamit el kell intézni, és akkor felhív és mondja, hogy de te ráérsz, mert otthon vagy”* – fogalmazta meg fentebb is idézett lelkész interjúalanyunk.

30 TÖRÖK – BIRÓ (2023) i. m.

31 VOSWINKEL, Stephan – KOCYBA, Hermann: A munka határainak leomlása. Az elszemélytelenedéstől a folyamatos önmenedzselésig. *Replika*, 2007/59, 135–144.

A szokványostól eltérő időbeosztás másik oldala azonban, hogy a lelkésznő éppen azokban az idősávokban van kevesebbet otthon, amikor a család többi tagja igen, így különösen a gyerekekkel kapcsolatos gondoskodási feladatokat a hagyományostól eltérő módon kell megszervezni, a szülők vagy segítők bevonásával megosztani. A tradicionális minta erejét mutatja, hogy sokan ezt a megosztást úgy élik meg, hogy a férj valójában az ő feladataikat veszi át: *„Hú, hát a férjem rengeteget segít. Tehát e nélkül ez nem menne.”* (N04). A megvalósuló egalitárius szerepmegosztás ebben az értelmezésben nem magától értetődő, a lelkésznő úgy érezheti, hogy ezért köszönettel tartozik: *„Nincsenek ilyen klasszikus szerepek nálunk, hogy az asszonyé a házimunka, a férfié a villanyszerelés, mindent együtt teszünk, tehát ugyanúgy az én családban nemlételem pótolja a gyerekek irányába is, meg a háztartás irányába is, tehát nem győzők ezért hálás lenni.”* (N12) A feladatoknak ez a (részben) kényszerű újraelosztása olykor feszültséget is okozhat: *„És akkor ez azt jelenti, hogy a hét estéből négyen nem vagyok itt. És akkor ő a két gyerek, meg a fürdetés, meg kisgyerek, meg hisztik, meg nem tudom, fennforgás, azt egyedül kell megoldja, és ez neki sok.”* (N02) Ugyanez a helyzet nyilván fordított esetben is megterhelő (*„az esti rutint, azt ő [a feleség] csinálja velük. Estétől függ, de a hét estéből biztos, hogy öt este van, hogy kilenc előtt nem érek haza”* D05), de a hagyományos normákhoz való illeszkedés ebben az esetben ezt minden érintett számára jobban elfogadhatóvá teszi.

A fenti feladat-átrendeződés ellenére visszatérő mintázat az önállóan gyülekezetet vezető lelkésznőknél, hogy úgy érzik, nem tudnak mindkét 'munkájukban', a gyülekezetben is és otthon is teljes mértékben helyt állni, és ezt a családjuk szenvedni meg. *„Mindenütt százszázalékosan úgysem lehet, tehát valahol valamiben engedni kell, hol a családban, hol a munkában, de sokkal többet inkább a családból enged az ember. És ennek azért néha van visszajelzése, hogy már megint csak ránk nem érsz ránk.”* (N04) Ha úgy érzik, hogy a családra, gyerekekre a kívánatosnál kevesebb idő marad, többen inkább a házimunkában próbálnak engedni az elvárásokból: *„Én nem vagyok egy rendmániás ember. Énnekem mindig fontosabb volt, hogy leüljünk, olvassunk vagy játsszunk a kölykökkel, vagy lemenjünk, mint az, hogy mindig minden el legyen mosogatva.”* (N20) Ennek egy lehetséges korlátjára az 'üvegfalú' lelkészházban egy férfi interjúalanyunk világított rá: *„Bármikor lehet egy olyan, hogy jön egy néni, hoz valamit. Hát, mi egy kicsit külvárosi részben vagyunk. Még elképzeltető, hogy hozott valami saját kertből zöldséget. És akkor hoztam, beviszem a konyhába, tehát ott*

is rendnek kell lennie.” (F10). Önállóan gyülekezetet vezető, gyermekes lelkésznő interjúalanyaink körében meglehetősen általánosnak tűnt a következő mondatban megfogalmazódó, szülői és hivatásbeli szerepük konfliktusából adódó feszültség: „Állandóan ezen rágódik az ember, hogy elég anya vagyok-e nekik, eléggé anya vagyok-e nekik. A másik oldalon meg nyilván az, hogy eléggé lelkész vagyok-e a gyülekezet számára.” (N33). Bár a szülői és a lelkészi szerep igényei férfi lelkészek esetében is összeütkezésbe kerülhetnek esetenként, és számukra is érzékelhető az időhiány a családi területen, hasonló szorongásról férfi lelkészek nem számoltak be.

A sajátos időbeosztás a férfi lelkész és önálló, világi karrierrel rendelkező felesége esetében is az egyenlőség irányába tolhatja el az otthoni feladatmegosztást. Ezekben az esetekben a férj van otthon napközben, ami így, a korábban bemutatott helyzetektől eltérő módon ugyan, de szintén megnyitja a tradicionálistól eltérő feladatmegosztás lehetőségét. Interjúink alapján az ilyen felállásban élő és dolgozó pároknál lényegében minden esetben megtörtént a férj intenzívebb bekapcsolódása a gyermekgondozásba és a házimunkába, és a helyzet leírásakor szinte mindig elő is került, mintegy magyarázatként az a tény, hogy a lelkész apától eltérően az anya kötött időben és helyszínen dolgozik: „*abban a szempillantásban, hogy ő el tudott menni valahova dolgozni, olyan óraadásra stb., oda [az otthoni feladatokba] be kellett állni.*” (D06); „*abból a helyzetből fakadóan, hogy én otthon dolgozom, vagy szóval, hogy nagyon közel van a munkahelyem és a lakásom. És A. [a feleség] meg eljár dolgozni.*” (F11) vagy „*Főleg azért, mert itthon vagyok, és nekem vannak olyan kieső ideim, amiben nem ... tehát, hogy irodai munkát tudnék végezni, de ha mondjuk azzal végeztem, akkor tudok ablakot pucolni.*” (F10). Ez nem azt jelenti, hogy kényszerként élik meg, sőt, különösen a gyerekekkel kapcsolatos feladatok esetében örömmel csinálják („*ezt tudtam, sőt, ennek örülök, és vállalom.*” F07), de mindenképpen jelzésértékű, hogy a bevonódásukról mindannyian ebben a kontextusban beszéltek. Érdemes jelezni továbbá, hogy a családi feladatokba aktívan bekapcsolódó apák egyike sem értékelte úgy, hogy feleségénél nagyobb részt vállalna, vagy elsődleges felelőse lenne ezeknek a tevékenységeknek. Voltak viszont, akik aktív részvételük hangsúlyozása mellett jelezték, hogy azért „*nyilván nagyobb százaléka az övé [a feleségé]*” (F10), vagy hogy a feleség „*jobban átlátja*” (F07) ezeket a feladatokat. Ez utóbbi arra utal, hogy a család életének folyamatos szervezésével járó mentális munka a férj nagymértékű részvétele mellett is a feleségnél marad.

Az 'otthon dolgozó' lelkésznőkhöz hasonlóan a munkaidőben végzett

családi feladatok párja férfiak esetében is a munkaidőn kívül végzett lelkesi feladat: „*Mert hogy egy emelettel följebb lakunk. És ha eszembe jut valami, akkor 11 órakor lejövök e-mailezni.*” (F11) Tehát munka és magánélet határainak elmosódása nemtől függetlenül minden lelkes esetében jellemző lehet. Ugyancsak férfiakat és nőket is érinti – bár valamelyest másképp – a gyülekezet elvárásainak való megfelelés. A napi házimunkába bekapcsolódó lelkes például kiválthat némi csodálkozást, különösen a gyülekezet idősebb tagjaiból (*Visszamondda a néni, a felesége, hogy azt mondja, hogy hát a múltkor az uram fölment a tiszteletesékhez, és a tiszteletes úr vasalt. Tehát ilyen nagy, mi az, hogy vasalt.*” D03), vagyis gyülekezettől függően ez akár kisebb súrlódást is eredményezhet a lelkeszcsalád környezetével.

Összességében tehát az egalitárius családi szerepmegosztás vagy annak egyes elemei a lelkesi feladatok tudatos egyenlő megosztására való törekvéssel szoros összefüggésben megjelenhetnek együtt dolgozó lelkes-házaspároknál, világi házastárssal élő lelkeseknél és lelkesnőknél pedig a lelkesi munka időbeosztásának sajátosságai a személyes szándékoktól részben függetlenül is ilyen irányba tolhatják a családok működését. A modern családi szerepek egyik fontos eleme a gyermekgondozási feladatokban való egyenlőbb részvétel felé való elmozdulás. Ehhez kapcsolódóan az interjúelemzésem eredményeit bemutató utolsó alfejezetben most az apaszerepeket vizsgálom meg a lelkeszcsaládokban.

3.3. A gondoskodó apaszerep mint igény és gyakorlat

A változó szülői szerepek egyik legfontosabb trendje az elmúlt évtizedekben az apaszereppel kapcsolatos elvárások megváltozása. A hegemon maszkulinitás³² által meghatározott férfikép mellett egyre erősebben jelenik meg egy olyan férfi és apa képe, aki képes az érzelmi közelségre, intenzíven jelen van a gyermeke(i) életében, és részt vesz a hagyományosan nőiesként definiált gondoskodási feladatokban. Bár ez a változás a lelkeszcsaládok esetében is összekapcsolódik általánosságban a szülők közötti munkamegosztás egalitárius irányba való elmozdulásával, mindenképpen egy olyan önálló jelenség, amelyet érdemes és szükséges is külön tárgyalni.

Mindenekelőtt azért, mert ennek az 'új' apaszerepnek a megjelenése – az eddigi interjúk alapján – nagyon általánosnak tekinthető férfi interjúalanyaink között. A 'megjelenés' természetesen sok mindent jelenthet és

32 CONNELL, Robert W.: *Masculinities*. Los Angeles, University of California Press, 1995.

jelent is a megfogalmazódó hiányérzettől a magától értetődő mindennapi gyakorlatig, de mindenképpen jelen van, ha másként nem, viszonyítási pontként. Ez a viszonyítási pont már abban megjelenik, hogy az apa feladatai között visszatérően hangsúlyozták az érzelmi biztonság, a szeretet és az elfogadás nyújtását: az apa legyen „biztos pont, meg egy olyan háttér, akire lehet számítani bármilyen körülmények között” (D01). Az érzelmi hangsúly egyértelműen olyan elem, amit a tradicionális gondolkodás inkább az anyai szerephez kapcsolt. Az új apaszerep ebben közelít az anyai szerephez, egy interjúalanyunk kifejezetten úgy fogalmazott, hogy náluk „nincs megkülönböztetés apai és anyai feladatokban” (D03).

Interjúalanyaink nagyon fontosnak tartják a gyerekek életében való aktív apai jelenlétet – viszont éppen ebben fogalmazódott meg a legtöbb hiányérzet is. Visszatérően hangsúlyozták az időhiányt: „a gyerekekkel való, főleg játék, beszélgetés, ott abban van deficit, a gyerekekkel való értékes idő” (D02), és ezt alapvetően a lelkeszi munkaterhelésnek és időbeosztásnak tudták be. „Tehát én non-stop dolgozom, de tényleg, és nem sajnáltatva magamat, mert én ezt szeretem csinálni, de ilyen, hogy szabad napom sincs. Tehát, hogy néha jó lenne, amikor a gyerekek kisebbek voltak, és még jobban igényelték, amikor az jó lett volna, de nekik ugye mindig az iskola miatt a hétvége volt szabad, nekem az mindig fullon van.” (F10) Szintén visszatérő elem volt az a gondolat, ami az előző interjúrészletben is megfogalmazódott: hogy éppen a gyerekek kisebb, erre érzékenyebb időszakában nem tudtak elegendő időt tölteni velük. Egy lelkeszházaspár tagjaként élő interjúalanyunk ezt nemcsak a lelkesz apák problémájának látja, hanem a lelkesz szülőkének általában: „ez az állandó szakmai pörgés, hogy ez tőlük [a gyerekektől] jobban megfoszt minket. Magyarul ők jobban egyedül maradnak. A két nagyobbnál ez már szinkronban van azzal, hogy már örülnek. De, mondjuk öt évvel ezelőtt még nem így volt. (...) Egy gyereket szerintem jobban megviseli az, vagy jobban ki vannak téve, hogy a szülei állandóan csak lelkeszkednek, és kevésbé szülősködnek.” (F03)

Mindazonáltal az apák gyermekgondozásban, gyermekekkel való foglalkozásban való részvétele általános törekvés a lelkeszek részéről, ami még a háztartási feladatokat egyébként inkább 'hagyományosan' megosztó pároknál is megfigyelhető. Ez viszont gyakran inkább a tradicionális férfi szerephez illeszkedő módon történik, azaz 'kinti', egyedi, aktivitáshoz kapcsolódó tevékenységekben vesz részt nagyobb mértékben az apa, míg az anya a 'benti', ismétlődő, fiziológiai szükségletekhez kapcsolódó feladatokban van erősebben jelen. Ezt nagyon plasztikusan fogalmazta

meg egyik interjúalanyunk: *„Én vagyok a kalandozó. Elviszem, stb., amikor az van. De mondjuk nem biztos, hogy tudom, hogy hol van a gyógyszer.”* (F07). Ebben a felállásban nem csak a fent jelzett kint/bent ellentétpárt érdemes észrevenni, hanem azt is, hogy az alapvető felelősség az anyáé: az apának, még ha sokat foglalkozik is a gyerekekkel, nem kell tudnia, hol vannak olyan fontos dolgok, mint a gyógyszerek. Egyértelműen megjelenik viszont itt is, és a legtöbb ezzel kapcsolatos megnyilvánulásban az az igény, hogy az apa részese legyen a gyerekek életének, legyen közelség, legyen valamilyen formában közös idő, még akkor is, ha a mindennapi otthoni tevékenységekben az apa kevésbé van jelen: *„Igazából én ott tudom el-
lensúlyozni [a kisebb otthoni részvételt], hogy ezekre a külön órákra, meg az ő hobbiakra én viszem őket, és akkor tudok sok időt lenni velük.”* (F10)

Lelkészpárok esetében a gyermekgondozásban való intenzívebb részvétel is összekapcsolódhat a lelkeszi feladatok egyenlőbb megosztásával: *„A gyermekünkkel én nagyon sokat voltam kiskorában. Tehát azért is, hogy a feleségem is tudja tartani az alkalmakat.”* (F01). Többen beszámoltak a kisgyermekgondozásban való aktív részvételről világi hivatásához visszatérő feleség mellett is (*„akkor vigyáztam a pulyákra, pelenkáztam őket, vittem a hátamon sétálni, meg főztem neki, úgyhogy ott ült a hátamon a gyerek”* D03), sőt, olyan is volt, aki úgy érezte, hogy kisgyermekkorban értette meg magát jobban a gyerekeivel.

Több lelkesz érezte úgy, hogy az apaságával kapcsolatos döntéseit az a saját tapasztalat is formálta, hogy gyerekkorában nem kapta meg azt az apai törődést, amit ő most meg szeretne adni a gyermekeinek: *„Nekem nem volt egy apaélményem, én erre készültem tudatosan, hogy én másként akarok részt venni a gyerekek életében.”* (F07) Talán nem indokolatlan azt feltételezni, hogy ebben megjelenik egy generációs különbség is: a gondoskodó, érzelmileg elérhető apa mintája ebben az értelemben valóban 'új'.

Összességében a szülői gondoskodásban, az apaszerepek megvalósításában is érzékelhető egy tradicionálisabb és egy egalitáriusabb mintázat, de ezek inkább csak a gondoskodásban való részvétel módjában vagy mértékében különböznek. Lényegében mindenki egyetért azonban abban, hogy az apának aktívan jelen kell lennie a gyermek életében, érzelmileg elérhetőnek és támogatónak kell lennie számára.

4. Konklúzió

Szakirodalmi források széles köre támasztja alá a vallásosság és a hagyományos nemi szerepek és az ennek megfelelő családi feladatmegosztás kapcsolatát,³³ és a hagyományos gyülekezeti működés is erre a felállásra épít.³⁴ Ennek alapján azt várhatnánk, hogy a lelkészcsaládok inkább a hagyományos családi szerepek alapján működnek. Ez azonban legjobb esetben is csak részigazság. A lelkészcsaládok belső működése sokkal árnyaltabb, nemcsak az élethelyzetek, de az ezzel kapcsolatos gondolkodásmódok sokfélesége is jellemző.

Tanulmányomban félig strukturált mélyinterjúk elemzése alapján mutattam be a családi szerepfelfogások két fő típusának a működését a lelkészcsaládokban. Amikor férj és feleség együtt dolgozik a gyülekezetben, jellemzően mind a családi, mind a szakmai szerepekben megjelenhet a lelkész és a lelkészfeleség hagyományos képe. Lelkész házaspárok családjában a háztartási és gondozási gyakorlatok szervezése általában megfelel a hagyományos nemi szerepeknek, rögzített szerepek és felelőségek dominálnak, és ugyanez jellemző a lelkész férj mellett a gyülekezetben vagy hitoktatásban dolgozó feleség esetében. Ez a 'hagyományosnak' tekinthető típus tehát a kenyérkereső apa és a gondoskodó anya komplementer szerepeire épül.

Lelkésházaspárok esetében a másik típus, az egyenlő otthoni feladatmegosztáson és egyenrangú viszonyokon alapuló, 'modernnek' nevezett családi szerepmegosztás jellemzően nagyfokú tudatosság és a lelkeszi feladatok egyenlő megosztása mellett alakulhat ki. Ha pedig a szülőpár egyik tagja világi foglalkozású, a másik pedig lelkész, a helyzet többféle módon elmozdulhat az egyenlőbb feladatmegosztás és az egalitárius szerepfelfogás irányába. Erre a felállásra az jellemző, hogy a férfi is aktívan bekapcsolódik mind a gyermekekkel, mind a háztartással kapcsolatos feladatokba, a szerepek és a felelőségek nem nemileg meghatározottak. A helyzet azonban – természetesen – sehol sem fekete-fehér. Inkább tradicionális szerepekkel jellemezhető családok esetében is nagymértékben elfogadott, sőt elvárt a férfiak valamilyen mértékű bekapcsolódása nemcsak a gyermekgondozásba, hanem a háztartási feladatokba is, elsősorban 'segítő' jelleggel, miközben az alapvető felelőség és a család működésének koordinálásával járó mentális munka a nőké marad. Az ezt keretező narra-

33 Vö. SEGUINO i. m.; INGLEHART – NORRIS i. m.

34 Vö. SHEHAN – SCHULTZ – WIGGINS-FRAME i. m.; HILDENBRAND i. m.; SAMMET i. m.

tíva azonban szinte soha nem hivatkozik a szerepek nemi rögzítettségére: különösen a férfi interjúalanyok hangsúlyozzák a feladatok 'képeségek' szerinti megosztását. Másfelől erősen az egyenlőség felé hajló vagy azt tudatosan felvállaló otthoni feladatmegosztás mellett is jelen lehet valamilyen mértékben a női irányító-menedzselő szerep.

Ha kizárólag a szülői szerepeket vesszük szemügyre, még egyértelműbbnek tűnik, hogy a férfiak bevonódása általános mércévé vált: az aktív apaszerep erősen jelenlévő igény és részben megvalósuló gyakorlat a lelkészcsaládokban. Úgy tűnik, a döntéshozó-iránymutató, de érzelmi-leg távolságtartó, tekintélyelvű apakép helyett a lelkészcsaládokban is az érzelmi közelség és a gyermek életében való aktív jelenlét vált meghatározóvá. Ezt interjúalanyaink közül többen tudatos, akár saját gyermekkori hiánytapasztalataikra reagáló döntésként mutatták be. Ezzel együtt még a gyermekgondozásban kifejezetten intenzíven résztvevő apák családjában is gyakori volt, hogy a koordináció – és ezzel, még ha kimondatlanul is, a fő felelősség – a nőkre hárul. Interjúalanyaink között sehol sem találkoztunk azzal, hogy a férfi lenne az elsődleges gondoskodó szülő, és jellemző mintázat, hogy az apák és anyák közötti munkamegosztás még mindig a kint és bent, különleges és rutinszerű, kaland és mindennapi szükségletek ellentétpárjai mentén alakul.

A lelkészcsaládok működése, a családi szerepek és a szülőség mintázatainak bemutatása komplex és szerteágazó téma, amelynek ez a tanulmány csak néhány elemét tudta felvillantani. Az itt bemutatott képet folyamatban lévő kutatásunk a jövőben remélhetőleg további fontos részletekkel fogja gazdagítani.³⁵

35 A téma néhány részterületét illetően pedig a korábbi lelkész- és nő-kutatás publikációi nyújthatnak részletesebb tájékoztatást. A lelkészházaspárok helyzetének részletes bemutatásához lásd pl. TÖRÖK – BIRÓ (2023) i. m.; a munka-magánélet egyensúly témájához pedig TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese: *Család és hivatás a protestáns lelkész-nők életében*. In: DRJENOVSKY Zsófia – SZTÁRAY KÉZDY Éva – TÖRÖK Emőke (szerk.): *Kutatás, képzés, közösség: a Károli Gáspár Református Egyetem Szociológia Tanszékének jubileumi tanulmánykötete*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2024, 67–84.

TANULMÁNYOK

A MUNKAERŐPIAC SZABÁLYOZÁSÁNAK EGYES KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGÁNSZEMÉLYEK JÖVEDELEMÉT TERHELŐ ADÓK ÉS JÁRULÉKOK ALAKULÁSÁRA

LENTNER CSABA

(kutató, MCA CPH – egyetemi tanár, KRE GESZK)

SÓLYOM BORBÁLA

(kutató, MCA CPH)

HORBULÁK ZSOLT

(kutató, MCA CPH – kutató, NKE ÁNTK)

Absztrakt

A tanulmány a munkaerő adózási szabályainak változását mutatja be Magyarországon egy intenzív jogszabályalkotási korszakban, 2010 és a 2019 között. Az elemzés egyszerre foglalkozik a Magyarországon történt jogszabályi változásokkal, illetve azok gazdaságstatisztikai hatásaival, európai uniós összevetésben is. A tanulmány igazolja, hogy az elemzett évtizedben Magyarországon mérhető átrendeződés ment végbe. A foglalkoztatás nőtt, mind általánosan, mind pedig bizonyos társadalmi csoportok esetében, mint a fiatalok és az idősek. A foglalkoztatást érintő személyi jövedelemadózási közterhek csökkentek, a csökkenés mértéke az adott időszakban magasabb volt, mint az uniós átlag. Ennek jogi szabályozási hátterének bemutatása, gazdasági hatásaival egyetemben a tanulmány fő unikuma.

Kulcsszavak: Magyarország, munkaerőpiac, foglalkoztatást érintő adók és járulékok

CERTAIN ISSUES OF LABOUR MARKET REGULATION,
WITH PARTICULAR REGARD TO THE DEVELOPMENT OF TAXES AND
CONTRIBUTIONS ON THE INCOME OF PRIVATE INDIVIDUALS

Abstract

The study presents changes in labour taxation rules in Hungary between 2010 and 2019, during an intense period of legislative activity. The analysis deals with both the legislative changes that took place in Hungary and their economic-statistical impact on the economy, also in comparison with the European Union. The study confirms that a measurable restructuring took place in Hungary during the decade analyzed. Employment increased, both in general and among certain social groups, such as young people and the elderly. Personal income tax burdens affecting employment decreased, with the rate of decrease higher than the EU average during the period in question. The presentation of the legal regulatory background and its economic impact is one of the main unique features of the study.

Keywords: Hungary, labour market, taxes and contributions relating to employment

1. Bevezetés

A munkaerőpiac szabályozásának kérdései mind a szakpolitikák, mind pedig a kapcsolódó jogi szabályozás tekintetében igen szerteágazó rendszert alkotnak. A munkaerő-piaci hatású szabályok közé sorolhatjuk többek között az adózási jellegű szabályozást, a beruházások ösztönzését, vállalkozások működését érintő intézkedéseket, a közvetlenül munkajogi tárgyú, valamint a munkajog területéhez kapcsolódó, a munkanélküliség kezelését célzó szabályozást, a képzési rendszerek kialakítására és működtetésére vonatkozó, vagy akár a családtámogatási intézkedéseket is. Dolgozatunk jobbjára a megváltozott személyi jövedelemadó és a járulékok változására fókuszál mind jogszabályi lekövetés, mind annak gazdasági hatásai tekintetében.

A munka az alapvető emberi jogok közé tartozik, amelyet a Nemzeti Hitvallás is rögzít.¹ A munkajog a jogrendszer egyik legfontosabb és legkidolgozottabb

1 CSERVÁK Csaba – HORVÁTH Attila: *Az adekvát alapjogvédelem: Alkotmányjogi tanulmányok*. Budapest, Porta Historica, 2018.

része,² mivel messze túlmutat a munkavállaló és munkáltató jogain és kötelességein, sőt, alapvetően befolyásolja a foglalkoztatott életminőségét, döntő mértékben hatással van majdani inaktív éveire, egész családjára, sőt az egész országra, társadalomra. A munkavállalás szabályozása azonban már nem csak mint tevékenységre vonatkozik, hanem többek között azt is rögzíti, milyen körülmények között folyhat, milyen munkakörülményeket kell biztosítani a munkaadónak, mi vonatkozik az egyes társadalmi csoportokra, például a közmunkásokra,³ illetve a nyugdíjasokra.⁴ A munkavállalók jövedelemszabályozása a munkáltató pénzügyi, jövedelmi helyzetére is hatással van, a munkabér és közterhei költségoldalának tekintetében.

Jelen tanulmányban a munkaerőpiac szabályozásának kérdését a magánszemélyek jövedelmét terhelő adók főbb változásainak tükrében tekintjük át a 2010-től 2019-ig terjedő egy évtizedes időszakban. A tanulmány fókuszában, annak terjedelmi korlátaira figyelemmel, a munkabérhez kapcsolódó adók és járulékok főbb változásai és azok munkaerőpiacra gyakorolt hatásai állnak. A tanulmány ezen időszakban meghozott munkajogi szabályok, illetve a foglalkoztatást érintő járulékok változását elemzi, és megvizsgálja, hogy ezen időszakban ezek a döntések milyen hatással voltak a foglalkoztatás általános helyzetére, illetve bizonyos társadalmi csoportok foglalkoztatásának javulására. Ebben a szerzők az Európai Statisztikai Hivatal adataira támaszkodnak. A számsorok azt mutatják, hogy a 2010-től 2019 terjedő időszakban gyakorlatilag minden esetben javulás történt a munkavállalókat terhelő adókban, és a foglalkoztatási szinten is, az EU átlaghoz mérve. Mindezekon túlmenően sokat javultak a munkavállalói

2 HOMICSKÓ Árpád Olivér: *A foglalkoztatáspolitikai rendszer.* In: HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Munkaerőpiaci alapismeretek.* Budapest, Patrocinium Kiadó, 2018, 88–103.

3 RIXER Ádám: *Freedom of Conscience and Public Employees in Hungary.* In: WIELEC, Marcin – SOBCZYK, Paweł – ORĘZIAK, Bartłomiej (szerk.): *Hominum Causa Omne Ius Constitutum Sit: Collection of Scientific Papers of the Polish Hungarian Research Platform Volume 2,* Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwosci, 2025, 481–515.

4 RIXER Ádám: *A nyugdíjas munkavállalás és a nyugdíjasok által végzett vállalkozási tevékenység.* In: GAYER, Anikó (szerk.): *A diplomás munkanélküliek életkori diszkriminációja.* Budapest, Foglalkoztatási Hivatal, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, 2003, 207–261.

érdekképviseltek lehetőségei,⁵ és az állami bérszabályozás is jelentős változásokon ment keresztül.⁶

2. A munkaerő adóztatásának általános helyzete Magyarországon

Magyarországon a 2010-es évtől a munkaerőpiac tekintetében a jogpolitikai törekvések középpontjába a munkához kapcsolódó adók csökkentése, valamint a foglalkoztatás növelését célzó adóügyi intézkedések kerültek. Amint arra a hazai szakirodalom is rámutat,⁷ a 2010 óta alkalmazott aktív magyar állampénzügyi modell keretei között a munkaerő-piaci szabályozás erős állami befolyásolás és kontroll alá került. Ennek következtében az Eurostat adatai szerint a foglalkoztatottak aránya Magyarországon a 2010-es 62,2%-os értékről 2019-re 77,7%-ra nőtt, amely meghaladta az európai unió 72,7%-os adatát.⁸

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
EU – 27	67,0	67,1	66,8	67,6	68,5	69,7	70,9	71,9	72,7
Belgium	67,6	67,3	67,2	67,3	67,2	67,7	68,5	69,7	70,5
Bulgária	64,1	62,3	62,9	64,4	66,5	67,0	70,6	71,7	74,3
Csehország	70,4	70,9	72,5	73,5	74,8	76,7	78,5	79,9	80,3
Dánia	74,9	74,8	74,3	74,7	75,4	76,0	76,6	77,5	78,3
Németország	74,0	75,4	76,3	76,7	77,0	77,6	78,3	79,0	79,7
Észtország	67,6	71,0	74,1	75,0	76,7	77,0	79,2	79,7	80,5
Írország	65,5	64,5	66,5	68,1	69,8	71,3	72,9	74,0	75,0
Görögország	63,5	59,3	52,5	53,1	54,8	55,9	57,4	59,0	60,8
Spanyolország	62,8	62,0	58,6	59,9	62,0	63,9	65,5	67,0	68,0

5 SZABÓ Imre Szilárd: *A munkavállalói érdekképviseltek képviselőinek véleménynyilvánítási szabadságával összefüggő egyes kérdése*. In: PÁL Lajos (szerk.): *A véleménynyilvánítás szabadsága és korlátai a munkajogviszonyban: A Magyar Munkajogi Társaság 2021. június 23-i vitaülésén elhangzott előadások, hozzászólások*. Budapest, HVG-ORAC, 2022, 137–146.

6 SZABÓ Imre Szilárd: *Minimálbér reform előtt Magyarország? Polgári Szemle*, 2024, 20 (4-6), 11–25.

7 LENTNER Csaba: *Nem konvencionális eszközök a magyar gazdaságpolitikában – vázlat hungarikumaink történeti, tudományos háttéréről. Magyar sajátosságaink történelmi és tudományos háttérének vázlata*. In: SIMON János (szerk.): *Huszonöt éve szabadon Közép-Európában. Gazdaság, politika, jog*. Budapest, CEpoliti Kiadó, 2016, 356–369.

8 Eurostat Data extracted (2025. 08. 15)

Franciaország	69,6	69,5	69,7	70,0	70,3	70,7	71,3	72,0	72,3
Horvátország	62,1	59,8	57,2	59,1	60,5	61,3	63,2	64,9	66,4
Olaszország	60,5	60,5	59,1	59,5	60,2	61,4	62,3	63,0	63,5
Ciprus	75,0	73,4	67,2	67,6	67,9	68,7	70,8	73,9	75,8
Lettország	63,9	66,1	69,5	70,6	72,5	73,0	74,6	76,8	77,3
Litvánia	64,3	66,9	69,9	71,8	73,3	75,2	76,0	77,8	78,2
Luxemburg	70,7	70,1	71,1	72,1	70,9	70,7	71,5	72,1	72,8
Magyarország	62,2	62,8	65,2	68,7	70,9	73,7	75,4	76,8	77,7
Málta	60,1	61,6	66,2	67,9	69,0	71,1	73,0	74,9	75,6
Hollandia	77,0	77,2	76,7	76,3	77,2	77,9	78,9	80,0	81,0
Ausztria	73,9	74,2	74,6	74,2	74,3	74,8	75,4	76,2	76,8
Lengyelország	62,2	62,5	63,2	64,9	66,3	68,2	70,0	71,4	72,6
Portugália	66,9	66,6	63,4	66,1	67,9	69,5	72,5	74,6	75,4
Románia	56,3	56,0	56,9	58,0	59,2	60,3	62,7	63,9	65,1
Szlovénia	69,7	67,8	66,7	67,3	68,6	69,5	72,9	74,9	75,9
Szlovákia	66,5	66,8	66,9	67,8	69,6	71,8	73,2	74,5	75,6
Finnország	71,9	72,7	72,5	72,2	71,8	72,4	73,2	75,3	76,2
Svédország	77,7	79,0	79,4	79,6	80,1	80,8	81,4	82,0	81,7

1. táblázat: Foglalkoztatási ráta alakulás az Európai Unió államaiban %-osan. Forrás: Eurostat.

Mindezzel párhuzamosan ugyanakkor megfigyelhető volt a fogyasztáshoz kapcsolt adók növekedése. Amint arra egyes szerzők rámutatnak,⁹ a 2010-es adórevolúció az elmúlt ötven év három kulcsfontosságú gazdaságpolitikai forradalmának egyikeként nevezhető meg. Az adó-újraelosztás egyik legfontosabb területe az adópálya diszkontinuitása, amelyben a munkát terhelő adók aránya Magyarországon 2004 és 2008 között nőtt, a fogyasztási adók aránya csökkent. 2008 után ez a tendencia megfordult: a forgalmi és fogyasztási adók aránya nőtt, a munkát terhelő adók aránya pedig csökkent.

Hasonló trendet mutattak ki tanulmányukban más szerzők is, amennyiben megfigyelték, hogy a munkaerőre kivetett adók csökkentésével párhuzamosan a fogyasztási típusú adók súlya 2010 óta fokozatosan nőtt az Európai Unióban és a V4-országokban is.¹⁰ 2012. január 1-től a korábban 25%-os áfakulcs 27%-ra emelkedett, ezzel az áfa mértéke az

9 VARGA József – KENYERES Sándor: Current Questions of the Transformation of Hungarian Taxation. *Polgári Szemle (Civic Review)*, 2018 (14) Special Issue, 35–46.

10 CSOMÓS Bálint – P. Kiss Gábor: Az adószervezet átalakulása Magyarországon 2010-től. *Köz-gazdaság*, 2014, 14 (4), 61–80.

Európai Unióban Magyarországon lett a legmagasabb.¹¹

A munkához kapcsolódó – közvetlen – adók mértékének csökkenése pozitív hozadékaként értelmezhető a gazdaság fehéritésének irányába is. Amint arra egyes szerzők rámutatnak,¹² a gazdaság fehéritése szorosan összefügg az egyenes adóterhek csökkentésének folyamatával. A fehérités során az adóköteles jövedelmek és/vagy vagyonok összege növekedni fog, így a gazdaságpolitika csökkentheti az adókulcsokat. A gazdaság fehéritését eredményező hatás azonban az általános forgalmi adózás területén is megfigyelhető volt, annak kimagasló mértéke ellenére, különösen 2014-től, az adóbeszedés hatékonyságát növelő intézkedések hatására.¹³

A magyar adórendszerben a munkához kapcsolódó – közvetlen – adók mértéke ugyan a 2010-es évtől fokozatos csökkenést mutatott, európai uniós összehasonlításban azonban még 2019-ben is magasabb adóterhet jelentett. Az Európai Bizottság Adó- és Vámügyi Főigazgatóságának 2021-es jelentése szerint a teljes adóbevétel Magyarországon a GDP 36,5%-a volt.¹⁴ Ugyanez az adat az Európai Unió 27 országának átlagánál – ami 2019-ben a GDP 40,1%-nak felelt meg – mérsékeltebb volt, a régió országaihoz képest azonban magasnak minősült. A teljes adóbevétel Szlovákiában a GDP 28,3%-a, Romániában 26,5%-a, Csehországban 36,1%-a, Lengyelországban 32,5%, Bulgáriában pedig a 27,9%-a volt.

A 2010–2019-ig terjedő időszakban a munkabért terhelő adók és járulékok együttes, vagyis munkavállalók és munkáltatók által fizetendő mértéke Magyarországon csökkent (2. táblázat). A 2010 és 2019-es időszak között 0,7 százalékpontos csökkenés történt az Európai Bizottság Adóügyi Főigazgatóságának adatai szerint, miközben az európai uniós átlag 0,7 százalékpontos növekedést mutatott.¹⁵

11 2007. évi CXXVII. törvény - az általános forgalmi adóról, 82. § (1) bek.

12 VARGA József: Reducing the Tax Burden and Whitening the Economy in Hungary after 2010. *Public Finance Quarterly*, 2017, 61 (1), 7–21.

13 European Commission: VAT Gap in the EU Report 2021, Taxation and Customs Union, CASE – Center for Social and Economic Research (Project leader) Economisti Associati (Consrhium Leader) September 2021, file:///C:/Users/solyo/Downloads/vat-gap-in-the-eu-KPAK21001ENN.pdf (2024. 04. 07).

14 Taxation and Customs Union: Taxation Trends in the European Union, Data for the EU Member States, Iceland, Norway and United Kingdom, 2021 Edition, Table 1.

15 Taxation and Customs Union i. m. Table 43.

A MUNKAERŐPIAC SZABÁLYOZÁSÁNAK EGYES KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS ...

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
EU – 27	20,0	20,5	20,8	20,8	20,5	20,5	20,6	20,7	20,7
Belgium	23,7	24,2	24,4	24,2	23,7	22,6	22,6	22,4	21,9
Bulgária	8,6	8,6	9,3	9,9	9,8	9,9	10,4	10,9	11,1
Csehország	17,0	17,5	17,5	17,6	17,2	17,8	18,2	19,0	19,2
Dánia	22,7	22,9	24,4	25,5	23,7	23,0	23,0	22,9	22,8
Németország	21,0	21,4	21,6	21,6	21,7	22,0	22,3	22,7	23,2
Észtország	17,6	16,0	16,1	16,2	16,5	16,6	16,5	16,7	16,7
Írország	12,2	13,2	13,1	12,9	10,0	10,2	9,7	9,6	9,6
Görögország	13,7	15,9	14,7	14,6	14,7	15,4	16,3	16,6	16,4
Spanyolország	16,6	16,8	16,6	16,9	16,3	16,2	16,4	16,8	17,5
Franciaország	22,2	23,1	23,6	23,9	23,7	23,7	23,8	23,9	22,9
Horvátország	15,3	14,6	14,6	15,1	14,4	14,0	13,7	14,0	13,9
Olaszország	21,5	21,6	21,6	21,3	21,1	20,6	20,7	20,9	21,2
Ciprus	11,3	11,5	10,8	11,4	11,5	11,3	11,6	11,8	14,0
Lettország	14,4	13,9	13,7	13,8	13,6	13,9	14,3	14,4	15,1
Litvánia	14,1	13,2	13,3	13,6	14,3	14,8	14,8	15,3	15,2
Luxemburg	16,7	17,5	17,9	17,4	17,6	17,3	17,5	17,9	17,9
Magyarország	17,3	18,4	18,0	17,7	17,7	18,2	17,5	16,9	16,7
Málta	9,9	10,8	10,9	10,7	9,9	10,5	10,7	10,4	11,8
Hollandia	19,5	20,4	20,4	20,0	20,0	20,2	20,1	19,8	19,6
Ausztria	23,1	23,6	24,2	24,4	24,4	23,3	23,2	23,5	23,7
Lengyelország	11,8	12,6	13,1	13,1	13,2	13,5	13,8	14,1	14,2
Portugália	12,6	12,7	14,7	14,9	14,8	14,4	14,4	14,6	14,8
Románia	11,0	11,1	11,0	10,8	10,3	10,0	10,7	12,2	11,9
Szlovénia	19,6	19,6	18,8	18,5	18,6	18,8	18,7	18,9	19,1
Szlovákia	14,5	14,9	16,0	16,2	16,6	17,3	17,9	18,3	18,7
Finnország	21,4	22,2	22,3	22,6	22,5	22,5	21,4	21,0	20,9
Svédország	24,2	24,8	25,0	24,6	24,5	25,6	25,7	25,6	25,0

2. táblázat: A munkaerőre kivetett adók a GDP%-ában. Forrás: European Commission, DG Taxation and Customs Union, based on Eurostat data.

Az adóterheken belül a munkához kapcsolódó – közvetlen – adók bevétele Magyarországon a GDP 16,7%-át tette ki. Ennél alacsonyabb adatot lehetett látni azonban a környező országok közül Romániában (11,9%), Bulgáriában (11,1%), Horvátországban (13,9%), Lettországban (15,1%), Litvániában (15,2%) és Lengyelországban (14,2%).¹⁶

¹⁶ Taxation and Customs Union i. m. Table 43.

3. A magánszemélyek jövedelmét terhelő adók és járulékok változása 2010 után

Az alábbiakban a magánszemélyek jövedelmét terhelők adók és járulékok alakulását a 2010-es évtől kezdődően évekre lebontva tekintjük át. A tanulmány terjedelmi korlátaira tekintettel a főbb, a munkaerő-piaci változások szempontjából releváns változásokra fókuszálunk.

A 2010-es évtől a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvényben (Szja tv.) alapvető változtatások történtek. A módosítások céljaként a jogalkotó a családok támogatását és az adózás egyszerűsítését jelölte meg, valamint azt, hogy a foglalkoztatás növelése érdekében a korábbiaknál kevesebb adóteher rakódjon az addig magasan adóztatott munkabérekre.

2010-ben az Szja tv. még a progresszív, kétkulcsos adózást alkalmazta, ennek mértéke ötmillió forintig 17%, az azt meghaladó jövedelem esetén pedig 32% volt, míg a külön adózó jövedelmek adókulcsa jellemzően 20-25 %-ot tett ki. További jellegzetessége volt a magyar személyi jövedelemadó rendszernek, hogy a nyugati értelemben vett alacsony jövedelemtömeghez már a legmagasabb adókulcs kapcsolódott.¹⁷

2010-től a munkabért terhelő járulékok területén már rendszerszerű átalakításokat figyelhetünk meg. Egyszerűsítésként értékelhető, hogy a Munkaerő-piaci Alapba 2009-ben még befolyó, különálló munkaadói (3%) és munkavállalói (1,5%) járulékok 2010-től beolvadtak a foglalkoztató, illetve a foglalkoztatott által fizetendő társadalombiztosítási járulékok egészségbiztosítási és munkaerő-piaci járulék alrészeibe.¹⁸

Ennek következtében 2010-ben a *munkáltatókat terhelő társadalombiztosítási járulék* immár a 24%-os nyugdíjbiztosítási járulékból és a 3%-os egészségbiztosítási- és munkaerő-piaciból tevődött össze és annak mértéke a korábbi 29%-ról 27%-ra csökkent. Az egészségbiztosítási- és munkaerő-piaci járulékon belül a természetbeni egészségbiztosítási járulék 1,5%-ot, a pénzügyi egészségbiztosítási járulék 0,5%-ot, míg a munkaerő-piaci járulék 1%-ot tett ki.¹⁹

17 SZILÓVICS Csaba – SZÍVÓS Alexander: A magyarországi személyi jövedelemadó rendszer változásai az elmúlt 30 évben. *JURA*, 2021 (3), 89–101.

18 Társadalombiztosítási járulék alatta a TB törvény 19. §-a alapján az Egészségbiztosítási Alapba és a Nyugdíj Alapba fizetendő járulékokat értjük.

19 1997. évi LXXX. törvény – a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről (rég. TB tv.) 19. § (1) bek.

A munkavállalók által fizetendő járulékterhek mértéke ugyanakkor nem változott 2010-ben. A nyugdíjjárulék mértéke a kizárólag a társadalombiztosítási nyugdíj hatálya alá tartozó biztosított munkavállalók esetében 9,5%, a magánnyugdíjpénztár tagja esetében 1,5% maradt. Az egészségbiztosítási- és munkaerő-piaci járulék mértéke – a korábbi járulékterhek összegével megegyezően – 7,5% lett, ezen belül a természetbeni egészségbiztosítási járulék 4%, a pénzbeli egészségbiztosítási járulék 2%, a munkaerő-piaci járulék 1,5%-ra tagozódott.²⁰ Az Szja törvény koncepcionális változása 2011. január 1-jével következett be.²¹ Ettől az időponttól a korábbi kétkulcsos adózást az egykulcsos adórendszer váltotta fel, egy egységes, a korábbiaknál alacsonyabb 16%-os adómértékkel. Az új koncepció az adóalanyok valamennyi jövedelmére kiterjedt. Így mind az összevont adóalapba tartozó, például a munkabér, az önálló tevékenységből szerzett jövedelmek, mind a külön adózó – így például az osztalék, az ingatlan-átruházásból származó, vagy a kamat – jövedelmek tekintetében alkalmazandóvá vált.

2011-től kibővült azon *adókedvezmények köre*, melyek a lakosság által befizetett személyi jövedelemadó csökkentését célzó jogszabályi lehetőségként jelentek meg. Az Szja tv. a 2011-es módosítása előtt nem tett különbséget a munkából, valamint a tőkebefektetésekből származó jövedelmek adóztatása között, és összességében is kevesebb adókedvezményt tartalmazott.²² A 2011-es évtől ugyanakkor – a jogpolitikai célkitűzésekkel összhangban – megnövekedett a *családi kedvezmények köre*, melyet jövedelemkorlát nélkül lehetett igénybe venni. A kedvezmények technikailag úgynevezett adóalap csökkentő kedvezményként – nem adóvisszatérítésként – jelentek meg.²³ Egy és két eltartott esetén gyermekenként 62.500 forintot, három eltartottól gyermekenként 206.250 forintot lehetett jogosultsági hónaponként levonni az összevont adóalapba tartozó, adóalap-kiegészítéssel növelt jövedelemből.

Ezzel párhuzamosan ugyanakkor csökkent a kisebb keresetűek számára kedvezőbb, a számított adót csökkentő adójóváírás mértéke. 2011-től az

20 TB tv. 19. § (2) bek.

21 A 2010. évi CXXIII. törvény az adó- és járuléktörvények, a számviteli törvény és a könyvvizsgálói kamarai törvény, valamint az európai közösségi jogharmonizációs kötelezettségek teljesítését célzó adó- és vámjogi tárgyú törvények módosításáról alapján.

22 SZILOVICS – SZÍVÓS i. m.

23 Szja tv. 29/A. §.

adójóváírás az adóévben megszerzett bér és az arra tekintettel megállapított adóalap-kiegészítés együttes összegének az ún. 'szuperbruttónak' a 16%-a lett, de legfeljebb jogosultsági hónaponként 12.100 forint, feltéve, hogy a magánszemély összes jövedelme az adóévben nem haladta meg az évi 2.750.000 forintot.²⁴ Az összeghatáron felül csak csökkentett mértékben lehetett megállapítani az adójóváírást, legfeljebb havi bruttó 259.843 forintos jövedelemig, ez szuperbruttóban évi 3.960.000 forintot jelentett.

2011. január 1-jétől az adózás egyszerűsítésének jegyében a jogalkotó bevezette az adónyilatkozat lehetőségét, amely a köznyelvben '*sőralátét-bevallásként*' lett ismert.²⁵ Az adónyilatkozatban az adóalany elismerte, hogy munkáltatója megfelelően vont le a közterheket, és kérhette, hogy a nyilatkozatot a hatóság adóbevallásként dolgozza fel.

Az egyes jövedelmek adóterhelésének egységesítése és az adónem egyszerűsítése érdekében 2011-től átalakult a *nem pénzbeli juttatások* adózása is. Megszűnt a természetbeni juttatás intézménye, ehelyett az Szja tv. alapvetően kétféle nem pénzbeli juttatást különböztetett meg: a béren kívüli juttatásokat,²⁶ és a béren kívülinek nem minősülő egyes meghatározott juttatásokat.²⁷

A *béren kívüli juttatások* közé azok a juttatási formák kerültek, amelyeket a jogalkotó kedvezményezni kívánt. A kedvező adózási szabályokkal a magánszemélyek – illetve a juttatást biztosító munkáltatók – fogyasztását kívánta irányítani, azaz az alacsonyabb adóteher miatt ideáramló fogyasztás útján pótlólagos keresletet kívánt teremteni egyes preferált területeken.²⁸ A béren kívüli juttatások után a kifizetőnek csupán a 16% jövedelemadót kellett megfizetnie,²⁹ melynek alapja a juttatások értékének 1,19-szerese volt, vagyis járulék és EHO fizetési kötelezettség nem kapcsolódott hozzá. Ez a szabály azonban változott 2012. január 1-jétől, amikortól a munkáltatót a béren kívüli juttatások után a 16%-os Szja mellett 10%-os, majd 2013. január 1-jétől 14%-os EHO fizetési kötelezettség is terhelte.³⁰ A béren kívülinek nem minősülő, egyes meghatározott juttatások után a

24 Szja tv. 33. §.

25 Szja tv. 11/A. §.

26 Szja tv. 71. §.

27 Szja tv. 70. §.

28 LENTNER Csaba et al.: *Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás*. Budapest, NKE Ludovika Kiadó, 2015, 352.

29 Eho tv. 5. § (1) g) pontja szerint.

30 Eho tv. 3. § (4) bek. szerint.

munkáltatót a 16%-os személyi jövedelemadó mellett 27%-os egészségügyi hozzájárulási fizetési kötelezettség is terhelte.

Ami a *munkabért terhelő járulékok* alakulását illeti, mind a 2011-es, mind a 2012-es változások tekintetében elmondható, hogy a jogpolitikai cél a biztosítottak körének bővítése és a járulékalap kiszélesítése volt. 2011-től a munkáltatók által fizetendő járulékok mértéke nem változott 2010-hez képest: a társadalombiztosítási járulék mértéke 27% maradt. Emelkedett ugyanakkor a munkavállalók (biztosítottak) által fizetendő nyugdíjjárulék mértéke 0,5%-kal a korábbi évhez képest, a kizárólag a társadalombiztosítási nyugdíj hatálya alá tartozó biztosított esetében 9,5%-ról 10%-ra, míg magánnyugdíjpénztár tagja esetében 1,5%-ról 2%-ra. Az egészségbiztosítási- és munkaerő-piaci járulék együttes mértéke 2011-ben ugyanakkor nem változott.

A fenti intézkedések is hozzájárultak ahhoz (1. táblázat), hogy az Eurostat adatai szerint a 2011-es évben a foglalkoztatottság már kis mértékben növekedésnek indult, 62,2%-ról 62,8%-ra emelkedett. A 2011-es évtől már szintén kismértékű növekedést figyelhetünk meg a nők foglalkoztatottsága terén 58,8%-ról 72,1%-ra, vélhetően már az Szja rendszerben bevezetett családi adókedvezmény intézkedések nyomán.

A 2012-es évben a munkavállalók (biztosítottak) által fizetendő egészségbiztosítási járulék mértéke növekedett 1%-kal, így összességében a munkavállalók által fizetendő TB járulék mértéke 18,5%-ra emelkedett. Azon belül a pénzbeli egészségbiztosítási járulék 2%-ról 3%-ra történő emelkedése nyomán került sor erre.³¹

2012. január 1-jétől a *munkáltatói adófizetés* tekintetében jelentős átalakulás történt. Megszüntették a munkáltató által fizetendő, fentebb ismertetett 'munkáltatói' társadalombiztosítási járulékot (a munkáltatói nyugdíj-biztosítási járulékot, az egészségbiztosítási- és a munkaerő-piaci járulékot),³² és a három járuléknem beolvadt az újonnan létrejött *szociális hozzájárulási adó* rendszerébe. Az új adó mértéke ugyanakkor a korábbi járulékok együttes mértékével megegyezett, egészen 2017. január 1-jéig 27% maradt, így a munkáltatók adófizetési kötelezettsége nem változott a munkabérek tekintetében.

31 TB tv. 19. §-a szerint.

32 2011. évi CLVI. törvény az egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról IX. fejezet szerint.

Az adóvá történt transzformáció a nyugdíjrendszer finanszírozási reformjával (a korhatár alatti nyugellátások változásával) és a kötelező magán-nyugdíjpénztári tagdíjfizetés megszüntetésével függött össze.³³ A jogalkotó szándéka az volt, hogy az adónem mind az Szja, mind a TB járulék szabályaihoz közeledjen. Így az adónemen belül a – a TB járulékkal korreláló – szolidaritási elvet erősítette például a minimum-adóalap előírás az egyéni vállalkozók, őstermelők stb. tekintetében. További célkitűzésként jelent meg annak egyértelművé tétele, hogy a munkáltatói befizetés nem keletkeztet jogosultságot a munkavállalónál társadalombiztosítási ellátásra, azt a továbbra is fennmaradó, munkavállalói egyéni TB járulékbecsületek teremtették meg.

A szociális hozzájárulási adó Szja-hoz közelítését célozta, hogy annak minden esetben a személyi jövedelemadóról szóló törvény szerinti adókötelezettség alá eső bevétel lett az alapja.³⁴ A munkáltatók számára a jogszabály több adókedvezményt biztosított, melyek mindenekelőtt foglalkoztatáspolitikai és családpolitikai célkitűzések elérésére törekedtek. Ennek keretében, a Szcho tv. alapján 2012-től külön törvények a munkaerőpiaci szempontból kedvezőtlen helyzetű társadalmi csoportok és a pályakezdők foglalkoztatásának ösztönzésére az adó számított összegét csökkentő kedvezményt állapíthattak meg.³⁵ Így a munkáltatót az adóból részkedvezmények illették meg a *pályakezdő fiatalok foglalkoztatása* esetén. Alap- és középfokú végzettségű pályakezdő munkavállalók tekintetében a bruttó munkabérnek, de legfeljebb a minimálbér másfélszeresének 17%-ával megegyező kedvezményt vehettek igénybe a foglalkoztatás első évében, illetve 7%-ának megfelelőt a foglalkoztatás második évében. Felsőfokú végzettségű fiatalok esetén a hasonló mértékű támogatás a foglalkoztatás első 9 hónapjában, illetve azt követő 3 hónapjában oszlott el (*Start Kártya program*).³⁶

Hasonló konstrukciót tartalmazott a *Start Plusz Kártya program* (tartósan álláskeresők esetén) és a *Start Extra Kártya* (álláskeresőknél), melyek alapján legfeljebb a minimálbér kétszeresének 27%-át (a foglalkoztatás első évében), illetve 17%-át (a foglalkoztatás második évében) lehetett kedvezményként igénybe venni.

33 LENTNER (2015) i. m. 544.

34 2011. évi CLVI. törvény i. m. 455. §.

35 2011. évi CLVI. törvény 459. §.

36 2011. évi CLVI. törvény i. m. 452. § (2), (3), (6), (7) bek.

Szintén 2012-től indult a *Start Bónusz program* azon foglalkoztatottak esetén, akik 3 hónapja álláskeresők voltak, vagy a Gyes, Gyed folyósításának megszűnése óta legfeljebb 365 napja nem voltak alkalmazásban, illetve a Gyes mellett szerettek volna dolgozni. Az adókedvezmény mértéke legfeljebb a minimálbér másfélszeresének 27%-ában volt maximálva a foglalkoztatás első évében.³⁷

Az Szja tv. tekintetében 2012-től a jogalkotó további lépéseket tett az egykulcsos jövedelemadó rendszer megerősítésére a köznyelvben 'szuperbruttósításként' elterjedt adóalap-kiegészítés kivezetésével. A 2012-es évtől az éves jövedelem 2.424.000.- Ft-ot meghaladó része után kellett a 27%-os az adóalap-kiegészítést megállapítani. 2013-tól pedig az intézmény megszűnt, vagyis csupán a bruttó jövedelem lett az Szja alapja.³⁸

2012-től a közfoglalkoztatás bevezetésével, a nem önálló tevékenységből származó, összevont adóalapba tartozó jövedelmek köre kibővült a közfoglalkoztatási jogviszonyban végzett tevékenységgel.³⁹ Az új intézmény a *megújuló Magyarország program* részeként került bevezetésre, aminek célkitűzései közé tartozott az aktív korú, az elsődleges munkaerőpiacról kiszorult munkavállalók ösztönzése a munkavállalásra.⁴⁰

A 2012-es intézkedések nyomán (is) a foglalkoztatási adatokban már némi emelkedést figyelhetünk meg a fiatal munkavállalók tekintetében, mely adat aztán jelentősen emelkedett a 2013-as évben. Természetesen – hangsúlyozzuk újfent – a munkaerő adó- és járulékszabályozása mellett legalább annyira fontosak voltak a kormány más makrogazdasági intézkedései is (közmunka-programok, külföldi működőtőke befektetések letelepedési támogatásai, hazai kkv szektor szubvencionálása), amelyek e dolgotunknak nem témái.

37 A Start Kártya programok további részleteit a pályakezdő fiatalok, az ötven év feletti munkanélküliek, valamint a gyermek gondozását, illetve a családtag ápolását követően munkát keresők foglalkoztatásának elősegítéséről, továbbá az ösztöndíjas foglalkoztatásról szóló 2004. évi CXXIII. törvény tartalmazta.

38 Szja tv. 29. §.

39 2011. évi CLVI. törvény i. m. 6. §.

40 2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról.

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
EU – 27	32,5	31,2	29,8	29,9	30,4	31,1	32,1	32,9	33,5
Belgium	25,2	26,0	23,6	23,2	23,4	22,7	22,7	25,0	26,6
Bulgária	22,6	20,5	19,8	19,3	19,0	18,4	21,3	19,3	20,3
Csehország	25,2	24,5	25,6	27,1	28,4	28,6	29,1	28,4	28,0
Dánia	54,0	53,0	49,5	50,0	51,3	52,3	52,9	53,7	55,0
Németország	45,6	47,3	46,3	45,5	44,7	45,2	45,9	46,6	47,9
Észtország	25,7	31,3	32,5	33,6	35,2	36,9	39,1	40,8	38,6
Írország	38,7	36,2	36,5	36,8	37,8	42,0	39,9	40,3	41,2
Görögország	20,3	16,3	11,8	13,5	13,4	13,2	14,5	14,3	14,8
Spanyolország	25,0	22,0	16,8	16,7	17,9	18,4	20,5	21,7	22,3
Franciaország	30,1	29,5	28,4	28,1	28,5	28,4	29,2	30,2	30,1
Horvátország	24,2	20,6	14,6	17,7	19,0	25,5	26,0	25,8	27,9
Olaszország	20,2	19,2	16,3	15,5	15,6	16,5	17,1	17,6	18,4
Ciprus	33,8	30,1	23,5	25,8	25,5	26,4	27,6	31,3	31,2
Lettország	25,4	25,8	30,2	32,5	34,5	32,7	33,0	33,1	31,7
Litvánia	18,3	19,0	24,6	27,6	28,3	30,2	30,4	32,4	32,9
Luxemburg	21,2	20,7	21,9	20,4	29,1	24,9	25,8	28,4	28,7
Magyarország	18,8	18,5	20,6	24,0	26,1	28,7	29,6	29,8	28,6
Málta	44,2	45,0	46,7	46,7	45,6	46,2	47,3	49,4	48,9
Hollandia	68,7	69,2	67,9	66,6	68,6	68,6	70,0	71,6	72,9
Ausztria	52,8	53,9	53,1	52,1	51,3	51,0	50,6	51,3	51,6
Lengyelország	26,0	24,5	23,8	25,4	25,7	28,1	29,4	30,8	31,7
Portugália	28,2	26,5	21,3	22,4	22,9	24,0	25,9	27,3	27,9
Románia	19,3	18,9	18,2	17,8	19,5	17,9	20,1	20,4	20,5
Szlovénia	32,4	30,0	25,3	25,6	28,3	27,2	33,1	33,5	31,7
Szlovákia	20,8	20,1	20,5	21,9	23,4	25,3	27,0	27,6	25,0
Finnország	38,2	39,8	40,9	41,2	40,0	41,3	42,5	43,6	44,1
Svédország	39,3	41,4	42,1	43,3	44,4	44,9	45,3	45,1	44,3

3. táblázat: A fiatal munkavállalók (15–24 év közöttiek) foglalkoztatottsága az EU tagállamaiban %-ban. Forrás: Eurostat.

Hasonló trend figyelhető meg az inaktív munkavállalók (álláskereső, illetve a Gyes, Gyed folyósításának megszűnése után a munkaerőpiacra visszatérő anyák) foglalkoztatása tekintetében a 2012-es, illetve 2013-as években.

A 2013-as évre az adórendszer és ezen belül az Szja rendszerének nagy, koncepcionális átalakításai lezajlottak, ettől az évtől a jogpolitikai célok leginkább az új struktúra további részleteinek kidolgozására és

megszilárdítására irányultak. Megjegyzést érdemel, hogy a korábbiakban már hivatkozott jogpolitikai törekvések mellett további célként jelent meg a gazdaság kifehérítése, a fekete- és szürkegazdaság visszaszorítása révén.

A foglalkoztatás növekedésének elősegítésére 2013-ban további elemként jelent meg a *Munkahelyvédelmi Akcióterv*.⁴¹ A program a munkahelyek megőrzése és új munkahelyek teremtése érdekében a munkára rakódó közterhek további csökkentését tűzte ki célul. Ennek eszközeként a munkáltatók számára további szociális hozzájárulási adó fizetési könnyítések jelentek meg,⁴² melyek a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetben lévő csoportokat célozták: a 25 év alatti és az 55 év feletti, a tartósan álláskereső, illetve a képzettséget nem igénylő munkakörben foglalkoztatott személyeket, valamint az anyasági ellátásokat igénybe vevő munkavállalókat.⁴³ Az adókedvezmények bevezetése révén a program arra törekedett, hogy kialakítsa a munkaadók érdekeltségét a fenti csoportok foglalkoztatásában.

A 25 év alatti és 55 év feletti munkavállalók, valamint a képzettséget nem igénylő munkakörben foglalkoztatottak esetében a 100.000 forintos bruttó bérig volt arra lehetőség, hogy a munkáltatók a szociális hozzájárulási adó terheket 14,5%-ra csökkentésük.⁴⁴ A legfeljebb 180 nap – biztosítási kötelezettséggel járó – munkaviszonnyal rendelkező, huszonöt év alatti, pályakezdő fiatalok esetében ugyanakkor 27%-os kedvezményt lehetett igénybe venni.⁴⁵ A tartósan álláskeresők vonatkozásában a kedvezmény mértéke a foglalkoztatás első két évében a legfeljebb 100.000 forintos bruttó munkabér 27%-ával, a harmadik évében annak 14,5%-ával vált csökkenthetővé.⁴⁶

Az anyasági ellátásokat (gyed, gyes, valamint a gyermeknevelési támogatás) igénybe vevő munkavállalók vonatkozásában az új rendelkezések az ellátások folyósítása alatt, vagy azt követően munkaviszonyba visszatérő személyeket foglalkoztató munkáltatók számára jelentettek adókedvezményt. A kedvezményt gyermekgondozási díj esetében eleinte csupán a folyósítást követően – vagyis annak időszaka alatt nem – lehetett igénybe venni. Annak mértéke a munkavállaló – legfeljebb 100.000 forintig számított – bruttó

41 2012. évi CXLVI. törvény indokolása – a munkahelyvédelmi akciótervben foglaltak megvalósítása érdekében szükséges egyes törvények módosításáról.

42 2012. évi CXLVI. törvény munkahelyvédelmi akciótervben foglaltak megvalósítása érdekében szükséges egyes törvények módosításáról.

43 2011. évi CLVI. törvény i. m. 461. §, 462/A-F. §.

44 2011. évi CLVI. törvény i. m. 462/B. § (3) bek. és 461. § (2) bek.

45 2011. évi CLVI. törvény i. m. 462/B. § (2) bek.

46 2011. évi CLVI. törvény i. m. 462/C. §.

munkabérének 27%-a volt a foglalkoztatás első két évében és 14,5%-a a foglalkoztatás harmadik évében.⁴⁷

A Munkahelyvédelmi Akcióterv nyomán a 2014-es évtől tovább bővült az *anyasági ellátásokat igénybe vevő munkavállalók* foglalkoztatására vonatkozó adókedvezmények köre. Ettől az időponttól a szociális hozzájárulási adókedvezményt már a gyermekgondozási díj folyósítása alatt álló munkavállaló esetén is érvényesíthette a munkáltató. A három, vagy több gyermeket nevelők, illetve anyasági támogatásban részesülők foglalkoztatása esetén 2014-től növekedett a kedvezmény időtartama: a foglalkoztatás első három évében a bruttó munkabér, de legfeljebb 100.000 forint 2%-ával, majd a negyedik és ötödik évében annak 14,5%-ával megegyező adókedvezményt lehetett érvényesíteni.⁴⁸

2014-től kiterjesztették a Szja tv-ben szabályozott *családi adókedvezmény* rendszerét is. Ennek következtében a személyi jövedelemadónál fel nem használt adókedvezmény már az egyéni egészségbiztosítási és nyugdíjbiztosítási járulékból is leírhatóvá vált. A kedvezmény hatályának kiszélesítése alapvetően a három vagy több gyermeket nevelő családokat, illetve a két gyermeket nevelő egyedülállókat érintette kedvezően.⁴⁹

Az Szja tv. 2015-től további, családtámogatást célzó intézkedésként bevezette az *első házások* összevont adóalapot csökkentő kedvezményét.⁵⁰ A kedvezményt havonta együttesen 31.250 forint összegben az a házaspár érvényesíthette, amely esetében legalább az egyik házastárs az első házasságát kötötte.⁵¹

Ezen túlmenően, 2015-től tovább szélesedett a családi adókedvezmények köre, amennyiben a jogalkotó a kedvezmény hatályát a nevelőszülő családi pótlékra egyébként nem jogosult közös háztartásban élő házastársára is kiterjesztette. A családi adókedvezmény mértéke ugyanakkor 2015-ben nem változott.

2016. január 1-jétől a személyi jövedelemadó mértéke – összhangban a jogalkotó munkabért terhelő adók csökkentésére irányuló szándékával – 15%-ra módosult.

47 2011. évi CLVI. törvény i. m. 462/D. § (2), (3) bek.

48 2011. évi CLVI. törvény i. m. 462/D. § (2), (3) bek.

49 https://adozona.hu/tb_jarulekok_nyugdij/Kiszivargott_itt_vannak_a_bovitett_csaladi__D203D5 (2013. 10. 10.)

50 Szja tv. 29. §.

51 Szja tv. 29/C. §.

Az adózás egyszerűsítésére és a gazdaság fehéritésére tett jogalkotói törekvések jegyében a 2016-os évtől bevezetésre került az az adóhatóság által elkészített adóbevallási tervezet, az *eSZJA* rendszere, ugyanakkor ezzel párhuzamosan megszűnt az egyszerűsített adóbevallás választásának lehetősége és kivezetésre került az adónyilatkozat intézménye.

2016. január 1-jétől a családi adókedvezmény rendszere differenciáltabb lett,⁵² vagyis a jogalkotó valorizálta az adóalapból kedvezményezett eltartotanként levonható kedvezmény mértékét attól függően, hogy a családban hány eltartott gyermeket lehetett figyelembe venni. Mindezt az a 2014-ben már kifejezett jogalkotói szándék indokolta, ami a két eltartottat nevelő családok által érvényesíthető családi kedvezmény – adóban kifejezett mértékét – 2016-tól négy év alatt fokozatosan a duplájára, 10 ezer forintról 20 ezer forintra kívánta növelni. Ennek jogpolitikai indoka az volt, hogy a jogalkotó (legalább) két eltartott gyermek nevelését látta szükségesnek a hazai demográfiai csökkenés kiküszöbölésére.

Ezzel összhangban egy gyermek esetén a kedvezmény mértéke kisebb mértékben (66.700 forintra), míg két eltartott gyermektől jelentősebb mértékben (83.330 forintra) emelkedett, illetve három és több eltartott gyermek esetén 220.000 forintra. A jogalkotó két eltartott gyermek esetén ugyanakkor egy évenkénti pályát is meghatározott a kedvezmények emelkedésére. A kedvezmény mértéke így 2017-ben 100.000 forintra, 2018-ban 116.670 forintra, 2019-ben és az azt követő években pedig 133.330 forintra emelkedett gyermekenként.⁵³

2017. január 1-jétől jelentős változásként vezette be a jogalkotó a munkabért terhelő adók mérséklésére irányuló törekvések körében a szociális hozzájárulási adó mértéknek korábbi 27%-ról 22%-ra csökkentését.⁵⁴ Ezzel párhuzamosan az EHO mértéke is 22% lett, ami az egyes meghatározott juttatások után fizetendő munkáltatói terheket is csökkentette. A módosítás nyomán ugyanakkor valamennyi szociális hozzájárulási adó kedvezmény összege is csökkent, összhangban a Szochó mértékének mérséklődésével.

2018. január 1-jétől tovább csökkent a szociális hozzájárulási adó kulcsa 19,5%-ra: a jogalkotói indokolás szerint a makrogazdasági feltételek

52 2015. évi LXXXI. törvény - az adózással összefüggő egyes törvények módosításáról 3. §-a szerint.

53 Szja.tv. 29/A. §.

54 2011. évi CLVI. törvény i. m. 459. § (1) bek.

kedvező alakulására tekintettel.⁵⁵ Mindezzel párhuzamosan az egészségügyi hozzájárulás mértéke is ismét lecsökkent.

Az Szja tv. körében a béren kívüli juttatások tekintetében megjegyzést érdemel, hogy 2018. január 1-jétől adómentessé vált a Diákhitel rendelet⁵⁶ szerinti hallgatói hitelszerződés (Diákhitel II.) alapján fennálló tartozás havi törlesztéséhez a munkavállaló számára kifizetett munkáltatói juttatás havonta legfeljebb a minimálbér 20%-ig terjedő összegig, amely a fiatal foglalkoztatottaknak jelentett segítséget.⁵⁷

A 2019-es év a nyugdíjas munkavállalók számára hozott jelentősebb változásokat. 2019-ben változott a TB törvény biztosított fogalma⁵⁸ és annak hatálya alól kikerültek az Mt.⁵⁹ szerint munkaviszonyban álló saját jogú nyugdíjasok, így a továbbiakban a munkabérük után csupán a 15%-os Szja-t kellett megfizetniük (vagyis a 10%-os nyugdíjjárulékot és 4%-os mértékű természetbeni egészségbiztosítási járulékot már nem). A változással a jogalkotó a nyugdíjasok foglalkoztatását, a szakképzett munkaerő megtartását kívánta elősegíteni annak érdekében, hogy növelje az általános foglalkoztatottságot.

A módosulás egyfelől mind a munkáltató, mind a munkavállaló közteherfizetési kötelezettsége szempontjából kedvező volt, a munkavállaló jövedelme így 14%-kal emelkedett, míg a munkáltatók terhei csökkentek. Másfelől megszűnt azonban a nyugdíjas munkavállaló jogosultsága arra, hogy a befizetett nyugdíjjárulékkaal növeljék a nyugdíjalapjukat, illetve biztosítási kötelezettség hiányában az automatikus baleseti ellátásra (baleseti egészségügyi szolgáltatás, baleseti táppénz, baleseti járadék) való jogosultságuk is megszűnt.

55 2017. évi CLVI. törvény indokolása – a szociális hozzájárulási adó csökkentéséről és a kapcsolódó törvények módosításáról.

56 A Diákhitel Központ Zrt. a hallgatói hitelrendszerről szóló 1/2012. (I. 20.) Korm. rendelet.

57 Szja tv. 1. számú melléklet 7. pont 7.38. alpont b) pont.

58 2018. évi CXV. törvény – a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény és más kapcsolódó törvény 27. § (1)a) pontja alapján.

59 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről.

A MUNKAERŐPIAC SZABÁLYOZÁSÁNAK EGYES KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS ...

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
EU – 27	6,9	7,5	7,6	7,8	7,9	8,2	8,8	9,2	9,6
Belgium	3,0	3,5	3,4	3,7	3,9	3,5	3,8	4,0	4,3
Bulgária	4,8	4,7	5,4	6,2	6,6	7,0	8,5	9,1	10,6
Csehország	7,0	7,1	7,8	7,1	8,2	9,2	9,3	10,7	10,8
Dánia	11,7	13,6	12,9	13,6	13,5	14,2	13,8	14,1	15,0
Németország	6,0	7,8	8,7	9,6	10,3	11,4	12,2	13,0	13,8
Észtország	15,4	19,0	19,8	20,2	21,8	25,4	25,7	26,4	27,2
Írország	13,2	13,4	13,6	13,8	14,7	15,1	15,4	16,7	17,8
Görögország	6,7	4,7	4,5	4,5	5,0	5,3	5,8	6,3	6,9
Spanyolország	3,6	3,6	3,1	2,9	3,2	3,4	3,7	3,9	4,3
Franciaország	2,7	4,1	4,0	4,2	4,5	4,9	5,0	4,9	5,4
Horvátország	8,1	7,2	5,9	4,7	5,2	4,6	4,3	4,2	5,0
Olaszország	5,2	5,8	6,0	6,2	6,5	6,7	7,7	8,4	8,8
Ciprus	16,7	12,7	10,9	10,2	9,8	10,1	11,0	11,7	13,4
Lettország	10,0	11,5	13,4	13,0	14,2	15,8	17,0	18,5	20,3
Litvánia	7,3	10,0	8,8	9,7	11,2	13,2	14,9	15,8	17,2
Luxemburg	4,4	4,7	4,9	5,6	4,4	2,6	3,3	2,7	2,8
Magyarország	3,4	3,7	3,4	3,1	3,4	4,1	4,6	5,5	7,0
Málta	5,0	5,7	6,3	7,7	7,2	6,2	6,3	6,5	7,7
Hollandia	9,5	10,0	10,0	11,0	10,3	10,1	11,1	12,4	13,9
Ausztria	7,5	7,1	7,3	7,4	7,9	7,4	7,3	7,7	7,0
Lengyelország	7,2	7,3	7,3	7,4	7,3	7,6	8,5	8,3	8,2
Portugália	21,6	19,6	18,1	16,3	16,0	15,6	16,0	16,3	17,2
Románia	22,4	21,6	21,0	20,2	16,5	15,0	15,9	15,4	13,3
Szlovénia	10,1	6,9	7,2	8,9	5,9	4,8	5,8	7,0	4,7
Szlovákia	2,5	2,8	2,5	3,1	3,9	4,2	5,6	6,2	7,0
Finnország	7,6	9,5	9,2	10,2	11,0	10,6	10,6	11,0	11,2
Svédország	13,2	14,7	14,5	16,4	16,3	15,7	16,9	16,8	17,5

4. táblázat: Az idősek (65 és 74 év közöttiek) foglalkoztatása az Európai Unióban %-ban. Forrás: Eurostat.

A 2019-es év további jelentős, munkabéreket érintő adóztatási hatása volt, hogy a *szociális hozzájárulási adó* rendszere átalakult és új jogi szabályozást kapott.⁶⁰ A jogszabály a *Versenyképesebb Magyarországért Program*⁶¹

60 2018. évi LII. törvény a szociális hozzájárulási adóról.

61 <https://2015-2019.kormany.hu/download/1/c2/91000/Program%20a%20Versenykepesebb%20Magyarorsz%C3%A1g%20r%C3%A9rt.pdf> (2024. 11. 03.)

célkitűzései nyomán született meg, mely rámutatott, hogy 2019-ben a GDP-arányos adóelvonás szintje, különösen a munkajövedelmek adóterhelése tekintetében Magyarországon még mindig magasabb volt, mint a régiós versenytársaké.⁶² Ezért célkitűzésként fogalmazódott meg a visegrádi országok adóelvonási szintjének elérése, melynek egyik eszközeként az adórendszer egyszerűsítését jelölte meg a Program.

Ezzel összhangban az új szociális hozzájárulási adóról szóló törvény a kifizetői közterhek közül magába olvasztotta az egészségügyi hozzájárulást, valamint a további törvényekben szabályozott, a szociális hozzájárulási adóból igénybe vehető kedvezményeket is. Az adó mértéke ugyan nem változott, átalakult azonban annak rendszere és az igénybe vehető adókedvezmények köre.

A korábbi, szociális hozzájárulási adóhoz kapcsolódó járuléknemek egy 'közös alapra' hozása, a szabályok egyeztetése valóban egyszerűsödést hozott a munkabért terhelő adók rendszerében. További kedvező változás volt, hogy 2019. július 1-től kezdődően a szociális hozzájárulási adó mértéke 17,5%-ra csökkent.

4. A változások gazdasági hatása

A fentebb bemutatott jogszabályi változások jelentősen hozzájárultak Magyarország munkapiaci helyzetének javításához. A 2000-es évek második évtizedében meghozott jogszabályok hozzájárultak a foglalkoztatási helyzet javulásához, egyszerre segítették a munkavállalók és a költségvetés bevételi oldalának a helyzetét.

A mennyiben a munkabért terhelő adók vonatkozásában csupán a munkáltatókat terhelő adók és járulékok az összes adóbevételhez viszonyított arányának alakulását tekintjük át (5. táblázat) a 2010–2019-es időszakban, azt állapíthatjuk meg, hogy Magyarországon azok még jelentősebb mértékben, -1,4%-kal csökkentek.⁶³ Ezzel szemben az európai uniós átlag csak 0,1%-os csökkenést mutat. Megjegyzendő, hogy igen jelentős csökkenés történt a környező országok közül Romániában, -4,5%-os, Litvániában pedig -6,8%-os, azonban a magyarországi érték még így is a harmadik legnagyobb csökkenést mutatja az Európai Unióban. Megfigyelhető továbbá, hogy a legjelentősebb mértékű csökkenés az adóterhekben a 2017 és 2019 közötti időszakra tehető, köszönhetően a szociális hozzájárulási adó 2017-es jelentős csökkentésének.

62 Uo.

63 Taxation and Customs Union i. m. Table 47.

A MUNKAERŐPIAC SZABÁLYOZÁSÁNAK EGYES KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS ...

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
EU – 27	8,3	8,4	8,5	8,5	8,3	8,3	8,3	8,3	8,2
Belgium	8,5	8,8	8,9	8,7	8,7	8,2	8,1	7,9	7,9
Bulgária	4,3	4,0	4,5	4,8	4,7	4,7	5,0	5,3	5,4
Csehország	9,2	9,4	9,4	9,2	9,1	9,4	9,6	9,9	10,0
Dánia	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Németország	6,5	6,5	6,5	6,5	6,5	6,5	6,6	6,7	6,9
Észtország	11,7	10,2	10,2	10,2	10,5	10,6	10,6	10,9	11,0
Írország	3,1	3,0	3,1	3,2	2,5	2,6	2,5	2,5	2,6
Görögország	5,1	4,9	4,7	4,5	4,4	4,4	4,8	5,3	5,6
Spanyolország	8,4	8,1	8,1	8,2	8,2	8,2	8,4	8,6	9,0
Franciaország	12,6	13,0	13,3	13,4	13,2	13,1	13,1	13,1	12,4
Horvátország	6,3	5,9	5,7	6,2	6,2	5,8	5,8	5,7	5,6
Olaszország	10,4	10,3	10,2	10,0	9,7	9,3	9,4	9,6	9,8
Ciprus	6,3	6,1	6,0	6,5	6,6	6,5	6,8	6,9	8,3
Lettország	6,4	6,0	6,1	5,8	5,8	6,0	6,0	6,4	6,7
Litvánia	7,5	7,2	7,2	7,5	7,8	8,2	8,3	8,5	0,7
Luxemburg	4,7	4,8	4,6	4,4	4,5	4,4	4,5	4,5	4,5
Magyarország	8,0	8,7	8,4	8,5	8,4	8,8	7,7	6,9	6,6
Málta	2,5	2,6	2,5	2,5	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4
Hollandia	4,7	5,1	4,9	5,4	5,1	5,2	5,2	5,3	5,4
Ausztria	9,3	9,4	9,6	9,6	9,5	9,6	9,5	9,5	9,6
Lengyelország	4,8	5,1	5,1	5,1	5,1	5,2	5,3	5,3	5,4
Portugália	4,9	5,0	5,1	5,1	5,2	5,2	5,3	5,6	5,8
Románia	5,5	5,5	5,6	5,5	5,0	4,9	5,3	1,2	1,0
Szlovénia	5,7	5,7	5,5	5,4	5,5	5,5	5,6	5,6	5,7
Szlovákia	6,7	6,6	7,5	7,7	7,9	8,0	8,6	8,8	9,1
Finnország	8,5	8,8	8,8	8,6	8,6	8,6	7,8	7,5	7,4
Svédország	11,1	11,6	11,6	11,5	11,4	11,6	12,0	12,0	11,9

5. táblázat: A munkabért terhelő adók és járulékok az összes adóbevételhez viszonyított aránya %-ban. Forrás: European Commission, DG Taxation and Customs Union, based on Eurostat data.

Megjegyzést érdemel ugyanakkor, hogy a munkabért terhelő adók arányának jellemzésére általánosan elterjedt mutatóként az adóék szolgál nemzetközi összehasonlításban. Habár annak összetételére és számítási módjára nincsen egységesen kidolgozott modell,⁶⁴ általánosságban elmondható, hogy az

64 GIDAY András – MÁDI László: A munkajövedelem adóterhelése a visegrádi térség-

adóék az adóterhek jellemzésére használt viszonyszám, mely megmutatja, hogy a teljes munkaerőköltségnek összesen hány százalékát vonja el az állam. A viszonyszámot úgy képezzük, hogy a munkabért terhelő összes (a munkavállalót és a munkáltatót terhelő) adó és járulék összegét elosztjuk a munkáltatót terhelő teljes munkaerőköltséggel.⁶⁵

Az adóék tekintetében ugyanakkor az OECD 2019-es évre vonatkozó elemzése szerint Magyarország továbbra is a magasabb adóékkal rendelkező országok között volt 44,6 százalékpontos mutatóval, szemben az OECD átlag 36 százalékpontos adatával.⁶⁶

A munkáltatók munkabér után fizetendő adóterheinek csökkenésével ellentétes tendenciát figyelhetünk meg ugyanakkor a 2009-től 2019-ig terjedő időszakban a munkavállalók tekintetében. A munkabért terhelő, a munkavállalók által fizetendő adók és járulékok az összes adóbevételhez viszonyított arányának változását vizsgálva 0,9 százalékpontos növekedést tapasztalhatunk.⁶⁷ Ezzel szemben az uniós átlag e tekintetben mindössze 0,5 százalékpontos növekedést mutatott a 2009 és 2019 közötti években.

A 2009-től 2019-ig terjedő időszakban a fogyasztáshoz kapcsolt adóknak a teljes adórendszerhez viszonyított arányát vizsgálva megállapítható továbbá, hogy Magyarországon 1,2 százalékpontos növekedés történt. Ezzel szemben az európai uniós átlag 0,7 százalékpontos növekedést mutatott.⁶⁸

Összességében ugyanakkor a munkabért terhelő adók és járulékok csökkenésével párhuzamosan a 2010-től 2019-ig terjedő időszakban megfigyelhető volt a foglalkoztatás folyamatos emelkedése. A foglalkoztatottak száma az Eurostat adatai szerint a 2010-es 3.732.400 főről 2019-re 4.495.000 főre emelkedett.⁶⁹ Az egyes foglalkoztatotti csoportokra lebontva, az 55 év feletti, nyugdíjas foglalkoztatottak tekintetében szintén emelkedést figyelhetünk meg. A nők foglalkoztatása esetén további jelentős növekedést figyelhetünk meg már a 2010-es évtől kezdődően a

ben. *Pénzügyi Szemle*, 2018, 63 (3), 387–410.

65 KAZAINÉ ÓNODI Annamária – HOLLÓ Sándor: A munkabért terhelő adók és járulékok alakulása 1998 és 2017 között Magyarországon. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet, Műhelytanulmány, 2017, 166.

66 OECD Taxing Wages 2020, 2018–2019, Special Feature: How Tax Systems Influence Choice of Employment Form, 23.
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/04/taxing-wages-2020_6a65f91b/047072cd-en.pdf (2024. 04. 23.)

67 Taxation and Customs Union i. m. Table 49.

68 Taxation and Customs Union i. m. Table 5.

69 Eurostat Data extracted (2025. 08. 15.)

jelen tanulmányban fentebb kifejtett intézkedéseknek köszönhetően. Így a nők foglalkoztatottsága az európai uniós átlaghoz viszonyítva is jónak minősíthető. A tendenciát adott esetben még tovább támogathatná a rugalmas foglalkoztatási formák növelése, azok jelentősebb munkáltatói alkalmazása.

Kisebbségi emelkedés jellemző ugyanakkor a 25 év alatti, fiatal pályakezdők foglalkoztatása tekintetében. Habár 2018-és 2019-ben jelentősebb emelkedést figyelhetünk meg, még mintegy 7,7%-kal elmarad az európai uniós átlagtól.

5. Zárószó

A tanulmány bemutatta, hogy a 2010 utáni időszakban Magyarországon jelentős adó- és járulékváltozások történtek. Változott többek között a Személyi jövedelemadóról szóló törvény, a járulékok rendszere, a munkavállalók béren kívüli juttatásai. Ezek mellett további fontos intézkedések is történtek, kiemelendő köztük a közfoglalkoztatás bevezetése vagy a *Munkahelyvédelmi Akcióterv*. Nagyon lényeges változás volt az időszakban, hogy 2014-ben bevezették a családi adózás rendszerét. Ezzel a munkaerőpiacon figyelembe vették, hogy a munkavállalók saját maga mellett kiról, illetve hány emberről gondoskodik még, hány emberről kell még gondoskodnia. A rendszer idővel összetettebbé vált, a nevelőszülői háztartásokra is érvényes lett. Mindezen intézkedések célja a foglalkoztatás általános növelése volt. A személyi jövedelemadó és egyes járulékok mérséklése a munkaerő aktivitását, ösztönöztséget fokozta, ezáltal a teljesítmények is javultak, egyetemben a munkaerő fizetőképes keresletével. Miközben az állam, a központi költségvetés helyzete érdemben konszolidálódott, hiszen a fizetőképes kereslet a fogyasztás irányába realizálódott, mely által a közvetett adóbevételek jelentősen, a 'költségvetésből kieső személyiadót' meghaladó mértéken megemelkedtek. Az állam költségvetési pozíciók olyannyira javultak 2013-ra, hogy kikerültünk az Európai Unió túlzottdeficit-eljárása alól.⁷⁰

70 Magyarország deficitje az Eurostat alapján a következőképpen alakult:

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
-4,4	-5,2	-2,3	-2,6	-2,8	-2,0	-1,8	-2,5	-2,0	-2,0

Forrás: Eurostat

Az ismertetett intézkedések nagymértékben javították a foglalkoztatási helyzetet Magyarországon. A vizsgált évtizedben a munkaerőre kivetett adók a GDP százalékában számolva 17,3%-ról 16,7%-ra estek, miközben az Európai Unióban átlagosan emelkedés ment végbe, az érték 20%-ról 20,7%-ra nőtt. Ez természetesen a foglalkoztatásra is jótékonyan hatott. Az időszakban az Unióban javulás volt, 67%-ról 72,7%-ra, de magyarországi változások még ezt is jóval túlszárnyalták, alacsonyabb értékből – 62,2% – egészen 77,7%-ra nőttek. Hasonló jó eredmények voltak láthatók a fiatal munkavállalók esetében, ahol az adat 2010-ben 32,5% (EU), illetve 18,8% (Magyarország) volt, ami 2019-re 33,5%-ra illetve 28,6%-ra (Magyarország) módosult. Ilyen irányú változás ment végbe más kockázati csoportok esetében is, mint amilyenek az idős foglalkoztatottak. Amíg az Európai Unióban a számok 6,9%-ról 9,6%-ra módosultak, addig Magyarország 3,4%-ról 7%-ra javultak. Noha az uniós értéket még nem sikerült elérni, de jóval alacsonyabb bázisról kiindulva Magyarország megduplázta a foglalkoztatási arányt.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Makovecz Campus Alapítvány – Collegium Professorum Hungarorum keretében készült. A támogatásért köszönetünket fejezzük ki.

Glossa Iuridica

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának állam- és jogtudományi folyóirata

Szerkesztési szabályok

A törzsszöveget Calibri betűtípussal, 12-es betűmérettel, normál sorközzel, nullás térközzel, bekezdés előtti és végi sorköz nélkül, sorkizárva kell írni.

Cím:

A CÍM VÉGIG KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Alcím normál szedéssel, középre zárt

ALATTA A SZERZŐ NEVE („DR.” VAGY MÁS ELŐTAG NÉLKÜL, KIVÉTEL AZ IFJ. STB.)
KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Szerző neve alatt titulusa és (zárójelben) intézménye kurziválva (vezetői megbízás nélkül)

Például:

ACTIO COLLECTIVA EUROPAE ANTE PORTAS

Európai kollektív igényérvényesítés a kapuk előtt

UDVARY SÁNDOR
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Absztrakt és kulcsszavak:

A címet és a szerző(k) nevét követően egy 8-10 soros, a tanulmány elkészítésének okait, a mű céljait, módszereit és eredményeit röviden összefoglaló absztraktot, valamint a tanulmányban használt legfontosabb fogalmakat és kifejezéseket rögzítő rövid felsorolást (kulcsszavak) is kérünk. A magyar változat mellett kérjük a tanulmány címének angol nyelvű változatát, valamint az absztrakt és kulcsszavak angol fordítását is.

A törzsszöveg tagolása:

A szöveg tagolása elsődlegesen **félkövér** szedésű és arab számozású fejezetcímekkel történik. Az esetleges további tagolás mélysége összesen legfeljebb négy egység lehet, azzal, hogy a második egység esetében a cím szintén **félkövér**, a harmadik egység esetében normál, míg a negyedik esetében *dőlt* szedésű.

Például:

1. A jog

1.1. A jog fogalmi elemei

1.1.1. Magatartásszabály

1.1.1.1. Tiltalom

Az automatikus számozást kérjük kikapcsolni.

A bekezdéseket csak ENTER választja el, behúzás, tabulátor használata kerülendő. Amennyiben azonos bekezdésen belül szeretne új sort kezdeni, sortörés alkalmazandó (shift+enter). A bekezdések végső formájukat a tördelés során nyerik el.

A törzsszövegben a kiemelést a kurziválással lehet jelölni, minden más stílus (aláhúzás, **félkövér**, KISKAPITÁLIS) használata a törzsszövegen belül kerülendő.

Szakirodalmi hivatkozás:

A cikkben végjegyzet nem használható, kizárólag folyamatos (arab) számozású, 10-es betűméretű lábjegyzetek használhatók. A cikkhez irodalomjegyzék nem csatolható.

Könyv idézése:

SZERŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett könyv teljes címe kurziválva* [Többkötetes mű esetén a teljes cím után zárójelben kell utalni a kötet számára római számmal (pl. I. kötet), szükség esetén annak címével.]. Megjelenés helye, kiadó neve, a megjelenés éve, oldalszám (bármilyen oldalra való további utalás, pl.: p., pp., o., old., oldal szövegszerű használata nélkül!).

Például: SZLADITS Károly: *Magyar Magánjog (I. kötet. Általános rész – Személyi Jog)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 271–273. Külföldi szerző esetén a szerző családi neve áll elől, ezt követi keresztnéve (utóneve). Ilyenkor a két név között vessző áll. Ha idegen nyelvű a kézirat, és magyar szerző magyar művére utal, a vezetéknev áll elől, majd vesszővel elválasztva jön a keresztnév. *Utóbbi három szabály a tanulmánykötetben, illetve folyóiratban megjelenő írásokra utalás esetén is irányadó.* A kiadás helye után szükség esetén a (kiadás országa) zárójelben megadható.

Például: JONES, Craig: *Theory of Class Actions*. Toronto (Canada), Irwin Law Inc., 2003, 14–15.

Az oldalszámok között nagyköötjel (–) használata szükséges.

Idézés tanulmánykötetben szereplő cikkből:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, keresztnéve normál betűvel: *Az idézett tanulmány teljes címe kurziválva.* In: A TANULMÁNYKÖTET SZERKESZTŐJÉNEK VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel (szerk.): *Tanulmánykötet címe normál betűvel.* Megjelenés helye, kiadó, a megjelenés éve, oldalszám.

Például: UDVARY Sándor: *Szenzorok mátrixában. Jogi aggályok a digitális világ felépítésében.* In: GYEKICZKY Tamás (szerk.): *Határtér: Digitális kihívások a jogban.* Budapest, Patrocinium Kiadó, 2021, 159–171.

Idegen nyelven megjelent mű esetén a szerkesztésre utalás is az adott nyelvhez igazodjon. Leggyakrabban: (ed.), (eds.), illetve (Hrsg.).

Cikk folyóiratból:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett cikk teljes címe („In” nélkül!). Folyóirat címe kurzívval,* a megjelenés éve/a folyóirat lapszáma, oldalszám. A megjelenés évét követően – tipikusan egyes nem magyar folyóiratok esetében – megadható az évfolyam- és lapszám is: év, évfolyam (lapszám) formában.

Például: ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. vagy ALEXANDER, Larry: *A unifying theory? Impossible.* *Denver University Law Review*, 1995, 72 (7), 1007–1010.

A folyóiratok általánosan (esetleg hivatalosan) használt rövidítései a jegyzetekben nem használhatók. (pl. JTK a Jogtudományi Közlöny helyett nem lehet).

Internetes hivatkozás:

Az URL megjelölésével és a letöltés időpontjának megjelölésével történik a hivatkozás

Például: www.echr.coe.int/Convention/webConvenHUN.pdf (2016. 03. 17.)

Ismételt hivatkozás:

Már idézett műre hivatkozás: SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL i. m. + oldalszám

Például: VÉKÁS i. m. 233.

Ha már a szerző több művére történt hivatkozás, akkor a hivatkozott mű megjelenésének éve zárójelben kiegészíti az előbbit – pl. VÉKÁS (1994) i. m. 233.

Ha egy szerzőnek azonos évben több műve is megjelent, melyek hivatkozásra kerülnek, betűjellel teszünk különbséget (ezt az első, teljes hivatkozásnál már jelezni kell):

Így első alkalommal ALEXANDER, Larry: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007–1010. [a továbbiakban: ALEXANDER (1995a)]

Ezt követően ALEXANDER (1995a) i. m. 1008.

Ha a következő lábjegyzet ugyanabból a műből származik: Uo. 34.

Lábjegyzet mindig nagybetűvel kezdődik, a végén pont zárja le, vö., ld., pl. rövidítéseket használhatjuk (a nagybetűs kezdés és a ponttal való lezárás nem érvényesül internetes hivatkozásnál). Az op.cit., ibid., cf., e.g. és egyéb rövidítések a magyar nyelvű tanulmányokban kerülendők.

Idégen szöveg idézése:

Az idézet elején és végén nyomdai idézőjelet használunk: tehát „idézet” és nem „idézet”. Ha nem pontosan úgy kezdenénk az idézetet, ahogy az az eredetiben szerepel, akkor a korrekcióra szögletes zárójelet használunk: „[I]dézet”. Ugyanígy járunk el, ha az idézetből kihagyunk részeket ([...]),

vagy ha értelemzavaró részt korrigálunk. Az idézetben belüli idézet jelölése a hagyományos módon, ún. lúdlábbal történik („a »clear and present danger« elve alapján...”).

Lábjegyzetben történő idézés esetén a lábjegyzetszövegben idézünk, anélkül, hogy megtörnénk a lábjegyzetszöveget (nem kell tehát új bekezdés). Az idézetet sehol nem kell kurziválni.

Például: „[Mivel] a pártok a politikai rendszer meghatározó részei, helyénvaló, hogy az általános rendelkezések között [...] szól róluk az Alkotmány. [...] [A] pártok más alkotmányokban [is] az állami szervek és az alapjogok fejezetein kívül, vagy a szuverenitáshoz, vagy a választójoghoz illeszkedve szerepelnek.”

Kiemelés:

Nem dupla, hanem szimpla idézőjellel, pl. ‘jogrend’ (és nem „jogrend”)
Kiemelhető: egy-egy fontos szó, sajátos értelemben használt szó, idegen szó, általánosan használt jogi alapelv.

Kurziválás:

Akkor alkalmazzuk, ha hangsúlyozni akarunk valamit (az idézetet önmagában még nem kurziváljuk).

